

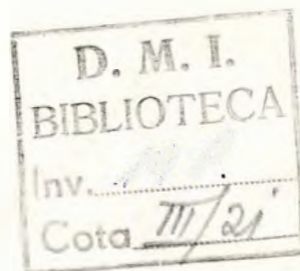
ANUL XXXIII — FASC. 103.

IANUAR-MART 1940.

BULETINUL

COMISIUNII

MONUMENTELOR ISTORICE

PUBLI CAȚI UNE TRIMESTRI ALĂ

1 9 4 0

MINISTERIUL CULTELOR ȘI ARTELOR

MINISTRU: I. NISTOR

COMISIUNEA MONUMENTELOR ISTORICE

PREȘEDINTE: N. IORGA

Membri: IOAN ANDRIEȘESCU, PETRU ANTONESCU, ALEXANDRU LAPEDATU, AURELIAN SACERDOȚEANU, PR. NIC. POPESCU, VICTOR G. ȘTEFĂNESCU, ARTUR VERONA, G. OPRESCU ȘI VIRGIL DRĂGHICEANU.

Secretar-Director: VICTOR BRĂTULESCU.

C U P R I N S U L

T E X T :

	<u>Pagina</u>
N. IORGA : <i>Vederi ardeleno în cartea unui Englez</i>	1
VICTOR BRĂTULESCU : <i>Inscripții de curând descoperite</i>	5
D. TUDOR : <i>Castra Daciae Inferioris</i>	18
G. T. KIRILEANU : <i>Schitul Cozla</i>	34
PREOTUL C. MĂTASĂ : <i>Săpături de preistorie în Județul Neamț</i>	38
GHEORGHE BEZVICONI : <i>Comunicări</i>	43
<i>Resumat frances</i>	48

ILUSTRĂȚIUNI :

	<u>Pagina</u>		<u>Pagina</u>
<i>Vederi ardeleno în cartea unui Englez.</i>		Fig. 14. - Biserica din Brătieni-Argeș. Piatră de mormânt	12
Fig. 1. - Vedere din Ardeal	1	Fig. 15. - Brătieni-Argeș Piatră de mormânt	13
Fig. 2. - Fete de lângă Sibiu	2	Fig. 16. - Brătieni-Argeș. Cruce de mormânt	13
Fig. 3. - Biserică săsească	2	Fig. 17. - Brătieni-Argeș. Cruce de mormânt	14
Fig. 4. - Biserică românească	2	Fig. 18. - Din biserica din Valea Orlei-Chițorani, Prahova	14
Fig. 5. - Româncă din Ardeal	3	Fig. 19. - Din biserica din Valea Orlei-Chițorani, Prahova	15
Fig. 6. - Ruinele Cârței	4	Fig. 20. - Jiblea. Cruce	15
Fig. 7. - Biserica din Agnita	4	Fig. 21. - Cruce de la biserica Sf. Ilie Gorgani	16
<i>Inscripții de curând descoperite.</i>		Fig. 22. - Cruce de la biserica Sf. Ilie Gorgani	16
Fig. 1. - Biserica Sf. Vineri, Târgoviște. Pisania	6	Fig. 23. - Cruce de la biserica Sf. Ilie Gorgani	17
Fig. 2. - Ruinele bisericii de la Suslânești-Muscel	7	<i>Castra Daciae inferioris.</i>	
Fig. 3. - Schița ruinelor bisericii din Suslânești-Muscel cu așezarea pietrelor mormântale	6	Fig. 1. - Castrul roman de piatră din Bumbești-Gorj	19
Fig. 4. - Biserica din Suslânești-Muscel. Piatra de mormânt a lui Negre; 1558	7	Fig. 2. - Secțiune în șanțul zidului și valul castrului	20
Fig. 5. - Biserica din Suslânești-Muscel. Piatra de mormânt a Stancăi, soția lui Părvul; 1562	8	Fig. 3. - Zidul castrului, fața interioară	21
Fig. 6. - Biserica din Suslânești-Muscel. Piatra de mormânt a lui Părvul, mort între 1572 și 1579	8	Fig. 4. - Șanțul castrului	22
Fig. 7. - Cruce de drum de la Suslânești-Muscel	9	Fig. 5. - Zidul castrului	23
Fig. 8. - Biserica din Suslânești-Muscel. Piatra de mormânt a lui Stoica	9	Fig. 6. - Valul castrului	24
Fig. 9. - Biserica din Suslânești-Muscel	10	Fig. 7. - Poarta de Sud	25
Fig. 10. - Biserica din Suslânești-Muscel	10	Fig. 8. - Pragul porții de Sud	26
Fig. 11. - Biserica din Suslânești-Muscel. Ușa	11	Fig. 9. - Castrul Bumbești, vedere spre râpa Jiiului	27
Fig. 12. - Biserica din Suslânești-Muscel. Cadru de piatră cu inscripție	11	Fig. 10. - Clădirea interioară, la N. de via decumana	28
Fig. 13. - Biserica din Brătieni-Argeș	12	Fig. 11. - Clădirea interioară, la S. de via decumana	29
		Fig. 12. - Baia castrului Bumbești	30
		Fig. 13. - Praefurnum	31
		Fig. 14. - Obiecte descoperite în 1897	32
		Fig. 15. - Inscripție dedicată lui Caracalla	32

Una din cele mai prețioase cărți despre Ardeal, bogată, imparțială, plină de sentiment uman, e a lui Charles Boner, *Ardealul, țara și oamenii*, publicată în limba engleză, a autorului, și tradusă în cea germană, la Lipsca, în 1868.

Având relații cu cărturari ardeleni, el poate întrebuița materialul ce i s'a dat

hadiei, din cauza Băilor Herculane. Se dă descrierea costumului femeiesc în Banat (pp. 28-9) (fig. 2, 5).

De aici Boner intră în Ardeal, spre Hațeg și Orăștie. Capitolele IV și V au, nu numai o frumoasă descriere a Sibiului, dar și două splendide planșe (la pp. 54, 72). Din nou, în varianta lui de aici, e descris costumul

Fig. 1 — Vedere din Ardeal.

de profesorul ungar Finaly, din Cluj, arheolog, de bunul său prieten sas, Johann Karl Schuller, de cunoscutul cercetător geografic și etnografic, de aceeași națiune, Albert Bielz, pentru cărți. Dar ilustrațiile, pe care le reproducem, în mică parte, aici, vin de la Friedrich Müller, pe atunci rector săsesc, și, mai ales, de la baronul Blasiu Orbán.

Avem o călătorie pe Dunăre, pornită de la Viena. Un capitol e consacrat Me-

femeilor noastre, lângă al Săsoaicelor (pp. 58, 71). Nu lipsește nici înfățișarea unui portal de biserică apuseană (p. 68). Câteva pagini despre găzduire, pentru a trece la arta ardeleană (cap. VII). În al VIII-lea capitol sânt „imigranții”. Adecă istoria colonisării săsești, care se continuă și în cel următor, foarte pe larg. Se vorbește apoi de Biblioteca Bruckenthal, și din nou costumul românesc îl atrage pe călător, cu „învelitura” („volutura”) (pp. 141-2).

Amatorii de vânătoare pot consulta cu folos paginile 151 și următoarele. „Vin și politică“ e titlul capitolului XII: pentru prima parte se arată o deosebită înțelegere (aici, la pagina 192, și „biserica din Bön-

Fig. 2. – Fete de lângă Sibiu.

lön“ (săsească). Despre Mediaș, p. 197 și urm. (biserica de la Trapold), p. 200; cea de la „Kaisd“, p. 202, cele de la Denndorf, Bonesdorf (No. 3), „Baassen“ (pp. 205-6). De acolo se trece la Sighișoara (vederi la

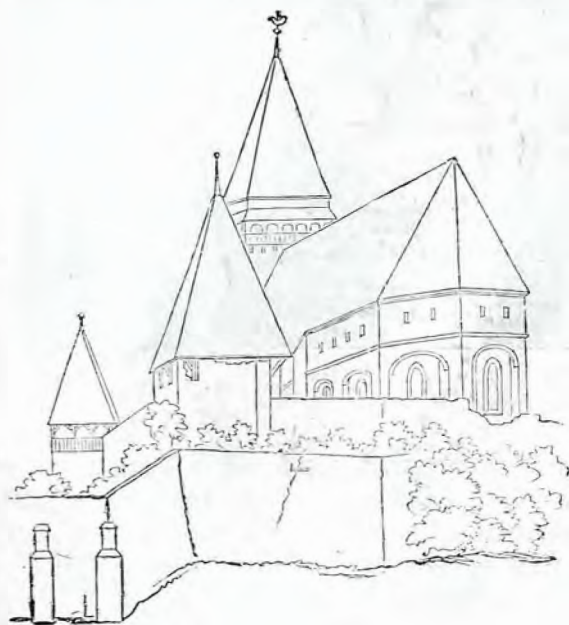

Fig. 3. – Biserică săsească.

paginile 225, 227, 228). Deosebit stau „Cetăți și cetățeni“ (p. 239 și urm.), dar se descrie și catrința și covoare (pp. 252-4). Cohalmul e înfățișat prin planșa de la

pagina 276. Brașovul și Țara Bârsei au un capitol (XVI).

O critică a condițiilor sociale urmează.

Din Carpați, se dă vederea Branului și a unei localități de băi (la p. 292).

La Secuime se ajunge cu capitolele XIX-XXII (casă de nobil, p. 318; biserici la pagina 342; Vașarheiul, p. 366. Țigani, la pagina 372. Castelul de la Gernyeszég, p. 395. Turnul castelului de la Keresd, p. 386. În mijloc o sprintenă bisericuță a noastră (Fig. 4) și lângă ea cruci de cimitir (p. 361). Mai departe, cerceii unei Românce (p. 371).

Vine apoi regiunea Bistriței (biserica de la Mönchsorf, p. 399). Calătorul se suie spre Năsăud (cap. XXIV), cu ceva despre pro-

Fig. 4. – Biserică românească.

gramul Românilor, cari ar tinde spre Rusia (pp. 418-9).

Un prieten pretinde că la 900.000 de ai noștri sânt doar 120 de cărturari (p. 418, nota 1), dar se vorbește pe larg despre hoțul Gheorghe Maței (p. 421 și urm.), lângă simpatia pentru o serbare „valahă“, cu cântece (p. 431 și urm.).

Despre birouri, cap. XXV. Apoi Valea Someșului, de la Dej la Cluj (cap. XXVI) și însuși Clujul (cap. XXVII).

Ca pitoresc, sat țigănesc, p. 468. Căruța de poștă, p. 469.

Uioara e prezentată la cap. XXVIII.

Sașii au capitolele XXIX-XXXI.

Avem apoi Aiudul (p. 543 și urm.), Alba-

Fig. 5. - Româncă din Ardeal.

Iulia (biserica veche; pp. 546-50), Agnita (biserica; p. 555), Cârța (p. 562; fig. 6), Inidoara și Deva, Abrudul (cu Detunata, la pagina 540; „Cetatea”, p. 581).

Urmează observații politice (cap. XXXV). Se revine la peisagiu cu Moții pp.625-8).

Fig. 6. - Ruinele Cârței.

Un capitol ultim resumă totul.

Românii sânt maltratați și în ce privește pe cei din Principate. Englesul își râde de originea romană pe care și-o atribuie acești „parveniți”, de organizarea în le giuni a luptătorului de la 1848, de portul lor de paradă (p. 9, nota 1).

Dar e atâta adevăr în această rară lucrare, încât, de și Ungurii, cărora li doria să iasă din isolare și să colaboreze cu Austria, s'au supărat, Boner a menționat în ediția germană criticile la adresa lor. Iar, pentru Români, scrie așa: „Tot așa ca pentru Unguri și Sași, am căutat a fi drept cu Români; despre dâșii nu s'a spus nimic care să nu fi fost supus prealabil unei încercări temeinice. Dar mi se scrie în această privință cele ce urmează din Ardeal, și, de oare ce această manifestare vine de la un om care e cu totul nepărtenitor și a cărui părere trebuie s'o recunosc de valoare, dau aici un extras din scrisoarea lui:

„Adevărul își găsește pretutindeni calea și cartea cuprinde adevăr, nimic decât adevăr, până la judecata asupra Valahilor, care, în amănunte care se aduc înainte pentru confirmarea ei, este oricum justă, dar mie cel puțin, pe temeiul cunoștinții mele de persoane și de lucruri, nu mi se pare întemeiată în concluzia ce se leagă de acolo cu privire la națiune ca atare. Pe lângă aceasta, nu găsesc nici multele circumstanțe atenuante, a căror ținere în samă singură permite o dreaptă judecată. Îmi lămuresc această înfățișare, ce miră, fața de privirea d-tale pătrunzătoare în concepția împrejurărilor ardelen, prin împrejurarea că ai avut a face cel mai puțin cu Valahii și că ai ajuns să auzi la Unguri și Sași judecări de o potrivă de nefavorabile, care iese din lunga obișnuință de a privi pe acești oameni ca pe niște pariași, judecări invierșunate prin debaterile Dietei. De alminteri, îți voi mai mărturisi că sânt singurul de a-

ceastă părere asupra acestei părți din frumoasa d-tale carte, nu numai între Unguri, ci și între conaționalii miei” (deci autorul e Sas). „Se pare deci că greșeala

Fig. 7. Biserica din Agnita.

nu stă în ochiul d-tale, ci mai curând, în al meu” (p. x).

I.

BISERICA SF. VINERI DIN TÂRGOVIȘTE.

La biserica Sf. Vineri din Târgoviște s'au făcut unele reparațiuni prin grija părintelui paroh Emil Popescu și cu ajutorul Comisiunii Monumentelor Istorice.

Pe zidul de Miazăzi s'a descoperit, supt tencuială, o piatră incastată în zid, purtând o inscripție slavonă, a cărei traducere este următoarea:

„Rugăciunea robului lui Dumnezeu jupân Manea Cliucer și a jupânesei Vlădae. Veșnica lor pomenire. la anul 7025, luna Iulie 13 zile“ (Fig. 1).

Frumoasa inscripție este tăiată în relief, iar forma laturii inferioare a pisaniei arată că piatra aceasta a servit ca prag superior pentru ușa de la intrarea în biserică.

Se întregesc în acest fel inscripțiile publicate de d. profesor N. Iorga¹, fixându-se numele ctitorilor și data zidirii bisericii, care este 1517. Jupâneasa Vlădaia este înmormântată în biserica fostei mănăstiri Seaca, din județul Olt.

Alături de soțul ei Manea, acum vornic, este ctitoră a acestei biserici, și moare în 1528.

Lectura inscripției slave a fost publicată de d. Virg. Drăghiceanu¹. Traducerea acestei inscripții sună așa:

„A răposat roaba lui Dumnezeu Vlădaia, jupâneasa jupânului Manea, Mare vornic, luna Ianuarie, anul 7036“.

Manea și Vlădaia erau boieri din Drăgășani.

II.

PIETRELE DE MORMANT DE LA SUSLĂNEȘTI-MUSCEL.

O cercetare întâmplătoare pe moșia de la Suslănești a d-lui Chiriacescu a dus la

¹ N. Iorga. *Inscripții*, I, p. 109.

¹ *Bul. Com. Mon. Ist.*, an. XXIV, p. 47.
² 1528.

descoperirea temeliilor de piatră de râu a unei biserici înăuntrul căreia sânt și patru pietre mormântale, din secolul al XVI-lea dintre anii 1558-1579 (Fig. 2).

Aceasta înseamnă că biserica datează din prima jumătate a secolului al XVI-lea.

Forma bisericii este aceea de navă, pro-naosul, de formă dreptunghiulară, era despărțit de naos printr'un zid, ale cărui urme se văd, și închidea cele patru morminte descoperite.

Pentru o mai ușoară înțelegere am întocmit și o schiță, numerotând pietrele descoperite cu n-rele 1-4 (Fig. 3).

1. *Piatra de mormânt a lui Negre*. În stânga, s'a găsit piatra cu inscripția următoare:

прѣстависе рабоу вжю жоупан[х] негре вх дни ю мрча воевод(х), мца априа, дни кг, вх лкт 13дс. вѣчна емос памени(х).

Adecă:

„A murit robul lui Dumnezeu jupân Negre, în zilele lui Io Mircea Voevod, luna Aprilie, zile 23, la anul 7066². Veșnica lui pomenire“.

Inscripția marginală este săpată în relief ca și celelalte, de altfel (Fig. 3).

2. *Piatra de mormânt a Stancăi, soția lui Pârvul*, are inscripția aceasta:

прѣстависе раба вжѣа станка жупаница пр-вслобк вх дни ю петрс воеводъ мца октоврѣа дни ла, вх лкт 13дс.

Neavând loc pe margine, leatul a fost săpat în câmpul pietrei. Traducerea: „A răposat roaba lui Dumnezeu Stanca jupâneasa lui Pârvul în zilele lui Ion Petru Voevod, luna Octombrie, zile 31, la anul 7071“.

În locul brațelor crucii, în vârful acesteia, apare un ornament în forma a două triunghiuri ce se întretaie (Fig. 4).

3. *Piatra de mormânt a lui Pârvul, soțul Stancăi*.

² 1558.

³ 1562.

Este spartă în două și are o inscripție mai slab lucrată. Nici piatra nu e de bună

Fig. 1. – Biserica Sf. Vineri, Târgoviște, Pisania.

calitate, iar formatul blocului a obligat pe sculptor să frângă rândul la cele două colțuri de jos.

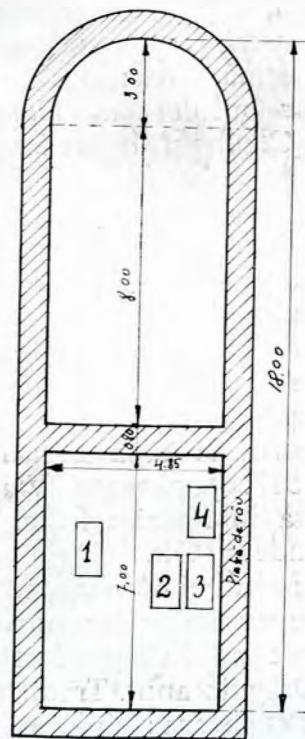
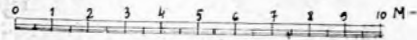
Cuprinsul inscripției este acesta:

пѣставсе рабъ въ ю жѣпан прѣвса въ дни благочестиваго и христовлюбиваго ю александра воевды, мѣца апрѣлаа а д(ни), въ лѣтѣ 708 (?)

Adecă:

„A răposat robul lui Dumnezeu jupân Pârful în zilele blagocestivului și de Hristos iubitorului Io Alexandru Voevod, luna Aprilie zi întâiu, la anul 708– 1(?)”

BUERICA DIN SUSLĂNEȘTI – MUSCEL

- 1. MORMANTUL LVI NEGRE (7066) 1558
- 2. " " STANCĂI (SOTIA LUI PÂRVUL (7061) 1562
- 3. " " LVI PÂRVUL 708? (1572-1579)
- 4. " " LVI STOICA

Fig. 3. – Schița ruinelor bisericii din Suslănești-Muscel cu așezarea pietrelor mormântale.

Nu se mai cunoaște cifra unităților anului, și, în acest caz, trebuie să presupunem că Pârful a murit între 1572 și 1579.

În câmpul pietrei este săpată o cruce cu trei bare, cea de jos fiind oblică, iar

* Între 1572-1579.

Fig. 2. — Ruinele bisericii de la Soslănești-Muscel.

Fig. 4. — Biserica din Soslănești-Muscel. Piatra de mormânt a lui Negre; 1558.

Fig. 5. – Biserica din Suslănești-Muscel. Piatra de mormânt a Stancăi, soția lui Părvul; 1562.

Fig. 6. – Biserica din Suslănești-Muscel. Piatra de mormânt a lui Părvul, mort între 1572 și 1579.

basa se sprijină pe un cadru deschis, de forma unui pătrat (Fig. 6).

4. Cea de-a patra piatră a fost spartă în mai multe bucăți, din care pricină nu cunoaștem anul morții lui Stoica, pe care îl pomenește fragmentul de inscripție păstrată. Acest fragment cuprinde cele ce urmează:

...СТОИКА ВЪ ДНИИВН ПЕТРЪС КОНВОДЪ МС. МАРТІЕ
ДНИ Д, ВЪ АКТ...

„...Stoica, în zilele lui Ion Petru Voivod, luna Martie, 4 zile, la anul—“ (Fig. 7).

Se pare că înmormântații aici erau boieri de țară, cari se ocupau numai de moșia lor, de vreme ce nu se spune nimic despre rangurile lor.

Biserica de azi a satului Soslănești este modestă, are formă de corabie și e așezată pe o coastă. Pronaosul se desparte de naos prin două coloane, care se sprijinesc pe ziduri (Fig. 8.)

Tâmpla de zid închide altarul. Bolțile sânt înlocuite printr'un plafon. Pardoseala este de lespezi.

Pisania zugrăvită are cuprinsul;

„Biserica, fiind de lemn veche și mică, s'a făcut din nou de D-nu Postelnecu

Popescu, din Pietroșița, cu toată cheltuiala d-lor, târnosindu-se la 6 Dechemvre 1848,

Fig. 7. — Cruce de drum de la Soslănești-Muscel

Fig. 8. — Biserica din Soslănești-Muscel. Piatra de mormânt a lui Stoica.

Ioan Simion Jumărescu, boer de neam, din Soslănești, și de soția sa, Ana, născută Ioan iar zugrăveala s'a terminat la 20 Iulie 1859. Iar acum, la anul 1931, s'a mai reparat

Fig. 9. — Biserica din Suslănești-Muscel.

Fig. 10. — Biserica din Suslănești-Muscel.

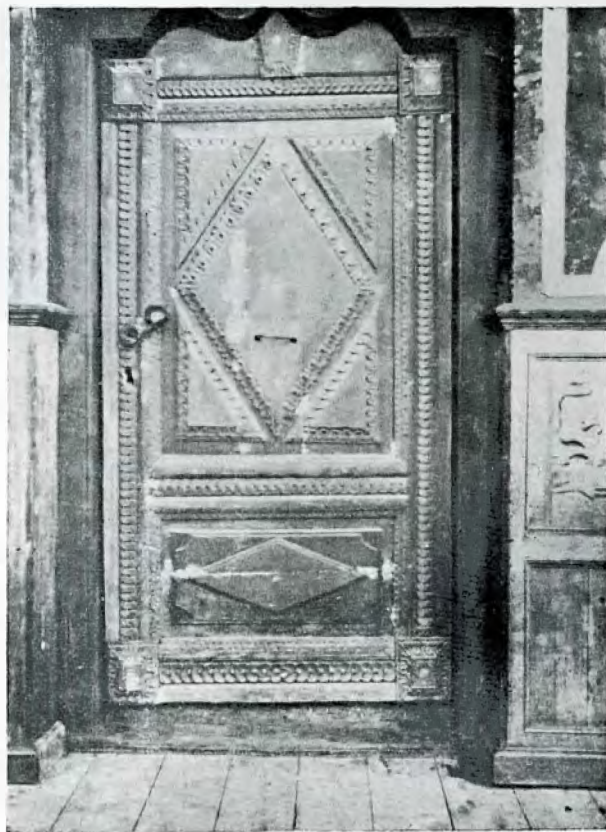

Fig. 11. – Biserica din Suslănești-Muscel Ușa.

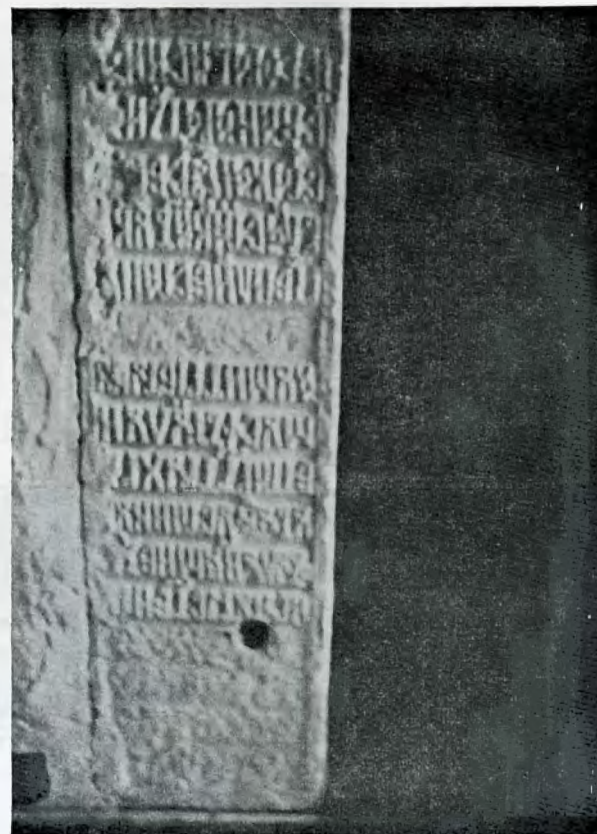

Fig 12. – Biserica din Suslănești-Muscel.
Cadru de piatră cu inscripție.

atât la zugrăveală cât și legatu cu fer prin stăruința d-lui Nicolae Cojeanu“.

Ctitorii sânt in haine nemțești.
Lângă tată, „Gheorghe, fiul d-lor“.

Fig. 13. – Biserica din Brătieni-Arges

Pe zidul despărțitor de naos, in pro-naos: „Cocoana Eleana a postelnicului Simion sor (sic) și cu postelnicu Ioan, titori“.

Din vechea biserică s'au intrebuintat ca ușori pietre cu inscripții in relief, din care se mai disting unele cuvinte răzlețe:

. i s'au ostenit [r]obul lui Dumnezeu Tudor, Stancu [P]etra, Dumitru
. hramul sfântului Dumitru
. Stana, Vlaste, Stanca, Iosif,
. Târălă(?), Sora, Vasile“.

Pe marginea drumului, spre Câmpulung inscripția unei cruci din secolul al XVII-lea, văruiată, din exces de zel, de vre-un primar: abia se mai poate descifra (Fig. 9).

III.

BRĂTIENI-ARGES,

Am ajuns la Brătieni cu ajutorul d-lui colonel Cameniță, fost prefect al județului Arges, un iubitor al trecutului nostru.

Din bisericuța veche de pe coastă n'a mai rămas astăzi decât altarul acoperit cu șindrilă și păstrând frescele de la inceputul secolului trecut. Cimitirul satului s'a intins, până in ușa acestei clădiri in fața căreia mai stăruie astăzi două pietre de mormânt ale ctitorilor, de sigur din secolul al XVIII-lea (Fig. 13).

Una cu inscripție românească, mâncată de pământul grămădit de-asupra, alta, cu inscripție slavă, mai bine păstrată. Mai către stânga se înalță o cruce de piatră, cu inscripție slavonă, cu mult mai veche decât cele două pietre.

Inscripția de pe piatra de mormânt, săpată in românește, are cam următorul cuprins:

„Să se știe că aici zac oasele dumnealui răposatului robului Dumnezeu jușan Gherghe, robul lui Dumnezeu... (probabil un alt nume, după care urmează o serie de cuvinte ale căror litere sunt mâncate de pământ) ...să fie pomenit“. Rândul al doilea cuprinde data când a murit jușan Gheorghe (Fig. 14).

Fig. 14. – Biserica din Brătieni-Arges. Piatră de mormânt.

Pe cea de-a doua piatră, in slavonește, inscripția sună : *пpеcтaвнecк paбъ бжии жс-*

панк дима с... (piatra e ruptă în această latură) вѣкт зрмв (7142) вѣчна емс памѣть, adică:

„A răposat robul lui Dumnezeu jupan Dima S... La leat 7142. Veșnica lui pomene-nire“ (Fig. 15).

Pe crucea din cimitir¹:

Pe fața:

ПОМЕНИ ГИ
 МИХИѦ И АНКА И ШЕРБАН
 † ПРЪЗВ
 ОЛЕНЕМЪ
 ШЦА И С[К ПО]
 СПѦШЕ
 НИЕМЪ СНА
 И СЪВРЪШЕНЕМЪ
 [СТГО ДУА]
 ВЪЗВЪЗШЕ
 СПМО КРЪСНЪ
 ВЪ МОРЪ

adecă:

Pomenește, Doamne
 Pe Mihnea, Anca și Șerban.

Fig. 15. — Brătieni-Argeș. Piatră de mormânt.

Cu vrerea Tatălui
 Și cu ajutorul Fiului

¹ Să fi fost luată mai târziu de acești Mihnea, Anca și Șerban și să fi fost întrebuințată drept cruce de cimitir? Ar fi o întrebare.

Și cu săvârșirea Sfântului Duh
 S'a ridicat această sfântă
 Cruce . . . (Fig. 16).

Pe laturea de Sud:

вѣ пох Întru lauda
 [в]ѣск прѣ— Preacuratei

Fig. 16. — Brătieni-Argeș. Cruce de mormânt.

ПОДЕВИ—	Maicii noastre
МИ МАШ[Е]
РЕ ПАШ..
ПХИ	
[Р]С КОЕ[ВОДЪ],	Pătru Voevod,
ЗОН ГНЕ	Zoe Doamna (Fig. 17).

Pe laturea de Nord:

ПИС МЦА	Scris în luna
ОКТИВРІЕ	Octombre
В	2
ДНЬ. ВЪ	zile. La anul
ЛѦПЪ	7093.
В Ч Р ¹	

¹ 1585. Toată inscripția este în relief. Semnul cifrei zecilor este ч.

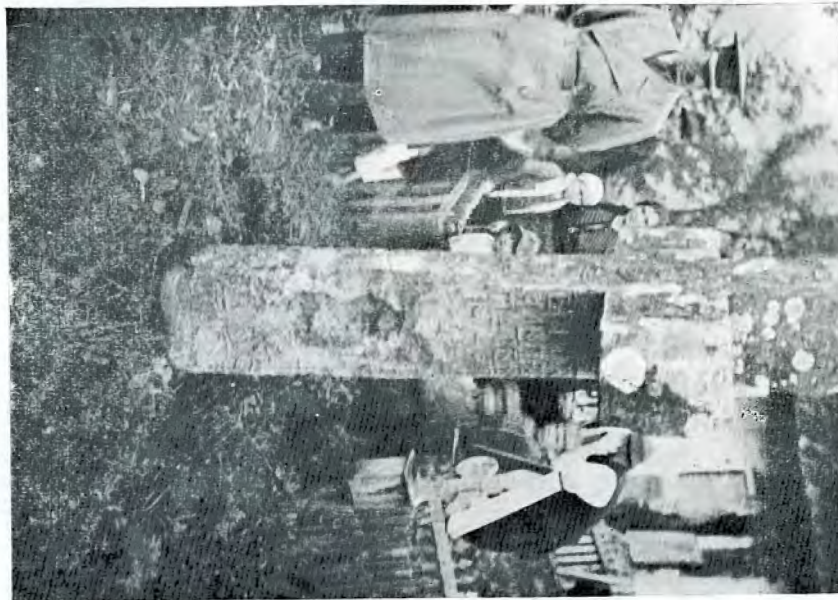

Fig. 17. – Brătești-Arges, Cruce de mormânt.

Fig. 18. – Din bis. din Valea Orlei-Chitorani, Prahova.

Fig. 19. – Din bis. din Valea Orlei-Chițorani, Prahova.

Fig. 20. — Jiblez. Cruce.

IV.

PIATRA DE MORMÂNT A STANCAI
DIN TIMPUL DOMNIEI LUI CONS-
TANTIN MAVROCORDAT.

În biserica de lemn, ascunsă între viile
din Valea Orlei, din satul Chițorani, ju.

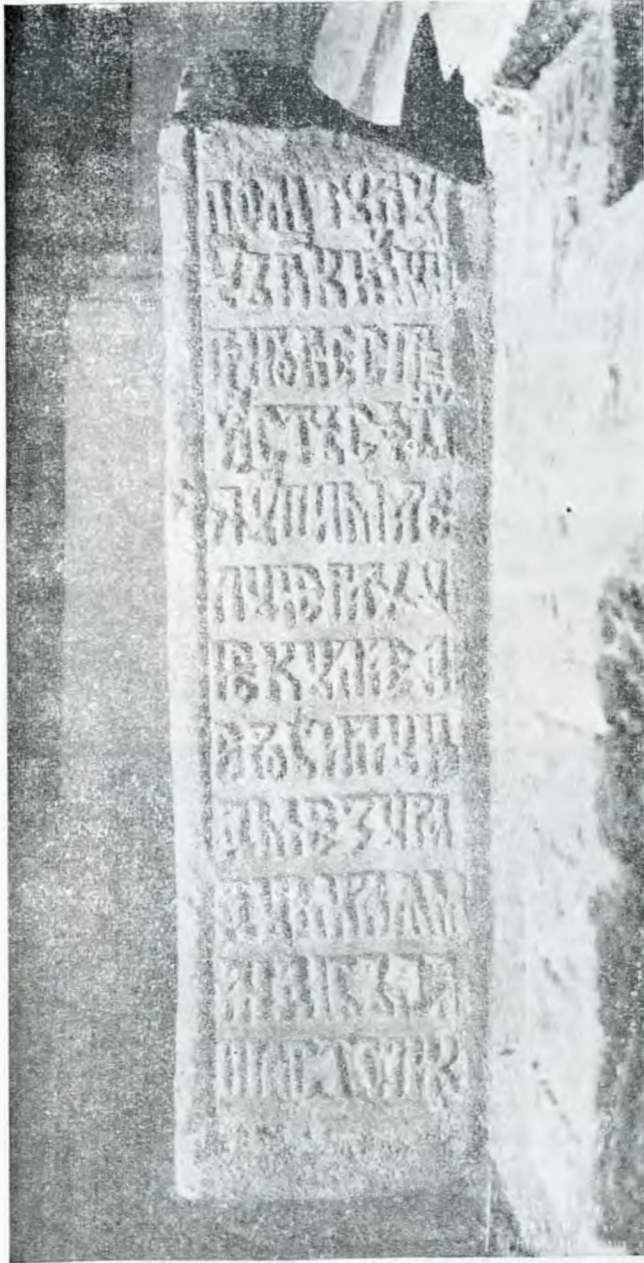

Fig. 21. – Cruce de la biserica Sf. Ilie, Gorgani.

dețul Prahova, se află mormântul Stancăi,
din timpul lui Constantin Nicolae Voe-
vod¹, răposată și îngropată aici la anul
1756 (Fig. 18).

¹ Marele Dicționar geografic, vol. V, p. 714, arată că ar
fi soția lui Constantin Nicolae Mavrocordat din pricina

Inscripția este săpată în câmpul din
mijloc, încunjurat de jur împrejur de un
ornament vegetal destul de simplu și sărac,
de altfel, ca și inscripția, care nu arată

Fig. 22. Cruce de la biserica Sf. Ilie, Gorgani.

niciun accent de duioșie, ci înseamnă,
sec, anul morții răposatei (Fig. 19).

Cuprinsul inscripției, destul de greu
descifrabil, este:

„Supt această s. a. d. (?) piatră odihnescu-se
oasile (sic) răposatei robei (sic) lui Dumnezeu
Stanca și era domniea (sic) Mării Sale Con-
standin Nicolae. La anul de la [spās.] 1756.
Sep (?) 22.“

lecturii „soția” în loc de „Domnia” lui Constantin Nicolae
Voevod !

V.

CRUCEA DIN CURTEA BISERICII
DE LA JIBLEA.

Crucea care a fost ridicată și așezată în Călimănești de d. Stepleanu-Horbatsky¹, a fost transportată de acolo prin grija părintelui paroh din Jiblea și instalată în curtea bisericii de acolo.

Inscripția, ornamentată și frumos scrisă, cu caractere deosebite, păstrând vechea tradiție a secolelor anterioare, are cuprinsul acesta:

„Cu vreaea lui Dumnezeu ridicatu-s'au această svântă cruce intru cinstea sfântului marelui arhieru Nicolae, în zilele lui Ion Mihai Voivod, ms.² S. 4 zile, vă leat 7230³, cu osteneala robului lui Dumnezeu Matei, Samfira, Curcan (?), Dumitra, Gheorghe, Neagoe. Mihai, Dumitra, Stan, Tran[dafir] (?) (Fig. 20).

VI.

BISERICA SF. ILIE-GORGANI,
BUCUREȘTI.

Pe o cruce incastrată la intrare, în pridvor:

Pe față:

† Această sfântă cruce s'au rădicatu-s'au (sic) dă robul lui Dumnezeu Radul logofătu za Divan în zilele Măriei Sale Costandin-Vodă Mavrocordatul, cu blagoslovenia Prea Sfinției Sale părint[elui m]itr[o]

(Fig. 21).

Pe laturea dreaptă:

...politulu(i) țării chiriu chir Grigorie I, spre cinstea sfântului și marelui ierarhu Neculae de robii lui Dumnezeu Radu, Mira, Iamandi, Bălașa, Stoica (Fig. 22).

Pe laturea stângă:

Petca, Dumitru, Andronache, Chiajna,

Maria, Enache, Ioniță, Ilinca,
. . . „ Iana, Radu Șarban,
. . . „ dorie, ierei Radu, Ilinca,

Fig. 23. — Cruce de la biserica Sf. Ilie Gorgani

Rucsanda, Dumitrașcu.
(Fig. 23.)

¹ Cf. *Bul. Com. Mon. Ist.*, XXVI, p. 140.

² Mesița Septembrie.

³ 1721.

CASTRA DACIAE INFERIORIS

I.

CASTRELE ROMANE DE LA BUMBEȘTI-GORJ

DE D. TUDOR

După ce terminase desgroparea și editarea monumentului de la Adamclisi, Tocilescu și-a organizat un plan larg de săpături și cercetări arheologice, în Oltenia. Campania de lucru începu după o îndelungată vizită în lungul și latul provinciei, unde cercetă mai toate stațiunile cu urme preistorice, romane și medievale¹. Între anii 1894 și 1902, fură săpate, rând pe rând, ruinele romane de pe Olt, Dunăre și Jiu. Conducerea săpăturilor au avut-o numai asistenții săi de la Muzeul Național de Antichități din București, dintre cari cel mai folosit și priceput a fost d. *inginer Pamfil Polonic*. În afară de inscripții², Tocilescu nu a publicat mai nimic asupra săpăturilor din Oltenia. În schimb, ni s'au păstrat, în manuscrisele sale de la Academia Română, numeroase rapoarte de săpături, schițe și planuri, care prezintă un mare interes științific. Față de importanța lor, ni-am propus a le cerceta și a culege material pentru o serie de monografii asupra castrelor romane din Oltenia. Acestea vor mai fi însoțite de cercetările făcute de alții, sau personale, îmbogățite de obișnuitele descrieri topografice și interpretări de material documentar³.

* * *

Comuna Bumbeshți se găsește în gura de Miazăzi a defileului Jiului. Numeroasele fortificații ce s'au ridicat aici de Daci, Romani, Unguri,

¹ Carnetele cu însemnările sale din această excursie se găsesc la Academia Română, *Mss.* vol. 5141, *passim*.

² *Archäologisch-epigraphische Mittheilungen*, anii 1894-1899 și *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, București 1900, *passim*. Comunicările scurte făcute în ședințele Academiei Române și păstrate tot în depositul de manuscrise al acestei instituții nu spun mare lucru.

³ Așa cum am făcut pentru cel de la *Jidava*, lângă Câmpulung-Muscel; cf. *Bucureștii*, II (1936), pp. 89-117 (extras, p. 29).

Români și Turci ni dau cea mai sigură dovadă despre importanța strategică a regiunii. Pentru stăpânirea porții de la Bumbeshți, s'au dat lupte înviesunate între armatele noastre și Germani.

La ieșirea Jiului din munți, se găsesc trei lagăre, dintre care, numai două sânt romane: *Vârtopul* și *Bumbeshții*⁴. Celelalte întărituri, înșiruite pe defileu, sânt dace sau medievale.

Cercetări și săpături. Castrele din Bumbeshți, ca mai toate așezările vechi, au fost scormonite în primul rând de obișnuiții căutători de comori. Primele săpături sistematice fură făcute, cu ajutorul armatei, între 8 Iulie-17 August 1897, de *Gr. Tocilescu*. Conducerea lucrărilor fu incredințată d-lui inginer topograf *P. Polonic*, care ni-a lăsat opt rapoarte de săpături, însoțite de schițe¹. Tocilescu a făcut doar o scurtă comunicare în ședința de la 30 Mart 1898 a Academiei Române, și ea nu s'a tipărit².

Cercetările și săpăturile au fost reluate în 1937 de d. *N. Ploșsor*. S'a desvelit cea mai mare parte din zidăria castrului de piatră, complex-

⁴ Fortificația de pe pârăul *Porceni* are formă de castru roman (156 × 234 m.), dar e târzie. De altfel, nici sondagiile lui Tocilescu n'au scos nimic roman. Lagărul e numai de pământ, are opt porți, un val incunjurător, înalt azi de 2-3 m., lat jos de 10 m. și un șanț obișnuit. Acesta samănă mult cu lagărul de la Schela Cladovei (lângă Turnul-Severin), ridicat de Austrieci în secolul al XVIII-lea. Cf. De Marsigli, *Description du Danube*, tom. II, p. 21 și fig. xxx. Lagărul Porceni, așezat pe pârăul cu același nume, care l-a distrus în parte, e la 500 m. V. de matca Jiului. Polonic l-a cercetat prin sondajii numeroase și i-a ridicat un plan. Cf. Tocilescu, *Mss. Ac. Rom.*, vol. 5133, pp. 146 și urm., 186, și vol. 5139, pp. 70 și urm.

¹ Tocilescu, *Mss. Ac. Rom.*, vol. 5133, pp. 118-46; 182-7; vol. 5134, p. 308, și vol. 5139, pp. 68-70. Planurile și desemele ridicate de Polonic, în afară de o plânsă anexată, vol. 5133, s'au pierdut.

² Materialul epigrafic publicat de Tocilescu, în *Arch.-epigr. Mitth.*, XIX (1896), p. 85, și *Fouilles*, p. 128.

tându-se datele din 1897, și s'a descoperit o serie de obiecte³.

A. CASTRUL DE PĂMÂNT PE PĂRAUL VÂRTOP.

E așezat pe malul stâng al Jiului, în locul unde pâraul Vârtoș se împreună cu acesta. Față

spre Nord. O șosea națională, construită prin anii 1880–1890, de inginerul Costescu (fratele lui Teodor Costescu), îl taie pe mijloc, între kilometrul 82 și 83.

Forma lui e aproape pătrată, cu laturile lungi, de 126 m. (direcția lor N.-S.) și cele scurte,

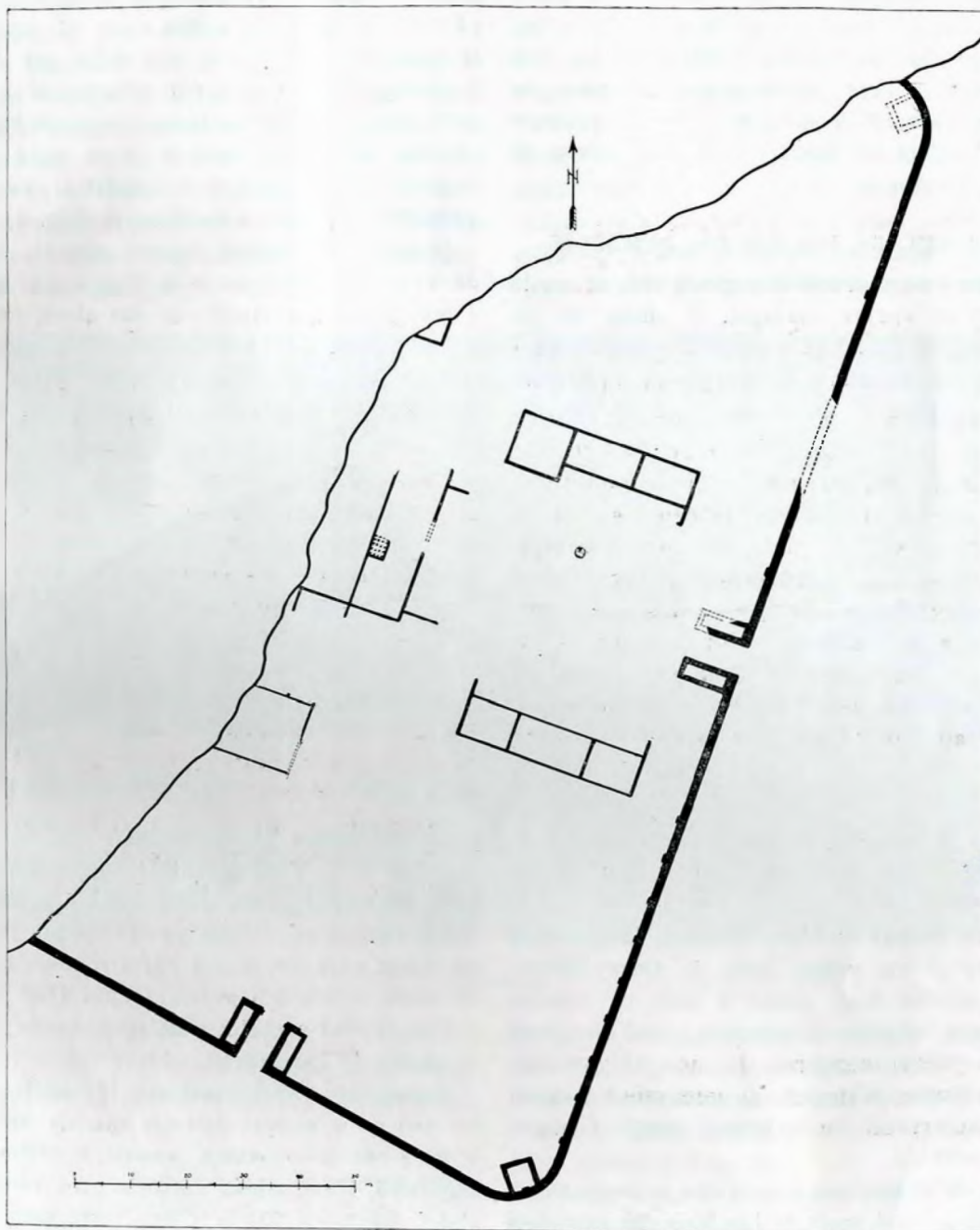

Fig. 1. — Castrul roman de piatră din Bumbești-Gorj. Il castro romano di Bumbești-Gorj (Romania).

de castrul de piatră (Bumbești), e la 1 kilometru

³ Săpături făcute supt auspiciile Museului „Ștefulescu“ din Târgul-Jiului, cu sprijinul material al d-nei Aretia Tătărescu. Bunăvoinții d-lui Ploșor îi datoresc reproducerea mai multor clișee și informații din acest studiu; pentru care îi aducem cuvenitele mulțămiri.

lungi de 115 m. (direcția E.-V.). Va fi fost orientat cu poarta principală spre trecătoarea Lainici. Originea romană a fortificației s'a putut precisa prin ceramică și cărămizi date de sondagiile făcute în 1897.

Valul ce o închide, e lat la basă de 14 m. și

păstrat pe o înălțime de 0,50–2,00 m. Are în față un șanț larg de 11 m., și adânc de 0,50–1,00 m.

Cum cea mai mare parte din cetate a fost distrusă de pârâul Vârtoș și prin construcția șoselei naționale, nu se mai poate preciza decât locul porților de N. și V.

La o depărtare de 30 m. spre S. de acest castru, d. Polonic menționează două ziduri antice, paralele, groase de 0,60 m., și între ele au fost găsite cărămizi, țigle, olane sparte și urme de arsură. Se pare că în acest loc a fost o instalație termală, similară ca așezare și funcție cu cea de la castrul Bumbești.

B. CASTRUL DE PIATRĂ DIN BUMBEȘTI.

Așezarea castrului este dintre cele mai nemeșite din punct de vedere strategic. E situat tot pe malul stâng al Jiului, între satele Bumbești și Bârlești. Șoseaua națională Târgul-Jiului–Pietroșani rece la o depărtare de 35 m., față de latura

V. au fost complet distruse. Zidăria lor s'a prăvălit în apa Jiului, plin cu cărămizi, țigle și piatră de construcție, pe o distanță de câțiva kilometri.

Forma lagărului era puțin neregulată. Nu putem ști dacă era dreptunghiulară sau pătrată, dar avea colțurile mult rotunjite. Din ceia ce s'a păstrat azi, se poate vedea ușor că unghiul de la colțul de S. E. e mai mic decât cel de la N. E. Neregularitatea a rezultat prin faptul că, latura de S. nu a mai urmat traseul vechiului castru de pământ și a fost retrasă mult spre interior. Această modificare a avut urmări și asupra organizării interioare a fortificației (Fig. 1).

Șanțul ce încunjură castrul (*fossa*), era larg de 15 m. și adânc de 2 m. Panta din spre zid e mai pronunțată decât cea din afară, iar fundul era oval și nu ascuțit. Adâncimea, disproporționată față de lățime, se datorește nestabilității solului. Șanțul putea fi umplut cu apă adusă printr'un

Fig. 2. — Secțiune în șanțul zidului și valul castrului. Sezione della fossa, muro e vallo del castro (Polonic).

de Răsărit a castrului. În fața lui, e marcat km. 82. Până în gura delileului Lainici sânt numai 3 kilometri.

El a fost ridicat în câmp deschis, lângă o apă curgătoare și cu vederi largi în toate părțile. Datorită acestui fapt, putea fi ferit de atacuri date asupra lui prin surprindere, dacă în jurul lui ar fi existat acoperiri. În această privință, avea o situație strategică și geografică asemănătoare cu a celui de la Jidava, lângă Câmpulung-Muscel¹.

Starea de conservare a castrului e foarte slabă. Jiul a năruit mai mult de jumătate din suprafața lui. Roaderea și prăbușirea au fost grăbite de natura solului pe care e situat, format din aluviuni cu pietriș, depuse de râu.

Se păstrează întregă numai latura de E., lungă de 167 m., iar din cea de la S. mai rămâne un fragment de 88 m. (fig. 1). Laturile de N. și

canal din matca Jiului. Se pare că, de-a lungul laturilor N. și V., șanțul de încunjur nu exista, și protecția o îndeplinea albia adâncă a Jiului. De altfel, castrul era ridicat pe un tăpșan încunjurat pe două părți de Jiu, a cărui roaderă a survenit în urma schimbării cursului apei (Fig. 2 și 4).

Din fundul șanțului s'au scos multe cărămizi și piatră de construcție, căzute din zid (Fig. 2).

Berma nu a fost precisată. De altfel, ea pare că nici nu a existat, sau era așa de mică, încât e greu de a o stabili pentru a doua fasă a lagărului, când a fost cuprins prin fundația zidului ridicat în 201 p. Chr., între șanț și oval.

Zidul castrului e gros de 1,30–1,40 m. și se păstrează până la înălțimea de 3 m., socotită de la temelie. Fundamentul are adâncimea de 1 m., restul de 2 m. se menține în afară de vechiul nivel al pământului. I s'a dat o temelie adâncă, fiindcă îi lipsia berma și era prea apropiat de șanț. (Fig. 2).

O caracteristică a acestui zid o formează o

¹ Tudor, *Castrele romane de la Jidava*, p. 2 și urm.

serie de ieșituri, lungi de 1.30 m. și groase numai de 0,25 m., așezate la o depărtare între ele, de 5.50–6.50 m., ce se observă numai pe linia interioară a laturii de Est (Fig. 3). Fiind înfipte în val, aveau misiunea de a contribui la stabilitatea zidului¹. Pe latura de S., acești colți de zid nu au fost construiți, fiindcă, aici, se crease o bermă prin retragerea acesteia.

Zidul e construit din bolovani de râu și lespezi nefasonate, legate prin mortar de var (*opus incertum*). Partea superioară, sau cel puțin crenelele (*pinnae*), le va fi avut zidite în cărămidă. Numai astfel ni putem explica mulțimea cărămizilor așezate în șanțul din față (Fig. 5 și 7).

Înălțimea zidului, împreună cu crenelele, calculată de la nivelul pământului, nu trece de 4 m.

acesta pare a fi fost exclus din construcție.

Valul din spatele zidului (*vallum*), înalt azi ca și acesta, are la basă o lățime de 5.80 m. El a rezultat din săpătura șanțului primului castru de pământ și, până în 201 p. Chr., când i s'a adăos în față zidul de piatră, nu știm dacă era răzimat pe un gard de bârne sau palisade. Săpăturile nu ni-au putut da nimic nici despre „drumul de rond“ al valului, șanțul de scurgere de la poala lui, *via sagularis*, etc. (Fig. 2 și 6).

Turnuri în zid, afară de ale porților, au existat numai la colțurile lagărului. S'a săpat și determinat bine numai cel de la colțul de S. E. Acesta nu are temeliile la același nivel cu zidul cetății, și a fost construit de-asupra valului ce exista în 201 p. Chr., dându-i-se o mică temelie

Fig. 3. – Zidul castrului, fața interioară. La faccia interiore del muro.

Nu putem preciza dacă acesta avea în exterior și un parament de blocuri (*opus quadratum*), pentru protecție¹. Din cauza lipsei de spațiu,

¹ În niciun caz nu pot fi atribuite unui pod de lemn ce înlocuia valul interior, fiindcă au o grosime insuficientă: acesta există și le îngroapă complet. Atari ziduri cu misiunea de a susține (în locul valului) un pod de bârne s'au găsit la Cășei; Panaitescu, *Castrul roman de la Cășei*, p. 8 și urm. extr. din *Anuarul Comis. Mon. Ist. Transilv.*, Cluj 1930; Bivolari, Titești și Copăceni pe Olt; cf., pentru ambele, Tocilescu, *Mss. Ac. Rom.*, vol. 5133, p. 95 și urm. și p. 64.

¹ Ca la Micia; Daicoviciu, *Micia*, I, p. 20 (extr. din *An. Comis. Mon. Ist. Transilv.*, Cluj 1931) și Jidava (Tudor, *o. c.*, p. 11). Dată fiind importanța strategică și îngrijirea cu care a fost construit, se pare că și castrul Drobeta era protejat cu această haină.

de piatră. Constructorul a fost silit la acest compromis de grosimea și tăria valului, mult mai mare la colțurile castrului de pământ, unde se crease o platformă lată pentru așezarea mașinilor balistice (Fig. 1).

Forma turnului e aproape pătrată, cu zidurile interioare groase de 0.80 m.¹. Întrarea, ce va fi fost pe latura opusă colțului castrului, nu s'a stabilit în săpătură. Camera sa era de mărimea: 3.30 × 3.90 m. În interior, zidul lagărului prezintă o ultimă ieșitură de stabilitate, similară cu cele constatate pe latura E. Acest turn ar fi trebuit să aibă zidul din spre inamic mult îngroșat, ca

¹ Asămănătoare la Bologna; cf. Macrea, în *Anuar. Comis. Mon. Ist. Transilv.*, IV (1932-1938), p. 219.

la toate castelele romane din acea vreme. Dar tot lipsa de spațiu între șanț și val l-a determinat pe constructor să renunțe la această normă. (Fig. 1).

Fiind construit pe coama valului, turnul nu putea avea decât o încăpere ridicată din bârne pe fundamentul de piatră constat.

Cum, la colțul de N. E. al lagărului, cercetările nu au putut preciza urmele unui turn similar, e de bănuț că fusese lucrat numai din lemn și de deasupra valului; fiindcă regula cerea pentru toate colțurile același mecanism de apărare.

Porțile descoperite sânt în număr de două, câte una pe fiecare latură rămasă. (Fig. 1).

Cea de pe latura de E. cade exact pe mijlocul acesteia și e largă de 4.50 m. E flancată

din pricina lipsei unei berme normale. Zidurile de către flancul intrării au grosimea de 1.30 m., ce era cerută de greutatea bolții de cărămidă ridicată între cele două turnuri și de-asupra porților.

În ruinele porții de E. fu aflată inscripția de înnoire a lagărului, făcută în anul 201 p. Chr. (C. I. L. III, 14485, a). Acest fapt i-a determinat pe Tocilescu și apoi pe d. Ploșor să creadă că intrarea se identifică deci cu *porta praetoria*. Din motive ce se vor expune mai jos, identificăm această poartă cu *porta decumana*.

Ca mărime, formă și construcție, poarta de pe latura de S. apare identică, astfel, cu cea descrisă mai sus. Are deosebit numai laturile mici de către interiorul castrului, îngroșate ca și zidul exterior

Fig. 4. – Șanțul castrului. La fossa del castro.

de două turnuri, cel de N. fiind distrus de sondele căutătorilor de comori. Au o formă mult alungită spre interior, determinată de existența valului vechiu, ce nu a fost tăiat decât puțin, dar până la vechiul nivel al pământului, încât porților li s'a dat aceeași adâncime a temeliiilor, ca și zidului castrului¹. (Fig. 7).

Un turn măsoară în exterior: $9.75 \times 3.90 \times 6.60$ m. și camera ce închide e de mărimea: 7.25×1.80 m. În fața din spre inamic, zidul lor are o grosime excepțională (care e și a celui mare) de 1.70 m. Îngroșarea s'a făcut spre interior, tot

și prevăzute cu două ieșituri pentru fixat țigina unei porți. Ea nu cădea pe mijlocul laturii respective.

La ambele intrări închiderea se va fi făcut prin porți duble¹. Turnurile lor aveau un etaj zidit în cărămidă și erau acoperite cu țigla, găsită în mare număr căzută pe lângă poartă. Intrările erau pavate cu lespezi de piatră așternute pe un strat de pământ galben, bine bătut. Un prag de piatră obișnuit a fost descoperit *in situ* de d. Ploșor (Fig. 8).

Praetoriul sau clădirea centrală (*praetorium*) e păstrat foarte puțin². Distrus de Jiu, a mai fost

¹ Turnuri de o formă apropiată, la castelele din Dacia, s'au stabilit, până acum, numai la *Arcidava*; cf. Florescu, în *Istros*, I, 1 (1934), p. 64.

¹ După sistemul celor constatate la *Jidava*; Tudor, *l. c.*

² De aceea nu-l putem încadra între tipurile stabilite de Lorenz, *Untersuchung zum Prätorium*, Halle 1936.

răscolit și de căutătorii de comori. Față de poarta răsăriteană e la o distanță de 45.40 m. (Fig. 1). Zidurile i se mențin pe o înălțime de 0.50 m.; sânt de 0.80 m. grosime.

Compartimentul rămas din pretoriu e lung de 28.65 m., format din două ziduri paralele ce fac colț cu un al treilea și sânt la o depărtare de 8.60 m. Zidul din afară are o intrare largă de aproximativ doi metri și terminată la stânga cu un ușor de cărămidă. De aici și până la colțul din stânga lungimea zidului este de 12.75 m. În acest cas, lățimea pretoriului nu trecea de 28 m., socotind că această intrare cădea pe mijlocul laturii.

Către colțurile clădirii se observă două ziduri, lungi de 4 și 2.80 m. (dar groase de 0.50 m.)

Fig. 5. — Zidul castrului. II. Mursul del castro.

ce cad perpendicular pe linia intrării. E probabil că aceste ziduri, ce nu au o legătură cu altele ca să formeze camere, susțineau o streășină fixată pe stâlpi de lemn în fața intrării.

La stânga intrării și în interior, s'a desgropat o cămăruță, întărită la colțuri cu zid de cărămidă, și în exterior dimensiunile: 2.35 × 2.95 m. Era pavată cu cărămizi mari, pe care s'au găsit resturi de foc, burlane de pământ și stâlpi de cărămizi pentru susținere (*suspensurae*), elemente ce dovedesc că aici exista un obișnuit sistem de încălzire (*hypocaustum*). În construcția pretoriilor, locul acestui sistem de încălzire e totdeauna în

spatele clădirii (*oecus*)¹, deci aici nu avem fața ei (*atrium*).

Pe latura de S. a pretoriului se observă alte două fragmente de ziduri ce iese în afară, și, fiind prea apropiate, forinau o cameră (*armamentarium*?)².

Din ruinele pretoriului s'a scos între alte obiecte o inscripție dedicată lui Caracalla (v. mai jos) și numeroase fragmente de bronz, rupte dintr'o statuie imperială³.

Magazii pentru provizii alimentare (*horrea*) se pot stabili după ruinele vecine pretoriului. La S., d. Polonic a desgropat resturile unei clădiri de zid depărtată de corpul pretoriului cu 14.20 m. și lată de 13 m. În exterior edificiul presintă o serie de contraforți, așezați din 4.50 în 4.50 m.

După locul ce-l ocupă în arhitectură se identifică, sigur, cu o magazie (*horreum* sau *granarium*)³. (Fig. 1).

La N. de pretoriu s'a mai găsit în 1897 un colț de clădire cu ziduri fragmentare de 4 m. lungime, dar așezate pe aceeași linie cu a magasiei precizate în partea opusă. Se pare că și aceasta era tot o magazie, similară celei descrise (Fig. 1).

Mai e de observat că aceste *granaria* nu stau pe aceeași linie cu intrarea pretoriului, ceea ce ar fi trebuit să existe, dacă în această parte ar fi fost fața lui.

Clădiri interioare stabile, în număr de două, se pot preciza între pretoriu și poarta decumană (Fig. 1).

Cea mai mare e în dreapta intrării, de al cărei front interior (turnuri) e la o distanță de

¹ *Căței*, cf. Panaitescu, o. c., p. 12; *Răcari*, Florescu, *Castrul roman de la Răcari-Dolj*, p. 14 (*Mem. Inst. Arch. Olteniei*, Craiova 1931) și *Jidava*; Tudor, o. c., p. 18.

² Ca la Răcari, Tocilescu, *Fouilles*, p. 140. La Drobeta se păstrează un soclu (*in situ*) pentru una ecvestră (observație proprie).

³ Numită de archeologii germani *Pfeilerbau*. Cf. Fabricius, *Das Kastell Ursprung*, pp. 20-2 și pl. 1-11; care citează și alte exemple de pe limesul german (*O. R. L.*, no. 65 a, Heidelberg 1905). În Dacia Inferioară: la Jidava; Tudor, o. c., Răcari, Tocilescu, *Mss. Ac. Rom.*, 5133, p. 178, și Drobeta, unde sânt două, dar neprecizate în săpăturile și planurile ridicate castrului de Tocilescu, d. Bărcăcilă și Florescu.

7.50 m. Clădirea e lungă de 31.60 m. și lată de 9.70 m. Zidurile, făcute din piatră, sânt groase de 0.60 m. și conservate pe o înălțime de 0.40 m. Conține trei camere neegale, ale căror dimensiuni, începând cu cea de Răsărit, sânt: 5.10×9.50 m.; 11.20×5.10 m. și 9.70×9.70 m. Colțul de S. E. al camerei pătrate era întărit cu cărămidă. În fața camerelor mici exista o prispă lată de 3.35 m., care se sprijinia pe stâlpi de lemn între colțul de cărămidă și zidul prelungit în formă de L al primei camere. (Fig. 9).

A doua clădire, de aceeași lungime și lățime ca și cea de mai sus, e în față cu de aceasta, cu fața tot spre *via decumana*, dar cu laturea de Răsărit pe aceeași linie cu extremitățile turnurilor porții decumane. E formată din trei camere egale (5.10×9.70 m.), cu o prispă similară în față (Fig. 11).

E sigur că acele două clădiri aveau numai temeliiile din piatră; restul era lucrat în lemn. Destinația ce au avut-o nu se poate stabili cu certitudine. Pot fi socotite ca barăci pentru soldați (*hibernacula*), edificiile unor colegii militare, depozite pentru materiale ș. a. m. d.

Între aceste clădiri și lângă drumul decumanei, s'a dat peste un *puț* de apă roman (*puteus*). Era umplut cu dărâmături, cenușă, cărbuni cioburi, gunoiu, etc., cu care fusese astupat încă din vremea romană¹. S'a săpat până la o adâncime de 10 m., fără a i se da de fund. (Fig. 1).

ORIENTAREA CASTRULUI.

Numai prin examinarea resturilor pretoriului și a celorlalte clădiri interioare poate fi lămurită această problemă. (Fig. 1).

După cum am amintit, cercetătorii acestui castru l-au orientat spre Răsărit, și în acest cas poarta de Est ar fi *praetoria*. Această orientare nu convine, și i se pot aduce obiecții sigure.

Niciodată o instalație de hipocaust n'a fost descoperită lângă intrarea principală a unui pretoriu, și încălzirea își avea o încăpere în spatele clădirii.

Intrarea constatată e prea mică în raport cu lățimea construcției, căci cea care dă în curtea

¹ Fusese căptușit cu bârne de lemn (*Holzbrunnen*), și nu cu piatră. Când a putrezit, lemnul a fost părăsit și astupat, săpându-se altul, într'alt loc, ce nu s'a precizat. Pentru atari tipuri de fântâni, cf. H. Jacobi, *Die Be- und Entwässerung unserer Limeskastelle*, pp. 5-7 (fără an și localitate).

pretoriului (*atrium*) trebuia să fie mai largă. După resturile de zidărie ce o flanchează, ea mai avea în față și un fel de strașină cu prispă, element neobișnuit la intrarea de onoare.

Cele două magasii, la toate caestrele romane au fațada pe aceeași linie cu a pretoriului, cea ce nu e casul la Bumbești.

Imediat în fața intrării, în loc să găsim o curte pătrată (*atrium*), dăm, la o depărtare de 8.60 m., de un zid ce închide drumul. Deci sânt de reconstituit între cele două ziduri paralele o serie de camere după sistemul celor ce se ridicau în spatele pretoriului (*oecus*).

Puțurile cu apă potabilă se situează nu în fața pretoriului (*praetentura*), ci înapoia lui (*retentura*) sau pe laturi (*latera praetorii*).

Dacă prelungim axul drumului ce pornia de la poarta de S., constatăm că nu trece paralel și prin fața pretoriului, ca să-l putem denumi *via*

Fig. 6. – Valul castrului.

principalis, ci se oprește în zidurile celor două construcții interioare.

În sfârșit, dacă poarta *praetoria* ar fi fost la E., acest lucru nu se împacă nici cu prescripțiile scriitorilor militari antici, cari cer a o situa în spre punctul de unde ne putem aștepta la un atac dușman¹. Un atac trebuia să vie asupra castrului de la Bumbești numai pe valea Jiului, deci de la N. sau S.

Din aceste constatări rezultă că aceia ce mai rămâne azi din pretoriu nu e fața lui (*atrium*), ci spatele (*oecus*). Compartimentul păstrat era

¹ Vegetius, I, 23, și Hyginus, *de munitione castrorum*, c. 56: *porta praetoria semper hostem spectare debet*. Regula nu e respectată totdeauna; cf. Fabricius, *o. c.*, p. 3 și no. 2. La Turnul-Severin *porta praetoria* e spre S. (în loc de N.), fiind în legătură cu podul roman și cu cerințe de estetică; cf. Florescu, în *Rev. Ist. Rom.*, III (1933), p. 38.

reservat pentru biurouri (*tabularia*), cabinetul, cu locuința comandantului, capela (*sacellum*), etc., de unde și necesitatea de a le încălzi¹.

Poarta păstrată e *decumana*, iar *praetoria*, distrusă de Jiui, se afla la V., deci către pasul Lainici. Poarta păstrată pe latura de S. nu e o *principalis*, ci una secundară, care da în *via quintana* din spatele pretoriului, iar cele două părți principale (*sinistra* și *dextra*), care dau în drumul cu același nume din fața pretoriului, trebuiesc socotite ca distruse de Jiui.

Inscripția de refacere a castrului (*C. I. L.*, III, 14.485 a), s'a pus de-asupra porții decumane, fiindcă drumul roman trecea prin fața ei. Nu este de asemenea imposibil ca fiecare din por-

o gură de încălzire (*prae-furnium*), largă de 0.60 m. și lungă de 2 m. Gura cuptorului, zidită în cărămidă, e formată din două bolți, cea din afară lungă de 1.20 m., înaltă de 1.40 m., iar cea interioară lungă și înaltă de 0.80 m. La intrare e flancată fiecare cu doi stâlpi din cărămizi etajate (Fig. 13). O gură de încălzire va fi avut și cămăruța semicirculară, neprecisată în săpătură.

Camerele mari de la intrare au pardoseala cu un metru mai ridicată decât vecinele lor. Ambele sânt pardosite cu un strat de ciment, gros de 0.22 in., făcut din var bine legat cu cărămidă și așternut pe o pătură de lut galben. Cum subsolul lor nu are instalație proprie pentru încălzire, vor fi primit căldura de la camerele vecine prin

Fig. 7. — Poarta de Sud. La porta sul lato Sud.

țile mai de samă ale lagărului să fi avut câte o copie după această inscripție.

C. TERMELE.

O interesantă și bine conservată instalație pentru baie, legată de viața castrului, a fost desvelită în 1897, de supt un strat de pământ gros de 1.50 m. Baia e situată la S. de lagăr și la o depărtare de 45.70 m. (Fig. 12).

Corpul clădirii termale e lung de 15.90 m. și lat de 13.75 m. I s'a precizat numai o intrare, pe latura de N. Are cinci încăperi mari și două adiacente (Fig. 12). Cele trei camere mari de la S. conțin urme de hipocaust, având fiecare câte

țevi de pământ (*tubuli*), ori pe supt o rețea de cărămizi cu colți (*tegulae mammatae*), fixate pe pereți. Camera cu intrare e de mărimea: 6.90 × 6.50 m., iar vecina ei: 6.90 × 7.80 m. Una din ele, dacă nu ambele, servia ca vestiarium pentru cei ce se îmbăiau (*apodyterium*).

Dintre camerele cu hipocaust fu săpată sistematic cea de la colțul de S.-V. al termelor, lungă de 4.50 m. și lată de 3.40 m. Pavimentul ei e construit dintr'un strat de prundiș amestecat cu cărămidă spartă, slab legat cu mortar de var, peste care se întinde un alt strat, de beton puternic, compus din var, pietriș și cărămidă pisată (*opus signinum*). Pe acest pavaj s'au ridicat stâlpi (*pilae*), înalți de 0.50 m., depărtați unul de altul cu 0.30 m. și formați la basă dintr'o cără-

¹ Asupra denumirii și destinației acestor încăperi, la Cagnat, s. v. *praetorium*, în *Dict. antiquités*, IV, 1, p. 640.

midă pătrată (0.20 × 0.20 m.), peste care se etajau alte șapte cărămizi (0.14 × 0.14 m.), legate cu mortar. Stâlpii sânt așezați cam neregulat, de grosimi puțin diferite. Unii sânt dubli și așezați alătura, alții sânt din cărămizi circulare, ridicați în felul unor coloane sau din cărămizi fragmentare de toate tipurile, probabil reparații ulterioare. În sfârșit, mai găsim în locul acestor stâlpi, tuburi de argilă, perforate sau cu gura de jos deschisă, a căror misiune era de a îndruma căldura, prin rețele de tuburi sau cărămizi cu colți, la camerele vecine. Peste capetele stâlpilor era așternută o nouă pardoseală, groasă de 0.30 m. Era alcătuită dintr'un pat de cărămizi mari (0.40 × 0.40 × 0.07 m.), peste care urma un strat

puternic încălzite și dau apă caldă (*caldaria*).

Cămăruța pătrată, legată de cea din mijloc, lungă de 3.50 m., lată de 2.90 m., n'are sistem de încălzire, e adâncită și alcătuia un basin betonat, în care se aducea apă rece (*frigidarium*).

Alături, stă o cămăruță semicirculară, lungă de 2.50 m. și lată de 1.50 m. Era și ea betonată ca un basin, adânc de 1.10 m., dar prevăzut cu hipocaust înalt de 0.75 m. Un tub fixat în perețele basinului servia pentru scurgerea apei după întrebuințare. În acest basin, apa se încălzia puternic, dând vaporii. Aburul putea fi întărit și prin aruncare de bolovani înfierbântați în foc. Este sigur un *laconicum*.

Fig. 8. – Pragul porții de Sud. La soglia della porta sul lato Sud.

de beton obișnuit (*opus signinum*), dar bine lustruit la suprafață¹. Între stâlpii hipocaustului era un strat de cenușă gros de 0.30 m. Încăperea descrisă se identifică cu o cameră cu aer cald pentru uscare (*tepidarium*).

Sisteme similare de încălzire erau și în cele două camere vecine, dar în afară de planul lor: rapoartele de săpături nu dau descrieri amănunțite. Basinele ce vor fi fost din ciment erau

¹ Sistem obișnuit pentru încălzire; cf. Thédénat, s. v. *hypocaustum*, în *Dict. Ant.*, III, 1, pp. 345-50; pentru cele militare, Jacobi, *Das Römerkastell Saalburg*, Homburg v. d. Höhe, 1897. p.250 și urm. și fig. 37-8, Pentru cel mai bun exemplu din Sudul Daciei, la Jidava, Tudor, *o. c.*, pp. 17-19.

D. OBIECTE DESCOPERITE ÎN SĂPĂTURI.

1. Monetă de argint. *Aver. Imp. Sept. Geta Caes. Rev. Princ. Iuventutis. M. N. A.*
2. Monetă mare de bronz, mult oxidată și descoperită în pretoriu. Se cetește bine inser. *PHILIPPVS. M. N. A.*
3. Vârf de *pilum*, din fier. *M. N. A.* (Fig. 14).
4. Vârful unei săgeți de formă triunghiulară și cu vârfurile indoite, lucrată în fier. *M. N. A.* (Fig. 14).
5. Cataramă de bronz din pretoriu. *M. N. A.*
6. Placă fragmentară din bronz, lungă de 6 cm. și pe care e schițată în relief o mână. Găsită în pretoriu. *M. N. A.* (Fig. 14).
7. Două chei de fier aflate în pretoriu. *M. N. A.*

8. Clește de fier în formă de T, ce servia pentru făcut focul în hipocaustul termelor. S'a găsit în gura unui prefurnium. *M. N. A.* (Fig. 14).

9. Două vâscioare cu o siluetă de taler, ce serviau pentru turnatul metalelor. Au o stampilă circulară, ce închide o rosetă. *M. N. A.* (Fig. 14).

10. Cap masculin din argilă și de mărime apropiată de cea naturală. Înalt de 0.150 m. Modelat cu totul sumar și neindemănat. *M. Șt.*

11. Fragment de cărămidă lung de 29 cm. și lat de 24 cm. Cu un obiect ascuțit a fost desemnat pe ea și, înainte de a fi arsă, un soldat roman cu o ramură în față. E mai mult o schițare. *M. Șt.*

12. Basă de coloană din calcar, înaltă de 0.15 m. și cu plintul lat de 0.31 cm. *M. Șt.*

Prezența lui e de pus în legătură cu elementul militar oriental din garnisoana locală. *M. Șt.*

16. Șapte fragmente dintr'o inscripție săpată pe o lespede din calcar, descoperită în ruinele pretoriului (Fig. 15). Era încadrată de un profil obișnuit și fixată în zid sau pe o basă de statuie. A fost dusă la Muzeul din București. Întregirea ce i-o dăm se sprijină numai pe schițele și însemnările d-lui Polonic ¹.

IMP. *caesari.* M. AVRELIO. AN
TONINO. p. F. AVG. *parthico.*
MAXIMO. *brittan[n]ico.* MA
XIMO. *germanico. maximo.*
5. *pontifici. maximo. trib.*
pot. XX. imp. XI. cos. IV. pro. cos.
..... LV
c. iulivs. SEptimius. cA

Fig. 9. – Castrul Bumbești, vedere spre râpa Jiului. La rîpa della Jiul colla distruzione del castrò.

13. Sarcofag de calcar, fără capac, lung de 1.07 m., lat de 0.50 m. și înalt de 0.68 m. *M. Șt.*

14. Statuetă de marmoră cu partea de sus pierdută. Înaltă de 0.18 m. și cu soclul lung de 0.20 m. Înălțasează pe zei a Venus ieșind din lac, întovărășită de doi Amorași, cari-i presintă hainele și oglinda. Lucrare aleasă și de import. *M. Șt.*

15. Fragment dintr'un relief de marmoră dedicat zeului Mithra. Din repertoriu se mai văd șarpele și scorpionul de supt pântecul taurului. Pe un câmp netezit, e o inscripție fragmentară, cu litere înalte de 0.02 m., ce se întregeste:

Deo Soli INVICTO Mithrae.

Cultul lui Mithra era necunoscut la Bumbești.

stinus. legat. aug. pro. pr.
10. *provinciae. daciae.*
..... MERITO. DEDICAVIT.

Numele lui Caracalla, Împărat, căruia i se face dedicația, se întregeste fără de nicio dificultate, ca și titlurile de glorie, care, nu numai în această inscripție, dar în mai toate ce i se ridică după anii 213-214 p. Chr., se trec regulat. (*C. I. L.*, III, 5185).

Rândul 6 se întregeste pe basa celor ce-i urmează. Mijlocul inscripției nu ni s'a păstrat, încât se poate ca aici să mai fi fost loc pentru

¹ O publicare sistematică a ei se poate face numai văzând originalul.

două-trei rânduri, din care făceau parte și literele *LV* din rândul 7.

Literele... *IVS.SE...*, după cum observă și Tocilescu, într'o notă marginală de pe raportul de șantier, sugerează numele legatului provinciei Dacia, *Caius Iulius Septimius Castinus*, care, pentru merite deosebite atribuite Împăratului, va fi pus dedicația.

Castinus e un personaj destul de bine cunoscut. După o carieră strălucită, ajunge supt Caracalla guvernator al Daciei, unde e pomenit de o inscripție (*C. I. L.*, III, 7638). Cum îl arată și numele, era înrudit cu Împăratul, pe lângă care avea și mare trecere. Dar înrudirea și favoarea de care se bucură îi aduc disgrația după

locale (*C. I. L.*, III, 14485 a); de aceea dedicațiile acestuia trebuiau îndepărtate¹.

E. CONSIDERAȚII STRATEGICE, ISTORICE ȘI TEHNICE.

La Bumbești se găsesc două castre romane, unul de pământ și altul de piatră, regulă observată în multe stațiuni militare ale Daciei Inferioare². Cel de pământ (Vârtop), de și mai vechiu e sărac în urme romane, fiindcă pare a fi fost folosit mai mult ca un deposit de materiale, furaje, grajduri de vite, etc.

Cel puțin acest lagăr ia viața odată cu instalarea stăpânirii romane în Oltenia, deci prin anii 101-102 p. Chr. Prin poziția lui domina cheia

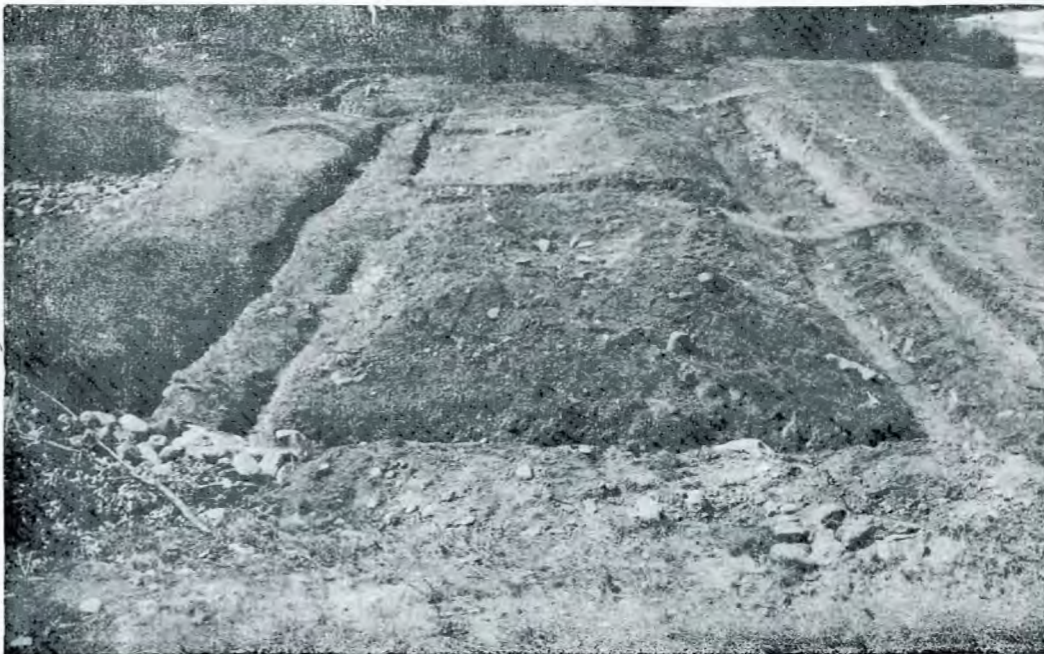

Fig. 10. — Clădirea interioară, la N. de via decumana. Casa al N. della via decumana.

asasinarea lui Caracalla (217 p. Chr.). Macrin, noul împărat, îl înlocuiește de la conducerea provinciei cu Marcus Agrippa, fiindcă, după cum spune Dio Cassius (*LXXVIII*, 13), se temea de sentimentele și amicitia lui pentru Caracalla¹.

Se pare că, odată cu înlocuirea lui Castinus, fu distrusă și această inscripție. Din rapoartele săpăturilor unele fragmente s'au aflat folosite în ziduri ale pretoriului, refăcute fără mortar de var. Numele lui Caracalla și al guvernatorului său aveau mare popularitate în sinul garnisoanei

sudică a trecătorii Vâlcanului și drumul cel mai scurt spre capitala dacă. Din primele timpuri, Romanii îl vor fi prevăzut cu o puternică garnisoană, fiindcă prin această trecătoare o armată dacă ataca ușor, pe Jiu în jos, bazele de luptă și aprovizionare ale trupelor romane adunate pe linia Dunării sau în cele două Moesii.

Cu al doilea războiu, rolul strategic al punctului

¹ Cf. Jung, *Fasten der Provinz Dacien*, Innsbruck 1894, p. 32; Dessau, *Prosop. Imp. Rom.*, II, Berlin 1897, pp. 213-4, no. 368, și Hohl, s. v. *C. Julius Septimius Castinus*, în Pauly-Wissowa, *Realencycl.*, XIX, col. 803-5.

² Obiectele descrise mai sus se găsesc azi în Muzeul Național de Antichități din București (*M. N. A.*) sau în Muzeul Ștefulescu din Târgul-Jiului (*M. Șt.*). Vom reveni asupra lor de îndată ce ni va fi posibil a le vedea și a avea la îndemână fotografiile sau desenele.

³ Islaz pe Olt, Romula, Băneasa, Urlueni, Săpata-de-Jos și Jidava (ultimele patru situate pe limesul transalutan).

Bumbești se mărește¹. Armatele romane trec Dunărea pe la Drobeta (Turnul-Severin), și grosul lor taie Oltenia în diagonală spre Turnul-Roșu. În acest moment, o armată dacă, trimisă prin defileul Jiului, ar fi putut cădea în flancul stâng al Romanilor și ar fi putut compromite cu totul reușita războiului. Probabil cu această ocazie, paza fu dublată prin ridicarea unui nou castru tot de pământ (Bumbești), mai mare, fiindcă situația militară nu permitea zidirea unuia din piatră. După cucerirea Daciei, numai castrul cel mare devenea sediu al garnisoanei, iar celui mic i se putea da destinația amintită mai sus.

Pe cât de importantă fusese stăpânirea pasului Lainici în epoca războaielor de cucerire, pe atât

transformări, de Hadrian, Antonin Piul și Marcu Aureliu, pe când, la Bumbești, aceste măsuri se ieau numai la începutul secolului al III-lea p. Chr.

Septimiu Sever și apoi Caracalla reîntăresc paza pe Jiu, fiindcă acum încep mari mișcări barbare la granițele de Nord și Răsărit ale Daciei. Dacă atacurile barbare ar fi venit din spre Olt, trebuia ocrotită Sarmisegetuza de o eventuală invazie pornită pe Jiu în sus. În ipoteza că barbarii s'ar fi mișcat din spre Nord, prin Transilvania, pătrunderea lor peste Carpați trebuia stăvilită la Olt și Jiu, singurele porți deschise spre Balcani.

De și, din punct de vedere general al apărării Daciei, Bumbeștii au un rol secundar în secolul

Fig. 11. – Clădirea interioară, la S. de via decumana Casa allo S della via decumana.

de neînsemnată devenia în tot secolul al II-lea p. Chr. Transilvania și Oltenia erau ocupate în întregime, pericolul îndepărtat, și la un atac dat prin surprindere, pe valea Jiului, cu un drum puțin practicabil, folositor mai mult localnicilor, care îl cunoșteau, nu se aștepta nimeni. Bumbeștii rămâneau în afara zonei de războiu a limesului alutan, de unde atacurile barbare porniau pe Olt în jos, sau în Sudul Daciei. Numai astfel ni putem explica de ce în întreaga Dacie Inferioară se executa lucrări militare, reparații și

¹ Descrierea geografico-militară și la Ștefulescu, *Încercare asupra istoriei Târgul-Jiului*, București 1899, p. 9; Teohari Antonescu, *Columna Traiană*, Iași 1910, pp. 192-194, care face greșeala de a vedea la Porceni un castru roman, iar de Bumbești se îndoiește.

al II-lea p. Chr., o garnisoană romană și-a avut aici un sediu permanent.

Odată cu ocuparea Olteniei, la 101 p. Chr., se stabilește la Bumbești *cohors IV Cypria*. Săpăturile ni-au dat, din ambele castre, numeroase cărămizi și țigle cu stampila acestei unități, imprimată retrograd². Trupa, al cărei nume oficial era *cohors IV Cypria civium Romanorum*, participă la războaiele lui Traian cu Decebal. În anii 103-107 p. Chr., o diplomă militară o menționează între armatele Moesiei Superioare comandate de *L. Herennius Saturninus*³. Ea staționa

² *C. I. L.*, III, 14216²⁷; cf. Tocilescu, *Arch.-epigr. Mitth.*, XIX (1896), p. 85, și *Mss. Ac. Rom.*, vol. 5133, p. 128.

³ *C. I. L.*, XVI, *Dipl.* no. 54.

atunci la Bumbești, și e pomenită în Moesia, fiindcă provincia Dacia nu fusese creată, iar Oltenia și Banatul, cuprinse în 101 p. Chr., administrativ și militar, țineau de Sudul Dunării.

La supravegherea pasului Vâlcău, cohorta mai fu sprijinită, în epoca operațiilor de cucerire, și de un detașament dat de legiunea V Macedonică.

Diploma militară dată de Traian la 17 Februar 110 p. Chr. o menționează între trupele comandate în Dacia de guvernatorul *D. Terentius Scaurianus*².

În fașa actuală a cercetărilor, nu putem ști până la ce dată ea a rămas la Bumbești. O altă diplomă militară, emisă de Hadrian, la 22 Mart

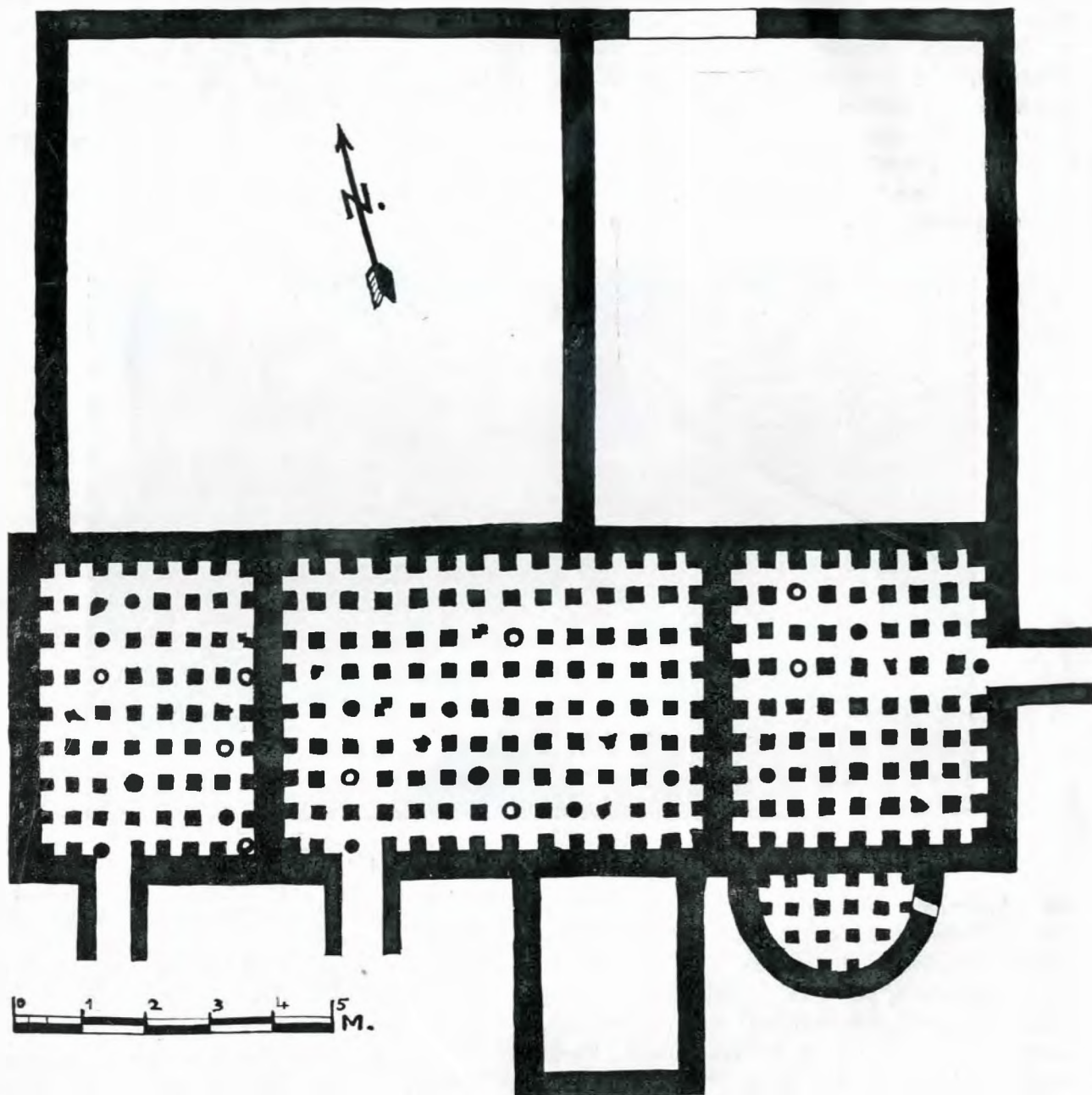

Fig. 12. — Baia castrului Bumbești. La terme del Castro Bumbești.

Numai astfel se pot explica cărămizile găsite în castrul de piatră, pe care e imprimpată stampila: *l[egio] V Mac[edonica]*¹.

În anul 110 p. Chr., cohorta IV Cypria ținea de armatele Daciei și staționa tot la Bumbești.

¹ Bărcăcilă, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, XX (1927), p. 44 și urm.

129 p. Chr., nu o cunoaște între trupele Daciei Inferioare³. Dar acest document nu e hotărâtor pentru plecarea ei în timpul lui Hadrian din

² *C. I. L.*, XVI, Dipl. no. 57 = *C. I. L.*, III, Dipl. no. xxxvii.

³ *C. I. L.*, XVI, Dipl. no. 75 = *C. I. L.*, III, Dipl. no. XLVI.

Dacia Inferioară, de oare ce nu sânt menționate decât unitățile ce au făcut concedieri de veterani. Urma ei se pierde la Bumbești⁴.

La 201 p. Chr. staționa la Bumbești *cohors I Flavia milliaria Bryttonum*. Din ordinul legatului imperial al celor trei Dacii, ea transformă vechiul lagăr de pământ într'unul de piatră¹. În cinstea lui Caracalla, cohorta își ia pe această piatră epitetul de *Aurelia Antoniniana*.

Cu toate că ea a întreprins la Bumbești o însemnată construcție, până acum nu s'au găsit cărămizi stampilate cu numele ei. În schimb,

Fig. 13. – Praefurnum.

stampilele ei s'au descoperit la Boroneasa, pe Olt², și *Dierna*³ (Orșova), localități unde pare a fi stat mai înainte de a veni la Bumbești.

⁴ Pentru istoricul ei: Jung, *o. c.*, p. 117; Ștefulescu, *o. c.*, p. 8; Cichorius, *s. v. cohors*, in Pauly-Wissowa, *Realencycl.*, IV, col. 277; Christescu, *Istoria militară a Daciei Romane*, București 1937, p. 186, și Tudor, *Oltenia Romană* (supt tipar).

¹ *C. I. L.*, III, 14485, a: *Imp(erator) Caes(ar) L(ucius) Severus Pius Pertinax Augustus, Arabic[us], Adiab(enicus), Part(hicus) Maximus, pontifex maximus, trib(unicia) pot(estate) VIII, imp(erator) XI e[st] imp(erator) C(aesar) M(arcus) Aur(elius) Antoninus Pius Felix Aug(ustus), trib(unicia) pot(estate) IIII, muros cesp[it](icis) castro[rum] coh(ortis) I Aureliae Brittonum (milliariae) Antoniniana(e) vetust(ate) dilapsos lapide eos restituerunt, per Octavium Iulianum leg(atum) ipso[rum] pr(o) pr(aetore)*. Kornemann, *Klio*, VII (1907), p. 105, no. 6, crede: *lapideos* în loc de *lapide eos*. Inscricția măsoară: 0,86 × 3,37 m., e încadrată cu ornamente sculptate; era ruptă în patru prezece bucăți și a fost dusă de Tocilescu la București. O fotografie sau desenul ei nu a publicat. Cf. Tocilescu, *Mss. Ac. Rom.*, 5133, p. 123, și *Fouilles*, p. 138, no. 4. Legatul *Octavius Iulianus* e cunoscut și din inscripții; *C. I. L.*, III, 876; 1308 și 1393. Cu începutul secolului al III-lea, nu se mai zidesc caste nouă, ci se transformă în piatră cele vechi, ruinate, sau din pământ; cf. Kornemann, *l. c.* Nu se mai respectă armonia și arhitectura lor din secolul al II-lea, folosindu-se mult vechiul material; cf. Cohausen, *Die Befestigungsweisen der Vorzeit und des Mittelalters*, Wiesbaden 1898, p. 121.

² *C. I. L.*, III, 14216²⁵.

³ *Ibid.*, 8074¹⁷.

Cohorta mai e cunoscută și dintr'o inscripție pusă la Salonic în onoarea lui *M. Aurelius Cassianus, praeses provinciae Daciae Malvensis*, de fiii săi *M. Aurelius Philippicus* și *Cassianus*, care era *trib(unus) coh(ortis) I F(laviae) (milliariae) Bryttonum Malvensis*⁴. Inscricția se datează, cred, după Caracalla, și unitatea și-a reluat vechea denumire. Epitetul *Malvensis* face aluzie la provincia unde staționa (*quae est in Dacia Malvensi*), spre a o deosebi de alte trupe de Brittoni¹.

Stațiunea romană de la Bumbești era și un centru de legătură al mai multor drumuri romane cu caracter strategic și economic. O arteră scobora pe Jiu, din Transilvania până la vărsarea râului², alta venia de la Drobeta, prin castele de la Puținei-Cătune-Rovinari, iar a treia pleca din Bumbești, pe supt munte, către Olt, prin așezările romane de la Ezureni-Glodeni-Săcel³-Polovraci.

De și materialul pentru construcție era la îndemână, sarcina cohorții I Fl. Brittonum nu a fost așa de ușoară. Folosindu-se elementele defensive ale castrului existent, trebuiau rezolvate mai multe probleme tehnice pentru transformarea lui în lagăr de piatră. Din această cauză, cetatea are o serie de caracteristici și neregularități, ce iese din normele clasice⁴.

Constructorul a trebuit să ție samă, în primul rând, de valul existent (*muri cespitiicii*), care se întărise de vechime¹. Zidul a fost înfipt pe panta

⁴ *Ibid.*, 13704 = Dessau, *I. L. S.*, 9009.

¹ Cichorius, *o. c.*, col. 262 și urm.; Mommsen, in *Arch.-epigr. Mitth.*, XVII (1894), p. 117 și urm.; Ritterling, *Arch.-ep. Mitth.*, XIX (1896), p. 84, no. 15, și Christescu, *o. c.*, p. 184.

² In defileul Jiului, Ștefulescu, *Gorjul istoric și pitoresc*, Târgul-Jiului 1904, p. 83 și urm., ar fi găsit săpate pe stânci inscripții romane ca: *centurio Kaeso*, sau *centurio quartae cohortis*, de sigur Cypria.

³ La Glodeni se pare a fi un castru roman care a dat țigle stampilate; cf. I. Moisil, in *A. O.*, V (1926), p. 126. In Săcel, pe lângă un castru, sânt instalații termale pentru ape sulfuroase; cf. Ștefulescu, *o. c.* p. 1v.

⁴ Cagnat, *s. v. castra*, in *Dict. Ant.*, I, 2, pp. 941-58; Domaszewski, *s. v. castra*, in *Realencycl.*, III, col. 1762-6; Cagnat-Chapot, *Manuel d'arch. romaine*, I, Paris 1916, pp. 252-64. Pentru cele din Dacia în afară de cele citate, mai vezi; Christescu, *o. c.*, pp. 128-33; același, in *Dacia*, V-VI (1936), pp. 435-47 (Săpata-de-Jos); Bărcăcilă, *Une ville daco-romaine: Drubeta*, București 1938, pp. 20-8; Tocilescu, *Mss. Ac. Rom.*, vol. 5133-41; Gh. Ștefan, in *Bul. Straja Țării*, 1938, nle. 11-12, pp. 65-70, și a mea *Oltenia romană*. Publicațiile germane, *O. R. L.*, și austriece, *R. L. O.*, nu mi-au fost la îndemână, lipsind în cea mai mare parte din bibliotecile de la București.

¹ Insemnările de săpături nu spun dacă valul castelului de pământ avea în față palisadă de lemn, ancorată cu

din afară a valului, într'un spațiu restrâns, și pentru siguranța stabilității lui i s'a dat o temelie adâncă, iar, în unele locuri, colți de zidărie înfipti în val. Unde nevoile reclamau, îngroșarea lui s'a făcut numai spre interior¹. Tot acest val sili pe arhitect a da turnurilor de la intrare o formă alungită, tăindu-se puțin din val. Dar la colțurile lagărului nu mai era posibil acest lucru, valul

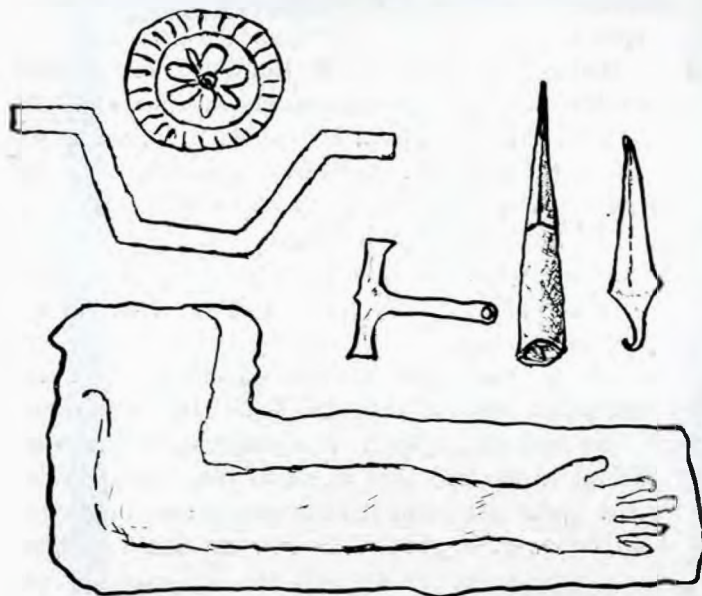

Fig. 14. - Obiecte descoperite în 1897.
Oggetti scoperti negli scavi di 1897.

fiind prea gros, și turnurile fură așezate deasupra lui.

Pe latura de S. nu mai era posibil un atare compromis. Zidul fu retras, ceea ce aduse o vădită neregularitate a formei castrului; șanțul și vechiul val fură desființate și înlocuite cu altele². Așa se explică de ce unghiul din colțul de S. E. al castrului nu are deschiderea reglementară de 90°, iar pe latura de S. nu a mai fost nevoie de colți de zid pentru legătura în val.

Numele localității antice de la Bumbesti nu este necunoscut. Unii cercetători, între cari și Tocilescu, așezau aici, orașul *Arcinna*, cunoscut numai de Ptolemeu (III, 8) și care, după indi-

contraforturi de lemn, crinse în val, cum s'a stabilit la Urspring, castel a cărui transformare în lagăr de piatră prezintă unele analogii cu cel de la Bumbesti; cf. Fabricius, *o. c.*, p. 8. În Dacia, numai la Micia; Daicovicu, *o. c.*, pp. 16-22, s'au studiat serios elementele topografice ale transformării.

¹ La turnurile porților, care, conform tipului de castru din secolul al III-lea, trebuiau a fi rotunjite spre inamic și scoase mult în afară, cum e la Căseii; cf. Cohausen, *Der obergermanische Raetische Limes*, p. 117 (ap. Pănaiteșcu, *o. c.*).

² Ca la Micia; Daicovicu, *l. c.*

cațiile geografului antic, e de localizat undeva în Sudul Daciei. Identificarea Arcinnei cu Bumbesti e arbitrară. În urma unor săpături recente și descoperirii unei inscripții, se pare că Arcinna lui Ptolemeu era de fapt la Cioroiu-Dolj.

Ultima monetă descoperită în castru e de la Filip Arabul (244-249 p. Chr.). Părăsirea lui are loc nu mult după aceea, probabil la începutul domniei lui Gallus (251-253 p. Chr.).

I CASTRI ROMANI
DI BUMBEȘTI-GORJ (ROMANIA)
(RIASSUNTO.)

Il castru romano di Bumbesti è ben conosciuto al mondo scientifico. Qui, fu scoperta una famosa iscrizione: *C. I. L.*, III, 14485 a. Pure gli scavi di *Tocilescu*, fatti nel 1897 e quelli del mio collega *N. Ploșor*, nel 1937, sono rimasti inediti, ed i loro risultati sono pubblicati per la prima volta in questo studio.

La stazione militare di Bumbesti, situata sulla sponda sinistra del fiume *Jiul*, assicurava la dominazione romana nella stretta valle di *Lainici* o *Surduc*, che conduceva a *Sarmizegetusa*. Al tempo delle guerre di Traiano, essa difendeva la Dacia inferiore contro gli attacchi dei Daci. Il castru di Bumbesti formava anche una base militare dei Romani, che minacciava la capitale dacia. Colla

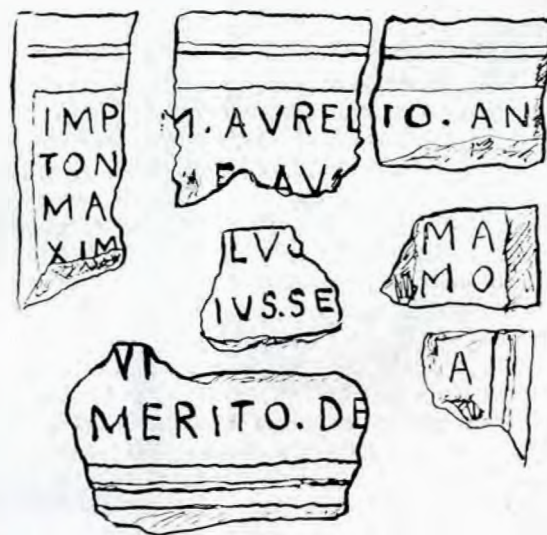

Fig. 15. - Inscripție dedicată lui Caracalla.

sconfitta dei Daci, l'importanza strategica di Bumbesti diminuiva, e solamente al tempo di Settimio Severo e Caracalla, quando cominciavano i movimenti barbarici, diventava di nuovo un posto di difesa nei Carpati.

A Bumbești esistono due castri, uno in terra (Vârtop) ed altro in pietra (Bumbești).

Il castro di Vârtop.

Era una fortificazione di terra, situata presso il fiumicino Vârtop ed a 1 km. di Bumbești. La sua forma quadrata misura 115×126 m. È orientato S. N., colla porta principale verso la valle di Surduc. Gli scavi fatti nel 1897 si limitarono a stabilire la sua origine romana.

Un *vallum* di terra (14 m. spessore) ed una *fossa* (11 m. larghezza) lo circondavano. Negli scavi furono scoperti mattoni e ceramica romana.

Il castro Bumbești.

Situato tra i villaggi Bumbești e Bârlești, sulla sponda sinistra del Jiu, si vede a 35 m. vicino al km. 82 della via Târgul-Jiu—Pietroșani.

La metà settentrionale del castro è stata distrutta dal fiume. Si conservano il lato E., lungo di 167 m. ed un frammento del lato S., lungo di 88 m. (Fig. 1).

Anzitutto, si fissano due periodi per questo castro: il primo fu costruito di terra, al quale fu sostituito nel 201 p. Chr. un altro di pietra (*C. I. L.*, III, 14485, a). Il secondo castro non ha seguito fedelmente il contorno del vecchio castro di terra. Sul lato E., il muro di pietra è stato costruito innanzi al vecchio vallo, ma, sul lato S., questo fu ritirato e costruiti una nuova fossa ed un altro *vallum*.

La fossa era profonda di 2 m. e larga di 15 m. (Fig. 2 e 4).

La *berme* non si può stabilire. Lo spessore del muro è di 1.30 m.—1.40 m.; alto di 3 m. e costruito in *opus incertum*. Il lato E. possedeva sulla faccia interiore piccole proeminenze (1.30×0.25 m.), fissate nel vallo. Le *pinnae* erano di mattoni (Fig. 2, 5 e 7).

Sul muro poggia il vecchio *agger*, alto oggi di 2-3 m. e largo in basso di 5.80 m. (Fig. 2 e 6).

Negli angoli del castro le torri furono costruite colla fondazione sopra il vallo. La stanza di una torre misura: 3.30×3.90 m. Il piano superiore fu costruito in legno.

La porta che si trova nel mezzo del lato E. (*porta decumana*) è munita con due torri rettangolari (9.75×3.75 m). L'altra porta, sul lato S., conduceva nella retentura del castro. Le porte avevano doppie chiusure, la larghezza di 5 m., ed erano coperte con volte di mattoni (Fig. 1, 7 e 8).

Del pretorio si conserva solamente la parte posteriore (*oecus*), nella quale sono state precisate una entrata ed uno *hypocaustum* (Fig. 1). Nelle rovine del pretorio furono scoperti sette frammenti appartenenti ad una iscrizione dedicata al l'imperatore Caracalla (217) a cura del governatore *Caius Septimius Castinus* (Fig. 15, e no. 16).

Due *horrea* fiancheggiavano il pretorio (Fig. 1).

Tra il pretorio e la porta decumana furono scavate due costruzioni simili (9.70×31.60), ciascuna con tre stanze per abitarvi nell'inverno (*hibernacula*). Fra loro si trova un pozzo romano.

A 50 m. dal castro fu scoperta un'istallazione termale che misura al esteriore: 13.75×15.90 m. (Fig. 12). La casa possedeva sette stanze: due grandi all'entrata (*apodyterium*), tre che si riscaldavano bene (*tepidarium* e *caldarium*), una, quadrata, con acqua fredda (*frigidarium*), ed una semicircolare, che poteva essere riscaldata fortemente (*laconicum*). Le terme avevano tre *prae-furnia*, per gli *hypocausta* del bagno caldo. (Fig. 13).

Gli oggetti scoperti nel 1897 sono stati perduti (Fig. 14).

I due castri in terra di Bumbești furono costruiti nel tempo delle guerre di Traiano contro i Daci.

La prima guarnigione dei castri è stata la *cohors IV Cypria* (*C. I. L.*, III, 14216²⁷; *C. I. L.*, XVI, Dipl. no. 54 e 57).

Nel 201 p. Chr. soggiornava a Bumbești la *cohors I Aurelia Brittonum milliaria Antoniniana*. Questa coorte ha sostituito il vecchio castro di terra con uno di pietra (*C. I. L.*, III, 14485, a, e).

Il nome antico della stazione romana di Bumbești rimane per noi sconosciuto.

L'ultima moneta romana scoperta nel castro è di Filippo I (244-249 d. Chr.).

SCHITUL COZLA

UN SCUMP ODOR DE ARTĂ BISERICESCĂ

DE G. T. KIRILEANU.

Împrejurul orașului Piatra, din Județul Neamț, este o bogată salbă de sfinte lăcașuri pe care ni le-au lăsat inima și credința strămoșilor noștri. Cu multă trudă le-au înălțat ei în mijlocul poienilor din codrii seculari, lărgind locul pentru fânețe și pomi roditori, pentru prisăci, heleștee cu pește și mori, întemeind astfel o sănătoasă viață de muncă și de evlavie, care a durat până acum șaiszeci-șaptezeci de ani.

Între aceste sfinte lăcașuri strălucesc până astăzi, prin vechimea și măreția lor, mănăstirea Bistrița, cu mormântul ctitorilor săi, Alexa dru-cel-Bun și Ana Doamna, biserica Sf. Ioan Domnesc a lui Ștefan-cel-Mare, din orașul Piatra, apoi cele ajunse în părăsire, ca mănăstirile Bisericanii și Pângărați, și, ceva mai departe, mănăstirea Tazlău, zidită de Ștefan-cel-Mare în drumul spre valea Troțușului către Ardeal.

Alături de aceste mănăstiri avem schituri mai modeste de lemn, în locuri ascunse, pentru trebuințele sufletești și mângâierea credincioșilor creștini.

Vom spune câteva cuvinte despre unul din acestea, anume *Schitul Cozla*, cel mai apropiat de orașul Piatra, ca lămurire pentru călătorii cari ar dori să se bucure de rămășițele artei bisericesti din trecutul nostru și ca un călduros îndemn pentru păstrarea cu sfințenie a acestui prețios odor artistic.

Ascunsă fiind de privirile călătorilor neștiutori și necunoscută chiar de mulți Pietreni, vechea săhăstrie a muntelui Cozla, zisă și *schitul Draga*, după numele poienii în care este așezat pe partea de răsărit a Cozlei, dincolo de parcul orașului, deasupra malului drept al Cujeștiului, ajungi la el cu greutate din satul Dărmănești, pe prundul fără drum, peste o punte îngustă a Cujeștiului și pe coasta răpoasă de supt poiana Draga.

Răsplata sufletească o ai însă cu priveliștea din față spre dealul Balaurului, încununat cu puțina

pădure ce-a mai rămas din vestitul codru care îmbrăca toate coastele dealurilor, și spre frumoasele fânețe de supt poala de codru verde a dealului Mintiana, din drumul spre Gârcina. Tot în față este dealul Țicla și Fundătura, cu vechiul drum pe la Vatra Balaurului, spre Cășăria Dobrenilor, unde este un loc așezat, despre care legenda spune că acolo a căzut un balaur în vremea unei groaznice furtuni. Iar, mai în dreapta, în dosul bisericii din Dărmănești, se vede Movila, și mai

Fig. 1.

departe în fund dealul *Vulpea*, care, într-o hotarnică de la începutul al XIX-lea, se numia dealul Nedeii, unde, după vechea datină, se va fi adunat la zilele de iarmaroc lumea din satele vecine.

Ajungând la schit, printre numerosii pruni cari au mai rămas de la călugări, rămâi uimit de arta desăvârșită a bisericuții durate din lemn de stejar, împodobită cu un pridvor deschis, având stâlpii

lucrați în strung și de-asupra un privaz curbat de stejar, cu frumoase săpături, iar în jurul temeliei de stejar și în lemnăria de supt streșină vezi felurite flori săpate în lemn. Înainte vreme păreții de stejar ai bisericii erau descoperiți, așa că se vedea puternica bârnuială încheiată, dar, la reparațiile făcute, păreții au fost acoperiți cu dulapi de brad, tămânjiți cu boia urită, care a acoperit frumoasa culoare a lemnului învechit. Până și minunatul pridvor, care la început era deschis, a fost închis cu scânduri de brad (fig. 2, 3, 5), de

Fig. 2.

către acei cari n'au mai fost în stare să prețuiască frumuseța de la început. Acoperământul este cu șindilă în solzi. Până acum câțiva ani, turnul de la clopotniță, așezat la mijlocul păretului de Apus și ridicat ceva mai sus ca de obicei, era în armonie cu toată clădirea. Dar, la reparația făcută supt fostul protoiereu Gheorghe Popovici, s'a săvârșit și această faptă rea a înlocuirii turnului vechiu al schitului printr'un turn mai înalt, cu totul nepotrivit, șubred și urît boit.

Forma bisericii este în chip de cruce, cu sânnuri pentagonale la strana cântăreților și la altar. Lungimea este de 8 metri altarul și naosul, 2 metri tinda femeilor și 2.60 metri pridvorul deschis. Lățimea este de 4.30 m., iar la stranele cântăreților de 7 metri.

Ușorii de la intrare sânt de stejar, împodobiți cu frumoase săpături în lemn (doi balauri cu floarea în gură). De o parte și de alta a ușii, la mijlocul păretului este un brâu incolăcit, săpat în lemn, care încingea toată biserica, dar care a fost cioplit când au fost acoperiți păreții cu scânduri. De-asupra ușii este inscripția următoare (fig. 4), frumos săpată în lemn de stejar:

„Aciastă sfântă și dumnezeiască biserică care să chlamă săhăstrie în muntele Cozla, în poiana Draga ot Dărmăneștii Neamțului. Și s'au ridicat în numele Sfintii Troițe, cu osteneala și cheltuiala robului lui Dumnezeu Vasile schimnicul sãn Sandului și a călugăriții Varvari ot mănăstirea Soveji. Și s'au făcut într'u ertarea păcatelor lui și a tot neamul lui, într'u vecinica lor pomenire în vecii vecilor, amin, în zilele Mării Sale Io Grigorie Calimah Voevod, și Mitropolit fiindu chir Gavril, voleat 7272, Maiu 10 (1764)“.

În mijlocul inscripției era zugrăvită icoana hrumului Adormirea Maicii Domnului, care a fost stricată de ploaie, rămânând numai o mică parte din zugrăveală.

Din pridvor întri în tinda femeilor, unde iconostasul este cu o arcadă de lemn sculptat și cu două arcade mai mici la cele două icoane mari din dreapta și din stânga.

Din tinda femeilor este scară pentru suișul în clopotniță, trecând printr'un interesant balcon cu săpături în lemn. În pod se vede că a fost o ascunzătoare pentru păstrarea de cereale.

În naos este o boltă mare, cu nervuri săpate în lemn, asemănătoare cu cele de piatră din bolțile gotice. Basa bolții are și ea săpături în lemn. În altar, la proscomidie, la diaconicon, la cele două sânnuri ale naosului și la tinda femeilor sânt altfel de bolte.

Se păstrează în bună stare vechiul pomelnic al schitului Cozla, de lemn de teiu, cu două uși, pe care este zugrăvită icoana Bunei Vestiri, iar înlăuntru sânt zugrăvite, pe trei coloane, cu slove tiparnice, numele ctitorilor și ale celor ce au dat ajutoare la înființarea schitului.

Lungimea pomelnicului este de 80 cm., iar lățimea de 40 cm. Ușile au solide balamale de fier. Pe coloana de la mijloc este *pomelnicul ctito-*

rului ieroshimonah Vasilie și ale celor ce au dat clopotul.

Pe coloana din stânga este pomelnicul boeriului ctitor Costia Darie, Iordache, Miron. Apoi urmează pomelnicele lui Ștefan Popul, Vasile Șoldan, Gheorghe Ghirău ot Ocnă, Ioana, care a dat Evanghelia, Țintilă.

Pe coloana din dreapta este pomelnicul Dediului ctitor, apoi al lui Stroe și al preotului Vasălachi din Gârcina.

Dedesuptul coloanei din mijloc este adaos pomelnicul lui Gheorghe, ciobanul Dediului.

Pe dosul ușii din dreapta este lista locuitorilor

Fig. 3.

din satul Dărmănești cari au făcut reparația bisericii în anul 1910.

Până la războiu se păstra pe părete chipul zugrăvit pe pânză al shimonahului Vasilie, stricat de umezeală (Fig. 1). Acum este înlocuit printr'o copie slabă și neasămănătoare cu originalul.

Înainte de același războiu erau la biserică schitului vre-o douăzeci de cărți de slujbă de pe care am cules însemnările scrise în cursul anilor. Pe cele mai multe era scrierea frumoasă a lui Vasilie schimnicul. Din aceste cărți s'au păstrat o parte, iar altă parte s'au împrăștiat pe la alte biserici (Dărmănești, Tarcău).

Ca o pildă, iată însemnările de pe Triodul tipărit în Iași la 1747.

Însemnare dedesuptul paginilor de la început, cu scriere bună:

„Acastă sfântă carte ce să chiamă Triodion este a sfintii săhăstriei a Cozlii ot Dărmăneștii Neamțului, și este cumpărată de robul lui D[umne]dzău

Fig. 4.

Vasile schimnicul. Și cine ar îndrăzni a o lua sau a o fura să fie neertat de Hs. și de Maica Sfinții Sale și de 12 ap[osto]li și de 318 oteți sfinți de la Nechiia, și partea lui să fie cu Iuda, în veci, amin. Vealeat 7275, Noemv. 14 (1776).“

Cu altă scriere, dedesuptul paginilor de la mijlocul cărții :

„Acastă sfântă și dumnezăiască carte ces[ă] chiamă

Fig. 5.

Triod s'au dat de mine, smerita roaba lui Dumnezău, Mariia preoteasa, împreună cu toți fiii miei, însă o am dat la sfânta mănăstire care s'au zidit din nou în muntele Cozlii, în poiana Draga, unde este hramul Adormirea Precestii. Și s'au dat ca s[ă] fie pentru ertare și pomenire soțului meu ermonah Silivestru și pentru snfletele noastra și

a tot neamului nostru. Iar cine o ar înstreina, ori din neamul nostru ori dintr'alții streini, vrând ca s[ă] ia aciastă carte de la acia sfântă mănăstirea ce s'au numit mai sus, acela om să fie neertat și blăstămat de Domnul Hs. și de Maica vieții și de 12 Apostoli și de 318 părinți sfinți care au așezat lege pravoslavnică, și să aibă parte lui cu luda vândătoriul și cu trecetul Arijia în veci. Lt. 7275, Ian. 21 dnă“.

Pe perețele cărții, cu scriere mai slabă:

„Acestu sf[ă]nt Triod iaste a sf[ă]ntului schit Cozla, unde să prăznuiaște Adormirea Preacuratii și pururea fecioarii Marii; ieromonah Serafim nacialnic; 1777, Mart 14.

Dintre manuscriptele care s'au copiat în schitul Cozla vom aminti pe acel care se află acum la Academia Română, supt nr. 491, cuprinzând: Mântuirea Păcătoșilor, Viața și minunile lui Vasilie cel Nou, Vederea înfricoșatului județ, Viețile cuvișoșilor părinți. În însemnarea de la sfârșit se spune:

„Și s'au scris de mine, smeritul și mult păcătoșul și mai micul între iermonași Serafim ierodiacon, nacialnic ot schitul Cozla, ținutul Neamțului, și cu toată cheltuiala robului lui Dumnezeu Gheorghe Nădeajde ot Târgul Pietrii. Și s'au început acest sfânt lucru la Noemvrie în 17, și au luat sfârșit la Martie în 24, că și noaptea o am făcut în loc de zi. Scrisu-s'au în anul 7289 (1781)“.

* * *

După cele arătate mai sus, putem spune că înființarea schitului Cozla se datorește schimnicului Vasilie, fiul Sandului și al călugăriții Varvarei de la mănăstirea Sovejei, din ținutul Putnei, care pe la anul 1760, purtat de flacăra mistică a credinței, a venit în valea Bistriții, către cele mai vechi mântstiri, spre a găsi un loc potrivit unde să clădească un lăcaș dumnezeiesc pentru petrecerea vieții sale de schivnicie. În înțelegere cu boierul Costin Darie, stăpânul de pe atunci al moșiei Dărmănești de lângă Târgul Pietrii, a ales o poiană numită Draga, din vecinătatea Dărmăneștilor, așezată pe coasta muntelui Cozla, lângă apa Cuejdiului: a lărgit poiana, tăind pădurea, după vechea datină a curăturilor, care urma să fie proprietatea acelor ce au curățit locul de pădure, și a însemnat locul unde va fi altarul și unde a clădit apoi sfântul lăcaș din lemnul de

stejar de pe loc. Se poate vedea și acum piciorul de stejar al sfintei mese, frumos cioplit în formă de vas mare și împodobit cu săpături în lemn. De sigur că el este făcut din stejarul menit pentru altarul bisericuții.

Ajutătorii schimnicului Vasilie se văd în frumosul pomelnic descris mai sus. Între ei este Dediul și ciobanul său Gheorghe, care s'ar putea să fie acel Moș Dediu, Mocan ardelean așezat în Vânătorii-Neamțului, despre care vorbește David Creangă din Pipirig, în *Amintirile* nepotului său, marele povestitor Ion Creangă, după cum s'ar putea să fie acel Dediu Țintea, Bârsan, care a făcut danie un clopot la mănăstirea Râșca, în anul 1779 (N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, I, p. 55).

Întreaga clădire, cu înfrumusețările ei, a fost făcută cu multă râvnă, bun gust și îngrijire, de asemenea și înzestrarea cu toate cele trebuincioase la o biserică. Trăinicia și frumuseța celor ce ni-au rămas până astăzi sânt îndestulă dovadă. Și, dacă acoperemântul bisericuții ar fi fost reparat și înlocuit la timp, ea ni s'ar fi păstrat în cea mai bună stare, precum dovedesc părțile neatrinse de stricăciunile ploii. Din nenorocire, sânt unele părți care au putrezit din cauza ploii, iar temelii s'a lăsat pe multe locuri, cu lemnărie cu tot, amenințând cu stricarea pereților, mai ales la altar și la sinurile naosului. Acoperemântul făcut la ultima reparație este de tot putred, iar turnul nepotrivit, făcut de curând, trebuie înlocuit cu altul întocmai după forma celui d'întăiu, al căruia schelet se vede aruncat mai la vale de biserică.

Părintele Gh. Crivăț, actualul paroh al Dărmăneștilor, însuflețit de multă râvnă pentru buna stare a sfintelor lăcașuri din parohia sa, își dă toate silințele pentru strângerea sumei trebuincioase cu care să se poată începe repararea temeliei și a acoperișului bisericuții de la Schitul Cozla, în care scop a cerut și ajutorul din partea Comisiei Monumentelor Istorice.

Să sperăm că înaltele autorități din orașul Piatra, precum și toți bunii creștini iubitori ai sfintelor lăcașuri ce ni-au lăsat strămoșii, vor întinde o mână de ajutor pentru buna păstrare a acestei adevărate comori pentru arta săpăturilor în lemn, decât care aici, în valea Bistriții, numai măiestrele strane din mănăstirea lui Vodă-Barnovschi din Buhalnița sânt mai presus.

(Din ziarul *Avântul*, de la Piatra Neamțului.)

SĂPĂTURI DE PREISTORIE ÎN JUDEȚUL NEAMȚ

DE PREOTUL. C. MĂTASĂ.

—o—

Domnule Ministru,

Subsemnatul, îndeplinind delegația ce mi s'a dat prin decizia On. Ministeriului Cultelor și Artelor No. 15.026 din 1938, am onoare a vă raporta rezultatul cercetărilor făcute în cursul lunilor Maiu, unie și Iulie a. c.

Continuând prin sondagii sistematice identificarea stațiunilor pe care, lipsindu-mi aprobarea, nu o putusem face până în prezent numai prin cerce-

sărace de cultură La Tène, iar mai spre Răsărit rari cioburi pictate stil B.

La 28 am vizitat regiunea de pe dealul Mălăiștea, Valea Pârăului Verde, din comuna Podcleni. Slabe urme de La Tène. Tot în această comună am constatat urme din epoca bronzului, pe Dealul Teiului. Stratul se găsește la jumătate de metru adâncime.

Tot în aceeași zi, am săpat pe coasta Călimanului de pe Cracău, unde am găsit, la un metru

Fig. 1.

tarea materialului de la suprafața pământului, am constatat următoarele :

La 26 Aprilie, revenind în comuna Vasile Conta (Ghindăoani), am vizitat așezarea de pe dealul Brașovanului, 600 m. alt. Supt pătura de pământ vegetal apare un strat gros de chirpiciu cu abundență de ceramică pictată, stil B. Materialul, de o tehnică rudimentară, e lipsit de decor.

În aceeași zi am trecut la Căciulești, cercetând așezarea de la Murgucești. Aici am găsit urme

adâncime, un strat de ceramică pictată stil B, de o tehnică deosebit de fină. De aici am trecut în comuna Siliștea, unde, la Goșmani, am găsit, la jumătate de metru adâncime, un strat foarte gros de chirpiciu, dar sărac în ceramică de un caracter rudimentar.

La 16 Maiu am făcut sondagii pe pârăul Bordeielor, în satul Negrești, unde am găsit o ceramică eneolitică rudimentară, râșniți ovale și instrumente din piatră și silex. De aici am trecut

Fig. 2.

Fig. 3

Fig. 6.

Fig. 9.

Fig. 7.

Fig. 8.

Fig. 10.

la Turturești, pe dealul bisericii, unde am constatat urmele unei sărăcăcioase așezări din La Tène și, mai spre Nord, ceramică de stil B.

Tot în această zi am săpat la Girov, găsind un bogat strat cu ceramică stil B.

La 19 am vizitat Războienii, și am săpat la Rădeni, unde am găsit un strat cu material din La Tène și, în imediată vecinătate, urme bogate și foarte interesante din medieval.

La 20 Maiu am adus și așezat la Museu dolmenul găsit la Brășăuți (Fig. 1).

În ziua de 19 și 20 Iulie am început săpături sistematice pe Cetățuia Frumușica de pe malul Cracăului, săpături ce le-am continuat la 6 și 7 Iulie, scoțând un foarte interesant material din cultura ceramicii pictate stil A, foarte bine păstrat. Fig. 2 arată un frumos ulcior cu două rânduri de torți și pictat cu roșu și brun pe fond alb. Fig. 3 dă, la mijloc, un interesant vas-suport cu lustru, iar, de o parte și de alta, două cupe. Fig.

4 înfățișează un bol mare pictat, tricrom, întregit, iar fig. 5 un bol mai mic, împodobit cu meandre în trei colori. Fig. 6 arată o splendidă cupă lustruită și pictată pe ambele părți. Fig. 7 arată un idol-pasere. Fig. 8 un idol animal, iar fig. 9 un idol pictat, având capul făcut în relief. E unica piesă de acest fel găsită până acum la noi, în țară. Fig. 10 ni dă trei pintadere, care serviau la împodobirea pieii cu vâpsea. Afară de cele de mai sus am așezat în museu încă alte obiecte, tot atât de interesante.

La 26-30 Iulie, d. R. Vulpe a săpat la Izvoare tot pentru museul nostru și din fondurile noastre. Materialul scos e neprețuit.

Cu cel mai deosebit respect,

Delegat, preotul C. Mătasă.

Domniei Sale
Domnului Ministru al Cultelor și Artelor,
București.

MATERIAL ISTORIC DIN BASARABIA.

„Domnule Profesor,

Alăturerez un resumat din răspunsurile la chestionarul ce am trimis, în Ianuar 1939, la Prefecturile județelor dintre Prut și Nistru, pentru a fi completate. Este o contribuție importantă în ce privește ctitoriile bisericilor și inscripțiile de pe morminte. Vor mai urma (!N. R.), de oare ce nu am primit încă cele trimise, județele Lăpușna, Hotin, Tighina, Cahul (afară de comuna Borceag) și plășile Cotiugenii-Mari, Otachi și comuna Sănătauca, din județul Soroca.“

JUDEȚUL BĂLȚI.

Comuna Albineți, biserica Sf. Arhangheli Mihail și Gavriil din 1786. Satul Musteața, biserica Sf. Nicolae din 1757. La Albineți este înmormântat mareșalul nobilimii Iordachi Balș (1805 – Septembrie 1857). „Aci se odehnește întru sfârșit Iordache Balșa. Și vei vedea pe Fiul Omului șezând de-a dreapta puterii“.

Biliceni, biserica de lemn zidită după 1750.

Bleştenii, sat. Volodeni, biserica zidită în 1830 de Stoian Solomon.

Bocanii, sat. Burghelea-Soci, biserica zidită de Constantin Burghelea în 1830; este înmormântată familia Ianușevici.

Bolotina, biserica zidită în 1849 de Mihail Bădărău, înmormântat acolo.

Boroseni-Noi, sat. Pârjota, biserica zidită în 1863 de I. și D. A. Ciolac. Sânt înmormântați Dimitrie Anastase Ciolac, † 29 Februar 1874, în vrâstă de șaizeci și trei de ani; soția sa; Maria Gheorghe..., † 5 Iulie 1888, în vrâstă de cincizeci de ani; Elena Dim. Ciolac, măritată Ciuhureanu.

Brătușeni, biserica zidită în 1873 de Petre V. Cuzminschi, înmormântat acolo cu familia.

Călineștii, biserica zidită în 1862 din îndemnul episcopului moșiilor Sf. Mormânt, arhimandritul Nicodim, mai pe urmă Patriarhul Ierusalimului (1883–90).

Chirilenii, sat. Bușila, biserică zidită de Vel Căpitanul Andrei Bușilă. Sânt înmormântați: Iordache Carastati, † 12 Februar 1858; Dimitrie Ermolinschi și fiica sa Elena.

Ciuciulea, biserica Sf. Gheorghe, zidită în 1810 de boierul Tufeciu, zis Tufecii-Baş. Sânt înmormântați Mihail și sora sa, Ecaterina Buznea.

Ciuciueni, sânt înmormântați Ștefan P. și Anastasia Dunin, decedați în 1887.

Copăcenii, biserica zidită în 1812 de boierul Cheșco.

Coșeni, sat. Teșcureni, biserica de lemn zidită în 1786 de Carabet Muratov.

Cubolta, biserica zidită de Șt. Leonard, în amintirea fiicei sale, Elisabeta. Sânt înmormântați: Ștefan P. Leonard, 9 Februar 1800–18 Decembrie 1854; Elisabeta Șt. Leonard, 23 Ianuar 1840 – 8 April 1855 („Inteligența și frumuseța au dispărut ca roua dimineții“); Locotenent-Generalul Nicolae Șt. Chișinschi, 1814 – 18 Novembre 1868; Ana Șt. Leonard, măritată Chișinschi, 17 Ianuar 1836 – 25 Mart 1890; Ecaterina N. Chișinschi, 3 Mart 1868–17 Ianuar 1890; gentilomul Curții Imperiale Pavel Șt. Leonard, 10 April 1837 – 8 Iulie 1891; generalul de corp de armată în artilerie Pavel Ilie Bulgacov, 3 August 1856 – 6 Mart 1919.

Cuhneștii, biserica zidită în 1873 de Al. Bodescu, Sat. Bisericani, biserica zidită în 1859 de boierul Bădărău și alta, în 1896, de d-na general Rosalia Clocaceov; ctitorii Bodescu (Alexandru și Elena) și Clocaceov (cu fiul ei Pavel) sânt înmormântați pe lângă bisericile de ei zidite.

I. Duca, sat. Popeni, biserica zidită în 1867 de moșierul Cheșco.

Făleștii, sânt înmormântați: Dim. D. Ciolacoglu 1848 – 1906; Nic. D. Ciolacoglu, 1884 – 1905; Nic. Ioan Nicopol, † 1895; – Ecaterina Dim., măritată Calvocoresi, † 1903; Nicolae Buharin, † 1907; Ana Dim., măritată Semigradov, 1880–1911.

Hasnașeni-Mari, biserica zidită în 1874 de Mihail Hasnaș și Hristofor Tolomuzi; sânt înmormântați Hristofor, Ana și Anatol Tolomuzi,

Constantin Pisarjevschi, Serghie Ievreinov, ș. a. *Hechiul-Vechiu*, sat. Țiplești, biserică zidită în 1790 de colonelul Gheorghe Hâjdău.

Limbenii-Vechi: sânt înmormântați mai mulți reprezentanți ai familiei Leonard. Apoi: locotenentul Vasile Leonard, † 19 Februar 1876; fiica lui, Elena Miclos, † 10 Iulie 1873, în vârstă de douăzeci și șase de ani, și fiul lui, Constantin Leonard, † 4 Iunie 1879, în vârstă de treizeci și doi de ani; Nicolae Leonard, † 4 Ianuar 1890, și Nicolae Leonard, 1888-1902.

Mălăieștii, sat. Gălășeni, biserică zidită de Ieremia Ciuhureanu, înmormântat acolo cu soția sa și cu Gh. Bacalu.

Măndreștii, este înmormântată Elena Șt. Stârcea, 1813-1873.

Obreja-Veche, biserică zidită în 1864 de Constantin Buznea, a cărui familie e înmormântată acolo.

Ochiul-Alb, biserică zidită în 1874 de Mihail D. Sturdza.

Rădenii-Vechi. Există un monument al prințului Gr. Al. Potemchin.

Râșcanii, sânt înmormântați: Iordachi Matei Râșcanu, Gheorghe Leopold Râșcanu-Derojinschi, Ioan Gh. și Vladimir Gh. Râșcanu-Derojinschi.

Sângerea, biserică zidită în 1870 de Vasile Gh. Calmuțchi. S'a păstrat un obiect din vechea biserică, purtând numele lui Ioan Cheșco și anul 1806. Sânt înmormântați: Vasile Gh. Calmuțchi, 5 Februar 1823-14 Ianuar 1888; Gheorghe Calmuțchi, † 15 Mart 1853, în vârstă de șazeci și doi de ani. „Mihail Calmuțchi, fiul de veci stăpânitor moșiei aceasta Sângerei, născut la anii de la Hristos 1829. După ce au îngropat pe soția sa, Ana, născută Leondari, și pe fiul, Neculai, la biserica Sf. Gheorghe pe moșia Ciuciulea și aicea pe a lui doi fii Gheorghe și Elena, scârba pentru pierderea a toată familia, în curgerea de douăzeci și nouă de ani ridicându-i viața, la 1848 s'au săvârșit în orașul Chișinău, împreună cu alți doi fii: aice odihnește“.

Slobozia Măgura, e înmormântată Bălașa Leonardari, † 20 Februar 1821.

Sofia, biserică zidită în 1875 de Ioan D. Hasnaș, înmormântat acolo.

Sofrâncani-Lambu, biserica Sf. Gheorghe, zidită în 1867 de G. D. Lampo și nepoții săi, Sp. și St. Stremiade. Printre ctitoarele bisericii din satul Stolniceni sânt Elisa Stroescu și Elisa Chișinschi soțul căreia, Petru N. Chișinschi, este înmormântat pe lângă fostul lor conac. La Sofrâncani-Lambu sânt înmormântați: Gheorghe Dim. Lampo din satul Rendina din Tesalia, decedat la 17 Iulie

1866, în vârstă de șaptezeci și cinci de ani; Stelian Const. Stremiade din Rendina (1832-1876); Spiridon C. Stremiade (1826-1898); Elena Ioan..., măritată Stremiade (1841-1910): „Supt această piatră zace unul ce au fost nenorocit mai multu de câte toată lumea, șe câte vremea ceasul au trăit e întru nenorocire, acest feliu sau osendit în mormântul seu se zacă ca unul ce au fost de norocu, osendit am veniț, am văzut șe m'am dusu: robul lui Dumnezeu Dimitri Ioann Ciolacoglu din orașul Rendin a Thessaliei. Au murit în vârstă di șaptezeci di ani la 15 Ianuar 1867“.

Stolnicenii (gara), sat. Florești, biserică zidită în 1809 de Teodor Bradabur, iar la Buciumeni, în 1822, de medelnicerul Ioan (Ienachi Const. Cristian) și soția sa Maria. Sânt înmormântați la Buciumeni: Smaranda Ioan Brăescu, soția lui Dim. Gh. Caramoscu, decedată la 9 August 1891, în vârstă de cincizeci și cinci de ani; medelnicerul Ioan († 1829); Maria Manoil Buznea, † 15 August 1839, în vârstă de douăzeci de ani; Const. Corloteanu și soția sa Ana. La Florești: Ecaterina Manole, 1802-1849, ctitoara bisericii; registratorul colegial Manoil Buznea, 1780 - 10 Iulie 1850; Maria Șutovschi, născută Brăescu, 1825 - 2 August 1850; Ecaterina, soția boierului Nicolae Buznea, fiica lui Ioan Scordeli, născută la 16 Mart 1829, decedată la 7 Septembrie 1851; Nicolae, fiul lui Andrei Bușilă și al soției lui, Maria; Nicolae Nic. Gafencu, 27 Iulie 1839 - 6 Decembrie 1888.

Sturzenii, biserică zidită de Gheorghe Scutaru-Hâjdău, înmormântat acolo.

Varaticul, sat. Horodiștea, biserică zidită în 1915 de Ioan Burschi, înmormântat acolo.

Zaicani, biserică zidită în 1872, ca și în sat. Pociumbenii, în 1904, de V. Stroescu.

Zgârdeștii, sat. Cozeștii, sânt înmormântați: Maria Sava..., mama locotenentului în rezervă Nicolae Const. Bocancea, decedată la 30 Octombrie 1891, în vârstă de șazeci și patru de ani; Mardare Bocancea, † 20 Iulie 1892, și soția sa, Maria, † la 1 Octombrie 1830, precum și ginerele lor, Lupu Andronovici, † 1 Octombrie 1844; Grigore Luchianov, 1823-1888, și soția sa Alexandra Ioan...

Au mai răspuns comunele: Alexandreni, Bălanu, Baraboiu, V. Brătianu, Cajba, Catranic, Ciolacul-Vechiu, Chișcăreni, Cornești, Coșcodeni, Cubani, Danul-Vechiu, Drăgănești, Funduri-Vechi, Gașpar, Ghiliceni, Glingeni, Glodeni, Grinăuți, Hâjdieni, Harcești, Iablona-Nouă, Mărândeni, Mihăileni, Năpădeni, Năvârneț, Nicoreni, Parcova, Pârlița-de-

Sus, Părlia-Târg, Pelinia, Pravila-de-Sus, Rădoaia, Recea, Stânești, Sărata-Veche, Scumpia, Strâmba, Sturzești, Todirești, Valea-lui-Vlad, Zăbriceni, Zazuleni-Vechi.

JUDEȚUL CETATEA-ALBĂ.

O sută douăsprezece chestionare, care prezintă puțin interes. Bisericele cele mai vechi nu se ridică decât până la 1808. Altele sânt zidite mai târziu, în parte și de coloniștii bulgari și germani.

Comuna Purcarii, două pietre de pe morminte din secolul al XVIII-lea.

Palanca, resturi de amfore; au mai existat și pietre funerare, distruse în 1918.

Tatar-Bunar, urme de cetate și cișmele tătărești.

Seimenii, ruinele criptei prinților Volconschi foștii proprietari ai moșiei, transportați și îngropați la biserica bulgară din Cetatea-Albă.

Șabolat, mormintele lui Vladislav și Mihail Oculici.

Budachi, biserică zidită de Pavel Demidov, a cărui familie e înmormântată acolo.

Turlachii, biserică zidită de colonelul regimentului Cazacilor de Don, Daniil Alexei Hoperschi, răposat la 9 Februar 1881 și înmormântat acolo, împreună cu contesa Eugenia Nicolaevna Morcov, decedată la 3 Decembre 1874.

JUDEȚUL ISMAIL.

Șaizeci și două de chestionare.

Bolgrad. Catedrala din 1838; mormântul generalului I. N. Inzov (1768-1845) în biserica Sf. Mitrofan. Două hrisoave de la Caimacamul Vogoridi (1858) și Domnitorul Alexandru Cuza (1861).

Chilia-Veche, biserica din 1648.

Broasca, în biserică e înmormântat arhiepiscopul Neofit, ctitorul ei.

Necrasovca-Veche, monumentul meridional.

JUDEȚUL CAHUL.

Comuna Borceag, biserică zidită de un urmaș al lui Ghica-Vodă.

JUDEȚUL ORHEIU.

Șaptezeci și cinci de chestionare.

Comuna Bravicea, biserică zidită în 1859 de moșierul din satul Târzieni, Onufrie Grigore Doliva-Dobrovolschi. În satul Mălăești, în 1900, de Teodor I. Peretiatcovici. La Bravicea sânt înmormântați: Melania Grigore Doliva-Dobrovolschi, măritată Lăcoșin, 15 Septembrie 1867 – 20 Decembre 1919; Ipolit Gr. Doliva-Dobrovolschi,

1864 – 20 Octombrie 1917; Grigore Doliva-Dobrovolschi, sublocotenent în gardă, 1821–19 Iulie 1871. La Mălăești: Ioan Ignate Peretiatcovici, † 22 Ianuar 1857, în vrâstă de șaizeci și patru de ani; soția sa, Elena, născută Nicolae Vârcolici, † 16 April 1872, în vrâstă de șaizeci și șapte de ani; studentul Victor I. Peretiatcovici, 1833 – 1855; Leon I. Peretiatcovici, 1838-1886; nepoata, Elena Lozinschi, 1858-9; profesorul universitar din Odesa, doctor în istorie, Gheorghe I. Peretiatcovici, 26 Novembre 1840 – 7 August 1908.

Căzăneștii, biserică zidită de Mihail Avgustovschi, înmormântat acolo împreună cu familia Uvaliev.

Chipercenii, sat. Voroteț, biserică zidită de Nicolae Donici. Sânt înmormântați la Chipercenii: colonelul Luca Lașcu, † 1907, și preotul Vasile Lașcu, † 1893, iar la Voroteț, Alexandra Donici, † 1874.

Cinișeuții, biserică zidită de Matei Ziloti în 1826; la Echimăuți biserica distrusă a fost zidită de Ienachi Lazo (1800), iar cea nouă, de Ioan și Victoria Lazo (1862), înmormântați acolo. La Mincenii-de-Jos sânt înmormântați Eudochia Cotruță și pruncii Alexandru și Varvara.

Crăsnășenii, biserică zidită de Ion I. Țangulea. Sânt înmormântați boierii Panait Țangulea, † 10 Mart 1848; Const. Țangulea, † 8 April 1852; Stamata Țangulea, † 12 Septembrie 1851.

Criulenii, sânt înmormântați moșierii Hristofor D. Dimo, † 1856, și Hristofor Mihail Trembovețchi, † 1896.

Cuizovca, sat. Cogîlniceni, biserică zidită de Șeptelici-Herțescu.

Curtenii, este înmormântată cneaghinea Elena Cuza, la 185. —

Dașcova, e înmormântat Costache Milu.

Furcenii, biserică zidită în 1857 de Ioan Ilie Russo, care e înmormântat acolo; biserica din satul Păhărnicieni, în 1852, de Pavel Petru Cohanovschi.

Mănăstirea Hirova, sânt înmormântate călugărița, fiica moșierului Botezatu, și sora Mitropolitului Moldovei Gavril Callimah.

Izvoare, sat. Pogribeni, biserică zidită de Hartingh. La Izvoare este înmormântată familia Donici.

Leușenii, sat. Vasieni, biserică zidită de Ioan V. Anghel, † 1889, înmormântat acolo împreună cu Vasile Șt. Anghel, † 1854.

Lipcenii, sat. Parcani, printre ctitorii bisericii, Nicolae Dimo, † 1867.

Măscăuții, biserică zidită în 1851 de Alexandru Panaioti. Este înmormântată familia fabulistului I. Sârbu.

Morozenii, sânt înmormântați: Iordachi Ioan Millo, † 4 August 1828, în vrâstă de șaizeci și trei de ani, ctitorul bisericii de lemn; fiica sa, Maria Faesy, † 13 Septembrie 1855, în vrâstă de cincizeci și cinci de ani; nepotul său Alexandru Faesy, † 1837, și Gheorghe Catargiu, † 1838.

Onișcanii, biserică zidită de Constantin Herța, înmormântat acolo (14 Maiu 1836 – 24 Februar 1899).

Ordășeii, sat. Pistruenii-Vechi, sânt înmormântați Anastase I. Țambali, † 1888, și Ion Crușevan, † 1927.

Piatra, biserică zidită în 1774 de Ioan Lazo, iar în satul Joloboc, în 1868, de Ioan Russo. Sânt înmormântați la Piatra: Ioan Lazo, 24 August 1824 – 2 Februar 1869, și Matilda Lazo, 1833–1893.

Râspopenii, sânt înmormântați moșierii Andrianov. O placă lângă biserica veche: „Aici odehnește roaba lui Dumnezeu Ecaterina, soția lui mare-căpitan de lefegii Sandu; mă rog: cine a ceti, să zică: Dumnezeu se o erte, anul 1822, Iunie 11“.

Samașcanii, sat. Pecestea, biserică zidită de Luca Ducantoni, înmormântat acolo. La Samașcani este înmormântat Constantin Andrianov cu fiica sa, Elisabeta.

Soldăneștii, sânt înmormântați: colonelul Șuhanov, † 1828; ginerele său, Petre T. Râșliacov, † 1864, și colonelul Eugen P. Râșliacov, † 1908.

Ștețanii, sat. Miclești, biserică zidită în 1802 de Ștefan și Iordachi Donici, iar în satul Isnovăț, în 1810, de Matei Donici (reconstruită în 1884 de Ioan Russo). La Isnovăț sânt înmormântați Matei Donici și fiii săi, Ștefan și Alecu.

Suslenii: la zidirea bisericii (pe la 1815) a contribuit Postelnicul Măcărescu. Se păstrează un potir: „Acest sf. potir este făcut de vtori Postelnic Pavel Măcărescu, stăpânul moșiei Suslenii-de-Jos și de Sus, fiul răposatului Vasile Măcărescu și a maică-sa Elinca, și de soția sa Elenco Măcăreasca, fiica răposatului Sulgeriu Șerban Botescul și a maică-sa Fotini, ce au avut moșie Suslenii-de-Jos, și fiind dat zestri Măcărescului, 1819“.

Telenăștii, biserică zidită în 1812 de Teodosie Teodosiu. Sânt înmormântați: Teodosie Gh. Teodosiu, născut la Iași în 1758 și mort în 1823; Iordachi Teodosiu, 10 April 1797 – 28 Mart 1870; Anastasia, soția lui Iordachi, † 4 Decembrie 1869; Gheorghe Iordachi Teodosiu; Mihail și soția sa Maria Teodosiu.

Teleșeul, biserică zidită de Ioan și Grigore Cristi; sânt înmormântați: Ioan, Grigore, Vasile,

Constantin V. Cristi (12 Ianuar 1830 – 14 April 1899), Marghioala Cristi și Maria Șmidt. În satul Camencea: Aristia și copila Natalia († 1847), soția și fiica lui Andronache Donici: „Aici odihnește roaba lui Dumnezeu Aristia Donici, fiica Logofătului Nicolae Cantacuzino. Moartea fără de vreme a răpit-o din brațele bărbatului său în anul 1841, Oct., ziua 3“. În satul Bezin, Nicolae Donici.

Vaticii, sat. Mana, biserică zidită în 1845 de Constantin Scordeli.

Au mai răspuns comunele: Alcedar, Berezlogi, Biești, Boșcana, Brânzeni, Bușovca, Chiștelnița, Crișcani, Ciocâlteni, Cobâlca, Cornova, Cucuruzeni, Dereneu, Ghirova, Hârtop, Hoginești, Horodiștea, Ignăței, Ivancea, Izbiștea, Jora, Mârzești, Mateuți, Molovata, Negureni, Olișcani, Onești, Onițcani, Peresecina, Răculești, Rezina, Saharna, Sârcova, Sărățeni, Scorțeni, Seliștea, Suhuluceni, Țăreni, Târșiței, Țibirica, Trifești, Trebujeni, Vâprova, Verejeni, Ustia, Zahaicani.

JUDEȚUL SOROCA.

Comuna Bascani, sat. Schineni. Răspunsurile sânt eronate. A se vedea revista *Din trecutul nostru*, IV, 1939, p. 24.

Ciutuleștii, biserică zidită în 1859 de familia Casso, înmormântată acolo.

Coșernița, biserică zidită în 1812 de Vasile Anastasiu Sulger, înmormântat acolo cu soția sa, Zoița, fiica Clucerului Drăghici.

Cotova, sat. Macareuca, biserică zidită în 1854 de C. Russo.

Dondușenii, sat. Corbul, biserică zidită în 1902 de Alexandra Mavrocordat, înmormântată acolo. În satul Rediul-Mare, biserică zidită în 1864 de Al. Brjzovschi; sânt înmormântați: Colonelul Ioan Matei Brjzovschi, 1784 – 24 August 1866, veteranul războiului din 1812; soția sa, Ana Nicolae Cerchez, 1800 – Decembrie 1872; Alexandru Ioan Brjzovschi, 23 Ianuar 1822 – 13 Septembrie 1895; Elena C. Dombrovski (soția d-lui general Dombrovski).

Dumbrăvenii, sat. Vădeni, sânt înmormântați Manuil Sandu și Ioan și Constantin Strajețchi.

Floreștii, biserică Sf. Mitrofan, zidită în 1853 de generalul Simion Starov, decedat la 27 Maiu 1856, și soția sa Varvara, născută Vasiliev, decedată la 22 Ianuar 1872. Mai este înmormântat acolo: ștab-rotmistrul Vladimir Dim. Bolgarov, nepotul Varvarei Ivanovna Vasiliev, născut la 10 Octombrie 1831, † 14 Ianuar 1869.

Lunga, biserică Sf. Constantin, zidită în 1836 de consilierul de Curte Constantin Botezatu, a

căruia soție Ecaterina, născută Panaiot, e înmormântată acolo (27 April 1860).

Grdnăuții, sat. Rujnița, biserică zidită în 1885 de Adelaida Biberi.

Gura Căinari, ca și la Putinești, bisericile zidite în 1816 de Ioan N. Panaioti, înmormântat la Putinești, împreună cu soția sa, Maria. La Gura Căinari e înmormântat moșierul Leonard (1846).

Gura Camenca, biserică zidită de Vasile Gufenco, înmormântat acolo.

Iarova, biserică zidită în 1854 de Pelaghia Leonidovna Vinogradschi; cavoul familiei lui Ilie Vinogradschi. În satul Cremenciuc, biserică zidită în 1899 de Ioan Anghel, înmormântat acolo.

Ocolina, biserică zidită în 1745 de Ion Nemeș, înmormântat acolo, ca și moștenitorul său, Leonard, și moștenitorii acestuia, Chersnovschi.

Plopii, biserică zidită de Gh. Toma Stamatii, înmormântat acolo împreună cu Eufrosina, Constantin, Gheorghe și Elena Stamatii, Serghie, Boris V. și Liubov Boutmi de Katzmann.

Prajila, sânt înmormântați: Zinovia Meleli, † 27 Februar 1846; Constantin Țăru, † 12 Decembrie 1829, în vrâstă de cincizeci și șapte de ani, și Pavel Meleli. În satul Bogrinești biserică e zidită de familia Casso.

Rădulenii-Vechi, biserică zidită în 1842 de moșierul Izmană; sânt înmormântați: Gheorghe Atanase Meleghi, 7 April 1852 – 21 Mart 1894; Dimitrie Atanase Meleghi, 10 April 1844 – 10 Iunie 1913; Ioan Ioniță (1797 – 1860 și Maria (1803–1874) cavalier de Perjul.

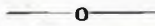
Rusenii, biserică zidită în 1783, reclădită în 1883 de Const. Orăș; sânt înmormântate familia Ștefan Orăș și Nicolae Strencovschi.

Țara, sat. Ghindești, sânt înmormântați Spiridon Teodor Gore, † 21 Februar 1874, în vrâstă de 72 ani, și Vasile și Leon Gore, cu soțiile lor.

Târnova, biserică zidită în 1848 de Manoil Negruzzi, înmormântat acolo, împreună cu soția sa, Maria Pavel.

Văscăuții, biserică zidită în 1819 de Ion Străjescu, înmormântat acolo.

Au mai răspuns comunele: Bodiceni, Cainarii Vechi, Chetrosul, Ciripcău, Cosăuți, Dânenii-de Jos, Domițeni, Drochia, Frasin, Ghizdița, Hristici, Izvoarele, Mândac, Moara Nouă, Nădușița, General Poetaș, Popești, Rublenița, Stoicani, Țarigrad, Tătarușii Vechi, Țaul, Trifănești, Vărăucan, Vârtejeni, Vasilcău, Visoca, Voloavele, Zgurița.

N. IORGA. — *Vues de Transylvanie dans le livre d'un Anglais.* — Il s'agit de celui de Charles Boner, publié en anglais et en allemand (1868).

VICTOR BRĂTULESCU. — *Inscriptions depuis peu découvertes.* — Quelques-unes de ces inscriptions (Valachie) datent du XVI-e siècle.

V. TUDOR. — *Castra Daciae Inferioris.* — Résumé en italien.

PRÊTRE C. MĂTASĂ. — *Fouilles de préhistoire*

dans le district de Neamț. — Surtout objets en céramique peinte (époque de La Tène). Quelques idoles.

G. T. KIRILEANU. — *Le skite de Cozla.* — Fondation rurale du XVIII-e siècle. Travail soigné du bois.

GEORGES BEZVICONI. — Catalogue des nombreuses églises de village en Bessarabie.

	<u>Pagina</u>		<u>Pagina</u>
		<i>Schitul Cozla.</i>	
Fig. 1.	34	Fig. 2.	39
Fig. 2.	35	Fig. 3.	39
Fig. 3.	36	Fig. 4.	40
Fig. 4.	36	Fig. 5.	40
Fig. 5.	36	Fig. 6.	41
		Fig. 7.	41
		Fig. 8.	41
		Fig. 9.	41
		Fig. 10.	41
		<i>Săpături de preistorie în Județul Neamț.</i>	
Fig. 1.	38		

R E D A C Ț I A :

SECRETARIATUL COMISIUNII MONUMENTELOR ISTORICE

BUCUREȘTI. — STRADA GENERAL BERTHELOT No. 28.

Secretar-Director : VICTOR BRĂTULESCU.

**PREȚUL
LEI 120**

BULETINUL

COMISIUNII

MONUMENTELOR ISTORICE

PUBLIKAȚIUNE TRIMESTRIALĂ

1 9 4 0

Așezământul tipografic DATINA ROMÂNEASCĂ + Vălenii-de-Munte

MINISTERIUL CULTELOR ȘI ARTELOR
 MINISTRU: ȘT. CIOBANU
 COMISIUNEA MONUMENTELOR ISTORICE

PREȘEDINTE: N. IORGA

Membri: IOAN ANDRIEȘESCU, PETRU ANTONESCU, ALEXANDRU LAPEDATU, AURELIAN SACERDOȚEANU, PR. NIC. POPESCU, VICTOR G. ȘTEFĂNESCU, ARTUR VERONA, G. OPRESCU ȘI VIRGIL DRĂGHICEANU.

Secretar-Director: VICTOR BRĂTULESCU.

C U P R I N S U L

T E X T :

	Pagina
N. IORGA: Țări Românești în forma lor de artă populară și religioasă	49
VICTOR BRĂTULESCU: Biserici din Prahova	68
PREOTUL PAUL MIHAILOVICI: Un buzdugan vechiu moldovenesc	83
MARIA GOLESCU: „Prea puternicul Samson“	85
AL. BĂRCĂCILĂ: Câteva icoane cu mucenici și arhangheli ostași călăreți	88
<i>Cronică</i>	94
Resumat frances	96

ILUSTRĂȚIUNI:

	Pagina		Pagina
<i>Țări Românești în forma lor de artă populară și religioasă</i>		Fig. 29. – Museul din Alexandria, icoana	65
Fig. 1. – Monumentul ungar la Poarta-de-fier	49	Fig. 30. – Biserica din Comuna Peret, jud. Teleorman	65
Fig. 2. – Casă românească din Sarmisegetuza	49	Fig. 31. – Casă în stil românesc la Caracal	66
Fig. 3. – Sarmisegetuza. Cadru de fereastă	50	Fig. 32. – Casă în stil românesc la Caracal	66
Fig. 4. – Biserica catolică din Hațeg	50	Fig. 33. – Biserica Postelnicu Firu, Craiova	66
Fig. 5. – Case românești din Hațeg	51	Fig. 34. – Biserica Postelnicu Firu, Craiova	67
Fig. 6. – Case românești din Hațeg	51	Fig. 35. – Biserica Postelnicu Firu, Craiova	67
Fig. 7. – Casă românească din Hațeg	52	<i>Biserici din Prahova.</i>	
Fig. 8. – Casă românească din Hațeg	52	Fig. 1. – Biserica de lemn din Valea Orlei, com. Chițorani-Prahova. Vedere din spre altar	68
Fig. 9. – Casă românească din Hațeg	53	Fig. 2. – Biserica de lemn din Valea Orlei, com. Chițorani-Prahova. Vedere din față	68
Fig. 10. – Biserica Sf. Maria-Orlea	53	Fig. 3. – Biserica din Valea Orlei Chițorani. Coloanele pridvorului arcurile de lemn și coada de rândunică formează capetele grinzilor	69
Fig. 11. – Biserica Sf. Maria-Orlea. Ușa de intrare	53	Fig. 4. – Biserica din Valea Orlei, com. Chițorani-Prahova. Isus tronând. Icoană împărătească	69
Fig. 12. – Biserica Sf. Maria-Orlea. Bolțile	54	Fig. 5. – Biserica din Valea Orlei, com. Chițorani-Prahova. Icoană din 1822	70
Fig. 13. – Biserica Sf. Maria-Orlea. Fragmente vechi incastrate	54	Planșa 1. Planul și secția bisericii din Valea-Orlei	71
Fig. 14. – Biserica Sf. Maria-Orlea. Fereastă gotică	54	Fig. 6. – Biserica din Chițorani-Prahova. Vedere	72
Fig. 15. – Biserica Sf. Maria-Orlea. Grup de copii	55	Fig. 7. – Biserica din Chițorani-Prahova. Vămile văzduhului. Pictură din pridvor	72
Fig. 16. – Biserica Sf. Maria-Orlea. Închinarea la Sîcricul Maicii Domnului	56	Fig. 8. – Biserica din Chițorani-Prahova. Judecata din urmă	73
Fig. 17. – Biserica Sf. Maria-Orlea. Un arhiereu	57	Fig. 9. – Biserica din Chițorani-Prahova	73
Fig. 18. – Biserica Sf. Maria-Orlea. Apostolii din altar	58	Fig. 10. –	74
Fig. 19. – Biserica Sf. Maria-Orlea. Scena sărutării	59	Fig. 11. –	75
Fig. 20. – Biserica Sf. Maria-Orlea. Scenă religioasă	60	Fig. 12. –	75
Fig. 21. – Biserica Sf. Maria-Orlea. Heruvimii	60	Fig. 13. –	76
Fig. 22. – Biserica Sf. Maria-Orlea. Cele două sfinte	61	Fig. 14. –	77
Fig. 23. – Biserica Sf. Maria-Orlea. Ostașii	62		
Fig. 24. – Biserica Sîn-Pietru-Hățeg. Huniedoara	63		
Fig. 25. – Inscripția romană din biserica de la Sâmpietru	63		
Fig. 26. – Biserica din Băcia	63		
Fig. 27. – Biserica din Băcia	64		
Fig. 28. – Parte din turnul bisericii precedente, văzut din față	64		

ȚĂRI ROMĂNEȘTI ÎN FORMA LOR DE ARTĂ POPULARĂ ȘI RELIGIOASĂ

DE N. IORGA.

I. ȚARA NEMEȘILOR ROMÂNII DIN ARDEAL.

În studiul meu despre vechiul Hațeg, pus, în fruntea a sute de documente, care

Fig. 1. — Monumentul ungar la Poarta-de-fier.

stă să apară în editura Academiei Române, am arătat că împărțirile, trecute sau actuale, ale teritoriului românesc, astăzi dureros și stupid sfărâmat, la Nordul Carpaților, n'au decât în dreptăți administrative, într'un sens sau în altul, și că viața în dezvoltarea ei, a creat țări de adevăr, și geografic și etnic, pline de o energie nebiruită, care se continuă peste vicisitudinile vremilor.

O arată oamenii, în chipul, portul, vorba, rangurile sociale și toate tradițiile lor, și o arată clădirile, de la cea mai modestă casă țărănească la monumentele bisericesti ce s'au putut intruchipa în condițiile, totdeauna grele pentru noi, de acolo.

Una din aceste „țări“ ale Românilor băștinași, spuneam acolo, cuprinde Banatul apusean, de la Caransebeș încoace, ținutul Hațegului și acela al Inidoarei.

L-am vizitat acum în urmă, împreună cu amicul meu d. Victor Brătulescu, și cu fotograficul, inteligent și devotat, al Comisiunii noastre, d. Comănescu, și am cules elementele pe care le presint aici, lăsând pentru alte răgazuri și altă atmosferă adăugirea lor.

Linia bănățeană care duce la Poarta-de-fier a luptelor lui Ioan Hunyadi cu Turcii, pe care le pomenește, pe dealul din dreapta șoselei deteriorate, buzduganul de simplă discreție, pus de vechea cărmuire ungară (fig. 1), nu oferă același interes în ce privește portul și clădirile bisericesti ca linia Dunării și aceia, de mare circulație, de la Mehadia la Caransebeș, descrisă

Fig. 2. — Casă românească din Sarmisegetuza.

pitoresc, de mine, în *Revista Fundațiilor Regale* din acest an, apoi, supt raportul

inscripțiilor, în cartea mea recentă, *Observații și probleme bănățene*, cu unele înfățișări de priveliști și costume („Studii și cercetări” ale Academiei Române) și, în ce privește,

Fig. 3. – Sarmisegetuza. Cadru de fereastră.

bisericile, cu elementele lor de artă, în anul precedent al acestui *Buletin*. Pentru publicația mea, supt presă, atupra Hațegului și regiunii vecine (în *Studii și cercetări* ale Academiei Române) am crezut că e bine, ca și în acest *Buletin* chiar, pentru ilustrațiile, de curând date aici, din cartea Englesului Boner, de acum aproape un secol, să cultg câteva probe și pentru vecinătatea ardeleană, care nu dovedesc decât părăsirea, cel puțin în portul de fiecare zi, a celor mai nobile tradiții de veșmânt românesc.

N'am făcut să se fotografieze, cu atât mai puțin să se reproducă, niciuna din bisericile de acolo. Sânt toate moderne, sau, mai curând, modernizate, cu un foarte urât turn, care arată ambiția preoților și poporânilor, dar, în același timp cu desprețul datinei vechi, cea mai desăvârșită lipsă de simț estetic.

E altfel, când cu Grădiștea, căreia i se zice acum, după cetatea daco-romană care a fost aici: Sarmizegetusa, intrăm în altă lume.

Firește că nu voiu spune nimic despre ruinele, acum, și prin darul fostului președinte al Consiliul de miniștri, d. Gh. Tătărescu, foarte bine consolidate, cu adausul unui Museu care-și are numai două defecte: arhitectura banală și lipsa de lumină în săli. Interesează, alături de un costum mult mai ales pentru un tip deosebit de distins, care se poate vedea și la atât de deșteptii copii, gata de răspunsuri „arheologice”, *locuința*.

Vechea locuință, pentru că o lipsă totală de gust a stricat, pe calea oficială, care mai totdeauna o nemerește strâmb, toată admirabila priveliște a cercului de munți, prin aceea că a ridicat, ca la „satul-model” Dioști, – altă greșeală –, case de munte cu două rânduri, ca în Muscel sau Dâmbovița, unde mediu și tradiții sânt cu totul altele, înzestrându-le cu cerdace pe stâlpi de zid și acoperindu-le cu strigătoarea țiglă bănățeană, care ni strică aspectul satelor și până în Bărăgan. Ci interesantă e casa cea veche, cu coperișul de șindilă

Fig. 4. – Biserica catolică din Hațeg.

inegrită sau, la cei mai instăriți, cu pridvorul în arcade elegante (fig. 2), une ori cu foarte delicate ornamente lineare în jurul ferestilor (fig. 3).

Fig 5. - Case românești din Hateg

Fig. 6 - Case românești din Hateg.

Fig. 7. — Casă românească din Hațeg.

Fig. 8. — Casă românească din Hațeg.

Fig. 9. — Casă românească din Hațeg.

Fig. 10. — Biserica Sf. Maria Orlea.

Fig. 11. — Biserica Sf. Maria-Orlea. Ușa de intrare.

Fig. 12. – Biserica Sf. Maria-Orlea. Bolțile.

Fig. 13. – Biserica Sf. Maria-Orlea. Fragmente vechi incastrate.

Fig. 14. – Biserica Sf. Maria-Orlea. Fereastă gotică.

Fig. 15. – Biserica St. Maria-Orlea. Grup de copii.

Fig. 16. – Biserica Sf. Maria-Orlea. Închinarea la Siciul Maicii Domnului.

Din nenorocire, Hațegul, a pierdut în centru, tot ce era odinioară pe vremea Sfatului a cărui istorie o presint în publicația anunțată. Nu mai e nici atmosfera intim românească pe care am întâlnit-o acum patruzeci de ani, și cu familiile, sigure de sine, numai românești ca spirit și strâns, unite la luptă. Pentru Nemți și Evrei, pentru ceva Unguri sânt clădiri ca oriunde aiurea, reci, seci. Bisericele noastre, ambele închise la trecerea mea, au suferit multe refaceri, unele cu totul recente (fig. 3), păstrându-și doar silueta, în acea Stradă a Grecilor care pomenește pe membrii bogați ai vechii Companii de comerț. Ale noastre chiar dacă-și vor fi schimbat locuitorii în copleșirea de străini, sânt numai acele case șindilite din cealaltă margene, pe care le-am cules și le redau aici (fig. 4, 5, 6, 7, 8, 9).

Oprirea la Hațeg avea însă drept scop de căpetenie admirabilele fresce din Sântămăria-Orlea, lângă Hațeg, despre care am vorbit de mai multe ori fără a le putea însă reproduce, ceia ce se face acum.

Orlea s'ar putea pune în legătură cu Orlații, deveniți, Urlați, din Prahova, sau și cu Valea Orlei, în acest județ, iar cultul „Sântămăriei” se întâlnește și la acel sat, din aceeași regiune, nod de cale ferată, pe care nu știu de ce Ungurii îl numesc Piski, dar acolo Românii zic: Simeria. Alături de biserică, de mult calvină, e frumosul castel, în stilul secolului al XVIII-lea, în care locuiește contele Kendeffy, înțelegător și pentru arheologie, care e aici pretutindeni. Contele se coboară din nemeșii români Cândea, și mulți săteni din frumoasele case d'împrejur poartă neschimbat acest nume.

Biserica (fig. 10), în care se intră printr'o nobilă ușă romană, de tip apusean (fig. 11), și-a pierdut bolțile (fig. 12), din care sfârmături sânt prinse după o veche reparație la intrare, de-asupra porții (fig. 13) sau depuse în dosul zidului de fațadă, în locul lor fiind întinse simple scânduri; o refacere ar trebui să o readucă la frumoasa formă veche, din care se păstrează ferăști gotice (fig. 14), întocmai ca acelea pe care meșteri sași din Ardeal le-au dat bisericilor moldovene din epoca lui Petru Rareș. Planul general e al tuturor bisericilor, și

românești și străine, din această regiune: permanentul dreptunghiul catolic. Calvinismul a înlăturat orice urmă a altarului care a trebuit să fie.

Căci biserica a fost românească, asemenea cu aceia de la Râul-de-Mori. O dovedesc sfinții frescei din dreapta, cu lar-

Fig. 17. — Biserica Sf. Maria-Orlea. Un arhiereu.

gile lor veșminte purtând pătrate ca în altarul Bisericii Domnești din Argeș (fig. 13), apoi felul cum e redată Răstignirea, grupul copiilor (fig. 15), închinarea la sicriul Maicii Domnului (fig. 16), heruvimii cari zburătăcesc în cutare scenă, arhitecturile fantastice, asemenea cu acelea din

Fig. 18 – Biserica Sf. Maria-Orlea. Apostolii din altar.

Fig 19. — Biserica Sf. Maria-Orlea. Scena sărutării.

Fig. 20 – Biserica Sf. Maria-Orlea. Scenă religioasă.

Fig. 21. – Biserica Sf. Maria-Orlea. Heruvimii.

Fig. 22. — Biserica Sf. Maria-Orlea. Cele două sfinte.

Fig. 23. – Biserica Sf. Maria-Orlea. Ostășii.

icoane și mai ales în jurul evangheliștilor un servitor îi întinde „flabelul“ ca în vechile din manuscrise (fig. 17), ca și faldurii reliefuli asiriene (fig. 20), hidosul heru- pânzei în decorația din jos, dar, mai vim, voit caricatural, chipurile prăvălite,

Fig. 24. – Biserica Sânt-Pietru-Hațeg. Hunedoara.

ales, în grupul de trei sfinți ai altarului: inscripția „Sf. Apsl. Mathei“, în românește (fig. 18).

Dar aici e o altă, și foarte ciudată, tradiție iconografică, pentru a cărei identificare și expli-

cu minile diform de lungi (fig. 21).

O puternică notă occidentală, care ar indica un artist străin, e în pălăriile ca în

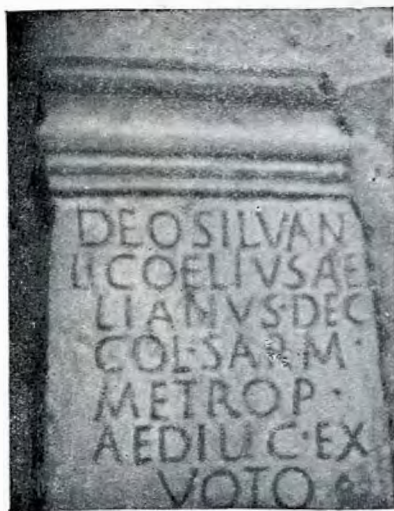

Fig. 25. – Inscripția romană din biserica de la Sâmpietru.

Fig. 26. – Biserică din Băcia.

cație imi lipsesc elementele, dar cei cari o pot urmări au acum documentele înaintea lor. Astfel: scena îmbrățișării (fig. 19), grupul celor doi, cărora

Franța secolului al XIV-lea, de pe pârtele din stânga (dar, la una din ele, ornamentul de la gât e bizantin) (fig. 22) și în scena grupului de soldați cu un steag, un pra-

por cu trei prelungiri (fig. 23) sămănând cu balaurul dacic, care o mai fi rătăcit în

Fig. 27. — Biserică din Băcia.

aceste locuri unde nu s'a stâns amintirea lui Decebal.

Într'alt sat, cu numele de Sfânt Sămpietru

tină (fig. 24), a oamenilor fără port tradițional e interesantă, nu atât prin câteva icoane mai vechi, totuși rari în aceste părți, cât prin inscripția onorifică romană prinsă în zidul fațadei și prin cea slavonă, cuprinzând o închinare, greu descifrabilă la această înălțime, care s'a zgâriat stângaciu pe o bucată de marmură antică (fig. 25).

Apoi, la vale, spre Orăștie, ici și acolo, ca la Băcia, biserici — cu puternicul turn-clopotniță, legat de zidire ca în bisericile moldovenești din secolul al XVIII-lea înainte (fig. 26) și, tot acolo un tip care, în lemn, se continuă până în Maramurașul (fig. 27, 28), astăzi total pierdut și lăsat pradă străinilor, cu comorile de viață populară, nobiliară și artistică. Le dăm aici pe amândouă.

Mai jos sântem într'o lume unde nu se mai poate descoperi.

II. ȚINUTUL RAIELEI MUNTENE.

Toată banda, de o mare bogăție în grâne și alte produse, la care se adaugă astăzi așa de căutata floare a soarelui,

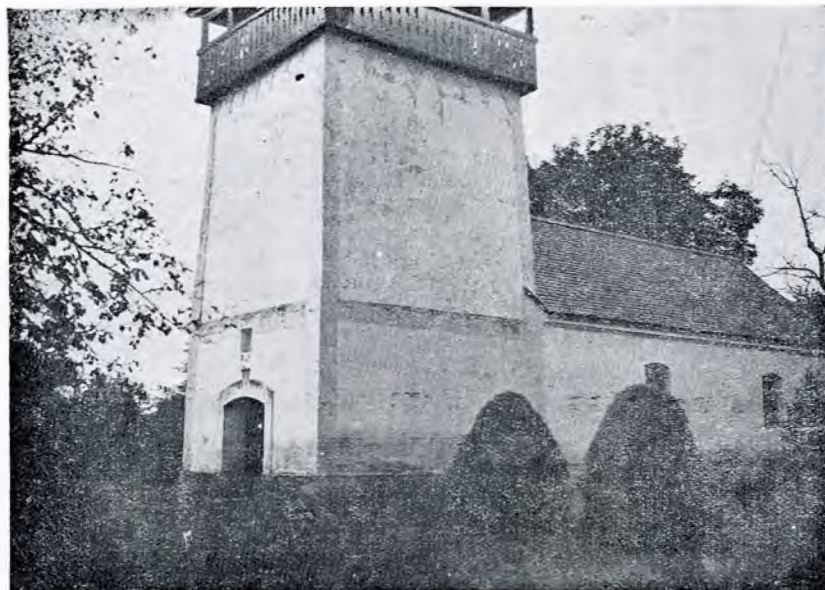

Fig. 28. — Parte din turnul bisericii precedente, văzut din față.

(așa ceva, influență apuseană, nu se mai află decât în Secuime), biserica modestă, cu înfățișare de templu antic, la care s'a adăus în față un suptirel turn după da-

care se întinde în valea Dunării din Vlașca prin Teleorman și Romanați până la vâdul din jos al Oltului, iar în sus până la Găești, Alexandria, Rușii-de-Vede, cu un

mic Museu orașenesc, bine orânduit și îngrijit, având și câte o icoană interesantă (fig. 29), și Caracâl, a ajuns, mai ales prin

Fig. 29. — Museul din Alexandria. icoana.

cucerirea turcească și crearea raiei, o altă „țară“.

O cunoșteam, din nenorocire, prea puțin,

apară în *Buletinul Comisiei Istorice*, e o adevărată revelație pentru „pădurea mare“ cumană, a Teleormanului.

Din dăinuirea de o jumătate de ani a Turcilor a rămas ceva în costumul cu broboadă neagră pe cap al femeilor, în utilizarea măgarilor, prin Teleorman, în locul cailor. În tot acest timp, firește că nu se putea ridica biserica în adevăratul înțeles al cuvântului, cu turnul de straja. De aceea în toată această parte numai biserici de după 1829.

Dar nici dintre acelea nu se mai află care să fi păstrat caracterul de la început. Mocanii cari s'au așezat lângă locuitorii mai vechi n'au adus tradițiile ardelenale ale unor lăcașuri de închinare solide, din piatră. Avem a face, — afară de unele cazuri rari, ca la Peret (fig. 30), de biserică veche, încă din secolul al XVII-lea poate, păstrând fresce, în mare parte aproape șterse, dar la vechea zidire s'a adăugat un lung pridvor disgrățios și un turnuleț de lemn s'a înfipt de-așupra —, cu injghebări de pe la 1860–70, cu totul vulgare, în care nu se păstrează măcar sprinteneala celor mai slabe din alte părți.

Fig. 30 — Biserica din Comuna Peret, jud. Teleorman.

căci vechile documente românești s'au pierdut. Am putut găsi numai rari acte din Vlașca, din Romanai nimic, dar colecția d-lui Matei Peucescu, care stă să

III. DINCOLO DE OLT.

Lucrările de restituire a vechiului tip, la Caracâl, cu câte o frumoasă casă boierească

Fig. 31. – Casă în stil românesc la Caracâl.

Fig. 32. – Casă în stil românesc la Caracâl.

Fig. 33. – Biserica Postelnicu Firu. Craiova.

din secolul al XVIII-lea (fig. 31, 32), biserica zisă Postelnicul Firu (fig. 33), unde ele au început abia, apoi la unele înălțurarea tencuielilor vulgare îngăduie să

Fig. 34. — Biserica Postelnicu Firu. Craiova.

Fig. 35. — Biserica Postelnicu Tiru. Craiova.

biserici din Craiova urmau în toamnă, se vadă ornamente florale (fig. 34) și, în cu învoirea unor parohi înțelegători, cari registrul de sus, delicate fresce în colori au găsit unele ori și fonduri: astfel, la șterse (fig. 35).

II.

I. BISERICA DE LEMN DIN VALEA ORLEI.

Biserica din Valea Orlei, cu hramul Sf. Nicolae, este așezată între vii, supt coasta unui deal, de pe a cărui muche ochiul poate cuprinde până departe câmpia de peste Teleajăn, spre Dunăre.

Este de lemn și învelită cu șindrila (Fig. 1). Pridvorul deschis se sprijinește pe

și sprijină capetele grinzilor pe două coloane, sculptate, având ca motiv frunze de stejar.

Fig. 1. - Biserica de lemn din Valea Orlei, com. Chițorani-Prahova. Vedere din spre altar.

unsprezece stâlpi de lemn, iar o prelungire care acoperă scara, alcătuită din trepte de piatră, dintre care două cu inscripții evreiești,

Fig. 2 - Biserica de lemn din Valea Orlei com. Chițorani-Prahova. Vedere din față.

Capetele grinzilor se imbucă în forma cozii de rândunică, așa cum o găsim până în Maramurăș, la bisericile românești, cea din față fiind cioplită în formă de arc, între coloane (Fig. 3).

Biserica este încinsă de un brâu de lemn, de forma funiei împletite. Ușa presintă, ca element ornamental, un cadru care închide o cruce, având ca motiv funia împletită ca și brâul, ca și tocul ușii,

a cărui parte superioară este tăiată în acolada.

În cele patru panouri ale ușii sânt în-

O icoană curioasă, lucrată de sigur supt influența celor rusești, cuprinde un număr de scene amestecate, al căror rost nu se

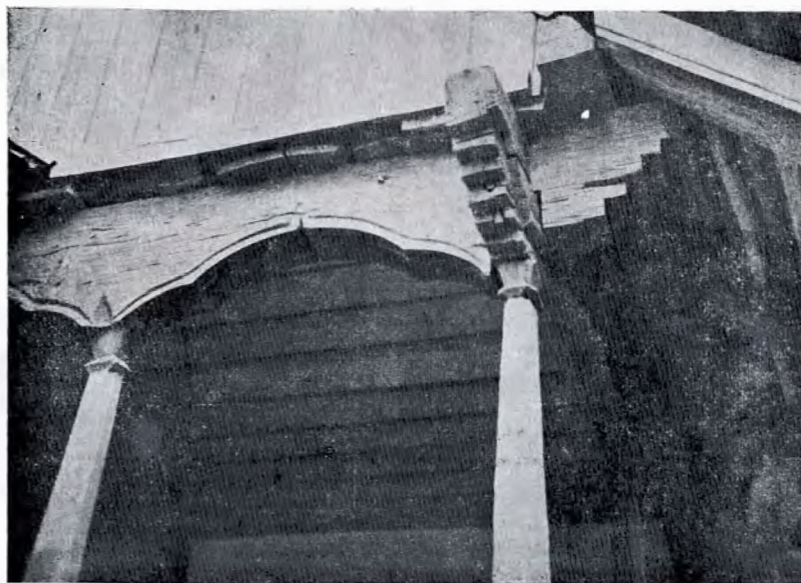

Fig. 3. — Biserica din Valea Orlei, Chițorani. Coloanele pridvorului, arcurile de lemn și coada de rândunică formează capetele grinzilor.

scrise patru cruci, ale căror baze au ca ornament un cerc, în care sânt înscrise rosete.

Planul are formă de navă, cu altarul poligonal, cu o curioasă prelungire a laturii de Nord (Pl. I). Hramul bisericii este Sf. Nicolae.

Dicționarul Geografic menționează că aici este înmormântată Doamna Stanca a lui Constantin Nicolae-Voda, la 1756¹, din cauza unei greșeli de lectură a inscripției de pe piatra mormântală.

Icoane.

Una dintre icoane, înfățișând pe Isus arhieru, având și o aureolă de argint, poartă însemnarea, cu numele zugravului:

Constandin zugrav [Prah]oveanu.

O alta, înfățișând acelaș chip, de o altă factură, puțin retușată de curând, se păstrează ceva mai bine decât cea de mai sus (Fig. 4). Aceasta din urmă îl prezintă pe Isus între Maica Domnului și Sfântul Ioan Botezătorul, după tipicul obișnuit, în vreme ce icoana lui Constantin zugravul înfățișează în locul lor, de o parte și alta a scaunului, doi îngeri cari se roagă.

Fig. 4. Biserica din Valea Orlei, com. Chițorani-Prahova. Isus tronând. Icoană împărătească.

¹ Vol. V, p. 714. Cf. Victor Brătulescu, *Înscrispții de curând descoperite*, *Buletinul C. M. I.*, an. XXXIII.

explică decât prin influența supt care a lucrat meșterul nostru. Într'adevăr atenția

ni este reținută numai de două scene mai deosebite:

Scena care încearcă a arăta pe Maica Domnului incunjurată de sfinții apostoli, iar, ca pandant al acesteia, pe Isus legat de mâni și isolat, fără nicio legătură cu restul zugrăvelilor din jur.

Prin despărțiturile pe care zugravul le face în icoană, cred că a încercat a reda în triptic scene cu un caracter atât de diferit. Nu se poate urmări nici concepție, nici subiect central, nici ordine logică în ex-

aprinșă se îndreaptă spre scena Răstignirii, zugrăvită în față. Șase sfeșnice aprinse stau de o parte și alta a unei lădițe, de sigur chivotul legii.

În registrul superior, Buna Vestire lângă Judecata din urmă, Botezul Domnului, Isus Pantocrator și, lângă un sfânt alături de o cetate și de simbolul evanghelistului Ioan, vulturul.

În laturea din stânga a tripticului astfel alcătuit, în registrul de jos, apare o corabie, alături de un zid de cetate, apoi Iuda spân-

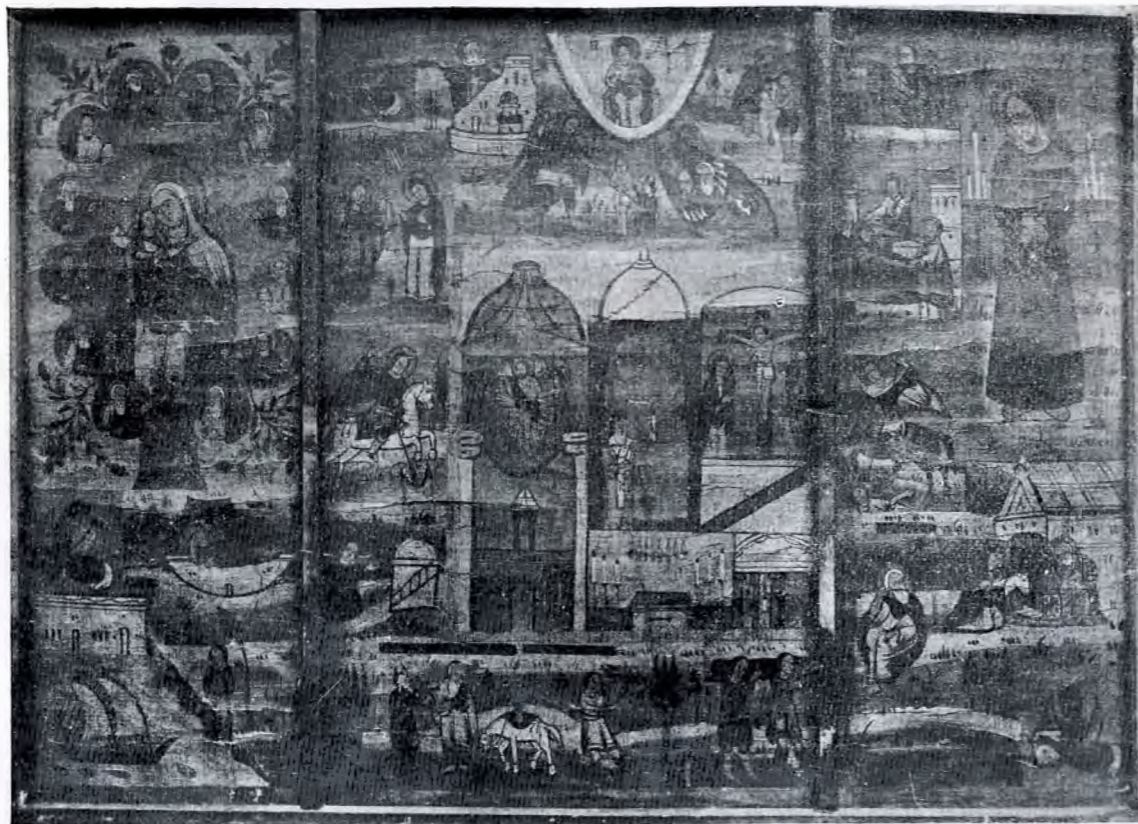

Fig. 5. – Biserica din Valea-Orhei, com. Chițorani-Prahova. Icoană din 1822.

punere, ci o amestecătură desordonată, inspirată, cum am spus, din vre-o icoană rusească de aceeași factură. În această situație nu putem face altceva decât să ne mulțămim cu înșirarea diverselor scene.

În primul registru, un călător, ducând de frâu calul său alb, este întâmpinat de diavol; alături, doi tineri poartă pe umeri un sicriu. În registrul de de-asupra acestuia, un tânăr, o scară, o cetate, de-asupra porții căreia, sub un baldachin, Isus, înviat, se înalță. De-asupra tânărului, Sf. Gheorghe ucide balaurul, de cealaltă parte a Învierii lui Isus un preot cu o lumânare

zurat de un copac, un sfânt razimat în cot simbolul evanghelistului Luca, un bou, iar, de-asupra, Maica Domnului cu Isus în brațe, incunjurată de cei doisprezece apostoli.

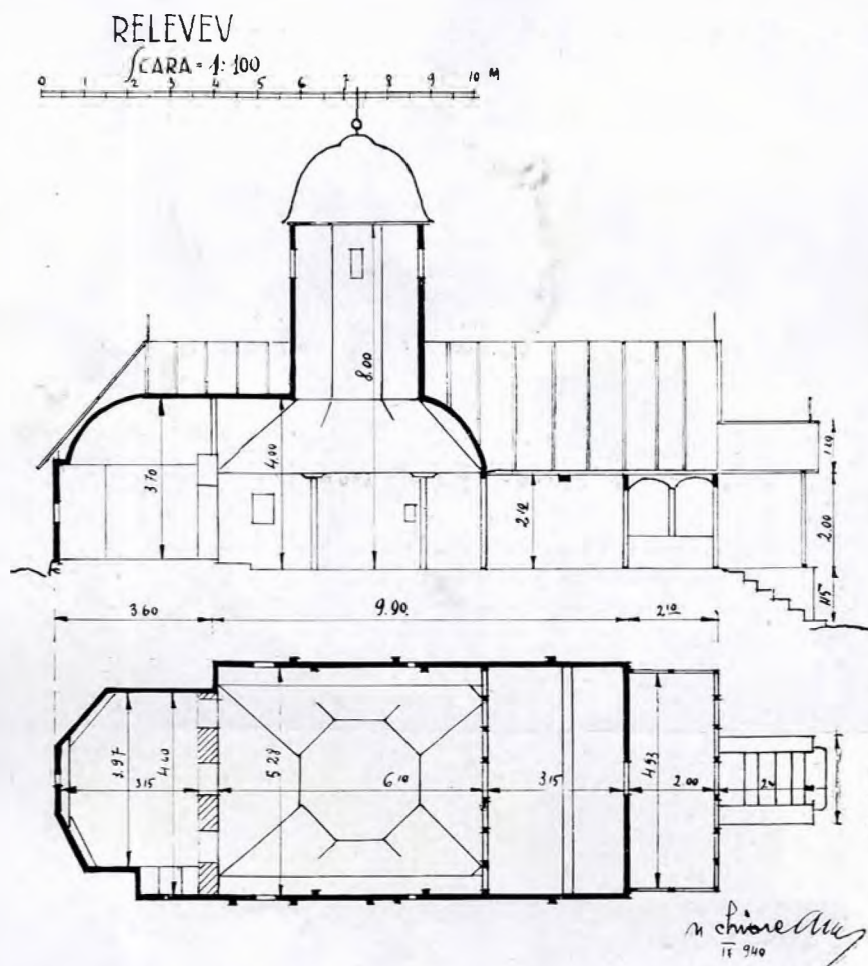
În laturea din dreapta, în primul registru, apar: simbolul evanghelistului Marcu, un leu înaripat, proorocul Ilie. Nașterea Domnului. De asupra acestora, Sf. Dumitru biruind pe împăratul păgân. Isus Hristos legat de mâni, Adormirea Maicii Domnului și un arhangel în același amestec arătat mai sus (Fig. 5). Icoana datează din 1822, după cum o arată o însemnare cu roșu de pe dosul ei.

În partea dreaptă a pronaosului se află înmormântată, la 1756, Stanca, în vremea lui Constantin Nicolae Voevod, după cum spune inscripția¹.

Tâmpla este de zid și zugrăvită în par-

Biserica Păharnicului Cantacuzino are un pridvor deschis, care se sprijine pe opt coloane rotunde, de cărămidă, unite între ele prin arcuri simple. Cele din colțuri se leagă prin zidărie, iar cele din spre pereți

BISERICA DIN COM. VALEA-ORLEI JUD. PRAHOVA

Pl. I. Planul și secția bisericii din Valea-Orlei

tea superioară. Pronaosul se desparte de naos printr'un pârte de scânduri (Pl. I).

BISERICA DIN CHIȚORANI.

La o mică depărtare de Ploești, în rând cu Valea Călugărească, este așezat, între vii renumite, satul Chițorani. Din pridvorul primăriei sau din fața bisericii boierului Cantacuzino, privirea aleargă peste viile de pe coastă, peste câmpia verde de pe malurile Teleajenului, străjuit de fabrici ale căror coșuri spintecă văzduhul și ale căror fumuri albicioase pătează orizontul ca un roi de fluturași albi.

¹ Ibid.

sânt incastrate în ziduri. Într'un ieșind din latura nordică, o scară ascunsă duce la turla de de-asupra pronaosului.

Un brâu rotund, care trece pe de-asupra coloanelor, incinge biserica și desparte exteriorul în două zone. Zona inferioară, mai lată, este împărțită în panouri dreptunghiulare, prin niște bande lucrăte din cărămidă. Zona superioară, care merge de de-asupra brâului până supt strășină, este marcată prin niște medalioane lucrăte în adâncime.

Ferestrele sânt înguste și împodobite cu chenare de piatră. Patul turlei este de formă pătrată, turla însăși prea mică pentru proporțiile bisericii (Fig. 6).

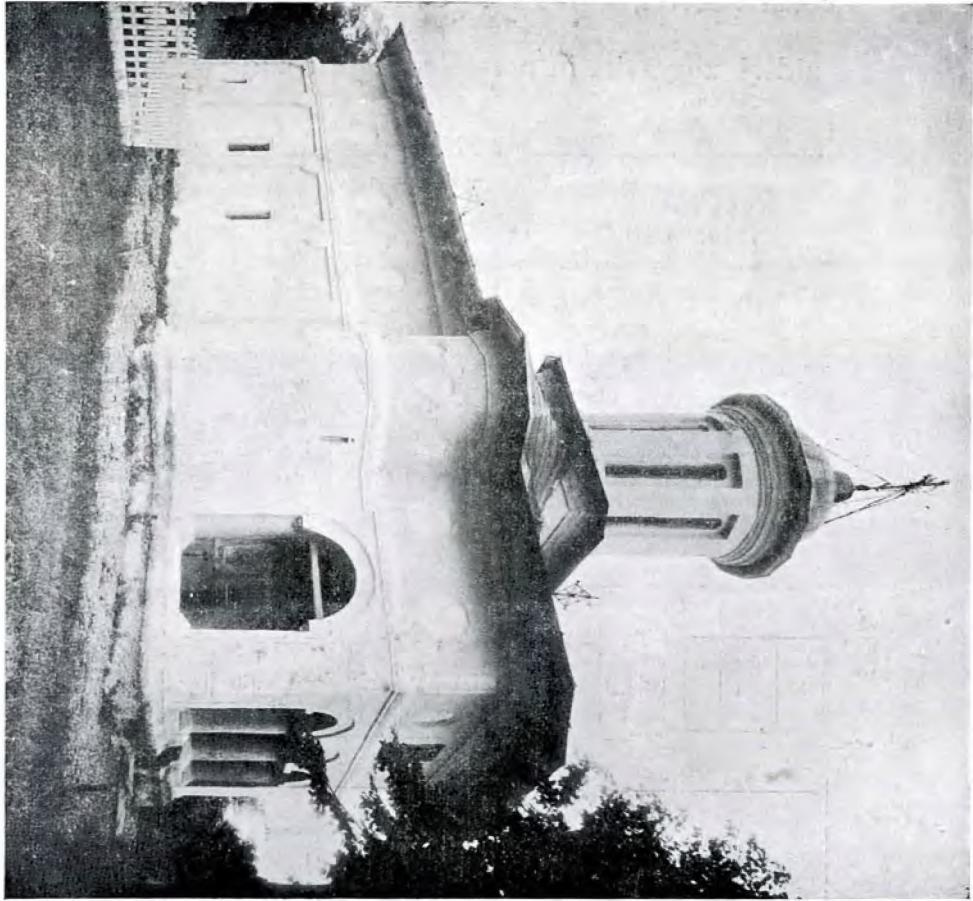

Fig. 6. — Biserica din Chitofani-Prahova. Vedere.

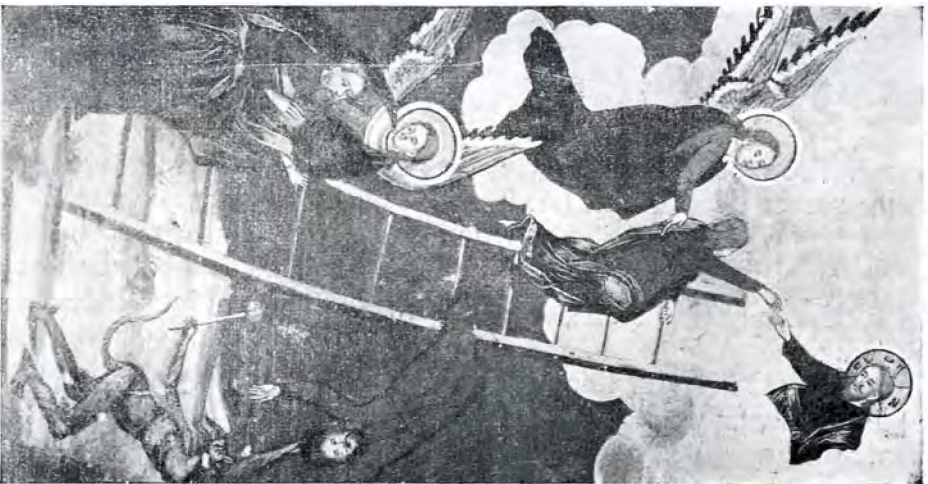

Fig. 7. – Biserica din Chioveni-Prahova.
Vămile văzduhului. Pictură din pridvor.

Fig. 8. — Biserica din Chișorani-Prahova. Judecata din urmă. Scena Iadului.

Fig. 9. — Biserica din Chișorani-Prahova. Judecata din urmă. Isus judecător.

Pridvorul prezintă două calote sferice, sprijinite de patru arcuri: trei laterale, al patrulea, comun, le desparte și le susține.

Bolțile. Bolta pronaosului are forma cilindrică și se sprijine pe patru arcuri,

unde să cinstește și să prăznuiește Sfânt Stiliano (*sic*) s'au zidit din temelie de dumnealui Păharnicul Constandin împreună cu soția dumnealui Smaranda pentru ertarea păcatelor și veșnica pomenire a

Fig. 10 – Biserica din Chițorani-Prahova.
„Cel ce vrea să vie după mine, să se lepede de sine, să-și ia crucea”.
Crearea Lumii. Pictură din pridvor.

bolta naosului, mult lărgită, este susținută de patru arcuri deschise.

Aceia a altarului este de formă cilindrică și este mai scundă decât restul bolților bisericii.

Inscripțiile arată 1797 ca an al fundării. Inscripția, săpată 'n relief in piatră, a fost spoită stângaciu cu bronz.

Cuprinsul este următorul:

„Această sfântă și dumnezeiască biserică,

dumnealor și a tot neamul dumnealor, in zilele prea-inălțatului Domn Io Alexandru Ipsilanti Vd. și ale prea-sfîințitului mitropolitu (*sic*) Ungrovlahiei Dositheii, la leat 1797, Iunie 20¹.

¹ Vezi și *Dictionarul geografic* II, p. 393. Aici se menționează că satul se numia Gâlmeele. În *Anuarul Casei Bisericii* pe 1909 p 115, biserica Sf. Stelian din Chițorani este trecută in parohia Valea Popii din comuna Valea Calugărească. Data clădirii este arătată ca fiind 1793-1797.

Fig. 11. – Biserica din Chițorani-Prahova. Pilda bogatului căruia i-a rodit țarina. Facerea primilor oameni. Pictură din pridvor.

Fig. 12. – Biserica din Chițorani-Prahova. Pilda secerișului. Adam și Eva în Raiu. Pictură în pridvor.

Inscripția din pronaos este zugrăvită, și are cuprinsul următor:

„Această sfântă biserică s'au zidit și s'au infrumusețat după cum să vede de dumnealui pan Constantin Cantacuzino

diția epocii, de inflorire a acestei arte, mai ales în ce privește decorația, a lui Vodă-Brâncoveanu, iar, ca o continuare a celeilalte epoci de inflorire, a lui Matei Basarab: aureolele sfinților sânt executate în relief.

Fig. 13. -- Biserica din Chițorani-Prahova. Pilda Samariteanului milostiv.
Pictură din pridvor.

Vel. Pah., dinpreună cu soția dumisale [Smaran]da Cantacuzini, ca să fie pentru a dumnealor pomenire [și a părin]ților dumnealor, la anul 1798, Iulie 1“.

Pictura. Pictura interioară este afumată, și pe alocuri inoită. Păstrează totuși tra-

Ferită de fumul lumânărilor, cea mai bine păstrată este pictura pridvorului, în care găsim, pe lângă scenele tradiționale, unele elemente adăugite de meșterul zugrav. Între acestea este scara ce duce la cer, prin vămile văzduhului, și care a-

mințește, în mic, aceeași scenă, bogat expusă în pictura exterioară a bisericilor din Bucovina (Fig. 7).

Pentru a ilustra ridicarea aceasta spre ceruri, oarecum simbolică, zugravul s'a folosit de arcul care susține cele două calote din pridvor și anume de jumătatea

de a doua venire a lui Isus Hristos. Spre deosebire de alte scene de acest fel, scaunul de judecată al lui Isus este format din emblemele celor patru evangheliști, amintind o străveche tradiție (Fig. 9).

În panourile formate de spațiul de de-

Fig. 14. – Biserica din Chitorani-Prahova.
Icoana hramului ferecată în argint, dăruită de ctitori.

din spre Vest, jumătatea de Est fiind ocupată de chipul lui Isus.

Judecata din urmă. În dreapta intrării, ca de obicei, este zugrăvit Iadul, după tipicul obișnuit, înfățișând, în dosul cetei ludeilor, pe împărații: Por, Dariu, August și Alexandru (Fig. 8).

În stânga este Raiul, iar, de-asupra ușii de intrare, un panou întreg e ocupat

asupra coloanelor și dedesuptul calotelor zugravul nostru a căutat să redea câteva pilde din Evanghelie, împlinind pandantivii dintre capitele cu scene din viața primilor oameni și urmărind în același timp și o notă originală.

În panoul de Sud este înfățișată pilda a cărei inscripție glăsuiește: „Cel ce va să vie după mine să se lepede de sine“

Fig. 15. – Biserica din Chițorani-Prahova.
Isus tronând. Icoană împărătească

Fig. 16. – Biserica din Chițorani-Prahova
Maica Domnului tronând. Icoană împărătească.

Fig. 17. – Biserica din Chițorani-Prahova.
Icoana Sf. Dimitrie și Sf. Nicolae.

Fig. 18. – Biserica din Chițorani-Prahova.
Maica Domnului tronând. Icoană împărătească.

Fig. 19. — Biserica din Chițorani-Prahova.
Icoană împărătească.

Fig. 20. – Biserica din Chișorâni-Prahova
Maica Domnului tronând. Icoană împărătească.

În poarta unei cetăți, un bărbat cu o cruce pe umeri se desparte de soția care plânge și de copilul său, ca să urmeze pe Isus, alături de alții cari își poartă crucea. Dedesuptul acestei scene, în colțul de Sud-Est, Dumnezeu Tatăl, „când au despărțit lumina de întuneric“, iar, în celalt colț, cel de Sud-Vest, Dumnezeu Tatăl zidește pe Adam, care este zugrăvit în colțul alăturat acestuia, spre Vest. Inscricția, care trece și pe zidul de Vest, are cuprinsul: „Când au zidit Dumnezeu pe Adam“ (Fig. 10).

Pe zidul de Vest sânt două panouri. Cel d'întăiu înfățișează pilda bogatului căruia i-a rodit țarina, purtând inscripția: „Sparge-voiu jitnițele mele“.

Bogatul are chipul și îmbrăcămintea unui boier român din această epocă, și s'ar putea ca zugravul să fi luat de model pe însuși ctitorul bisericii, pe Păharnicul Cantacuzino; el stă într'un jeț, în același stil al epocii, și privește cum lucrătorii darămă jitnițele pentru ca, alături, diavolul să apară pândind ridicarea sufletului. Dedesupt, în pandantivul din dreapta, Dumnezeu face pe Eva din coasta lui Adam (Fig. 11).

Cel de-al doilea panou cuprinde „Pilda secerișului“, în care secerătorii înoată în lanul înalt, culegând spițele. În colțul din spre Sud al acestui panou, apare un cap de balaur, a cărui explicație stă în lepătură cu scena Vănilor văzduhului de pe arcu care desparte panoul acesta de cel descris mai sus. Depesupt, în raiul țarmurit de ziduri, supt pomul cunoașterii binelui și răului, pe care se încolăcește șarpele, Adam și Eva gustă din fructul oprit. Inscricția insoțitoare, scrisă de o parte și alta, sună: „Inșălarea lui Adam“, pentru ca în colțul celalt să urmeze „Izgonirea“ lor din raiu (Fig. 12).

Panoul de Nord înfățișează pilda celui căzut între tâlhari, în care levitul și preotul trec alături, Samariteanul coboară și ridică pe cel rănit, în vreme ce tâlharii se îndepărtează. În colțul de Nord Vest, Adam și Eva pleacă din Raiu, iar, în cel de Nord-Est, plâng pierderea Raiului (Fig. 13).

Tâmpla este de zid și zugrăvită. Singure icoanele împărătești sânt pe lemn

Icoanele. Icoana hramului ferecată în argint este dăruită de ctitori, după cum o arată inscripția grecească de pe rama de jos.

Ea înfățișează pe Sfinții Stelian și Ioan Botezătorul, ale căror îmbrăcăminte și aureole sânt lucrate în relief. Rama care închide icoana este împodobită cu ornamente florale, iar colțurile cuprind cele patru simbole ale evangheliștilor.

Inscricția grecească are cuprinsul acesta:

Fig. 21 — Biserica din Chițorani—Prahova. Candelă din sec. al XVIII-lea

Κωνσταντίνου, Σμαράγδης Καντακουζίνου' 1797.

Μνήσθητι, Κύριε, διὰ τοῦ ἁγίου Σοῦ τῶν ταπεινῶν Σοῦ δοῦλων: Κωνσταντίνου, Ζωῆς καὶ τῶν τέκνων αὐτῶν: Γρηγορίου, Σκαρλάτου, Αἰκατερίνης, Γεωργίου, Νικολάου, ἀνεπίστου (?), τῶν φιλιππέσκωλων, Θωμά.

„Adecă: Constantin, Smaranda Cantacuzino, 1797.

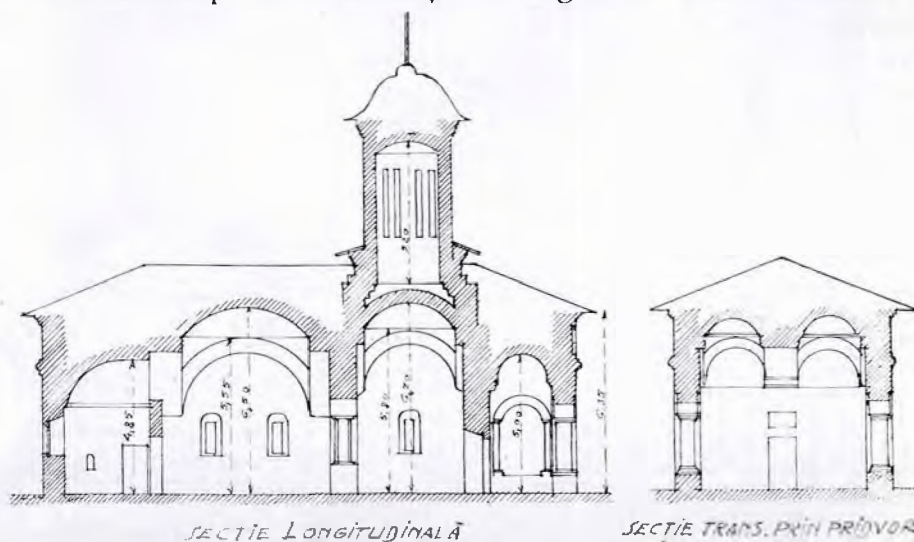
„Adu-ți aminte Doamne, pentru sfântul Tău, de Constantin, Zoe și de copiii lor: Grigore, Scarlat, Ecaterina, Gheorghe, Nicolae, nepotul (?), Filipeștii, Toma“ (Fig. 14).

Celelalte icoane zugrăvite pe lemn sânt de facturi deosebite. Patru dintr'insele, și anume: Isus tronând, Maica Domnului, icoana Sfinților Dimitrie și Nicolae și o alta, cu Maica Domnului, sânt de factură populară și datează de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, lucrute poate de același

spirală, după un cunoscut sistem al vechilor clădiri românești.

Altarul, de formă semicirculară înlăuntru, este presintat cu laturi care dau forma unui pentagon în exterior (Pl. II.).

Din odoarele de odinioară, candelerele de argint au fost înlocuite cu altele, de

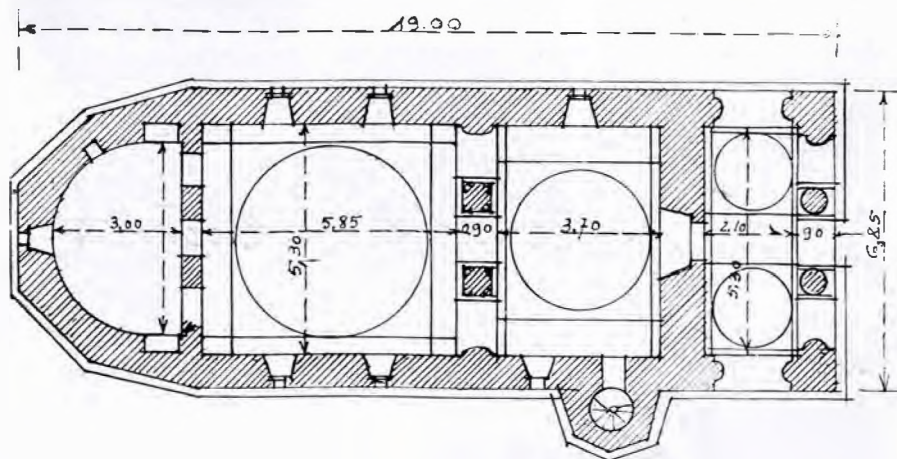

Pl. II-a. Biserica din Chițorani-Prahova.

meșter care a făcut și icoana hramului sau de vre unul din ucenicii lui (Fig. 15, 16, 17, 18).

Alte două, înfățișând pe Isus și pe Maica

metal prost și de un gust indoienic în ce privește arta. Înfrângerea bunului gust tradițional s'a exercitat supt influența nefastă a orașelor apropiate, a căror popu-

Pl. II-b. Planul bisericii din Chițorani-Prahova.

Domnului, sânt de factură occidentală, de la începutul secolului al XIX-lea (Fig. 19, 20).

Vechile candelere de argint urmează aceeași linie tradițională a epocii brâncovenești (Fig. 21).

Planul are formă de navă, înfățișând pe latura nordică, în dreptul pronaosului, o ieșitură în care se înalță scara, alcătuită din trepte de stejar, așezate în formă de

lație s'a lăsat ușor sedusă de înșelătorii străini, de soiul celor cari au lucrat temeinic la pervertirea sufletelor numai în folosul lor și în dauna onestității spirituale a Românilor.

O întreagă zestre națională se cere restaurată în drepturile ei, fără de care toată strădania spre mai bine este dintru început condamnată.

V UN BUZDUGAN VECHIU MOLDOVENESC

DE PREOTUL PAUL MIHAILOVICI.

—o—

Se știe că Voevozii români întrebuințau ca arme de luptă și buzduganul, iar cronicarul Miron Costin arată că printre alte insignii ale boierilor era și buzduganul. Pârcălabul Sucevei, purta la tabără buzduganul¹. Hatmanul taberei trebuia să rezideze totdeauna la Orhei sau la Lăpușna, lângă hotarul Tatarilor².

În județul Orhei, com. Carnova, la săparea unei pivniți în ograda mea, s'au

iar pe de-asupra are numeroase puncte simetric așezate. În fine, două cuie, din care unul leagă agățătoarea de mâner, iar altul leagă ghioaga de mâner. Totul e din aramă turnată, ciselată artistic. În ghioagă trebuie să fie și plumb, de oare ce greutatea ei formează 720 grame, iar întreg buzduganul cântărește 1,130 kilograme.

De ce origine este și din care vremuri?

Semnele care sânt turnate pe cele patru

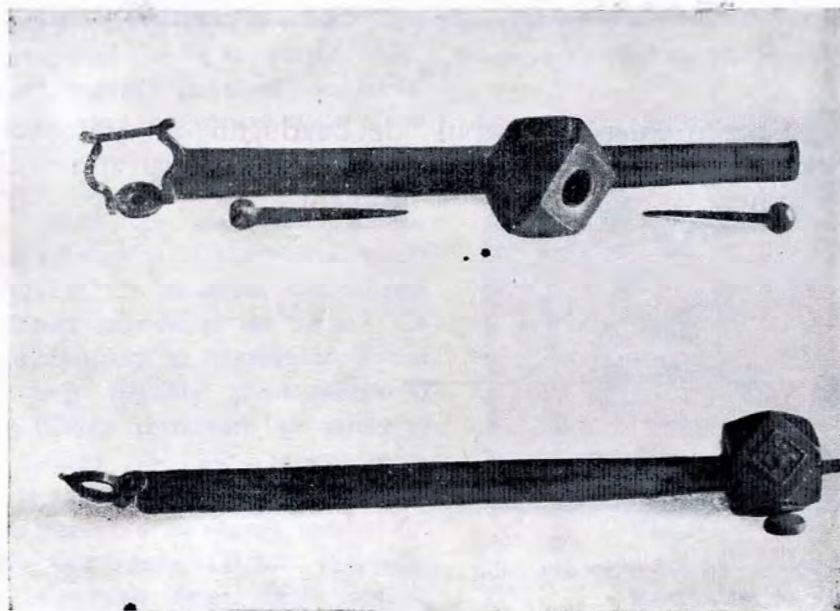

Fig. 1

aflat mai multe fragmente, care împreunate alcătuiesc un buzdugan. Bucata principală o formează ghioaga, în patru fețe și douăsprezece colțuri, cu nouăsprezece cm. suprafață. La mijloc, ghioaga e străpunsă de un ghivent. Apoi un mâner în lungime de treizeci și unul cm., care se termină cu o agățătoare largă de patru cm. în forma unei scări de șea. Mânerul inferior e gol,

fețe ni-ar indica-o într-o câțva. Fața întâia și a patra o formează zgriptori cu două capete, bizantini. Fața a doua e formată dintr'un zgriptor cu un cap și fața a treia dintr'un animal ce pare a fi cal³. Toate semnele sânt încadrate la margini cu un brâu.

Se știe că zgriptor cu un cap întâlnim la bisericile din epoca lui Ștefan-cel-Mare și nu mai târziu de Domnia lui Aron-Vodă.

¹ Miron Costin, *Opere complete*, ed. V. . Urechiă, tom. II, București 1888, p. 131.

² *Ibid.*, p. 135.

³ Parere susținută de d. Ilie Minea, care l-a văzut.

Se știe de asemenea că semnul pârçălăbiei Orheiului era calul, astfel că putem presupune că acest buzdugan este din veacu-

Din informațiile primite aflu că Muzeul Militar din București n'are exemplare de acest fel și nici nu e cunoscut un astfel

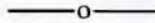

Fig 2.

rile al XV-XVI-lea, poate chiar din timpul Domniei lui Ștefan-cel-Mare și aparține pârçălabului de Orhei.

de buzdugan : cu atât deci e mai însemnat acesta pentru arta veche militară la români¹.

¹ În Cornova, s'au mai aflat pe vremuri : *Cartea românească* a Mitropolitului Varlaam din 1642; *Viețile Sfinților* ale Mitropolitului Dosoftei, cruci din veacul al XVII-lea, manuscrise și zapise.

Un pâraiaș numit Geamăna arată drumul spre comuna Dozești din județul Vâlcea, unde, în locul zis „la Mănăstire”, după poarta cu turnul-clopotniță, se zărește bisericuța care a folosit drept model urmașilor Popii Vasile zugravul și ai diacônului Anghel Dozăscul, zugrav și dânsul, cari au știut continua meșteșugul părinților și moșilor lor în satele învecinate.

Pe această biserică se cetesc mai multe leaturi, cel mai vechiu aflându-se la hramul care reprezintă pe Sfântul Nicolae între Sfinții Gheorghe și Dimitrie: este anul 1828. La fresca interioară, care înfățișează pe arhanghelul Gavril, se cetește: 1842. Peste „Duciupalul” zugrăvit în afară, pe tindă, de spre Miazăzi, s’a scris cu vâpsea roșie și cu cifre grosolane: 1842; pe icoanele mai vechi: 1848-1868; pe o icoană mai nouă: „Preotu duhov. Vasilie zugravu, 1868”; pe iconostas: „Barbu, Pătru, Sandu, Alicsandru” și „Când s’au acoperit biserică, 7301 (1793)”. Ce deducem din această suprapunere fără rost de date și de nume? Că neamul de țărani chiaburi al Dozeștilor a dat preoți și meșteri cari neîncetat și-au reparat și zugrăvit biserică. Ultima restaurare se datorește strănepoților și datează din 1954; această reparație a șters unele din represintările exterioare și a întărit pe altele, revenind cu vâpsea asupra lor.

Părintele Vasile, să-i spunem și lui: Dozescu, zugravul, care a împodobit lăcașul de la început, în anul 1828, și care a înviorat cu coloare unele din scene la o dată mai târzie, a ilustrat, pe zidurile din afară, următoarele teme: fabula lui Esop, cu bătrânul care chiamă moartea, cerându-i apoi, după ce s’a răzgândit, să-i ajute la ridicarea sarcinii de lemne; calul lui Alexandru Machedon, „Diciupalul” cu corn în frunte; o pasăre luată din „Fisiolog”; Roata lumii cea nestatornică; o horă cu lăutarii, pândită de un balaur închipuind Iadul, luată poate din „Certările bisericii pentru lăutari”; „moartea făcătorilor de rele”, cu coasa în mână, ieșind din gura altui balaur, călare pe un cal roșu, apoi, în cele din urmă, „prea-puternicul Samson”, luptând cu leul căruia îi deschide fâlcile.

Am întrebat pe urmașii preotului zugrav de nu știu nimic despre o carte cu modele de pictură care ar fi rămas de la dânsul, și au răspuns că-și amintesc de un „izvod” cu zugrăveli, luat de un unchiu de-al lor, care moștenise meșteșugul bătrânilor, dar a cărui urmă s’a pierdut în pribegia războiului din 1916. Avem astfel siguranța că „Erminia zugravilor” stă la baza inspirației popii Vasile, determinând alegerea subiectelor și compoziția lor. Din acestea din urmă, am mai reținut un detaliu pitoresc: pe Iuda îl vedem într’una din scenele Patimilor lui Isus, întinzând capu’n timp ce un diavol negru, întraripat, îl ispitește,

„Prea puternicul Samson”. Cadru de piatră de la biserică Stavropoleos din București.

șoptindu-i la ureche. Să fie și el luat din izvodul pomenit, sau, mai degrabă, să recunoaștem aici o inovație populară a părintelui Vasile?

Dozeștii d’întăiu erau trei frați, toți zugravi; de la dânsii își trage mahalaua cătunului unde-și aveau locuința, numele de Jugravi, pe care-l poartă și azi.

Avem intenția să ne oprim numai la motivul, mai rar întâlnit, al lui Samson; constatăm însă că s’a impus, ca de la sine, această situație a lui în cadrul în care l-am descoperit, așa că ni va fi iertat dacă am repetat unele amănunte pomenite și în altă parte.

„Prea-puternicul Samson”, cum îl numește inscrip-

ția, este represintat călare pe leul căruia îi deschide cu sila fălcile. Eroul-profet e fără barbă, poartă pletele pe umeri și este îmbrăcat cu o tunică ale cării mâneci largi îi vin la jumătatea antebrăului și care coboară până la genunchi. Scena de care vorbim se află zugrăvită pe pridvor, de spre Miază-noapte, între streășină și brăul care înconjoară biserica. De o parte a ei vedem fabula lui Esop, de cealaltă, o barză pe cuib. Represintarea lui Samson corespunde învățaturii din „Izvodul lui Macarie după ellinogrecie“, adică traducerea după redacția lui Dionisie din Furna de către Macarie Arhimandritul din anul 1805, publicată de profesorul Vasile Grecu, învățătură aflată și în alte erminii. Iată textul: „*Sampson îl omoară pre leul*. Stând Sampson: cu un picior pre leu călcându-l și cu mâinile sale capul întorcându-i și zdrobindu-l pre dânsul“¹. Tot cam așa în manuscriptul lui Gherontie, descris și adnotat de Ghenadie al Râmnicului².

Motivul ca atare, eroul învingând fiare sălbatice în luptă, ni vine de la străvechea închipuire răspândită în Asia, în Egipt și în toată Mediterana. Îl găsim întocmai și în tradiția clasică a mitului eracleian³. Legenda lui Herakles se contopește la un moment dat cu legenda biblică a lui Samson, această sincretizare făcându-se probabil în Alexandria elenistică, pentru ca să ajungă, în cele din urmă, să îmbogățească repertoriul de teme artistice folosite în primele veacuri ale creștinătății⁴. Pe țesăturile copte, atât de minunate colorate, și pe măturile bizantine din veacurile VI-VIII, ce ni s'au păstrat, motivul luptătorului care deschide fălcile leului se întâlnește adesea⁵. Povestea lui Samson, alături de puține alte istorii de caracter anecdotic luate din Vechiul Testament, ilustrează bucăți alese din Patrologie sau Psaltiri imperiale în manuscripte împodobite cu miniaturi⁶. De ce s'a bucurat această temă de atâta căutare, menținându-se vreme îndelungată. atunci când scenele luate din Vechiul Testament se răresc?

Încă de mult, teologii căutaseră să cumpănească

unele scene din Testamentul Nou prin scene din Testamentul Vechiu, văzând în acesta din urmă o prevestire a celui d'întăiu. Numeroase scene din Vechiul Testament erau interpretate de către dânsii drept închipuiri profetice ale celui Nou; ele erau numite *tipi*, și corespundeau *antitipilor*, cari represintau îndeplinirea acestor mai d'înainte vestite închipuiri. Paralelismul celor două Legi s'a numit simbolism tipologic, și el este adesea singurul mijloc de interpretare al multor represintări ce țin de arta religioasă a evului mediu⁷.

Acest sistem s'a răspândit pretutindeni în lumea creștină de-a lungul veacului al V-lea, statornicindu-se mai ales în Apus, unde a dăinuit până și în arta carolingiană. Că el a fost cunoscut de asemeni și în Răsărit, se poate găsi mărturie la Epifan, în Nilus Sinaiticus și la Ciril din Alexandria⁸. Conform acestui simbolism tipologic, Samson care omoară leul este prevestirea lui Isus care învinge pe diavol, — ni se lămurește aceasta de către Walafrid Strabo, în a sa *Glossa ordinaria*, de unde și-au tras artiștii evului mediu de atâtea ori inspirația⁹. Întocmai precum Samson a smuls falca leului, așa a sfărâmat Isus încuietorile Iadului; întocmai precum a desgrădinat Samson porțile Gazei, tot așa a înviat Isus, călcând pe porțile Tartarului. Sfântul Augustin a găsit în a sa *Civitas Dei* următoarea formulă: *In veteri Testamento novum latet, in novo vetus patet*¹⁰. Din pricina acestei interpretări, scenele paralele se alăturau sau se opuneau una alteia în decorația bisericească¹¹.

Nu mergem până într'acolo să spunem că zugravul de la Valea Mântuirii din Dozești era conștient de acest simbolism formal, el lămurește însă în de ajuns introducerea acestui motiv în prototipul „Erminiei zugravilor“, care păstrează cele mai învechite tradiții, transmitându-ni-l și nouă. De altfel, și Atosul înfățișează pe Samson în luptă cu leul în nartexul paraclisului de la mănăstirea Sfântului Pavel, din 1555¹². Credem că numai această alegorie tipologică explică zugrăvirea lui Samson pe ușa dintre naos și pronaos de la biserica din Cuhea, răspunzând la întrebarea d-lui Atanasie

¹ Vasile Grecu, *Cărți de pictură bisericească bizantină*, Cernăuți 1936, p. 128.

² *Iconografia*, Tipografia Cărților Bisericești, București, 1891.

³ Ch. Picard, *Bibliographie*, în *Revue Archéologique*, 6 e Sé ie, t. XII, Oct.-Dec. 1938, p. 304.

⁴ O. Wulff, *Altchristliche und byzantinische Kunst*, Berlin, 1924, p. 316.

⁵ Ch. Diehl, *Manuel d'art byzantin*, Paris 1925, I, p. 268, și *Kunst der Spätantike im Mittelmeerraum*, catalog întocmit de dr. Helmut Schlung, Berlin, August 1939, p. 75, fig. 79.

⁶ O. Wulff, *o. c.*, p. 523, și Ch. Diehl, *Manuel*, p. 378.

⁷ L. Réau et G. Cohen, *L'art du moyen-âge et la civilisation française*, Paris 1935, p. 25.

⁸ O. Wulff, *o. c.*, pp. 328-339.

⁹ L. Bréhier, *L'art chrétien, son iconographie*, Paris 1928, pp. 231-232.

¹⁰ Cf. L. Réau, *o. c.*, p. 27.

¹¹ L. Bréhier, *o. c.*, p. 301, și M. Didron, *Manuel d'iconogr. chrét.*, Paris 1845, pp. 103-4.

¹² G. Millet, *Les Monuments de l'Athos*, Paris, Leroux, 1927, p. 192, 2.

Popa: „De ce va fi Samson aici, nu știu“¹. Pe ușile din biserici se reprezintă de obicei Buna-Vestire, cu personagiile secundare, David și Solomon, cari au prevestit nașterea lui Isus. Dar atât regele David, cât și regele Solomon, au fost asămuiți cu Hristos. După simbolismul tipologic, David, care învinge pe Goliat, prevestește izbânda lui Isus asupra Diavolului, iar Solomon, care primește daruri de la regina din Saba, prevestește închinarea crailor de la Răsărit².

N'au folosit numai zugravii de la noi din țară după lui Samson cu leul: tema aceasta a fost săpată și de pietrari, cum ni-o dovedește parapetul ajurat al pridvorului de la biserica Stavropoleos din București. Panourile care leagă între ele pedestalele coloanelor reprezintă, cel din mijloc, lupta lui Samson, iar cele două din părți câte un leu, care și el este o figură a lui Isus. Să nu se vadă aici o contradicție absurdă în interpretarea noastră: ea există în tot simbolismul evului mediu, fiind adesea o caracteristică a iconografiei alegorice din acea vreme. D. L. Réau ni atrage atenția că „același animal poate fi, după împrejurări, ierogliful unor idei diferite și chiar opuse“, dând drept pildă „șarpele luat drept Hristos în *in quan-*

tum prudens est, și drept diavolul în *in quantum venosus est*“ și „leul simbol al lui Isus devenind une ori simbolul diavolului, de pildă când este învins de Samson“³.

Pietrarul anonim de la Stavropoleos, care, după cum spune d. Ghika-Budești⁴, pare să fie unul din meșterii cari au lucrat la mănăstirea Văcărești, ni înfățișează pe Samson cu barbă și cu plete, călare pe leul căruia îi deschide fălcile; el este îmbrăcat într'o tunică scurtă strânsă într'un brâu răsucit. Tulpini vegetale cresc și se încolăcesc înflorind prin colțuri, de o parte și de alta a luptătorului, umplând astfel cadrul de piatră.

Stilistic, atunci când comparăm reprezentarea de la Dozești cu cea din București, avem a face cu două tradiții: prima este vădit orientală sau bizantină, urmând cu stângăcie un model asemănător cu fresca atonită; cea de-a doua este occidentală și amintește compozițiile de acest fel de pe catedralele romanice. Desprindem deci cu acest prilej încă odată conclusia, asupra căreia s'a stăruit de nenumărate ori, că arta religioasă s'a ramificat, pornind însă de la același trunchiu. Noi am putut întâlni în țara noastră ultima vegetație a amânduror vlăstarelor.

¹ *Biserici vechi de lemn românești din Ardeal*, în *An. Com. Monumentelor Istorice, Secția pentru Transilvania*, 1930-1931, p. 223.

² I. Réau, *o. c.*, p. 25.

³ *O. c.*, p. 38.

⁴ *Evoluția arhitecturii în Muntenia și Oltenia*, IV, p. 74, fig. 442.

CÂTEVA ICOANE CU MUCENICI ȘI ARHANGHELI OSTAȘI CĂLĂREȚI

DE AL. BĂRCĂCILĂ.

Una din cele mai vechi reprezentări la noi a unei părechi de mucenici, ca ostași călăreți aflați, o avem în minunata operă de artă sculp-

la stânga sf. mucenic Gheorghe ucigând balaurul, la dreapta sf. mucenic Mercurie ținând steagul și pășind călare peste câmpul înflorit¹.

Fig 1

turală în lemn a ușilor împărătești de la Mănăstirea Snagov, aflate la Muzeul de Artă Religioasă din București. În partea superioară a acestor uși se înfățișează scena Bunei Vestiri, încadrată de regii David și Solomon; în partea lor inferioară,

¹ L. Bréhier, *L'Art Chrétien*, Paris 1928, fig. 93, vede în ostașul din dreapta pe Sf. Dimitrie; Al. Odobescu, *Câteva ore la Snagov*, pe Sf. Mercurie. Aceste uși au fost reproduse și de noi în „Buletinul Uniunii Ofițerilor de Rezervă”, n-rele 7, 8/1939, alături de art. „Mănăstirea Snagov”

Pentru interesul iconografic ce prezintă dăm aici trei icoane (fig. 4-6) din colecția Museului Regiunii Porților de Fier din Turnu-Severin, provenite din județul Mehedinți și care în partea lor inferioară, înfățișează, călări și afrontați, fie pe Sfinții mucenici Gheorghe și Dimitrie, fie pe arhanghelul Mihail cu Sf. Gheorghe. Pentru completarea elementelor iconografice adăugăm încă

(fig. 1-3), datând din pragul veacului al XIX-lea, la care pictura pe lemn, lucrată și ea cu toate detaliile compoziției, este acoperită, cu excepția capetelor personajilor, de aceeași icoană cu aceleași elemente, bătută în argint. Icoana de lemn (fig. 1) a suferit mai mult la poale și pe laturi, din cauza unui incendiu.

Tableoul central înfățișează pe Fecioara cu prun-

Fig. 2.

două icoane, una înfățișând, tot în partea ei inferioară pe cei doi mucenici (fig. 1-3), alta numai a arhanghelului Mihail ca ostaș vestitor, luptător și orânduitor la a doua venire a Domnului Hristos¹ (fig. 7).

Incepem cu frumoasa icoană a Fecioarei Maria

¹ Prima din aceste două icoane (fig. 1-3) aparține d-nei Maria îng. C. Dumitrescu din București, cea de a doua (fig. 7) d-nei Emilia de Rey din București.

cul în brațe, împărătește împodobită, cu coroana susținută de doi arhangheli așezați pe nouri și fiecare purtând câte o ramură cu trei flori. Deoparte și de alta sânt două sfeșnice cu luminile aprinse; de de-asupra binecuvintează Dumnezeu Tatăl, ieșind dintr'un arc de nouri. Pe laturi sânt încadrați, fiecare osebit, cei doisprezece apostoli; supt grupul Fecioarei se înfățișează, afrontați și călări, cei doi mari martiri din epoca lui Diocletian, Sfinții Gheorghe și Dimitrie, în fapte de

biruitori asupra duhului celui rău (fig. 3). Sfântul Gheorghe calcă cu calul și înfige lancea în gura balaurului de lângă cetatea Virutului¹ în fața fiicei împăratului, Alexandra, care în ziua aceea fusese trimisă de părinții ei ca jertfă fiarei necruțătoare². Alături, despărțit printr'un stâlp cu capitel cu duble volute, ni se înfățișează Sf. Dimitrie din Tessalonic, în gestul de biruitor asupra împăratului Maximian, doborât supt copitele calului. Se înțelege că avem aici numai înfățișarea simbolică a biruinții credinței creștine asupra incume-

creștinul Nestor cu indemnul și binecuvântarea Sfântului Dumitru, aflat atunci în închisoare¹.

Această grupare de câte doi călăreți așezându-se în fața fiicei împăratului, Alexandra, care în ziua aceea fusese trimisă de părinții ei ca jertfă fiarei necruțătoare². Alături, despărțit printr'un stâlp cu capitel cu duble volute, ni se înfățișează Sf. Dimitrie din Tessalonic, în gestul de biruitor asupra împăratului Maximian, doborât supt copitele calului. Se înțelege că avem aici numai înfățișarea simbolică a biruinții credinței creștine asupra incume-

Fig 3

tării puterii păgâne, biruință vădită prin uciderea uriașului ostaș al lui Maximian, Lie, de către

¹ *Viețile Sfinților*, luna April, București 1905. *Virul* este forma românească a vechiului oraș fenician *Beirut*, în Siria.

² Pentru aceeași scenă, cu elemente mai complexe, v. două icoane din Muzeul Simu reproduse de d. Victor Brătulescu în „*Elemente profane în pictura religioasă*”, *Bul. Com. Mon. Ist.*, fasc. 80/1934, fig. 4, 16; *ibid.*, alte picturi cu aceeași scenă, fig. 10, 13-15; iar pentru faza următoare, a uciderii balaurului târît în cetate de Fecioară, fig. 12. Această Alexandra este, după tradiție, fiica împăratului Libiei. O altă Alexandra, martira din epoca lui Dioclețian, care s'a creștinat la vederea minunilor Sfântului Gheorghe, este dată fie ca soție a regelui „Dacian” al Persiei (Erminia lui Didron la V. Brătulescu, l. c., p. 50), fie ca soție a lui Dioclețian, după Synaxare. (Baudrillard, *Dict. d'histoire et de géographie ecclésiastique*, t. II, Paris 1914; Smedt, Backer, etc., *Propylaeum ad acta Sanctorum*, Bruxelles).

icoana, de a se figura acești sfinți ca patroni ai anumitor membri ai familiei.

Mai sumar se înfățișează cei doi mucenici în jumătatea inferioară a icoanei din fig. 4, în partea superioară a căreia avem pe Domnul Isus Hristos și pe Sf. Nicolae. Sf. Gheorghe, pe cal alb ca și în celelalte icoane, înfrânge cu lancea puterea balaurului; la Sf. Dimitrie se indică numai gestul, nu și obiectul biruinței.

¹ Gherasim Timuș, *Dictionar Aghiografic*, 1898.

² Sânt date în parte de d. Victor Brătulescu, în lucrarea citată, unde urmărește și filiația antologică din antichitate până la miturile și basmele românești. Ca asemănare de grupare, de și nu cu aceeași unitate a elementelor componente în reprezentările creștine, se pot cita și relicvele votive pentru zeii gemeni din Samotracia, Cabirii (v. la V. Pârvan, *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, fig. 70, 71).

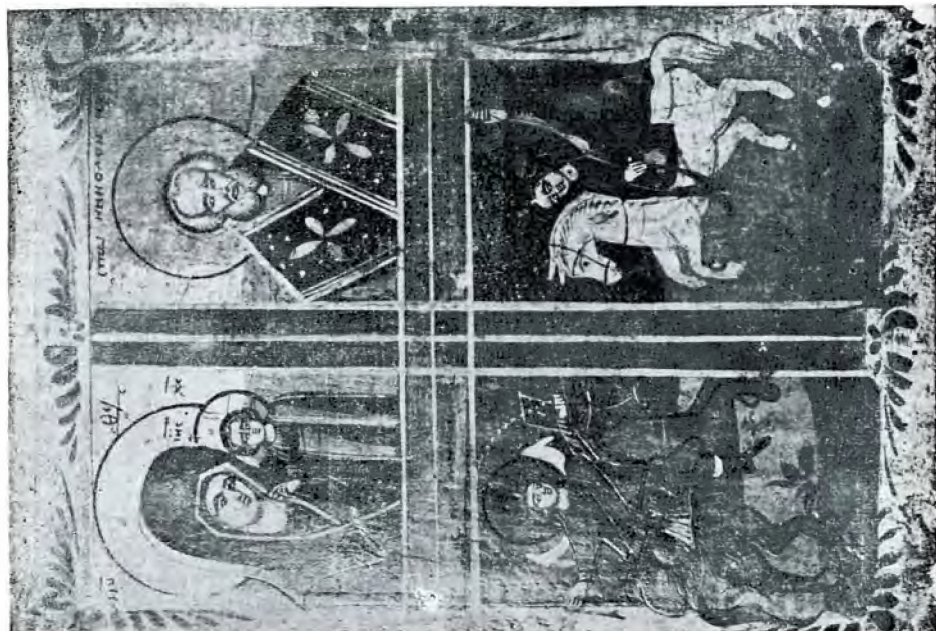

Fig. 5.

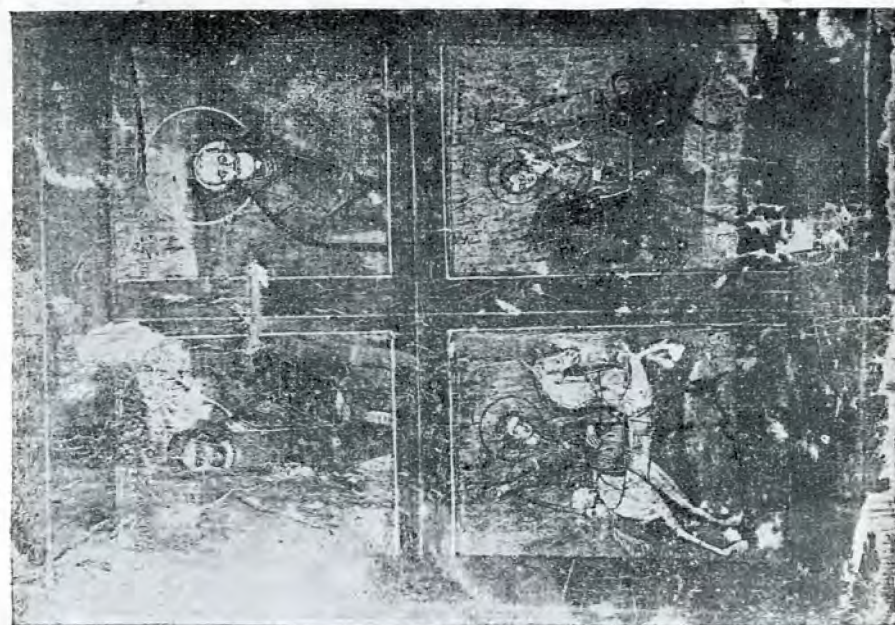

Fig. 4.

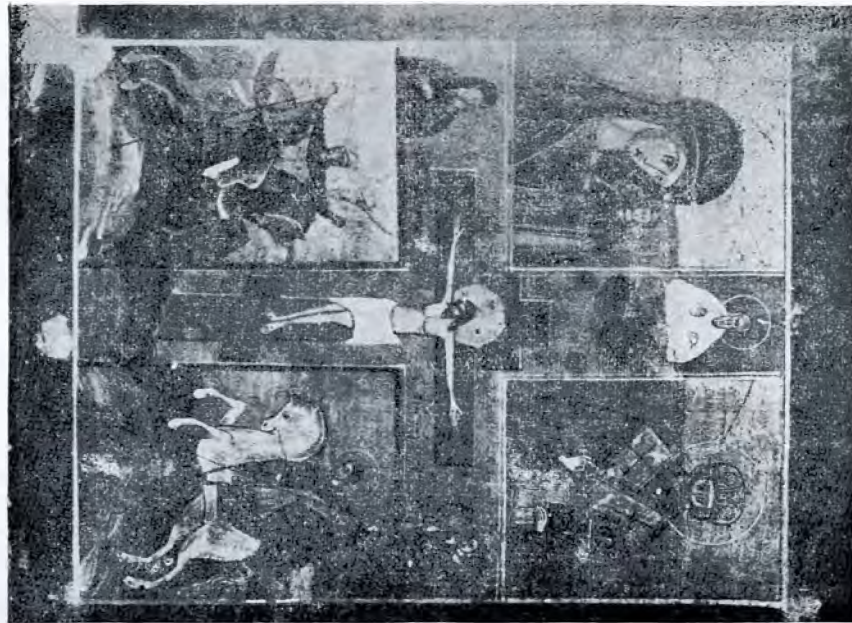

Fig. 6.

Fig. 7.

Mai deosebită este imbinarea în grupe similare a arhanghelului Mihail din scena apocaliptică a celei de a doua veniri, cu Sf. mucenic Gheorghe, acesta în scena uciderii balaurului; primul ocupă locul de precădere din stânga privitorului. Ambele icoane ce reproducem (fig. 5, 6) au, în partea superioară, la stânga pe Fecioara cu Pruncul, la dreapta pe Sf. Nicolae; una din ele (fig. 6) presintă în plus, în spațiul cruciform amenajat în mijlocul ei, pe Hristos răstignit, iar deoparte și de alta busturile Fecioarei și Sf. Ioan; de-asupra, în același spațiu, Dumnezeu Tatăl binecuvântând. Sf. Gheorghe este înfățișat în gestul cunoscut al uciderii balaurului; la arhanghelul Mihail însă avem concentrate acțiuni atribuite în apocalipsul Sf. Ioan Teologul mai multor îngeri puternici anonimi, de unde îngrămădirea de atribute. Cele mai multe din aceste atribute apocaliptice le avem în cealaltă icoană ce reproducem (fig. 7) și care înfățișează pe arhanghelul Mihail singur, străbătând văzduhul pe calul de foc inaripat. Aceste atribute corespund următoarelor texte biblice:

Apostolul Pavel, vestind a doua venire a Domnului Hristos, spune :

„...Însuși Domnul va cobori din cer cu strigăt de indemn, cu glas de arhanghel și cu trâmbița lui Dumnezeu...” (I, Tesaloniceni, cap. 4, V, 16, 17); iar în Apocalipsul Sf. Ioan găsim : „...și ieși un alt cal, roșu, și cel care-l călăria primi puterea să alunge pacea de pe pământ... și o sabie mare” (cap. 6, V. 4); „...Veni un alt inger și se opri înaintea altarului cu o cădelniță de aur...” (cap. 8, V, 3); „...Văzuî un alt inger puternic..., învăluit de nouri; de-asupra capului lui era un curcubeu și chipul lui era ca soarele... ținea în mână o carte mică deschisă și piciorul drept l-a pus pe mare, cel stâng pe pământ... și mi s'a dat o trestie ca o prăjină de măsurat și mi s'a arătat în aerul zicându-mi: scoală-te și măsoară templul Domnului și altarul și pe cei ce se închină în el...” (cap. 10, V, 1-2; cap. 11, V, 1); „Văzuî un alt inger în zbor... ținând Evanghelia cea de veci spre a o vesti celor de pe pământ” (cap. 14, V, 6); „...Văzuî apoi un cer nou și

un pământ nou... și cetatea sfântă, noul Ierusalim, împodobită ca o mireasă...; și unul din cei șapte îngeri... avea o trestie de aur să măsoare cetatea și porțile și zidurile ei” (cap. 21, V, 1, 2, 9, 15).

Această concentrare aproape a tuturor elementelor apocaliptice la un singur arhanghel este cerută de nevoia de a prezenta drept-credinșilor icoana sumară a celei de a doua veniri, de la momentul de groază al pieirii lumii de azi până la așezarea unei noi orânduiri a păcii și fericirii veșnice: Pe calul inaripat, roșu ca para focului, străbate văzduhul peste nouri, având supt el marea și pământul, de-asupra capului curcubeul buciurmând din trâmbița lui Dumnezeu și purtând cădelnița și evanghelia cea de veci; sabia este înlocuită, în icoanele ce reproducem, cu o lance lungă cu capătul prăjinei în cruce, cu vârful în furcă cu trei dinți (fig. 7). Cădelnița este ținută în același mână, fie cu cartea ca în fig. 7, fie cu lancea ca în fig. 6; curcubeul este înfățișat prin două arce lniare concentrice (fig. 7), sau redus la un singur arc punctat (fig. 5). Am mai căuta, dar nu se înfățișează prăjina de aur cu care „să măsoare cetatea și porțile și zidurile ei”, una din uneltele de samă a noii orânduiri, în care ingerul îndeplinește întocmai funcția agrimensorului roman la determinarea pe teren a unui nou oraș pentru coloni, cu zidurile și cu porțile lui...

Avem în această serie de icoane, anume în partea asupra căreia am stăruit în deosebi, o concepție de viață cu noi năzuinți și cu forme de represintare așa cum ne sânt cunoscute din manifestările de viață și din monumentele de artă ale primelor veacuri ale Imperiului roman, când s'a născut și a triumfat creștinismul. Așa avem motivul vechiu clasic al ostașului călăreț bicuitor, între nenumărate exemple, pe cutare menedă a crașului Tarent din epoca ocupației lui Anibal, revenind așa de des pe monedele imperiale romane, în scene de luptă de pe columna lui Traian și de pe arcul de triumf al lui Constantin-cel-Mare, pe monumente funerare¹. Ele vor fi primite în arta bizantină, care le va fixa și transmite de-a lungul veacurilor, introducând elementele proprii ale creștinismului și ale acestei arte.

¹ Așa fig. 1-4 din *Arte Romana sul Reno*, fig. 500 din *Arte Romana sul Danubio*, ambele de Silvio Ferri, Milano 1931 și 1933.

¹ Se înțelege spațiul rânduit pentru aceștia.

Preotul Ion Sachelarescu, *Din istoria Bucureștilor, Plumbuita*, București 1940.

Parohul bisericii Plumbuita a cercetat bogatul material din Arhivele Statului pentru a lumina trecutul acestei vechi mănăstiri odinioară în marginea Bucureștilor. Prin acest inedit se vede (p. 37 și urm.) că adevăratul ctitor, Petru-Vodă, nu e Radu Paisie, ci Petru al Chiajnei; unele elemente de sculptură la jețul domnesc, evident arhaice, au făcut să se propună cealaltă ipotesă. Asupra unor etimologii naive, ca a Colentinei (pp. 22-4), nu e locul să ne oprim. Fresca, azi de sigur ca basă, din secolul al XVII-lea poate fi suprapusă celei din secolul precedent: cercetări nu s'au făcut încă; nimburile în relief arată epoca lui Matei-Vodă. Interesantă a doua părere de ctitori: Alexandru-Vodă și Ecaterina (p. 50). Forma primă e destul de vizibilă și la chipurile lui Matei Basarab și a Doamnei Elina (p. 63). În jurul mănăstirii la 1645 erau „colibași“ (p. 69). De observat și „dealul Moldovenilor“, lângă București, în legătură cu luptele dintre Matei și Vasile Lupu (p. 70). Icoana de la pagina 138, cu ctitorii: Alexandru, Ecaterina și fiul lor Mihnea, e din 1817 numai ca lustruire; stilul e veneto-cretan de pe la 1570.

* * *

I. Minea, N. Grigoraș și ing. Gh. Cojoc, *Din trecutul Cetății Neamțului, — în legătură cu campania noastră de săpături din vara anului 1939*, Iași 1940.

Începând cu considerații generale asupra vechilor cetăți moldovenești și cu menționarea lor în izvoare, mai ales în Miron Costin, se trece la Cetatea Neamțului însăși, a cărei fundație de Cavalerii Teutoni („crtjaci“ pentru Moldoveni și și nu „Nemți“), admisă de Hasdeu și de D. Onciul, e cu dreptate răspinsă (numele vine de la râul vecin); regiunea nici nu intră în raza de expansiune a Cavalerilor, cari nu veniau decât *chemați*, și regele Ungariei n'avea niciun drept aici până la trimeterea lui Dragoș și a lui Bogdan. Se încearcă o etimologie: „Neamț“ = „tăcut“, sau mai bine „mut“, deci ar fi: „fără zgomot“

(râul dar); p. 7. Nu merita relevată mai puțină „probabilitate“ teutonică dintr'o prelucrare istorică recentă, al cărei autor admite și o cetate săsească. Dar se relevă nume vecine în legătură cu Sașii. Pentru presupusa listă de orașe și cetăți moldovenești din „secolul al XIV-lea“, adusă înainte și de Xenopol, v. p. 8 și nota 4.

* * *

Preotul dr. Erast Costea (Horliuc) *Mănăstirea Sânt Ilie, ctitoria Voevodului Ștefan-cel-Mare (1488-1783-1938)*, Cernăuți 1940.

Părintele Erast Costea, care a scris despre Pătrăuți, dă o expunere sprijinită pe toate izvoarele de informație și o bogată colecție de documente, privitoare la mănăstirea închinată lângă Suceava, de Ștefan-cel-Mare, sfântului trăsnetelor, Sfântul Ilie, — se arată pe larg încercările prin care ea a trecut. Am scos la lumină, mai de mult, procesele pe care au avut să le îndure călugării.

Se adaugă și știri nouă, ca aceia, de la pagina 43, despre familia Nacu. Se semnalează o rugăciune din „1762“ pentru Ecaterina a II-a, fiul ei și Mitropolitul Gavriil (Bănulescu, nu Callimachi), care n'ar putea să fie decât de o dată mai târzie. Pe egumenul de Sântilie, Macarie, îl găsim, în adevăr, la 1778 (p. 46). Un capitol întreg arată situația mănăstirii în Bucovina austriacă, mai mult după Zieglauer și d. R. Gassauer: Macarie trece prin grele prigoniri, și din cauza Armenilor suceveni cari contestau dreptul mănăstirii asupra unui pământ: e închis și la Liiov și judecat. Era invinuit de opoziție față de noul regim și de dinastie. E un capitol interesant din viața românească acolo.

Se va face apoi o cercetare a gestiunii lui Macarie, însărcinându-se cu aceasta dușmanul lui personal, Meletie (p. 66 și urm.). Constatările fură cu totul defavorabile. Episcopul bucovinean Dosoftei declară că egumenul nu avea cunoștință de carte, ceea ce e absurd, Macarie Foaga fiind și dichiu al Mitropoliei (p. 71). Urmează știri despre delimitarea moșiilor mănăstirești (etimologia populară de atunci: Areni = oameni de la *arie* e de sigur bună, (p. 70). Viața monahală se urmă

la Sântilie în 1783. O „direfie“, cu un „derector“, teia locul egumenului!

Se dau și pagini asupra culturii la mănăstire (p. 79 și urm.), unde guvernul austriac a învoit o trecătoare școală. Viitorul episcop, Daniil Vrahovici a fost acolo dascăl, apoi și Ardeleanul Melchisedec Lemeny. Se pomenesc și manuscrise slavone, două studiate de d. Vlad Bănățeanu de acolo (sec. al XVI-lea și al XVII-lea; biserica „pre poartă“, e aceia de de-asupra porții la Curtea din Iași, p. 82). Ultimul capitol descrie frumoasa bisericuță (G. Balș semnală *portretul vestitului Mitropolit Varlaam, în pronaos*). O icoană din Moscova, de la 1708, e de adăus la influențele rusești prezentate, acum în urmă, de d. Grabar, în *Archivium Kondakovianum*. „Aierul foarte vechiu dăruit de Voevodul Petru Rareș“, semnalat de parohul de la Sântilie, Vasile Suciuc, (p. 31 și nota 2), va trebui fotografiat și reprodus aici.

Cele mai multe documente sânt reproduse din colecții anterioare. Cel din 28 Octombrie 1680 (no. XXXIX. pp. 148-9) dă pe dregători de la Cotnari. Pavel Clocărlan, părcălabul, Sasul Hanas (Hanăș, Han), pivnicer, Ungurul Mățiaș Bărcogi (Barkoczy), șoluzul Gașpar, tot străin, cu pângarii lor, preotul Vasile „Strugi“ și diaconul protopopul[ui] Nacu.

La ascultarea egumenului Macarie sânt răspunsuri care dau despre dânsul altă idee decât aceia pe care o primește și autorul. Astfel în ce privește pe ctitor: „Ștefan cel Bătrân, care a păzit și apărât țara cu sabia timp de patruzeci și patru de ani“ (e interesant că, privitor la cel mai vechiu act slavon, comisiunea, în care Român e numai tălmăciu, a cetit în cronică despre Moldova, consiliul din Florența și introducerea literelor chirilice; p. 155).

Câteva ilustrații.

* * *

Stampe privitoare la vechea Moldova (mai ales cetăți basarabene), în *Vatra* de la Craiova, VI, 13.

* * *

Despre Schitul Maicilor din București, clădit de monahia Tatiana (de ce „nabila Rusoaică“?) și o jupăneasă Smaranda, supt îngrijirea lui Pashali Vel căpitan de Seimeni, supt Nicolae Mavrocordat la 1725-6, d. Stoica Nicolaescu în *Gazeta Municipală*, IX, 433 (inscripții, documente).

Tot acolo o stampă, înfățișând pe Cuza-Vodă străbătând, la 1864, cartierele inundate ale Bucureștilor (vederea siluetei unei biserici cu unul din frumoasele turnuri pe care le-a prăbușit cutremurul).

* * *

O lungă listă de înfăptuiri mărunte, acum pierdute pe pământul ardelean de curând răpit nouă, în frumoasa carte a d-rului Eugen Nicoară, rămas el însuși prins la Reghin, *Vrednicli mureșene, realizări românești în județul Mureș, 1920-1940, o sută de imagini*, Reghin [1940], Sânt și multe biserici în adevăr frumoase.

* * *

În *Fornvännan* din Stockholm, 1940, 4, se reproduce frumoasele picturi din biserica de la Ysane, datorite, la 1409, pictorului Nils Håkansson. Ele sânt foarte interesante și prin inovațiile iconografice. Tot așa cele din aceeași epocă la sfârșitul fasciculului.

* * *

A apărut *Dansmarks kirker udgivet an Nationalmuseet*. Se descriu, cu ilustrații, 170 de monumente. Lucrarea e arătată ca trebuind a fi mai bogată decât cea, analogă, din Suedia. Deocamdată se dau numai cele din două provincii.

* * *

A se compara sicriul Sf. Ioan de la Suceava, de curând reprodus în revista *Imprimeriilor Statului* cu un *cassone* italian din secolul al XV-lea, conservator la South Kensington Museum din Londra, la G. Woolliocraft Read, *chats on costume*, Londra 1906, p. 111.

* * *

În cartea d-lui Christache Georgescu, *Matei Basarab*, București 1936, se dau, în micile ilustrații, biserica din Soveja (p. 26) și Sfinții Impărați din Târgoviște (p. 55).

* * *

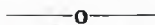
Despre bisericile din Turcheș, dă, în *Plaiuri săcelene*, VII, 4-5 (și ilustrații).

N. IORGA.

✓ Mutare de biserică. — Biserica de lemn din comuna Zimboru, județul Cluj, a fost dăruită satului Poiana din județul Brașov.

V. BRĂTULESCU.

R É S U M É F R A N Ç A I S

N. IORGA. — *Pays roumains et leurs arts populaires et religieuses.* — Il s'agit de l'art roumain dans le pays des nobles Roumains de Transylvanie (Hațeg), Valachie et Oltenie.

VICTOR BRĂTULESCU. — *Églises du district de Prahova.* — Église en bois de Valea Orlei. Église de Chițorani, fondation de Constantin Cantacuzène du XVIII-e siècle. Intéressantes peintures, icônes et reliure en argent d'une icône votive de 1797.

PAUL MIHAILOVICI. — *Un vieux sceptre moldave du XV-e ou XVI-e siècle.*

MARIA GOLESCU. — „*Le plus fort Samson*“,

thème iconographique dans la peinture et dans la sculpture religieuse roumaine.

AL. BĂRCĂCILĂ. — *Quelques icônes des martyrs et des archanges cavaliers.* — Saint Démètre et Saint Georges dans le folklore iconographique roumain.

N. IORGA. — *Chronique* (sur l'église de Plum-buita, sur les fouilles de Cetatea Neamț, sur le couvent de Saint Élie, fondation d'Étienne le Grand, sur divers publications étrangères et roumaines.)

VICTOR BRĂTULESCU. — *Chronique* (sur l'église de Zimboru, district de Cluj, transportée à Poiana près de Brașov.)

	<u>Pagina</u>	<u>Pagina</u>
		<i>„Prea puternicul Samson“.</i>
Fig. 15. – Biserica din Chițorani-Prahova	78	
Fig. 16. – „ „ „ „ „ „ „	78	
Fig. 17. – „ „ „ „ „ „ „	79	Fig. 1. – „Prea puternicul Samson“ pe biserica Valea
Fig. 18. – „ „ „ „ „ „ „	79	Mănăstirii, Dozești, Valcea 85
Fig. 19. – „ „ „ „ „ „ „	80	
Fig. 20. – „ „ „ „ „ „ „	80	<i>Câteva icoane cu mucenici și arhangheli ostași călăreți</i>
Fig. 21. – „ „ „ „ „ „ „	81	Fig. 1. 88
Planșa II-a Biserica din Chițorani-Prahova	82	Fig. 2. 89
Planșa II-b. Planul bisericii din Chițorani-Prahova	82	Fig. 3. 90
		Fig. 4. 91
		Fig. 5. 91
		Fig. 6. 92
		Fig. 7. 92
<i>Un buzdugan vechiu moldovenesc.</i>		
Fig. 1	83	
Fig. 2.	84	

R E D A C Ț I A :

SECRETARIATUL COMISIUNII MONUMENTELOR ISTORICE

BUCUREȘTI. — STRADA GENERAL BERTHELOT No. 28.

Secretar-Director : VICTOR BRĂTULESCU

**PREȚUL
LEI 120**

6

BULETINUL COMISIUNII
MONUMENTELOR ISTORICE

ANUL XXXIII

FASCICOLA 105

IULIE - SEPTEMBRIE 1940

1940

BULETINUL COMISIUNII MONUMENTELOR ISTORICE

ANUL XXXIII

FASCICOLA 105

IULIE-SEPTEMBRIE 1940

1 9 4 0

MONITORUL OFICIAL ȘI IMPRIMERIILE STATULUI, IMPRIMERIA NAȚIONALĂ, BUCUREȘTI

Ministru: **TRAIAN BRĂILEANU**

COMISIUNEA MONUMENTELOR ISTORICE

Președinte: N. IORGA.

Miniștri: { C. C. Giurescu, 28 Iunie—4 Iulie.
Horia Sima, 4—9 Iulie.
Radu Budișteanu, 9 Iulie—18 Septembrie.
Traian Brăileanu, 18 Sept.—26 Ian. 1941.

Membri: *Petru Antonescu, N. Ghika-Budești, Sc. Lambrino, Alexandru Lăpedatu, G. Oprescu, Pr. Nic. Popescu, Aurelian Sacerdoțeanu, Victor Ștefănescu, Arthur Verona.*

Secretar-Director: VICTOR BRĂTULESCU

Maica Domnului. Icoană din sec. XVI-lea. Muzeul de Artă religioasă.

Victor Brătulescu, Icoane românești.

CETATEA HÂRȘOVA ÎN LEGĂTURĂ CU DOBROGEA ȘI CU ȚINUTURILE ÎNCONJURĂTOARE

de VICTOR BRĂTULESCU

Călătorul care vine din nesfârșitul Bărăgan, urmând cursul Ialomiței spre răsărit, vede în zare, în bățile razelor asfin-

care coboară până în matca Dunării ale cărei ape bat de veacuri poalele calcaroase ale acestei stânci bătrâne. (Fig. 3, 4).

Fig. 1. — Hârșova. Vedere de peste Dunăre.

titului, o ridicătură roșietică profilându-și înălțimile în albastrul prăfuit al depărtărilor, dincolo de Dunăre. (Fig. 1 și 2).

Masivul de piatră impune însă nu prin înălțimea sa ci prin zidul stâncos și abrupt,

Pentru așezarea ei în acest loc, unde se adună apele risipite ale Dunării, pentruca apoi, luând pe ale Ialomiței să se împrăștie din nou în bălțile Brăilei, stăpânii de odinioară au folosit-o ca punct de suprave-

ghere al drumurilor de uscat și de apă care se încrucișau aci și astfel a luat naștere, încă din străvechi timpuri, cetatea *Carsium*, căreia printr'o transformare fonetică sub influența slavă, noi îi zicem astăzi *Hârșova*. Numele ei înseamnă stâncă. (Fig. 5 și 6).

Ea impune prin pitorescul așezării sale, răsărind dintr'o mare de verdeață în zilele de primăvară și scânteiază în soare când, îmbrăcată în zăpadă, în vreme de iarnă, se înalță maiestuosă peste ghiața Dunării, pe care au trecut odinioară, ca pe pod, cei din Dacia ca și cei din Moesia inferioară, fiecare căutând să-și asigure acest cap de pod.

Și dacă în vremurile daco-scitice cei din Nordul Dunării căutau să-și asigure capete de pod de-a lungul Dunării, pe țărmul de Sud, în vremurile lui Filip și ale lui Alexandru cel Mare, cași în vremurile Romanilor, stăpânitorii Traciei căutau să-și asigure hotarul de Nord prin stăpânirea țărmului nordic al Dunării împotriva populațiilor neastâmpărate din aceste părți.

Când stăpânirea romană slăbește în Dacia și încetează mai apoi, barbarii cari coboară din Nord nu se opresc la marginea Dunării ci urmăresc stăpânirea ei pe ambele maluri. Aceasta duce la intervenția imperiului roman de răsărit, care, prin împărații săi cei mai destoinici, caută să oprească la Dunăre puhoaietele barbare năvălitoare, urmând tactica de odinioară a lui Filip, a lui Alexandru, a lui Lisimach și a împărtaului Traian, cuceritorul Daciei.

Rezistența Bizantinilor slăbește însă în momentul în care atacați și în Asia Mică și în alte părți, trebuie să cedeze în aceste părți presiunii Slavilor cari se așează în Peninsula Balcanică, împingând spre locuri retrase populația romană din aceste locuri.

Când o nouă putere, însuflețită de un crez religios fanatic, apare la porțile Bizanțului, într'o vreme în care discuțiile și certurile dogmatice erau în toiu în cetatea ortodoxiei, atunci începe sfârșitul imperiului bizantin care mai agonizează vreo sută de ani, pentru ca, la 1453, să cadă în mâinile aceluia pe cari odinioară, în nechibzuința lor, cei din cetate îi chemaseră să-i împace.

Puterea cea nouă a Otomanilor nu se oprea la Constantinopol și la Peninsula Balcanică, ci năzuia să stăpânească întreaga Europa prin cucerirea cetății eterne Roma, către care toți barbarii se îndreptaseră odinioară.

Pentru a ajunge acolo, armatele Osmanliilor trebuiau să-și asigure flancul de Nord prin stăpânirea Dunării. De aici ciocnirile dela Nicopole și luptele dela Rovine din vremea lui Mircea Basarab, hărțuierile cu Vlad Dracul și cu Ungurii, lupta dela Varna cu Ioan de Huniade, în 1444, lupta cam în aceleași timpuri dela Porțile de Fer, din preajma Sarmisegetuzei, luptele cu Vlad Țepeș, luptele cu Ștefan cel Mare pentru stăpânirea Chilie și a Cetății Albe, lupta dela Mohaci în 1526 și în sfârșit cuprinderea Brăilei, a Giurgiului și a Nicopolei mici (Turnu Măgurele), în vremea lui Radu Paisie, după moartea viteazului ginere al lui Neagoe Basarab, Radu dela Afumați, ucis de boieri în altarul unei biserici din *Râmnicul Vâlclii* și înmormântat la Argeș¹.

În vremea luptelor dintre oștile barbare și cele romane, pentru stăpânirea Dunării, parte din populațiile din Nordul fluviului s'a refugiat în Sud, după cum în timpul înaintării Turcilor, mulți Balcanici și-au găsit adăpost și sprijin în părțile noastre.

I

EPOCA PRE ROMANĂ

Pentru a înțelege rostul tactic și strategic al cetății de care ne ocupăm este nevoie să cunoaștem împrejurările în care s'a dezvoltat această cetate, *Carsium*, precum și frământările care au avut loc în jurul ei, de o parte și de alta Dunării, extinzând cercetările noastre și asupra altor puncte decât cele ce ni s'ar părea absolut necesare scopului.

Cioburile de vase descoperite la *Hârșova*, cu peceți din insula *Rhodos*, din secolul al IV-lea și al III-lea înainte de Hristos,

¹ Pe piatra de mormânt a acestui viteaz — înfățișat ca vitejii morți în lupte: călare pe cal, cu mantia fluturând în vânt, cu buzduganul în mână, ca și Stroe Buzescu, dela Stăneștii Vâlclii și Albu Golescu dela Vieroș, după modelul străvechi al eroului trac și al Sf. Gheorghe, stau înșirate bătrăniile pe care a fost ținut să le dea cu Turcii pentru apărarea independenței unei țări care a știut să și-o apere în toate vremurile.

arată întinsul comerț grecesc de vinuri și uleiuri pe care îl făceau Grecii din insulele Rhodos și Cnidos cu Dacii ¹, iar rostul strategic al acestui centru este redat cum nu se poate mai bine, de regretatul învățat român Vasile Pârvan:

«Carsium e un centru care, în toate timpurile a fost locuit și apărat. El domină trecerea directă din Scythia Minor în câmpia getică dela Apus, prin punctul unde Dunărea, după ce a rătăcit prin bălțile și gârlele Ialomiței și înainte de a se risipi în bălțile și gârlele Brăilei, își strânge un moment toate apele la un loc în dreptul gurii Ialomiței.

Acest rol de cap de pod al cetății Carsium dinspre Scythia către Dacia, este confirmat prin așezarea militară din față, pe malul stâng al Dunării, la gura Ialomiței, unde pe vremea romană păzea un detașament de săgetași

Syrieni: numerus Surorum Sagittariorum.

Tocmai însă din această pricină ca și în timpurile mai nouă, din cauza poziției sale firești cu totul excepționale, dominând pe o mare distanță cursul Dunării și câmpia dacică, Hârșova a fost fortificată, cetatea antică a suferit foarte mult, ea fiind întrebuințată, de fiecare nou stăpân al ei, ca simplă carieră de piatră și deci atâtea și atâtea monumente antice păstrate în zidurile ei, au fost distruse complet, mai ales în vremea Turcilor » ².

După cum resturile de vase descoperite la Carsium, arată comerțul pe care îl făceau Dacii și Grecii din insule, tot așa resturile din epoca a doua a fierului, amestecate cu elemente elene, arată conlocuirea și înțelegerea dintre Traci și Eleni ³.

Pentru aceleași motive strategice arătate mai sus, Lisimach întemeie Axiopolis, lângă Cernavoda ⁴.

Dar să ne întoarcem la frământările de care am vorbit și cari au atins și acest punct al Hârșovei, în luptele pentru stăpânirea malurilor Dunării.

Filip, regele Macedonenilor și tatăl lui Alexandru cel Mare, era stăpânul Traciei și tindea să ajungă până la gurile Dunării, al cărui mal nordic îl stăpânea cel puțin în parte.

Hotarul acesta era amenințat în vremea lui din două părți și anume: 1. de Sciți cari sunt împinși de Sarmatii iranieni dinspre Crimeea spre părțile getice din Do-

Fig. 2. — Hârșova. Vedere generală. În fund turnul comandantului.

brogea de astăzi și 2. de Tribali cari locuiau între Morava și Ischer și cari, împinși de Autarites, sau de-a dreptul de Celți, se grămădesc spre bălțile Borcei.

În înaintarea lor, Sciții intră în conflict cu Histrienii greci și Geto-greci, în vremea în care Filip era ocupat cu asediul Bizanțului și Perintului în anii 341—340.

Histrienii cer ajutorul Tribalilor, cari și pornesc împotriva Sciților. Aceștia însă conduși de bătrânul rege Atéas, dându-și seama că vor fi bătuți de Tribali, cari erau mai numeroși, recurg la o înșelăciune ¹, care prinde și face pe Tribali să se retragă, lăsând pe Histrienii fără ajutor. Histrienii sunt bătuți, regele lor cade în luptă și Atéas ajunge astfel stăpânul cetății Histria.

La auzul acestei știri, Filip renunță la asediul Bizanțului și Perintului și se îndreaptă spre Nord, prefăcându-se că nu știe de războiul Sciților cu Histrienii și le

¹ V. Pârvan, *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*. București, 1922, p. 55.

² V. Pârvan, *Descoperiri nouă în Scythia Minor*, p. 12.

³ Idem, *Dacia*, 1937. București, p. 96.

⁴ *Ibid.*, p. 101.

¹ Sciții au înarmat cu lănci și suliți lungi femeile, copiii și bătrânii punând la mijlocul lor turmele și cirezile de vite, așa fel că din depărtare părea o armată numeroasă. Necunoscând șiretlicul, Tribalii se retrag.

trimite o solie ca să-i înștiințeze că el e gata să-i ajute în aceste lupte, cu condiția că Atéas, bătrân de 90 de ani, să-l lase moștenitorul țării sale. De formă, Atéas primește condiția aceasta, iar Filip trimite îndată un detașament de soldați, cari aveau misiunea de a spiona mișcările lui Atéas. Acesta se indignează de graba lui Filip și îl înștiințează că nu mai primește nicio condiție și că în ce privește moștenirea, să afle că fiul său este tânăr și sdravăn, iar Sciții, sunt destul de puternici pentru a i se opune cu armele.

Filip pornește cu oaste împotriva lui Atéas și, ca în orice împrejurare de acest fel, începe preliminarile diplomatice. Scitul Atéas, căruia, după mărturia unui grec *Ismenias*, îi plăcea mai mult nechezul cailor decât muzica, la toate cererile lui Filip răspunde, *more scitico*, scurt și ironic.

La cererea lui Filip de a plăti o contribuție de războiu pentru banii cheltuiți cu asediul Bizanțului, cetate vrăjmașă Sciților, Atéas îi răspunde că dintr'o țară săracă și neproductivă nu poate scoate atâta aur ca să-l mulțumească pe marele Filip și decât să-l jignească trimițându-i prea puțin, mai bine nu-i mai trimite de fel.

Ajungând cu oștile în apropierea Sciților, Filip trimite vorbă lui Atéas că, la asediul Bizanțului, el a făgăduit să înalțe, la gurile Dunării, o statuie de aramă lui Hercule și cere voie să treacă într'acolo spre a o așeza. Atéas îi răspunde cerându-i să-i dea statuia să o așeze el în locul dorit și făgăduiește s'o și păstreze neatinsă. Dacă însă, fără voia Sciților, Filip va încerca să ajungă la gurile Dunării, ei vor sfărâma statuia și vor face din ea săgeți.

După acestea lupta se încinge între cele două tabere. Macedonenii șovăie în fața elanului Sciților mai numeroși, dar unitatea de comandă a falangei și măsurile ce se iau împotriva acelor cari ar încerca să fugă, dau biruința Macedonenilor.

Lupta s'a dat, se pare, aproape de cetatea *Histria*.

La întoarcere Tribalii cer o parte din prada luată dela Sciți și fiindcă Macedonenii nu vor să le dea nimic, Tribalii îi urmăresc până în Balcani, unde îi atacă. Filip este rănit în coapsă, calul său cade mort, armatele intră în derută și Tribalii pun mâna pe o bună parte din prada de

războiu a Macedonenilor. Cu oarecare greutate se străpunge linia din față a Tribalilor și armatele lui Filip se scurg prin pasul dela *Serdica* (*Sofia*), în Macedonia.

Angajat în luptele din Grecia, contra coaliției statelor grecești, ridicate de oratorul *Demostene*, Filip nu se va mai putea întoarce contra Tribalilor, altul va avea această sarcină. El este *Alexandru cel Mare*¹, despre care *Herodot* povestește că, venind în părțile noastre cu oștile sale, a găsit lanuri bogate și atât de înalte încât călărețul nu se putea vedea cu cal cu tot, iar pedestrașii ca să le poată străbate, țineau lăncile întinse de-a curmezișul, în înaintarea lor prin aceste lanuri.

Luptele pentru stăpânirea Dunării și prin urmare și a cetăților de pe malurile ei, cu capetele de pod și cu tot ce ține tactic și strategic de ele, au continuat și mai departe.

Lisimach, puternicul rege al Traciei, intră în luptă cu *Dromichaetes*, regele Geților. Printr'un falș dezertor, acesta atrage pe *Lisimach* peste Dunăre, îl prinde cu oaste cu tot și, după ce potolește pe Geți cari voiau să-l omoare pe *Lisimach* și pe ai lui, îi dă un ospăț la care așează două mese: una bogată cu vase de argint și aur pentru Macedonenii, alta săracă și cu vase de lemn pentru Geți. La întrebarea lui *Dromichaetes* care masă e mai bună, *Lisimach* răspunde, cum era firesc: a Macedonenilor, la care *Dromichaetes*, după obiceiul locului, a întrebat: dacă este așa, de ce ați venit la sărăcia noastră?

În urma acestora, pacea se încheie la 292 a. Chr., *Lisimach*, care stăpânea și țărmul stâng al Dunării, pierde și acest țărm și cetățile din Dobrogea de pe țărmul drept: *Troesmis*, *Dinogetia*, *Aegissus*, la care *Pârvan* adaugă, pe bună dreptate, *Carsium* și *Capidava*².

Pentru stăpânirea acestor cetăți și a Dunării, luptele vor continua până la ivirea Romanilor, ca și după aceea, până ce, sfărâmând și ultimele rezistențe, *Traian* va impune stăpânirea definitivă a Romanilor pe ambele maluri ale Dunării. Cel din urmă dintre împărații romani cari se ocupă cu refacerea cetății *Carsium* este *Justinian*³.

¹ P. Nicorescu, *La campagne de Philippe en 339. Dacia II*, pp. 22—28.

² V. Pârvan, *Getica*, pp. 60—62.

³ Idem. *Descoperiri nouă în Scythia Minor*, p. 12. După *Procopius De Aedificiis*, IV, 11.

II

EPOCA ROMANĂ

Războaiele civile romane, alimentate de armata recrutată din Iliria și Tracia, unde își găseau refugiu răsvrățiți ca Sulla¹, aveau să ducă la intervenția puterii de Stat a imperiului, care, potrivit sistemului, se manifesta fără pripă, cucerind și întărind pas

nu era la Nordul Dunării, o mare putere dacă de zdrobit.

Pentru a se îndrepta contra însăși fortăreței dace îi trebuia Imperiului însă drumul dela Apus și pentru aceea se făcu legătura din Alpi spre Dacia mijlocie prin supunerea popoarelor alpine, care fură cucerite numai în anii 16—14, și a Panoniei»¹.

Pentru potolirea populațiilor din aceste părți, deprinse cu libertatea, Romanii au

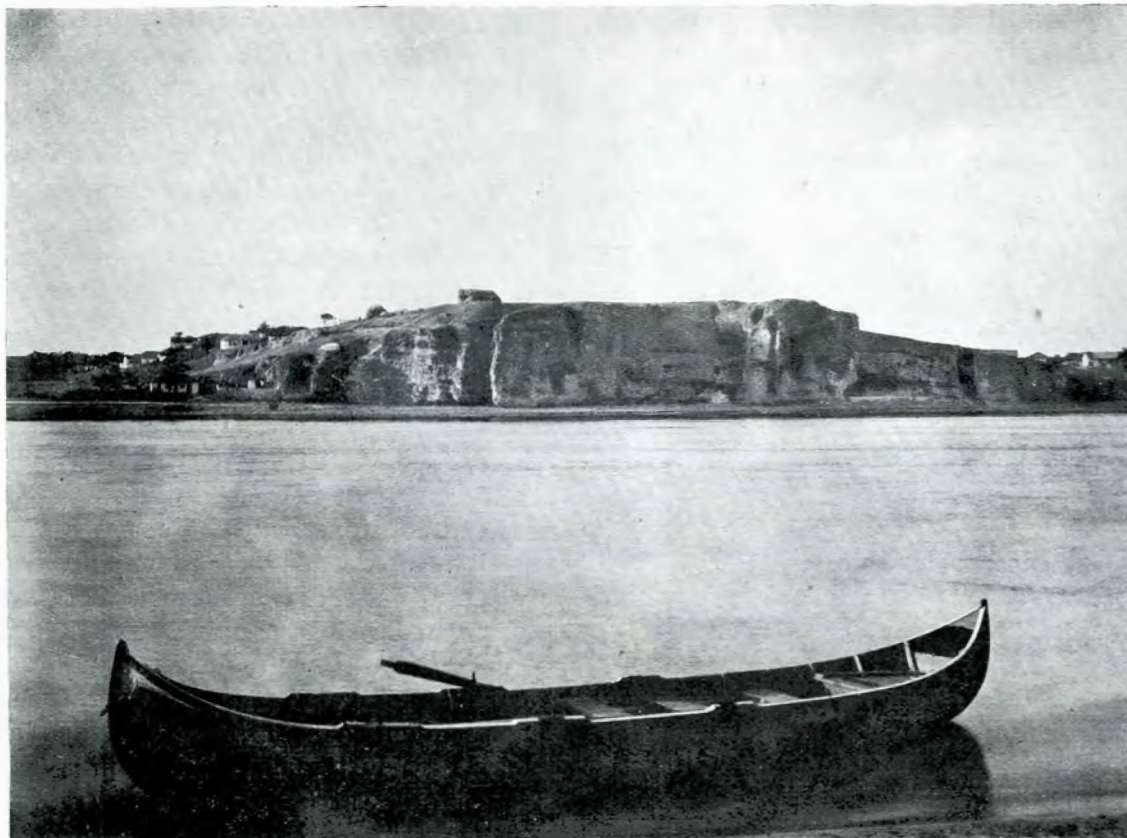

Fig. 3. — Cetatea Hârșova. Vedere de peste Dunăre.

cu pas noua provincie tracică. Imperiul roman se înfîșea adânc în Peninsula Balcanică împingându-și legiunile spre Portul Euxin așa fel încât prin anul 46 după Hristos, Moesia inferioară, deci Dobrogea noastră, era ținut roman, pacificat de armatele imperiale ale Romei.

Suetoniu atribue lui Octavian trei biruințe asupra Dacilor², când, dacă nu ar fi fost marea revoluție ilirică, Romanii s'ar fi putut îndrepta împotriva Dacilor, «când

avut de lucru aici, iar pentru supravegherea lor «au ridicat Sirmium și Servetium»².

În acest fel se explică și lanțul de cetăți și castru de pe malul drept al Dunării, foarte dese în Dobrogea și ridicarea, de împăratul Traian, a cetăților din Tracia:

Nicopolis ad Istrum, Nicopolis ad Mestum, Serdica (Sofia), Pantalia (Küstendil), Anchialos (Anchialo), Bizye (Viza), Augusta Traiana (Beroe în antichitate, Stara Zagora astăzi), Topiros, Hadrianopolis, Plotinopolis, Traianopolis, Oescus (astăzi Gigen)

¹ N. Iorga, *Istoria Românilor*, Vălenii de Munte, 1936, I, p. II, p. 25.

² *Ibid.*, p. 50.

¹ *Ibid.*, pp. 50—51.

² *Ibid.*, p. 51, după Domaszewski.

aceasta din urmă pe malul drept al Dunării, la confluența cu Oltul, cunoscută mai ales sub numele *Colonia Ulpia Oescus*¹.

Pentru a-și asigura libertatea de mișcare în părțile apusene ale Daciei, în vederea luptelor ce avea să poarte în acele părți pentru a ține sub amenințare frontul răsăritean al Dacilor și de sigur, pentru a nu fi surprins de vreun atac în aceste părți ale Moesiei, Traian ia măsuri militare în Dobrogea. El « stabilește două tabere legionare la Durostorum (Silistra) și la Troesmis (Iglița), în părțile Tulcii și fortifică sau ridică cetăți noi pentru trupele auxiliare, între care: Ulmetum și Carsium ».

Tot lui Traian « se datoresc două cetăți noi: Tropaeum Traiani și Marcianopolis »² (Varna).

O rețea de drumuri lega aceste cetăți pentru a asigura mișcarea trupelor dintr'un punct în altul, pentru aprovizionare și pentru orice fel de comunicații terestre.

Prin Ulmetum « probabil direct dela Marcianopolis, trecând prin Tropaeum la Noviodunum, dela Tomis la Carsium, dela Histria la Capidava »³. (Pl. I).

Drumurile Dobrogei erau bine orânduite în scop militar și administrativ.

Un punct principal de legătură, cum vom vedea, era *Carsium, Hârșova* de astăzi. (Pl. II).

Dar nu numai Traian, care se dovedește un mare strateg și un admirabil organizator, se folosește de punctul strategic dela *Hârșova*, ci înșiși Grecii își avuseseră aici o așezare al cărei scop era acela de a ocroti năvile de comerț de pe Dunăre, veghind asupra atacurilor ce se puteau produce de pe celălalt mal, getic, din susul sau din josul Dunării⁴.

Drumurile de care vorbește învățatul Roberto Paribeni, pomenit mai sus, erau bătute cu mult înainte, de Tomitani-Greci din Tomis — care ajung și la *Carsium*, unde sunt pomeniți într'o inscripție greacă, preromană⁵.

O piatră împodobită cu sculptură, provenită dela o altă construcție, aflată în temelia zidurilor turnului principal, în

săpăturile ce am întreprins în vara anului 1939, confirmă cele de mai sus. După dărâmarea vechei așezări sau din ruinele vreunui templu, meșterii au folosit materialul bun, cum au crezut ei mai bine (Fig. 7).

În aceleași săpături am mai descoperit în latura de Nord și o cornișă de piatră sculptată care va fi servit de ornament de colț al unei frize mai lungi (Fig. 8).

Comerțul era aici în floare și vasele de Rhodos în care se aducea vin și untdelemn pentru « *Dacii noștri* », găsite tot la *Carsium*, sprijină cele arătate până aici¹.

De aici, pe valea Ialomiței, pe a Buzăului și pe a Teleajenului, se putea ajunge în inima Ardealului, după cum cel care ar fi coborât din Ardeal, pe aceleași drumuri, care se înnodau la gura Ialomiței, prin *Carsium* și « prin Ulmetum, ajungea fără cel mai mic înconjur de-a dreptul la Histria »².

Iată ce a înțeles politica romană care înființează la 46, vămile Dunării, unde se așezau vameșii, ale căror rude și ai căror prieteni se aciuiuau pe lângă aceștia ajutându-i ca mici negustori, zarafi, antreprenori, mijlocitori chiar și arendași³.

Mai mult decât atât, Traian înțelege importanța tactică și strategică a punctului din a cărui înălțime poți supraveghia Dunărea pe mari distanțe în sus și în jos și de unde, în mai puțin de o oră, ești pe țărmul dacic, la gura Ialomiței. Aici se fixează « garnizoana escadronului al doilea spaniol al Arabacilor, cari își clădesc cetatea de pază »⁴, în anul 103, anul începerii celui de al doilea războiu al lui Traian cu Dacia (Fig. 9).

Să fi fost în gândul comandantului roman planul unui atac în Dacia și prin acest punct?

Nu pare probabil pentru mai multe pricini și anume:

1. O pătrundere în Dacia prin acest loc ar fi însemnat o greșală asemănătoare cu aceea a lui Darius, de odinioară, căci în afară de întinsul nesfârșit al Bărăganului,

¹ Roberto Paribeni, *L'Ordinamento della Conquista di Traiano. Dacia II*, 1925, pp. 16—19.

² *Ibid.*, p. 19.

³ *Ibid.*, p. 20.

⁴ Al. Arbore, *Înfățișarea etnografică a Dobrogei în antichitate. Dobrogea 1878—1928*, Buc. 1928, p. 128.

⁵ *Ibid.*

¹ V. Pârvan, *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*. București, 1922, p. 55.

² *Ibid.*, p. 142.

³ *Ibid.*, p. 142.

⁴ *Ibid.*, p. 162. Vasile Christescu, *Istoria militară a Daciei romane*, București 1937, pp. 13—23. Radu Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja. La Dobroudja*, București, pp. 140, 160, 161, 163.

masivul păduros al Vlăsiei ar fi opus armatelor romane un obstacol foarte serios.

2. Drumul până la Sarmisegetuza era cam de cinci ori mai lung decât acela pe care și l-a ales Traian spre a nimici înviersunata rezistență dacă.

3. Pierderile și obstacolele armatei romane ar fi fost cu mult mai mari.

4. Timpul de cucerire s'ar fi lungit cu cel puțin doi, trei ani.

Într'un singur caz ar fi fost de folos un atac pe aici, în cazul unui atac demonstrativ care ar fi avut de scop angajarea pe două fronturi a armatelor dace.

Împăratul Traian nu s'a aventurat în asemenea atacuri pentru motivele logice arătate mai sus și pentru un alt motiv care se adaugă: lipsa totală de drumuri și mai ales lipsa de cunoaștere a locurilor în aceste părți.

Cetatea Carsium a avut un caracter defensiv în vremea celui de al doilea războiu dacic. Populația amestecată a provinciei dintre Dunăre și Mare, ca și aceea înrudită, din imediata apropiere, de pe țărmul stâng al Dunării, își va fi căutat liniștită de rosturi, sub ocrotirea autorității romane, în vreme ce în lătura de Apus a Daciei se juca ultima carte a libertății unui popor viteaz dar cu mult înapoiat față de adversarul roman.

Stratagama romană s'a dovedit perfectă. Luptele începute în vremea lui Domițian și continuate de Traian duc la cucerirea Banatului, după primul războiu dacic. Înaintarea pe de altă parte, în Nordul Moesiei inferioare, avea de scop tăierea legăturilor Dacilor cu stepa scitică, de unde Dacii puteau primi ajutor, iar presiunea romană exercitată din Sud avea de scop împingerea spre Nord a forțelor dace strânse ca în clește de armatele romane din Estul și Vestul Daciei.

III

EPOCA NĂVLIRILOR BARBARE

Cauzele care au dus la scăderea autorității imperiului roman și la încurajarea barbarilor năvălitori trebuie căutate în însăși

evoluția politicii interne a Statului roman. Cred că aceste cauze pot fi reduse la două și anume:

1. Scăderea autorității Senatului, pricinuită de creșterea fără frâu a puterii împăratului și

2. Amestecul armatei în conducerea treburilor politice ale Statului. Acest amestec se datora pe de o parte ambiției generalilor comandanți de armate cari râvneau la roluri mai importante, ca o răsplată firească pentru luptele purtate întru apă-

Fig. 4. — Hârșova. Stânca pe care se află cetatea Carsium.

rarea granițelor, pe de alta conflictelor care se iveau des între ei, și autoritatea centrală, deci Senatul, și în sfârșit concurența dintre grupurile de armate, care, fiecare ar fi vrut ca generalul său să fie împărat roman. Efectul acestor sbuciumări interne, cum era și firesc, a fost întărirea atacurilor barbare care a dus la compromisurile cunoscute între Romani și între barbari, având drept urmare părăsirea provinciilor dela marginile imperiului în seama barbarilor, și retragerea, încetul pe încetul, către centrul imperiului de unde porniseră odinioară cuceritorii lumii vechi.

Lumea intra într'o nouă fază istorică. Popoarele înconjurătoare începuseră a se mișca.

Cu toată violența atacurilor, imperiul roman n'a căzut cu ușurință ci, precum se întinsese pas cu pas, tot așa n'a cedat decât pas cu pas pământurile pe care le

civilizaseră în gradul cel mai înalt posibil pentru acea vreme. Ceva mai mult, elementele romanizate au asimilat pe năvălitori în așa măsură încât chiar acolo unde limba a dispărut, antropologia arată păstrarea perfectă a tipului roman; în alte părți se păstrează graiul romanic deși nu totdeauna tipul este cel romanic.

Cei dintâi barbari cari atacă imperiul roman sunt Goții, de neam germanic, scorbitori dinspre Nord din preajma Mării Baltice. Aceștia cuprind podișul Transilvaniei la 260.

La 268 o coaliție de neamuri germanice, în frunte cu Ostrogoții, cari au inițiativa, hotărăsc să atace imperiul roman din mai multe părți. Din coaliție făceau parte Vizigoții, Gepizii, Herulii, Peucinii și Alamanii. Alamanii sunt bătuți de împăratul Claudius al II-lea. Ceilalți veniți dinspre Nord-Est se imbarcă pe 2.000 de corăbii, în număr de 320.000 și atacă Tomis; alții debarcă și atacă Mancianopolis «*jefuind Moesia și Tracia, iar alții Byzanțul și orașele de pe coasta Mării Egee, ajungând până în Cyclade și Cypru*»¹.

O expediție a Goților în Moesia inferioară este întâmpinată la Naissus (Niș) de împăratul Claudius. Goții ies zdrobiți din această luptă în care au pierdut 50.000 de oameni.

Aici s'a distins comandantul cavaleriei romane, Aurelian, care, în anul următor (270) urcă treptele tronului împărătesc, în urma morții, de ciumă, a lui Claudius.

În general Aurelian a fost prea aspru judecat pentru retragerea sa la Sudul Dunării, lăsând în seama Goților Dacia. Dacă socotim însă că Aurelian a păstrat mai toate capetele de pod de pe țărmul stâng al Dunării, atunci ne putem da seama că de fapt tot el era stăpânitorul părții de Sud a Daciei. În afară de aceasta Aurelian trebuie să alege la toate hotarele imperiului pentru a face față dușmanilor cari năboiau prin toate părțile. El luptă împotriva Iutungilor, de neam germanic, intrați în Italia, aleargă în Panonia pentru a se împotrivi Vandalilor, Sarmatilor și Iazygilor. În 271 se îndreaptă contra Goților pe cari îi bate la Dunăre, îi alungă prin Muntenia de astăzi

și li ucide regele, pe *Cannabaudes*¹. Pornește împotriva reginei *Zenobia din Palmyra*, în 272, dar în această vreme năvălesc în Moesia Carpilor, dela care ni-a rămas numele munților noștri, Carpații. Atunci Aurelian se întoarce pe la Byzanț, Anchialos, Callatis și ajunge la Tomi, urmând drumul de pe marginea Mării Negre, pe care umblase cu 611 ani înainte Filip, regele Macedonenilor și tatăl lui Alexandru cel Mare. Dela Tomi, pe unul din drumurile care duceau spre Dunăre, își îndreaptă oștile asupra Carpilor pe cari îi bate între *Carsium* și *Sucidava*, după cum arată o inscripție de la *Durostorum*².

Sub presiunea Goților, *Carpilii* mai trecuseră în aceste părți ale *Scythiei Minor*, în anul 238 d. Hr., când au devastat *Histria*³. Romanii, pentru a împiedeca pe barbari de a trece Dunărea, întăresc garnizoanele de pe marginea ei, după cum vorbește o piatră miliară, găsită la *Carsium*, care datează din timpul împăraților *Valerian* și *Gallian*, fiul său (253—60)⁴.

Revenind acuma asupra retragerii lui Aurelian în Sudul Dunării, la 275, cu păstrarea capetelor de pod dela «*Lederata, Trierna, Drobeta, Sucidava*, precum și altele din câmpia munteană, ca bunăoară castrul dela *Barboși*, la gura *Siretului*»⁵, constatăm că Aurelian luase măsurile cerute de împrejurări pentru a apăra granița Dunării.

Căderea sub Goți, la 260, a podișului Transilvaniei, însemna pentru Romani pierderea unui puternic bastion, rezemat la Sud și Est pe lanțul Carpaților, la Nord pe ramificațiile acestora, iar la Vest pe Munții Apuseni.

Fără acest bastion, al cărui câmp strategic cuprindea Banatul și Șesul muntean, stăpânirea romană era iluzorie la Sudul Carpaților și în Vestul Munților Apuseni. De aceea retragerea peste Dunăre, ordonată la 275 de Aurelian, cu păstrarea capetelor de pod de pe malul stâng, apare îndreptățită din punct de vedere al apărării, în această perioadă defensivă a armatelor romane.

¹ R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, București, 1938, p. 375.

² Vasile Christescu, o. c., p. 100.

³ Al. Arbore, *O încercare de reconstituire a trecutului Românilor din Dobrogea*, *Analele Dobrogei* III, 2, p. 237.

⁴ R. Vulpe, o. c.

⁵ Vasile Christescu, o. c., p. 101.

¹ Vasile Christescu, *Istoria militară a Daciei romane*, București 1937, p. 95.

Pentru a supraveghia mișcările din câmpia munteană și pentru a apăra această câmpie, Romanii s'au folosit de soldați aduși din ținuturi asemănătoare cum sunt acei *Suri sagittarii* cari «*par să fi staționat la Luciu pe Ialomița sau la Piua Petrei, la gura Ialomiței*»¹.

La început acești *Suri sagittarii* «*alcătuiau cete care se conduceau independent, mai târziu s'au organizat în numeri dintre care unul avea reședința într'o localitate din Dobrogea, pe lângă gura Ialomiței, poate la Carsium. Rostul acestor numeri era să aibă în observație și apărare câmpia getică; făceau, mai bine zis, un fel de poliție. Întocmai ca Maurii și Palmyrienii, ei trebuie să fi fost călăreți*»².

Rezultă cu prisosință, din cele de mai sus, că Dunărea a fost păstrată ca linie strategică de Romani ca și de Bizantini cari au urmat învățămintele Romanilor.

«*Când valul năvălirii barbarilor se abate asupra Daciei romane, niciodată imperiul nu cedează linia Dunării. Acolo se dau luptele cele mari, susținute de cetățile tari ce acoperiau întreg ținutul*»³.

Pentru păstrarea acestui hotar împotriva barbarilor, împărații romani din Bizanț fac toate eforturile.

«*Paza Dunării o făcea flota care avea și ea din loc în loc stații întărite ca niște cetăți pe malul înalt al Dunării*»⁴.

La adăpostul acestor măsuri, viața romană a Dobrogei înflorea în sate (*vici*), conduse de *magistri*, în ținuturi rurale (*territoria*), conduse de *quinquennales*, în slobozii (*braniști*), (*pagi*), conduse de *praefectus pagi* sau *princeps loci* care aduna dările către stat prin acei *questores vicorum*.

Pentru sfaturile obștei erau acele consilii de «*oameni buni și bătrâni*», *decuriones*⁵.

Apărarea Dunării a fost înțeleasă și de Otomani nu numai de Bizantini și Romani, căci au întărit și au refăcut și ei cetățile de pe malul drept⁶. Și lucrul acesta l-au

văzut și Domnii de mai târziu ai Țării Românești și ai Moldovei.

Dar încetul pe încetul lumea se transformă; sub presiunea Goților, Slavii încep a se strecura pe aici, în drumul lor spre Balcani încă de prin secolul al II-lea pentru a continua în al III-lea și al IV-lea¹.

Goții. Prin secolul al IV-lea apar Hunii din fața cărora Goții sunt nevoiți să se retragă. În înțelegere cu *Procopius*, adversarul lui *Valens*, Goții pătrund în imperiu dar sunt bătuti de *Valens* și colonizați pe mar-

Fig. 5. — Hărșova. Colți de stâncă și urme de ziduri în latura de Sud.

gina Dunării care și în acest războiu este folosită de flota romană pentru susținerea atacurilor împotriva Goților, în 367².

În anul următor, în 368, *Valens* este obligat de împrejurări să reia proiectul unei ofensive în *Muntenia*, iar punctul de trecere pe care și-l alege este locul din care poate supraveghia cu ușurință mișcările de pe celalt mal și de pe Dunăre, *Carsium*. «*Apele mari ale Dunării, revărsate îl fac să-și piardă vara așteptând, cu armata adunată, în apropiere de Carsium în vicus Carporum*»³.

Goții pradă *Scythia Minor* în 378 și parte din ei se așează aici.

În epoca lui *Teodosie al II-lea* (408—450) *Scythia Minor* (Dobrogea) cuprindea un număr de șaptesprezece garnizoane puse sub ascultarea șefului militar al Traciei, a cărui grijă deosebită era paza Dunării⁴.

¹ Vasile Christescu, o. c., p. 200.

² *Ibid.*, p. 200.

³ N. Bănescu, *Dobrogea byzantină, Ducatul de Paristrion. Dobrogea. Cincizeci de ani de viață românească*, 1928, p. 297.

⁴ Al. Arbore, *Înfățișarea Dobrogei în antichitate. Dobrogea*, p. 185.

⁵ *Ibid.* După Pârvan, *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, p. 105.

⁶ N. Iorga, *Les châteaux occidentaux en Roumanie. Bulletin Com. Mon. Istoricé*, 1929, p. 51.

¹ Al. Arbore, *O încercare de reconstituire a trecutului Românii din Dobrogea. Analele Dobrogei*, an. III, no. 2.

² R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja. La Dobroudja*, p. 310.

³ R. Vulpe, o. c., p. 310.

⁴ N. Bănescu, o. c., p. 297.

Hunii. La 449 împăratul Teodosie II-lea este obligat să încheie pace cu Hunii lui Atila cărora trebuie să le plătească tribut. Pe acea vreme și mai ales după plecarea Vizigoților (408), Dobrogea era slab apărată. Teodosie nu mai poate stabili vechea autoritate romană, fiind obligat a ceda câteva capete de pod, pe malul drept și «după o informație fragmentară cetatea Carsium fu cedată Hunilor. Situată în fața vărsării Ialomiței, la capătul drumului principal care străbătea stepa Bărăganului, această localitate era destinată să supravegheze un important punct de invazie»¹.

Din acest cuib întărit Hunii puteau «amenința neconținut pe federații imperiului din lăuntru Dobrogei și din cetățile pontice»².

Contra lor cari, pe lângă ocuparea cetății Carsium, mai stăpâneau și la Noviodunum, între domnia lui Teodosie I-iu și Teodosie al II-lea, și contra Goților se începe ridicarea valului dintre Tomi și Axiopolis, lucrându-se cu grabă dela ambele capete³.

Hunii însă nu rămân aici prea mult și după refuzul împăratului Marcian (450—457) de a le plăti tributul ei se îndreaptă spre Apus, răspândind groaza printre națiunile peste care călcau, până când, în anul 451, sunt zdrobiți în bătălia de pe Câmpiile Catalaunice, de generalul roman Aëtius, de fel dela Durostorum. Acesta le cunoștea obiceiurile fiindcă în copilărie fusese ostăteac la Vizigoții lui Alaric și la Huni⁴.

Cel care a reluat cu mai multă energie problema apărării Dunării, linie strategică permanentă în preocuparea împăraților romani, este împăratul Justinian (527—565). Cu gândul la o nouă perioadă ofensivă, el ia măsuri de întărire a capetelor de pod «stabilind puncte de sprijin ofensive la Daphne în fața Transmariscei și poate la Barboși în fața Dinogetiei. Capul de pod, care exista în secolul II și III la gura Ialomiței în fața Carsiumului, își va fi recăpătat valoarea»⁵.

În această vreme, comandantul oștilor

din Scythia Minor era *Baduarius*, iar în Moesia Inferior, *Iustin*¹.

Avarii au trecut și ei prin Dobrogea după ce au părăsit drumul *Naissus-Serdica* (Niș-Sofia), luptând în Dobrogea cu generalul *Priscos* al împăratului *Mauriciu* (582—602)².

În timpul unor prădăciuni făcute de acești năvălitori prin părțile Balcanilor, la 571, un soldat din armata generalului bizantin *Comentiolus*, care lupta împotriva lor, a rostit «în graiul țării», celebrele cuvinte însemnate de cronicarul bizantin: «*Torna, torna, fratre!*»³.

IV

EPOCA BIZANTINĂ

Bulgarii sunt și ei trecători ca și ceilalți barbari năvălitori. Ei trec Dunărea din Onglos în Peninsula Balcanică sub conducerea lui *Asparuch*, la 679, în timpul împăratului *Constantin Pogonatos* care a întreprins o expediție nefericită contra lor⁴, își aleg de capitală *Preslavul* în fața trecătorilor care duceau la Constantinopol, întemeiază un stat în părțile Balcanilor, fără a ajunge să stăpânească cetățile de pe litoralul Mării Negre și nici *Scythia Minor* și ajung la mare înflorire în vremea țarului *Simion*, care moare în anul 927. După el puterea Bulgarilor scade. Ca să scape de ei, *Byzantinii* chiamă pe *Sviatoslav*, un prinț rus din Kiev care îi bate în două reprize în anii 968 și 969, dar nu mai pleacă înapoi și se așează la *Silistra*⁵.

Rușii lui *Sviatoslav* sunt bătuți de *Ioan Tzimiskes* la *Durostolon* (*Silistra*) în anul 972 și sunt alungați; moștenitorul tronului bulgar este scos din mâna lor și adus la Constantinopol unde i se dă un rang nobilitar, *Patriarhul* de *Silistra* e coborât la rangul de *Mitropolit* și supus *Patriarhiei* de Constantinopol.

Silistra devine reședința strategului pentru părțile bulgărești⁶.

¹ R. Vulpe, o. c., p. 319.

² *Ibid.*, p. 319.

³ *Ibid.*

⁴ *Ibid.*, p. 320.

⁵ *Ibid.*, p. 327.

¹ N. Bănescu, o. c., p. 298.

² Al. Arbore, O încercare de reconstituire a trecutului Românilor din Dobrogea. *Analele Dobrogei*, an. III, no. 2.

³ C. Brătescu, *Populația Dobrogei*. *Idem*, p. 211.

⁴ *Ibid.*, p. 211. N. Bănescu, o. c., p. 298.

⁵ *Ibid.*

⁶ *Ibid.*, p. 298.

După sfărâmarea puterii Bulgarilor, după alungarea Rușilor din părțile Silistrei și așezarea strategului bizantin la Durostolon, Scythia Minor capătă o mai mare dependență de Byzanț, iar Silistra capătă importanța cuvenită unei capitale de ținut. Strânsă din trei părți de imperiul bizantin Bulgaria de Vest cade sub loviturile împăratului Vasile al II-lea Bulgaroctonul care, la 1018, isprăvește cu țara lui Samuel, așezând la Scoplje un «strateg (duce, catepano)» al Bulgariei¹.

O nouă împărțire administrativă va căpăta părțile sud-dunărene ale imperiului bizantin, care amintea, în această formă, imperiul lui Aurelian. Ducatul dela Scoplje numără patrusprezece duci dela 1026 la 1185.

În această vreme apare și ducatul de Paristrion cu reședința la Dristra (Silistra). Un alt ducat este cel cu reședința la Adrianopol, care toate la un loc dădeau armatele trebuitoare pentru luptele ce se purtau contra Pecenegilor și Cumanilor din Nordul Dunării. O ultimă încercare a Rușilor de a cuprinde Byzanțul dă greș. Ei sunt bătuți la intrarea în Bosfor. La întoarcerea pe uscat, Rușii lui Vladimir sunt întâmpinați la Varna și crunt bătuți în 1043, de vestitul general Katakalon Kekavmenos, trimis mai apoi în Armenia, împotriva emirului Tovin. Fiindcă acest general se înrudește cu noi să ne oprim asupra lui.

Generalul Katakalon Kekavmenos se trăgea dintr'o familie nobilă a lui Demetrios Polemarchios și din șeful Valahilor din Elada, Niculiță². În două opusculi asupra cărora s'au ivit discuții în ce privește pe autor³, fie el, fie altul care îi cunoștea viața de familie, dă sfaturi militare urmașilor, se fixează norme de conducere în viață, îndemnând pe urmași la supunere față de împăratul bizantin.

Oricare ar fi autorul care, după argumentele aduse de d-l Bănescu împotriva învățatei engleze Georgina Buckler, nu este generalul, găsim în opera aceasta o mulțime de știri privitoare la întâmplările timpului, foarte folositoare pentru Istorie.

¹ Ibid., p. 299.

² N. Iorga, *Médallions d'histoire littéraire byzantine* I. *Les historiens*. Byzantion 2, 1925, p. 278.

³ N. Bănescu, *Păreri nouă asupra lui Kekavmenos*. Mem. Sec. Ist. s. III, T. XIX, mem. 20, 1937.

Aflăm de aici despre luptele Bulgarilor și Pecenegilor ca și ale Rușilor și Waregilor împotriva imperiului bizantin, felul cum se administrau provinciile, prăbușirea «de pe tron în Constantiopol» a lui Mihail al V-lea, pierderea coroanei de către *Stratitotikos*, biruința lui Kekavmenos asupra rebelului Isaac Comnenul, același general Kekavmenos «care a mai asistat la căderea lui Mihail al VII-lea Dukas și la aceea a lui Botaneiates»¹.

Fig. 6. — Hârșova. Spărtură între stânci cu locul de coborâre spre Dunăre.

Cel care apără palatul lui Mihail al V-lea împotriva mulțimilor întărite este generalul Katakalon Kekavmenos.

Mai aflăm și de sfatul lui Kekavmenos de care nu s'a ținut seamă și care era de a se «odihni trupele înainte de luptă», din care pricină, în lupta dela *Diampolis* în iarna anului 1048—1049, armata bizantină pusă sub comanda lui Constantin Arianitis este înfrântă².

Singur Kekavmenos cu o mână de ostași de ai săi se împotrivesc Pecenegilor până ce cad cu toții. Un Peceneg, *Galinos*, văzându-l grav rănit și cunoscându-l «de când avusese comanda în Paristrion, îl ridică, îl duse în cortul său și-l îngrijii aducându-l la viață»³.

Generalul Katakalon Kekavmenos este acela care în ziua de 19 Aprilie 1042, încărcat de glorie, venea să raporteze

¹ Ibid., p. 7.

² Ibid., p. 9. Faptul că autoarea engleză n'a observat că în cartea amintită se face confuzie între comandanți, fiind trecut Constantin Arianites, în locul lui Nikephoros, pe lângă alte argumente, dă dreptate d-lui N. Bănescu.

³ Ibid., p. 10.

împăratului succesele avute împotriva Arabilor în luptele din Sicilia, după ce apăraseră strălucit Mesina și care, văzând palatul amenințat de mulțimea furioasă pe împărat, un parvenit, fiindcă alungase pe împărăteasa Zoe, ia măsuri de apărare¹.

Luptele pe care le purtase sub comanda lui Maniakes, împotriva Arabilor în Sicilia s'au dat în 1038. La 1042 îl găsim, împotriva răsculaților din Capitală, în 1044 în calitate de șef al orașelor și ținuturilor dela Dunăre, nimicește, lângă Varna, pe Rușii cari se întorceau pe uscat, după înfrângerea suferită în fața Bosforului în 1043, în 1044 este duce de Iberia, în locul generalului Iasites, destituit în urma dezastrului suferit în Armenia.

În 1047 este guvernator al Armeniei, în Ani; în această calitate ajută pe Aaron, comandantul Vaspurakanului, în lupta acestuia cu Turcii Selgiucizi.

Datorită sfaturilor și măsurilor pe care le ia Kekavmenos, armatele bizantine biruiesc pe Turci. Sultanul Togrul trimite contra Bizantinilor pe Ibrahim Inal, numit Abramios de aceștia. Kekavmenos este de părere să atace pe Turci dincolo de frontierele imperiului, Aaron, celalt general, se opune și în 1048 se dă lupta de la Gadubru, unde centrul armatei bizantine comandat de Lipartes este înfrânt, deși în cele două aripi comandate de Kekavmenos și Aaron, armatele bizantine bat pe Turci. Succesele nu pot fi exploatate din pricina defecțiunii dela centru. Se încheie pace apoi între Turci și Bizantini. Urmează chemarea lui Kekavmenos la Dunăre, împotriva Pecenegilor precum am văzut mai sus. Pacea cu Pecenegii se încheie în 1053 și generalul se întoarce în Constantinopol. Ajunge apoi duce de Antiohia unde se cerea un general energic împotriva Arabilor. Răsturnarea politică dela Constantinopol aduce rechemarea lui, după care se pare că vestitul general s'a ținut de o parte de orice manifestare, până la adânci bătrâneți².

Pecenegii. În secolele IX-lea—X-lea îi întâlnim și în câmpia dobrogeană.

Sub Constantin al II-lea Monomahul ei năvălesc peste Dunăre în 1027. Împotriva lor este adus generalul Constantin Diogenes, cel care înfrânsese, cu câțiva ani înainte, ultima rezistență bulgară înfrângând pe Sermon la Sirmium, unde este apoi așezat ca strateg de Vasile Bulgarotonul. De aici este luat și dus la *Dristra* (*Dorostolon*), Silistra, « cea mai puternică cetate pe atunci, pe linia întărită a Dunării de Jos »¹.

Singuri sau împreună cu frații lor, Cumanii, ei atacă imperiul bizantin. Se pare că au stat în Borcea multă vreme, de unde, în timpul iernii, treceau Dunărea pe ghiață².

La 1048. în timpul lui Mihail, fiul lui Anastasios, duce de Silistra, se produce o mișcare în sânul Pecenegilor cari, în număr de 20.000, trec Dunărea sub conducerea lui Kegen, se botează și se așează în apropiere de Silistra, intrând în serviciul imperiului bizantin.

Din această pricină *Tyrak*, șeful legitim al Peneceșilor se răzbună atacând și biruind armatele bizantine³.

Pecenegii au fost folosiți și în interesul râvnitorilor la tronul Bizanțului. *Romanos Diogenes*, duce de Paristrion, comandă trupele bizantine contra Pecenegilor, dar ca să ajungă împărat la 1067, el provoacă o răscoală contra lui Constantin al X-lea, Dukas, sprijinit chiar de Penecegi, pe cari îi combătuse.

Cumanii. Ca și Pecenegii, Cumanii forțează trecerea în imperiul din Sudul Dunării sub *Isac Comnenul*. Acesta trimite împotriva lor pe *Basilios Apokapes*, duce de Paradunavis, deci de Paristrion, căruia îi adugă pe *Nikephoros Botaneiates*, duce de Scoplje.

Cei doi comandanți încercară zadarnic să împiedice trecerea Cumanilor. Aceștia izbutesc să treacă Dunărea, să bată armatele bizantine și să prindă pe ambii comandanți.

Fenomenul ridicării celor dela margini împotriva ordinii centrale se va repeta întocmai ca și în epoca înălțării generalilor romani la rangul de împărați, cu sprijinul armatelor de sub comandă. Cu ajutorul Cumanilor sau al altora, cum erau Pecenegii, duci de Paristrion ajung împărați. Este cazul

¹ Gustave Schlumberger, *Byzance et Croisades*. Paris, 1927, pp. 39—40.

² N. Bănescu, *Un duc byzantin du XI-e siècle: Katakalon Kekavmenos*. Bulletin de la Section Historique. Tom. XI. Congrès de Byzantinologie de Bucarest. Memoires, pp. 6—12.

¹ N. Bănescu, « Paristrion ». Un ducat de graniță bizantină în Dobrogea de astăzi. *Analele Dobrogei*. An. II, no. 3, p. 315. Idem. *Dobrogea*, 1928.

² Al. Arbore, o. c., *Analele Dobrogei*, III, no. 2.

³ Ibid.; N. Bănescu, *Paristrion*. An. *Dobrogei* II, no. 3.

lui Nikephoros Botaneiatos care ajunge împărat la Bizanț, după ce fusese duce de Skoplje și mai apoi, alături de Basilios Apocapes, duce de Paristrion. Amândoi luptă împotriva Cumanilor la 1065. O nemulțumire vagă se ridică din cetățile de margine împotriva Bizanțului. Această nemulțumire era hrănită și de starea de spirit a năvălitorilor de dată recentă, care întrețineau și profitau de pe urma acestor turburări.

Câte odată însuși ducele trimis să liniștească lucrurile se dădea de partea nemulțumiților și în loc de limpezire a lucrurilor imperiul bizantin se trezea într-o mai mare încurcătură, pricinuită, chiar de acei chemați să-l ajute.

De aceea câteodată apar, în aceeași vreme, doi duci, pentru același ținut. Unul din ei supraveghea pe celalt sau amândoi se spionau între ei și raportau autorității centrale.

În asemenea împrejurări, în care Bizantinii cu ajutorul Cumanilor bat pe Pecenegi la Leburnion, în Aprilie 1091, este trimis, ca al doilea comandant de Paristrion, Leon Nikerites. Celălalt era Georgios al lui Dekanos, nesigur și suspectat la Bizanț¹.

«Bande de Cumani ale lui Tzeglu-Han, nimicite la 1086, tăbăriseră pe Dunăre, dar Alexios Comnenul pornise împotriva lor»², pentru ca cinci ani mai târziu, să-i găsim alături contra Pecenegilor care năvăliseră în Tracia, de unde sunt bătuți și alungați. Flota bizantină stăpânea Dunărea. Cumanii, la rândul lor, fac și ei necazuri imperiului, căci la 1148 Manuel I Comnenul trece Dunărea pe la Demnitzikos (Zimnicea de azi), îi ajunge la Tennorum (în Teleorman) și îi bate³.

Organizarea cumană a lăsat nume și în vechea organizare a principatului muntean, după cum, la îndemnul lor, pare a fi luat naștere Statul bulgar dela Târnova «pe care l-au apărut și ajutat». «Prin tovărășia cu cei din muntele dela Argeș și Muscel,

Fig. 7. — Hârșova. Piatră sculptată, încastată la temelia zidului turnului comandantului.

ei au putut da Românilor un impuls către alcătuirea Domniei, care dela Borciu Cumanul a putut trece prin Seneslav și a lui la Basarabă cel cu numele cuman»¹.

Goniți de Tătari în 1241, Cumanii se refugiază în Ungaria, întemeind Cumania Mare și în Dobrogea (Cumania Mică) unde

¹ N. Bănescu, *Paristrion. Analele Dobrogei* II, no. 3.

² Idem. *Ducatul de Paristrion. Dobrogea*. 1928.

³ *Ibid.*

¹ N. Iorga, *Imperiul Cumanilor și Domnia lui Basarabă. Mem. Acad. Rom. S. III, I, VIII, Mem. 3, p. 5.*

se creștinează, dând naștere, prin amestecul cu alte populații, Găgăuților de astăzi, după unele păreri¹. O parte dintr'înșii se pierd în Bulgaria².

Luptele date de Unguri împotriva lor au trecut în legendele zugrăvite pe zidurile bisericilor catolice din Ardeal³.

VLAHII

De acum în colo apar în roluri de frunte *Vlahii*, al căror număr impresionează și a căror valoare militară începe a fi prețuită de imperiul bizantin.

Cronicarii îi semnaleză la diferite ocazii nu atât singuri cât mai ales alături de alții cu cari luptau alături, sau împotriva Bizantinilor, după împrejurări.

Ei vorbesc de *Vlahii* pontici de pe lângă *Anchialos* și *Bizye*, în anii 1095⁴. Ana Comnena amintește prin anii 1086, 1091, chiar de formațiuni vlahe la Dunăre, sub conducerea unor căpetenii ca *Saccea* (de unde *Isaccea*), *Seslav*, *Chalis* și *Tatul*⁵. *Manuil Comnenul* își adună de aici numeroase oști valahe cu care luptă împotriva Ungurilor în 1166⁶.

Dependența Ducatului de Paristrion de *Byzanț* și ridicarea oștilor de *Vlahi* din aceste părți arată stăpânirea efectivă a acestor locuri de către o populație românească, a cărei vitalitate, în această vreme, în care nu se făcea distincția între neamuri, este remarcabilă.

Imperiul bizantin pierde sprijinul *Vlahilor*, care se ridică împotriva dărilor împărătești și împreună cu *Bulgarii* întemeiază un nou stat: imperiul româno-bulgar.

Interpunerea noului stat între ducatul de Paristrion și *Byzanț* face ca legăturile dintre ele să slăbească fără ca să fie rupte cu desăvârșire, mai ales în ce privește litoralul care putea fi legat de imperiu pe cale maritimă. *Domnul Zagorei*, cum este numit împăratul *Ioniță* de cronicarii bizantini, stăpânea partea de răsărit a *Bulgăriei* de astăzi, fără cetățile maritime care împreună cu partea apuseană a *Bulgăriei*,

inclusiv *Sofia*, erau în mâinile imperiului bizantin¹.

Cronicarii francezi ai imperiului latin de răsărit (1204—1261) ca *Geoffroy de Ville-Hardouin* și *Henri de Valenciennes* vorbesc de *Asănești*, iar despre *Vlahii* și *Cumanii* lui *Ioniță* cari au prins și au închis, pentru ca mai apoi să-l omoare, pe *Balduin de Flandra*, «vorbește cronică rimată a cuceririi Constantinopolului de către *Frânci*, a lui *Philippe Mouskes*, episcop de *Tournay* (1274—1282)»².

Despre firea lor și despre felul cum a știut *Vlahii* să înduplece pe împăratul bizantin ni-a lăsat însemnări cronicarul *Nicetas Choniates*.

El ni-i înfățișează ca pe niște adevărați stăpâni ai țărmurilor *Mării Negre*, pescari pe marginea *Dunării*, plugari între *Dunăre* și *Balcani*, ciobani sprinteni și destul de iscușiți la vorbă pentru a face pe împăratul bizantin să le dea pace și să se întoarcă la *Constantinopol*³.

Ca și cronicarii francezi de mai sus, *Ansbertus*, cronicarul expediției cruciate a lui *Frederic Barbă-roșie*, dă știri prețioase despre «*Vlahia* lui *Asan*», arătând că *Vlahii* se întindeau spre *Dunăre* până la vărsarea ei în mare⁴.

Un călugăr numit *Vilhelm de Rubruquis*, trimis în 1253 la *Tătari*, cu misiunea de a-i cerceta, spune că *Tătarii* stăpânesc *Vlahia* lui *Asan*, ca și *Bulgaria Mică*, care le plătește tribut⁵.

Ca să ne dăm seama de teritoriul stăpânit în acest timp de *Vlahi*, e bine să ne amintim de *Vlahiile* din *Sudul Dunării* care erau:

Vlahia Albă, a *Asăneștilor*, între *Balcanii* răsăriteni și gurile *Dunării*, *Vlahia Mare* în *Tesalia*, *Vlahia Mică* în *Pind*, *Vlahia de Jos* în *Epir*, la care se mai poate adăogi *Vlachia* de lângă *Salonic*, pomenită de *Ansbertus* și *Vlahia Neagră* dela *Nordul Dunării*.

Numărul cel mare al *Vlahilor*, pontici mai ales, a impresionat în așa măsură pe împăratul *Andronic Paleologul* încât acesta, de teamă ca nu cumva *Vlahii* să se unească

¹ C. Brătescu, *Populația Dobrogei. Dobrogea. Cincizeci de ani de viață românească*, 1928, p. 219.

² *Ibid.*, p. 219.

³ Victor Brătulescu, *Biserici din Transilvania, Biserici întărite. Bul. Com. Mon. Ist. XXX, fig. 14.*

⁴ Al. Arbore, o. c., p. 247.

⁵ *Ibid.*

⁶ *Ibid.* și N. Bănescu, *Paristrion. Analele Dobrogei*, II, 3.

¹ C. Brătescu, *Populația Dobrogei. Dobrogea*, p. 214.

² *Ibid.*

³ *Ibid.*, p. 214.

⁴ *Ibid.*, p. 217.

⁵ *Ibid.*, p. 218. Idem, *Analele Dobrogei*, an. II, no. 4, p. 509.

cu Sciții (Rușii) sau cu alți năvălitori, împotriva Bizantinilor, hotărăște să-i treacă în Asia Mică. Din această pricină se produce o stare de enervare în imperiu, pagubele Vlahilor în turme și oameni sunt destul de mari, până când, cu mari sacrificii și plătind mari sume de bani, izbutesc să-și răscumpere dreptul de a rămâne în locurile natale ¹.

V

EPOCA ROMÂNEASCĂ

Invazia tătară întâmplată în 1241 a turburat adânc viața popoarelor Europei răsăritene și centrale. Ea a fost ca o viitură de ape mari care înecă suprafețe întinse și care se trag la matcă pe încetul.

În fața primejdiei comune, popoare de rasă și de credințe deosebite se unesc și izbutesc în cele din urmă să-i birue și să-i alunge.

Bătuți la *Olgerd*, la gura Nistrului, de marele principe al Litvaniei, trei șefi tătari se refugiază în Dobrogea, cam prin 1330, în vremea în care în văile prăpăstioase ale Carpaților Români băteau armatele ungurești ale lui Carol Robert de Anjou.

O mare expediție ungaro-română se pornește la 1343 împotriva Tătarilor cari sunt alungați peste Nistru. Cam în aceeași vreme un arhonte Vlah, *Balică*, stăpânește la Caverna ².

El dă ajutor претенденților la tronul Bizanțului, trimițând o armată de călăreți sub comanda a doi generali: *Teodor* și *Dobrotici*.

Dobrotici se însoară cu fiica unui demitar bizantin și în această calitate primește comanda cetății Midia, lângă Marea Neagră. După vreo patru ani el apare ca despot bizantin la Caverna, stăpânind în numele imperiului bizantin, statul care se întindea dela cetatea Emona, de lângă capul Emineh, până la gurile Dunării, având reședință la Caliacra.

Dobrotici moare în 1385, iar pentru moștenirea lui se luptă Dan, fratele lui Mircea cel Bătrân, și Sișman, țarul Bulgarilor.

Prin mama sa, Calinichia, de neam bizantin, Mircea se socotește îndreptățit să ia

moștenirea lui Dobrotici, în anul următor, 1386.

În titlul său Mircea este numit și despotul cetății Dârstorului, cum era firesc, după vechea titulatură a înaintașilor săi în acest ținut.

Titlul acesta, care e bine a fi repetat, mai ales pentru ceea ce încă de atunci reprezintă noi în aceste părți ¹, dovedește orientarea firească în cursul văilor, spre mare, a unei puternice și viguroase națiuni, aceea din care facem parte.

Fig. 8. — Hârșova. Friză de colț. Sculptură romană în piatră, descoperită în săpăturile din 1939.

Asupra lui Dobrotici, al cărui nume regretatul Bogrea îl derivă din Dobrotă, nume cuman ca și al fratelui său *Balica*, derivat din cumano-turcescul *balyk* (pește) nume ce se întâlnesc și în onomastica românească, arată legătura dintre cele două popoare conlocuitoare: *Cumanii* și *Românii* ².

Stăpânirea lui Mircea în aceste locuri este curmată de invazia turcească, în 1416. Noua stăpânire avea să dureze mai bine de patru sute de ani, în care timp, ținutul înfloritor de odinioară avea să decadă repede. Numai după aproape treizeci de ani de stăpânire otomană, refugiații din lupta dela Varna trec printr'un adevărat deșert pentru a ajunge la *Hârșova*, pe unde au trecut Dunărea în Muntenia, în 1444.

Vadul dela Hârșova, ca și cetatea își recapătă valoarea de punct strategic, din antichitate. Dar în același timp, pe malul

¹ N. Iorga, *Istoria Românilor*, București, 1937, vol. III, p. 291.

² V. Bogrea, *Note de prosopografie dobrogeană. Analele Dobrogei. An. II, no. 1, pp. 41—42.*

¹ *Ibid.*, p. 219.

² C. Brătescu, o. c., p. 221.

din față, la vărsarea Ialomiței, se ridică pe locul de odinioară al castrului roman, Cetatea de Floci, numită astfel după comerțul cu lână nedărăcită pe care îl făceau aici mocanii ardeleni. Cetatea aceasta putea servi ca adăpost și punct de plecare pentru acei cari, în vreme de iarnă, ar fi atacat Hârșova pe ghiață, după obiceiurile din străvechi timpuri. Ștefan cel Mare în atacurile date împotriva Muntenilor, ajunge și la cetatea de mai sus pe care o arde în 1470¹.

MIHAI VITEAZUL

Dunărea și cetățile de pe marginea ei își recapătă însemnătatea tactică și strategică în vremea lui Mihai Viteazul care atacă imperiul otoman în mai multe puncte, după ce mai întâi pune stăpânire pe capetele de pod de pe țărmul stâng al Dunării. Repeziciunea cu care dă loviturile uluește pe Turci și încurajează pe oștenii lui Mihai cari răsar acum la Hârșova, acum la Silistra, acum la Siștov etc.

La 10 Decembrie 1594 Mihai trimite pe un căpitan al său, pe Albert Kiraly, cu o ceată, la Cetatea de Floci, pe care o arde alungând dintr'însa pe Turcii jefuitori ai ținutului².

La 30 Decembrie același căpitan atacă Siștovul. Măsura aceasta o ia Mihai pentru a opri pe hanul Tătarilor de a trece pe aici, iar trecerea spre Siștov și atacul de acolo este chizbuit pentru a opri năvala altor Tătari de peste Dunăre³.

După alungarea Turcilor din Cetatea de Floci, la 1 Ianuarie 1595, în ziua de Anul Nou, Mihai poruncește să se atace Hârșova. Lupta se dă pe ghiață în fața cetății, Românii comandați de frații Buzești, Preda Spătarul și Radu Comisul, iau prăzi mari. Două mii de Turci sunt puși pe goană de 360 de Români⁴.

Între cetățile arătate de harta italiană a lui Francesco Tosi, apărută la Florența în 1595 « anul biruinții lui Mihai asupra Tur-

cilor, este arătată și Hârșova cu numele *Corsov* »¹.

« La 24 Octombrie 1596 Hanul își ridică tabăra dela « Hârștov » sub care am putea înțelege Hârșova ». Folosirea acestui punct de către Tătari era cu atât mai îndreptățită cu cât numai cu câteva luni mai înainte, aici se produsese atacul Românilor.

Urmașul lui Mihai Viteazul, Radu Șerban, urmează în totul sistemul de luptă al înaintașului său. El atacă cetățile de pe marginea Dunării în Februarie 1603, înainte de a se desgheta Dunărea. După atacul Silistrei trimite pe Gheorghe Raț împotriva Hârșovei, de unde acesta izbutește să atace pe Turci cari fug până la Bazargic².

Cu aceasta se încheie perioada de lupte dintre Români și Turci pentru stăpânirea Dunării. Ele vor fi reluate numai peste aproape trei sute de ani, când Dunărea intră, așa cum e firesc, sub stăpânirea noastră românească.

Vadul dela Hârșova este folosit însă ca și mai înainte. La 1691 Tătarii lui Calga trec pe aici, pentru ca împreună cu Brâncoveanu, pe care îl întâlnesc la Cetatea de Floci, să pornească în urmărirea generalului Heissler.

În perioada de înclăștare războinică dintre Ruși și Turci, între anii 1770—1829, Rușii treceau des la Hârșova după pradă.

Colonelul rus Domașev trece în 1771, și se întoarce cu prizonieri și tunuri. În 1773 generalul Romanzoff, după un atac împotriva cetății Hârșova, apărută de 10.000 Turci, în frunte cu Osman Pașa, izbutește s'o cucerească destul de greu³.

Timp de aproape un secol după aceste întâmplări, Dobrogea rămâne liniștită dinspre partea războaielor. Elementul românesc se coboară spre mare, înaintând încetul cu încetul și întărindu-și stăpânirea pământurilor. Împrejurările politice din Țara Românească, mai ales, îi fac pe unii să emigreze în aceste părți, iar străvechiul obicei al mocanilor din Ardeal de a-și mâna turmele la iernatic, în aceste regiuni cu climă dulce, nu fac

¹ Mihai Costăchescu, *Arderea Târgului de Floci și a Ialomiței în 1470*, Iași 1935, p. 8.

² I. Sârbul, *Istoria lui Mihai Viteazul*, București 1904, I, p. 210; N. Iorga, *Istoria armatei românești*, București 1930, vol. I, pp. 13—14.

³ A. Veress, *Campania Creștinilor în contra lui Sinan Pașa*, Mem. Acad. Rom. Sec. Ist. S. III. I. IV.

⁴ I. Sârbul, o. c., p. 210; N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, București, 1935, I, p. 150.

¹ N. Iorga, *Știri noi despre sfârșitul sec. al XVI-lea românesc*, Mem. Acad. Rom. Sec. Ist. III, T. XIX. Mem. 2, p. 8, pl. V.

² N. Iorga, *Istoria armatei românești*, Buc. Ed. II, vol. II, p. 89; V. Morogna, *Războaiele lui Radu Șerban (1602—1611)*, Mem. Acad. Rom. Sec. Ist. S. II. T. VI. Mem. 11, pp. 22—23.

³ Dan M. Iliescu, *Cetatea de Floci*, București 1930, pp. 40—41.

altceva decât să întărească elementul românesc statornic așezat în Dobrogea.

În 1603 Românii din Dăeni se împotrivesc lui Radu Șerban, ridicându-se cu armele și alungându-i oștile de aici, fiindcă ei vedeau într'insul, nu pe Domnul român, ci pe reprezentantul împilatorilor poporului, din pricina cărora emigraseră la Dăeni¹.

Călători străini ca negustorul bolognez Thomaso-Alberti, menționează în 1612, un sat românesc în interiorul provinciei, Straggia (Straja).

La 1659, episcopul catolic bulgar, din Nicopole, Filip Stanislavici, arată că la Babadag pe lângă Turci sunt Valahi, Bulgari și Greci, iar către sfârșitul secolului al XVIII-lea, Dimitrie Cantemir vorbind de satul Alibeg, în care sunt peste o sută de muncitori creștini, pomeneste de obiceiul acestora de a sărbători pe Sf. Foca la 22 Iulie. Tot el ne spune că proprietarii turci foloseau plugari români, arătând între locuitorii Silistrei pe Români, cari împreună cu alți creștini, întrec în număr pe Turci².

Secolul al XVIII-lea va deschide noi probleme din pricina ridicării imperiului rusesc a cărui țintă era și a rămas de a cucerii Constantinopolul din mâinile Turcilor. Pentru a ajunge acolo însă, în fața Rușilor, stătea imperiul austriac și diplomația apuseană.

În vederea evenimentelor ce aveau a se desfășura aici, statele majore ale armatelor rusești și austriace au luat măsuri să se ridice hărțile locurilor în care aveau să se dea luptele: Moldova, Țara Românească și Dobrogea.

¹ N. Iorga, *Istoria Armatei Române*. Ed. II, București 1930, vol. II, 89. Idem, *Studii și Documente*, IV, pp. 114-117. Idem, Un izvor cu privire la Mihai Viteazul și Radu Șerban. *Mem. Acad. Rom. Sec. Ist. S. III. T. XII. Mem.* 9, p. 13. V. Motogna, *Războaiele lui Radu Șerban (1602—1611)*. *Mem. Acad. Rom. Sec. Ist. S. III. T. VI. Mem.* 11, pp. 22—23.

² *Ibid.*, p. 226.

Se cunoșteau până atunci un număr de hărți, datorit unor învățați români.

Harta lui Constantin Cantacuzino tipărită în 1700, la Padova, cu nume grecești. Aceasta a fost folosită de Del Chiaro, care dă o copie mai mică, a hărții lui Cantacuzino și a fost prelucrată de Hrisant prin 1702—1705. Dimitrie Cantemir înfățișază și el harta Moldovei din 1710—1711¹.

Marsigli, fost ofițer în armata austriacă,

Fig. 9. — Hârșova. Zidul de miazăzi care face legătura între două stânci.

ridică harta Dunării până la 40 km. de Giurgiu, lăsând porțiunea dinspre mare.

Între 1769—1774, în timpul războiului, Statul major austriac încearcă ridicări de hărți în Moldova, Țara Românească și Dobrogea.

Harta aceasta este cea reprodusă în 1835, în care *Hârșova* apare ca *Girschow*, după fonetica rusească H = G.

Generalul german Bauer, din serviciul armatei rusești, scoate în 1781, o hartă, în trei sute de exemplare, în care Dobrogea este foarte bine înfățișată.

La 1782, Lauteree studiază Dunărea dela Rusciuk la Mare, ridicând și harta, care întregește în acest fel pe a lui Marsigli².

¹ N. Docan, *Lucrările cartografice privitoare la războiul din 1787—1791*. *Mem. Acad. Rom. S. II. Tom. XXXIV.*

² *Ibid.*

Hărțile din acest secol întregesc cu nume proprii prezența și distribuția elementului românesc în Dobrogea ¹.

Războaiele ruso-turce din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și din secolul al XIX-lea răscolesc și Bulgaria, de unde pornesc mulți Bulgari, certați cu autoritatea turcească să-și găsească un refugiu în Dobrogea, care ajunge drumul de

aus den Jahren 1835 bis 1839, Berlin, 1841, p. 162, arată că în Hârșova mai rămăsesse 60 de case. Asupra pustiirilor aduse de războiul Crimeii se poate cita C. Al-lard, *La Bulgarie orientale*, ca și călugărul rus Partenie căruia locuitorii români i se plâng de aceste neajunsuri la care se adăogă mai apoi ciuma, care pustiște ce mai rămâne ¹.

Fig. 10. — Hârșova. Vederea cetății la 1826. După o stampă contemporană.

trecere al oștilor celor două împărății.

Pustiirea provinciei este un fapt confirmat de toți cei cari au călătorit pe aici după războaiele amintite.

Moltke, în a sa *Campagne des Russes dans la Turquie d'Europe en 1828—1829* și un ofițer turc din această perioadă o înfățișază ca atare ². F. Ritter, în *Briefe über Zustände und Begebenheiten in der Tüirkei*,

În 1809 armatele țarului « comandate de contele Prosorski și mai apoi de prințul Bragation », cuceriau Isaccea, Babadag, Măcin, Hârșova și Constanța ².

În ziua de 25 Iunie 1828, misiunea din care făcea parte Hector de Béarn ³ poposește la Kara-Su, unde află de căderea Hârșovei și a Constanței în mâinile Rușilor.

¹ *Ibid.*, p. 230 și urm.

² A. Otetea, *Contribution à la question d'Orient. Academie Roumaine. Etudes et Recherches IV*, 1930, p. 149.

³ Hector de Béarn, *Quelques souvenirs d'une campagne en Turquie*, Paris 1828. În *Analele Dobrogei IX*, vol. II, p. 194.

¹ C. Brătescu, o. c., p. 229.

² *Ibid.*, p. 229. Căpitanul M. D. Ionescu, *Dobrogea in pragul veacului al XX-lea*, București. 1904, p. 921.

Asupra bogăției malurilor Dunării observă Boucher de Perthes, care, zăbind zidurile în ruină ale cetății Hârșova, amintește de vechiul *Carsium* « în preajma căreia Rușii și Turcii și-au încercat de multe ori puterile ». El mai observă o tabără de corturi, herghelii de cai mici dar foarte viguroși « cirezi de boi și cârduri de porci »¹.

vară pentru strângerea fânului, în vederea iernării.

Când statul maghiar a luat măsuri să nu se mai strice ogoarele, mulți dintre acești păstori au rămas în Dobrogea.

Numărul lor se socotește a fi fost cam de 200.000 de suflete.

Ei se încuscesc cu *Dicienii* și fac agricultură, pe ruinele vechilor sate întocmesc

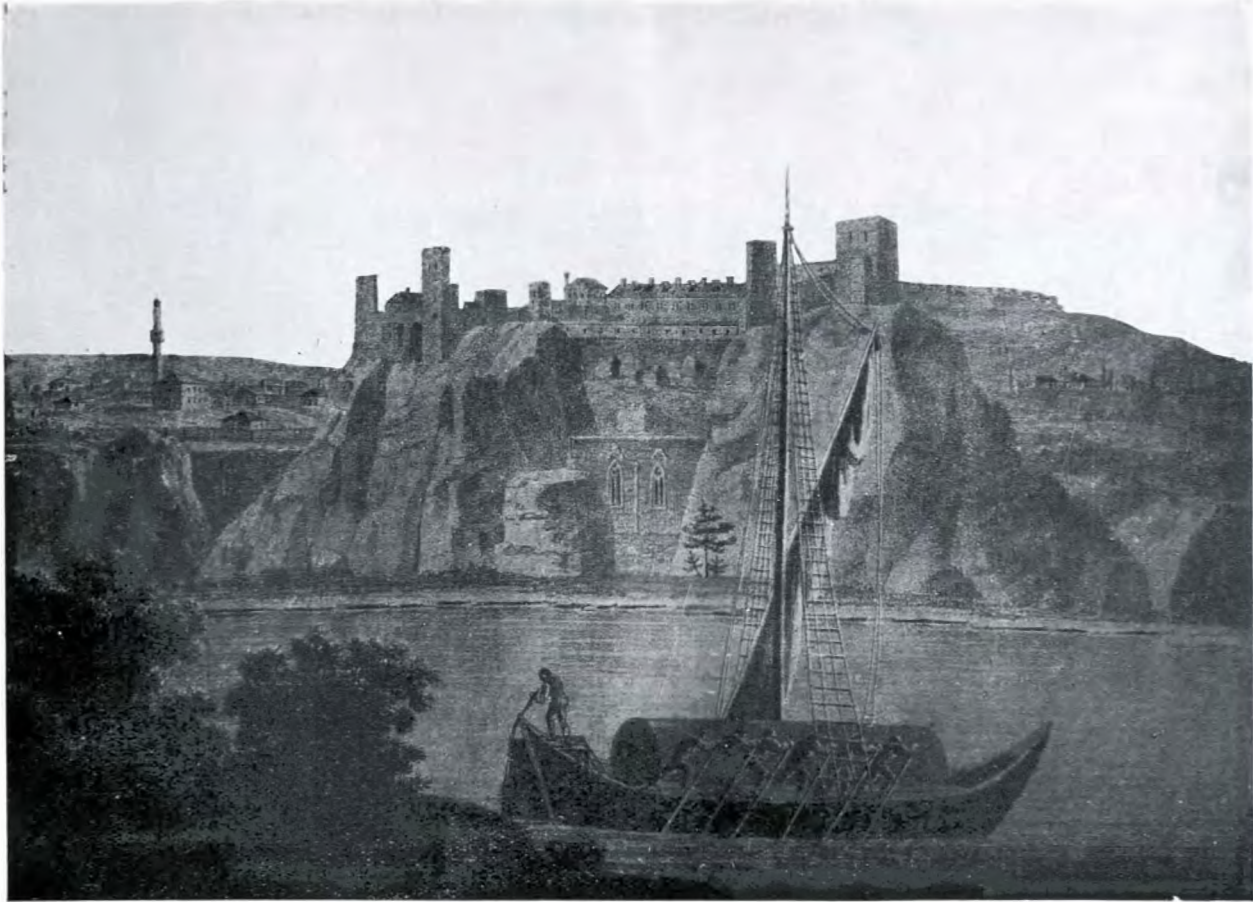

Fig. 11. — Hârșova. Vederea cetății la 1826. După o stampă contemporană.

Cu toate aceste nenorociri ce se abat asupra provinciei « permanența » elementului românesc se poate constata prin *Dicienii* (plugari români), prin pescarii dela Turtucaia până la gurile Dunării, pe ambele maluri, mult mai vechi decât Lipovenii și Rușii, prin păstorii ardeleni dela Săcele, Săliște, Tilișca, Galeș, Rășinari, Poiana și Bod cari veneau cu turmele la iernat în Dobrogea, unii rămânând și peste

altele, ocupă plășile Hârșova, Medgidia și Constanța, întemeiază mănăstirea Cocoș. Cam pela 1850 numărul oilor acestor ciobani se ridică la 1.000.000 care cutrereau toată Dobrogea mergând până spre Varna.

Concluzia care se impune este aceea pe care o trage profesorul C. Brătescu: « *Permanența elementului român în Dobrogea în toate timpurile este un fapt real. Această permanență se explică prin rolul antropogeografic pe care a trebuit să-l joace provincia față de drumurile ce treceau prin ea sau duceau către ea. Dacă pentru alte neamuri cari au circulat dela Sud la Nord*

¹ Boucher de Perthes, *Voyage à Constantinople par l'Italie, la Sicilie et la Grèce, retour par la Mer Noire, la Roumélie, la Bessarabie russe, les Provinces danubiennes etc.* Paris 1853. Traducere de I. Cornea. *Analele Dobrogei*, an. IV, no. 2.

și dela Nord la Sud, Dobrogea a fost numai o poartă sau o porțiune dintr'un drum mai lung — pentru Românii din Carpați, Dobrogea este însuși termenul final al drumurilor lor, care toate se concentrează spre acest pământ »¹.

Războiul din 1877 pune capăt stăpânirii turcești în aceste locuri cărora li se deschide o nouă eră.

După abuzurile lui Said Pașa care este destituit pentru amenințarea cu distrugerea orașului Tulcea, pe baza unui ordin fals, este numit pașa la Tulcea, Fahri bei. Acesta vine în ziua de 7 Aprilie 1877, dar pleacă a doua zi din cauza războiului. La 10 Aprilie

brogea este cetatea din care țara poate fi apărată împotriva atacurilor dela Sud și dela Nord-Est.

Din punct de vedere etnic Dobrogea este pământul spre care se îndreaptă, urmând cursul văilor, populațiile carpatice prisoselnice încă din cele mai vechi timpuri. Ea nu poate fi stăpânită decât de aceste populațiuni carpatice a căror permanență n'a fost întreruptă de nicio stăpânire străină, oricât de aspră și oricât de îndelungată ar fi fost acea stăpânire.

Direcția normală a drumurilor ei este Vest-Est dela uscat la mare ca o continuare a marilor drumuri de comerț din

Fig. 12. — Hârșova. Pietre romane.

lie Rușii intră în Măcin, la 12 Aprilie sunt la Tulcea, iar după un an și jumătate, la 14 Noembrie 1878, trupele române, comandate de generalul Angelescu, iau în stăpânire orașul, fiind primite cu mare entuziasm de mitropolitul Nichifor, consulul francez Emil Langlé și de fruntașii români Costache Boambă, fost judecător sub Turci, Nedelcu Gâscă, Petre Uzumtoma, Mihalache Petrescu, Vasile și Mihalache Sotirescu, precum și alții².

Concluzii. Cetatea Hârșovei de care ne-am ocupat în studiul de față, reprezintă prin așezarea ei un punct strategic la o răspântie de drumuri terestre și fluviale și se încadrează ca bastion a unei cetăți imense care este Dobrogea însăși. (Pl. III). După cum podișul Ardealului reprezintă pentru Români cuibul de apărare împotriva atacurilor din Nordul și Vestul Țării, tot astfel Do-

Vestul și Nord-Vestul Europei către Orientul asiatic.

Odinioară peninsulă, înconjurată de trei părți de apele Mării Negre și legată de Continent printr'un istm, spre cotul Carpaților, apele saline ale Mării Sarmatice și-au lăsat urme la Amara, la Lacul Sărat și în alte locuri pe șesul dintre Carpați și Dunăre¹.

Despre această cetate care este Dobrogea, acel care i-a cercetat cu mai multă competență vechile cetăți, Vasile Pârvan, scrie:

« Dobrogea e o cetate. Zidurile ei sunt malul înalt al Dunării și Mării. Șanțurile ei cu apă sunt Dunărea și Marea. Iar la Miazăzi râpele adânci, care despart Dobrogea noastră de Delioramnul turco-bulgăresc fac a patra lature întărită a mărețului nostru fort de flanc. Ca orice fel de cetate, veche ori nouă, Dobrogea are un mare

¹ C. Brătescu, o. c., p. 235.

² *Analele Dobrogei* IX, vol. II, 1938, pp. 336—338.

¹ C. Brătescu, *Mișcări epirogenetice și caractere morfologice în bazinul Dunării de Jos. Analele Dobrogei*, an. I, no. 4, p. 593.

ținut deschis, pe care îl priveghiază și-l apără de jur împrejurul ei ».

Este câmpia munteană, sudul Moldovei și Basarabiei și prelungirile joase ale podișului Deliormanului.

Ea nu poate fi stăpânită decât de cei din Nord iar de cei din Sud numai în cazul când au și stăpânirea șesului muntean, al Moldovei și Basarabiei.

« Luarea în stăpânire a Dobrogei, care, în trecutul istoric înseamnă: țarm grecesc de mare, țarm românesc de Dunăre, drum turcesc pentru oști prin mijloc, se înfățișează ca un lucru nenatural, adus de împrejurări neașteptate. O mai atentă observare a împrejurărilor arată că nu e așa.

România a putut să nu ceară această întindere teritorială, poporul românesc, Mo-

Fig. 13. — Hârșova. Vedere. În fund școala și biserica.

Lucrul l-au observat și cei din vechime cari i-au zis Sciția Mică, iar Romanii au despărțit-o de Tracia prin valuri, ca și de Sciția prin valurile din Basarabia și Moldova.

« Domnii Țării românești în veacul al XIV-lea și al XV-lea au ascultat de aceste legi ale pământului scitic » cuprinzând grădile Dunării și Sudul Basarabiei.

Luptele date de Germani contra noastră urmează linia Romanilor cu etapele acestora marcate de valuri ».

Iar pentru rostul Românilor în aceste locuri regretatul profesor Iorga scrie:

canul, Cojanul, au pretins-o prin desvoltarea însăși a necesităților istorice »¹. La 1826, înainte de pacea de la Adrianopol, încheiată în urma războiului ruso-turc cetatea se prezintă încă destul de bine. Ea a fost distrusă de Turci, în 1829, din pricina condițiilor tratatului care îi obliga la aceasta. (Fig. 10, 11).

Prin grija domnului V. Cotovu, fostul director al Școlii primare din localitate,

¹ N. Iorga, *Români și Bulgari în Dobrogea*. Câteva simple observații nouă. *Dobrogea*, București, 1928, p. 259.

s'au adunat cu pietate o mulțime de obiecte care dovedesc trecutul Hârșovei și al altor localități din împrejurimi. Risipirea acestui muzeu în războiul din urmă nu l-a descurajat ci l-a îndârjit pe d. Cotovu care și-a refăcut colecțiile și le-a așezat din nou în pritoarea dumisale casă.

Pentru a servi de îndemn învățătorilor și

elevilor d. Cotovu a așezat pietrele vechi în grădinița din fața școlii. (Fig. 12).

Este aici și tradiția lăsată de tatăl dumisale prin a cărui stăruință s'a ridicat școala încăpătoare și frumoasa biserică a orașelului. (Fig. 13).

Intr'un studiu viitor vom arăta rezultatele săpăturilor începute în vara anului 1939.

R É S U M É

LE CHATEAU DE HÂRȘOVA, L'ANTIQUÉ CARSIUM

Il s'agit de la fondation, de la situation et de l'histoire du chateau de Carsium. Fondé probablement au IV-e siècle a. Chr. le chateau de Carsium fût utilisé au dé-cours des siècles par les Romains, les Barbares, les Byzantins, les Turcs, les Rou-mains et les Russes.

L'endroit où il se trouve situé, au som-met d'un rocher, au bord du Danube, face à l'embouchure de la Ialomița, à l'endroit ou se réunissent les eaux des marais formés par le Danube, au croisement des routes

de communications terrestres et fluviales, a contribué a en faire un point fortifié dès les temps les plus reculés.

Ceci explique la concurrence et les luttes entre Romains et Daces, Byzantins et Barbares, Turcs et Roumains, Turcs et Russes.

Ci joint des illustrations et des planches explicatives: vues de sculptures romaines découvertes au cours des fouilles, de ré-sultat de ces fouilles sera publié dans une prochaine étude.

DOBROGEA

IN
TIMPUL ROMANILOR

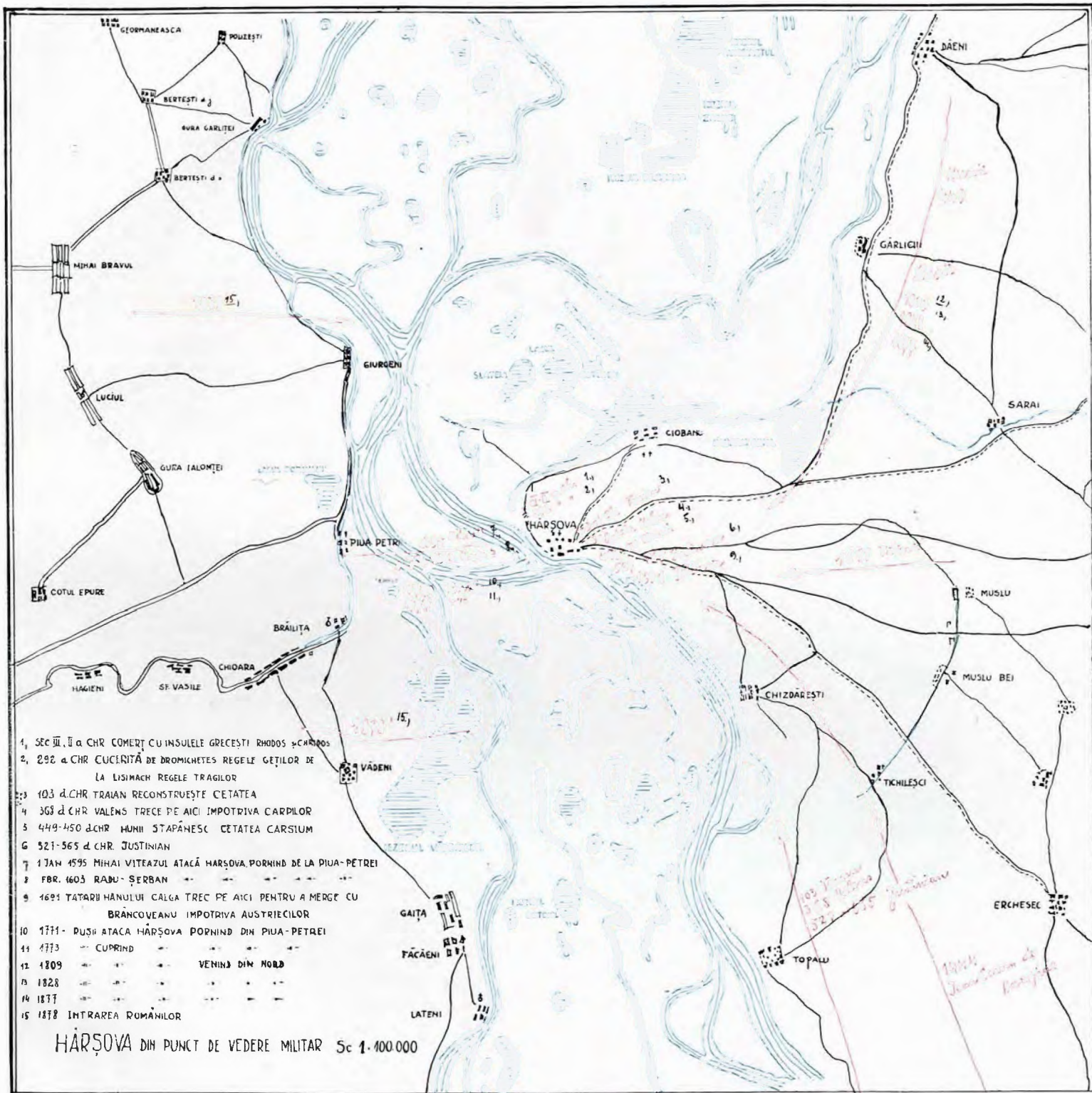
DUPA VAȘILE PĂRVAN

LEGENDA

- CETĂȚI ANTICE
- DRUMURI ANTICE
- STALPI MILITARI
- LOCALITĂȚI CU VRME ROMANE
- LOCALITĂȚI CU VRME GRECEȘTI
- LOCALITĂȚI CU VRME TURCEȘTI
- NOTARELE TERITORIILOR
- VALUL MIC DE PĂMÂNT
- VALUL DE PIATRA
- VALUL MARE DE PĂMÂNT
- TERRITORIUM CARIDAVENSE
- TERRITORIUM HISTRIAE
- TERRITORIUM TOMORVM
- TERRITORIUM CALLATIDIS
- TERRITORIUM CIVITATIS AVSDEC

Drumurile, valurile și cerățile Dobrogei în epoca romană.

Hârșova folosită ca punct strategic în decursul timpurilor.

Este așezată în coasta dealului acoperit de vii, pe un tăpșan de pe care poți vedea până departe în zare. (Fig. 1).

Are formă de treflă, este bine proporționată însă a suferit unele modificări la fațadă în 1877, când s'a refăcut pictura.

Biserica aceasta are hramul Bunei Vestiri, este numită Mărășasca, pare-se, după numele unui Mareș, ctitor; este de zid, cu pridvor sprijinit pe coloane rotunde de cărămidă, legate între ele prin arcuri în acoladă.

Pisania este săpată în piatră, în relief, iar cadrul de piatră al ușii este înflorat.

Ornamentul florat al ușii constă dintr'o margine în relief a cărei parte superioară luând forma de acoladă se termină deasupra mijlocului laturii superioare printr'un ornament care este potirul unei flori. (Fig. 2).

Din pricina văpsirii pisaniei, literele se deslușesc foarte greu.

Cuprinsul pisaniei, pe cât se poate citi, cuprinde hramul și numele acestora cari s'au ostenit cu ridicarea ei, iar la sfârșit data zidirii, 1810.

Exteriorul este împărțit în panouri care merg dela soclu până sub strășină, printr'un sistem de eșituri în formă de coloane dreptunghiulare, având capitele ce amintesc vechiul stil grecesc, răspândit în secolul al XIX-lea, supt influența culturii din epocă.

Pridvorul a fost închis la aceeași reparație pentru motivul că trebuia prelungită biserica și, în acest fel, mărit spațiul.

Panta acoperișului a fost modificată când s'a înlocuit vechiul înveliș prin tablă. Turla însăși, de formă octogonală și cu patul de aceeași formă, s'a acoperit cu tablă din care pricină înfățișarea ei distonează, deși este bine proporționată.

Pe latura de Est a altarului s'a așezat un contrafort în vederea proptirii zidurilor și din cauza pantei care începe la câțiva metri.

Planul are formă de treflă. *Pronaosul* este prevăzut cu o calotă sferică, sprijinită pe arcuri laterale spre Nord și spre Sud, angajate în ziduri și sprijinite prin câte un adaos de cărămidă.

Naosul, a cărui boltă este tot o calotă sferică, este ceva mai încăpător. Bolta naosului este spri-

Fig. 1. — Biserica din Vadu-Săpat. Vedere din spre Sud.

jinită pe patru arcuri dintre care unul deschis, cel dinspre pronaos, iar altele trei formând bolțile absidelor laterale și a altarului, toate de aceeași înălțime.

Tâmpla este de lemn, lucrată în panouri care încadrează icoanele și ușile, simplu sculptată și puțin ornamentată. Icoanele tâmplei sunt lucrate în stil apusean, la 1855, de un Theodor sau Thoma zugravul, cum ne arată inițiala și data pusă pe icoanele împărătești:

« 1855 Θ. Zug. ». (Fig. 3).

Pictura a fost refăcută în 1877, dacă luăm de bună data pusă pe o icoană de zugravul « C. Popescu, 1877 Noemvrie 10 » și dacă judecăm după factura

acestei picturi. Se mai păstrează în altar. În restul bisericii a fost spoită cu var. Se pare că supt această spoială se păstrează vechea zugrăveală dela începutul

din mai multe epoci de către sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui de al XIX-lea. Sunt două icoane împărățești de factură țărănească, de la sfâr-

Fig. 2. — Biserica din Vadu-Săpat. Tâmpla.

secolului al XIX-lea. Un fragment din această veche pictură se mai păstrează în pridvor, unde se poate urmări linia vechilor calote stricate și ele și înlocuite cu un plafon urit, la 1877.

Icoanele sunt de mai multe facturi și datează

șitul secolului al XVIII-lea, înfățișând pe Iisus tronând între Maica Domnului și Sfântul Ioan Botezătorul (fig. 4) și pe Maica Domnului, în aceeași atitudine, între arhanghelii Mihail și Gavriil. (Fig. 5).

De aceeași factură, însă de altă mână și cu o vădită influență rusească în privința alungirii corpurilor, apare icoana Bunei Vestiri (fig. 6), la care

Domnului și pe Sfântul Nicolae. Figurile pline, atitudinea și linia vestmintelor trădează maniera apuseană. (Fig. 8, 9, 10).

Fig. 3. — Biserica din Vadu-Săpat. Cadrul ușii.

se adăugă aceea a stinților arhangheli Mihail și Gavriil. (Fig. 7).

De altă factură, din secolul al XIX-lea, supt influența picturii apusene, sunt o serie de icoane împărătești care înfățișează pe Iisus, pe Maica

La acestea se adăugă scena Bunei Vestiri: un interior cu o măsuță cu baldachin. Pe măsuță este așezată o filacteră pe care stă scris: « Fie mie după cuvântul tău ».

Deasupra este zugrăvit Duhul Sfânt, în chip de

Fig. 4. — Biserica din Vadu-Săpat. Iisus Hristos tronând.

Fig. 6. — Biserica din Vadu-Săpat. Icoana Bunei Vestiri.

Fig. 5. — Biserica din Vadu-Săpat. Maica Domnului tronând.

Fig. 7. — Biserica din Vadu-Săpat. Sf. Arhangheli Mihail și Gavriil.

Fig. 8. — Biserica din Vadu-Săpat. Iisus Hristos.

Fig. 10. — Biserica din Vadu-Săpat. Sf. Nicolae.

Fig. 9. — Biserica din Vadu-Săpat. Maica Domnului.

Fig. 11. — Biserica din Vadu-Săpat. Buna Vestire.

Fig. 12. — Biserica din Vadu-Săpat. Sf. Treime.

porumbel, iar sus în nori, înconjurat de heruvimi, Dumnezeu Tatăl. (Fig. 11).

Buna tradiție a acestei epoci este redată de icoana Sfintei Treimi, de factură apuseană. În această icoană Maica Domnului, înconjurată de serafimi, stă ingenunchiată primind cununa din partea Tatălui și a Fiului. (Fig. 12).

Pentru a ilustra școala unde se formase, zugravul C. Popescu, acel care datează o icoană cu 1877, Noemvrie 10, redăm însăși acea icoană, fără un caracter deosebit, comandată sau lucrată anume de meșter cu sfinții ce și-a ales el însuși pentru considerații personale, de sigur. Altfel nu s'ar înțelege rostul sfinților cari nu prea au legături între ei: Sf. Nifon, Sf. mucenic Vah, Sf. mucenic Serghie, Sf. muceniță Filotheea și Sf. muceniță Tatiana. (Fig. 13).

Inscripțiile de pe potirul de argint cu paharul aurit pe dinăuntru, arată numele donatorilor: « Manoil, Smaranda, Petre, Mara și tot neamul lor ».

Pe câmpul unei pietre de mormânt din pronaos, împodobită pe margine cu un ornament vegetal, constând dintr'un lujer cu flori în formă de pocal și frunze curbate, se citește inscripția:

« Supt această piatră odihnește-se oasele răposărilor robilor lui Dumnezeu Scarlat ierei, Mihail . . . Maria . . . Manole . . . ».

După cutremurul întâmplat la 10 Noemvrie 1940, biserica din Vadu Săpat stă să se năruiască.

BISERICA DIN DRĂGĂNEȘTI-PRAHOVA

Pisania săpată în piatră cu litere aurite:

† « Intru slava, cinstea și lauda prea sfintei și de viață făcătoare Treime. Această sfântă și cinstită

ortodoxă biserică la care să prăznuiește hramul sfinților împărați Constandin și Elena, al sfântului ierarh Nicolae și al sfântului mucenic Mina s'au rădicat din temelie cu toată cheltuiala și osteneala a fraților Xenocrat, Teodor, Atanasie și Constandin și de sora dumnealor Anastasia Xenocrat proprietară fiind a moșiei Drăgănești din districtul Prahova spre a să proslăvi numele Domnului Dumnezeu și Mântuitorului nostru Is. Hs. și spre a numiților ctitori sufletească și veșnică pomenire și a părinților lor. Incepându-se zidirea din temelie la anul 1857, Iunie 24, fiind caimacanul țării Măria sa prințul Alexandru Dimitrie Ghica. Cu blogoslovenia Preasfințitului Mitropolit D. Nifon și s'au săvârșit în zilele prea înălțatului nostru prinț Domnitor Prințipatelor Unite Moldavia și Valachia Alexandru Ioan I la anu, 1860, luna Octomvrie ».

Ca arhitectură și pictură biserica nu prezintă vreun interes deosebit, iar ca împodobire exterioară un număr de turnulețe compromis prin încărcarea fără rost, o atare construcție.

Biserica cea veche din Drăgănești a fost total transformată prin lărgirea ferestrelor și înlocuirea vechilor frsece în epoca de inoie a secolului trecut.

Pisania comunicată mie, încă din 1930, de elevul seminarist Marinescu C. Constantin, are cuprinsul acesta:

« Această svântă și dumnezeiască beserică rădicatu-o-a den temelie și o au zidit până în săvâr-

Fig. 13. — Biserica din Vadu-Săpat. Icoană din 1877 a lui Constantin zugravul.

Fig. 14. — Biserica veche din Drăgănești-Prahova. Pisania.

șitu și o au înfrumusețatu cu a sa osteneală și chel-
tuială cinstitul și de bună rudă dumnealui Șerban
Cantacuzino vel Postelnică. Acum
în zilele luminatului Domnă Io Radul
Leon Voevodă. Intru pomenirea vea-
čnică dumnealui și părinților. Fiind
ispravnică Neagoe Vătavă leat 7175
Av(gust) 1 ».

Literile sunt săpate în relief iar
partea de jos cuprinde un ornament
din frunze împletite. (Fig. 14).

BISERICA DIN GHERGIȚA

A fost înoință la sfârșitul secolului
trecut, păstrându-i-se decorațiunea
exterioară care constă din panouri
așezate în două registre ce se despart
printr'o bandă alcătuită dintr'un brâu
în relief, mărginit de două rânduri
de zimți iar banda de sub streșină
din trei rânduri de zimți, despărțite
prin două dungi drepte (Fig. 15).

Cadrul ușii este de piatră sculptată
în caneluri și în drugii în relief, partea
de sus prezintă un lujer cu flori,
sculptat în spațiul dintre cadrul
exterior în relief și dintre acolada
în relief care închide partea aceasta
și leagă drugii laterali ce formează
marginea dinlăuntru a cadrului.

Inscripția, mărginită de o sculptură
cu motive vegetale, are cuprinsul
următor :

« Această sfântă și dumnezeiască be-
serică den temelia ei ziditu-o-am eu
robul lui Dumnezeu Io Mateiu Bă-
sărab Voevod întru numele Marelui
al lui Hs. Mucenic Procopie de care
lucru tâmplându-i-se Domniei Mele,
avându războiu la Nănișiori pre Ialo-
miță cu vrăjumași (sic) Domniei mele
și a țării cu Vasilie Voevod Moldo-
vlahiei mi-a trimis într'ajutor de bi-
ruință pre Marele Mucenic Procopie și cu vreau
milostivului Dumnezeu și cu ajutorul Sfântului
Mucenic supus-am vrăjmașii supt picioarele Dom-

nului Iisus Hristos. Și i-am rușinat și i-am gonit
den pământul Țării. Și am rădicat aici această

Fig. 15. — Biserica veche din Gherghița-Prahova. Vedere.

beserică pentru biruința cea de vitejie a puternicului
marelui Dumnezeu și pentru ajutorul svântului
mucenic Procopie să fie Dumnie mele pomeană

Fig. 16. — Biserica veche din Gherghița-Prahova. Pisania.

Fig. 17. — Biserica Sf. Dimitrie din Gherghița Prahova. Pisania.

nesăvârșită în veci amin. Mai 26 dni (zile). Văleat 7149. (1641). (Fig. 16). Inscricția a fost tipărită și de N. Iorga¹. În mijlocul inscripției, într'un medalion cu ramă sculptată în linii împletite, flancat de două ornamente florale, este sculptată stema țării: vulturul cu cruce în cioc având deasupra cununa domnească, de o parte și alta a căreia apar două stele.

La cealaltă biserică pisania este închisă într'un cadru în relief, în jurul căruia evoluiază un lujer încărcat de frunze și flori.

« † Această sfântă și dumnezeiască beserică ziditu-o-ou den temelia ei robul lui Dumnezeu Preda Căpitanul, feciorul Paraschivie vornicul întru numele sfântului și marelui mucenică Dimitrie, în zilele prea luminatului Domnului nostru Constandin Băsărabu Voivod și părintelui nostru chir Theodosie Mitropolit ci și pe urma noastră care den creștini cu îndemnuri să de, au mult, au puțin s(ă) fie ctitor cași noi measeța Mai în 10 leat 7213 »². (Fig. 18).

¹ N. Iorga, Inscricții din bisericile României, București, 1908, vol. II, p. 1.

² 1705. Cf. și N. Iorga, o. c., p. 1.

BISERICA DIN CEPTURA DE JOS-PRAHOVA CUTREMURUL DIN 1838

Pe coperta unei evanghelii din 1837, la păr. C. Ilescu.

« Leat 1838 Ghenarie opt zile, Marți noaptea spre Miercuri la ceasul 8 din noapte s'au cutremurat pământu și s'au dărâmat mănăstirea pă jumătate amvon și tinda toată. Și pentru știință am însemnat aicea în sfânta evanghelie ca să să știe ș'am iscălit

Ioan sin popa Iordan Duhovnicu ot Ceptura

Pe foaia interioară:

« Această sfân(tă) și dumnezeiască evanghelie s'au cumpărat de robul lui Dumnezeu Teodor postelnic în drepti lei 46 și au hărăzit-o sfintei biserici Ceptura de Jos, unde să cinstește și prăznuește hramul Intrării în biserică a Maicii Domnului și spre știință a celor ce vor ceti am însemnat. 1838 Aprilie 29.

Popa Gheorghe David »,

CASTRUL ȘI AȘEZAREA ROMANA DELA SLĂVENI-ROMANAȚI

de D. TUDOR

A) DESCRIEREA STAȚIUNEI

Drumul roman ce scoboară din munți, pe malul drept al Oltului, se bifurcă, după ce iese din Romula (Reșca-Romanați). Ramura de apus tae în linie dreaptă câmpia românățeană și se termină la Dunăre, în *Sucidava* (Celei-Romanați). Pe malul drept al Oltului continuă ramura de răsărit, ce lega odinioară așezările romane civile sau militare dela: *Hotărani* (o suburbie a Romulei), *Fărcașele*, *Slăveni* (castru), *Goștavăț*¹, *Brezuica*² *Băbiciul Episcopiei*³, *Scărișoara*, *Jieni-Rusănești*⁴, *Cilieni*, *Tia Mare* (castru) și *Izlaz* (două castre), pe Dunăre⁵. (Fig. 1).

Ca centru militar și civil, Slăvenii apar cea mai de seamă stațiune romană, între Romula și Islaz. Față de Romula e la 15 km, iar de Dunăre la 48 km.

Castrul e situat azi în mijlocul satului Slăveni, iar terenul pe care se întinde, fiind expropiat de stat, e al nimănui. Nefiind protejat (ca mai toate cetățile noastre), marginile îi sunt cotropite de vecini, iar pe aria lui, s'au făcut numeroase gropi pentru scos material constructiv și pământ. (Fig. 2).

Primele știri, asupra castrului și așezării civile, ni le dau *VI. de Blaremburg*⁶, *Felix Lajard*⁷, *A. T. Laurian*⁸, ziarul *Curierul românesc*⁹, *I. Neugebauer*¹⁰,

¹ CIL. III, 14216¹¹ și Tudor, în *Arh. Olteniei* (XV), 1936, p. 114, nr. 14.

² Tudor, o. c., p. 115, nr. 15—17.

³ CIL. III, 13802.

⁴ CIL. III, 8039 și 8040.

⁵ Pentru drumul și urmele romane în această regiune, note importante sunt adunate de Tocilescu în *Mss. Ac. Rom.*, vol. 5133; 5137 și 5139. Vezi și Odobescu, *Antichitățile jud. Romanați*, în *Mem. Acad. Rom.*, t. X (1877), p. 173 și urmât. Descoperiri și cercetări personale, în a mea, *Oltenia romană* (sub tipar).

⁶ În ziarul *Muzeul Național* din 8 Noembrie 1837.

⁷ *Mem. de l'Acad. des Inscriptions et Belles Lettres*, t. XIV (1845), p. 178 și *La découverte du Mithraeum de Slăveni en Valachie*, în *Nouvelles Annales publiées par la section française de l'Institut archéologique de Rome*, t. II (1838), p. 7 și urmât.

⁸ *Istiana*, în *Magaz. ist. pt. Dacia*, t. II (1845), pp. 88 și urmât.

⁹ *An. VIII* (1857), ns. 46—47 din 22 și 27 Noembrie (Blaremburg).

¹⁰ *Dacien nach. d. Überrest. klas. Altert.*, p. 116, Kronstadt, 1854.

*D. A. Sturdza*¹ și *Al. Odobescu*². Singurele săpături, mai mult sondagii au fost începute de Gr. Tocilescu, dar părăsite după trei săptămâni de lucru, cu toate că rezultatele obținute, erau foarte promițătoare³. Ele s'au limitat în a descoperi parțial, porțile *praetoria* și *decumana*, iar în interior, un colț al pretoriului. Fură găsite multe cărămizi scrise și înscricții pe plăci de marmoră, singurele publicate de Tocilescu⁴. Până acum, o descriere sau un plan de situație, ale lagărului, nu s'au publicat.

Castrul e orientat V—E, cu poarta principală așezată către drumul roman ce trece printre el și Olt. Orientarea stă în legătură cu apărarea drumului și a vadului Oltului, împotriva unui atac dinspre răsărit.

Aceiași dispoziție se constată și la cele trei castre din vecinătate, dela Romula.

Măsurat pe linia zidului, castrul avea laturile mari lungi de 140 m, iar cele înguste de 120 m. Era protejat, în afară, de trei șanțuri și două *valuri*, care se succedau, din incintă spre exterior: *fossavallum* — *fossa* — *vallum* — *fossa*. Acestea urmează fidel linia zidului incintei. Măsurată pe coama valului celui mai din afară, cetatea are dimensiunile: 167 × 198 m.

Un al treilea *val* se găsește în interior și pe el se reazimă zidul înconjurător. E înalt azi de 2 m, pe când cele exterioare abia ajung la 1 m. Șanțurile mai păstrează adâncimea de 0,70—1 m. O secțiune făcută în 1893, prin șanțuri și valuri, a arătat că pământul lor era amestecat cu numeroase fragmente ceramice, bucăți de țiglă, cărămizi, și

¹ *Note manuscrise*, publicate de Odobescu, o. c., p. 232.

² O. c., passim; unde sunt reproduse și cea mai mare parte din studiile citate mai sus.

³ Au avut loc dela 10 Oct.—15 Nov. 1893 și conduse de d. P. Polonic, ce ne-a lăsat un scurt raport în l. germană: *Rapport über die Ausgrabungen im römischen Lager bei Slăveni*; cf. Tocilescu, *Mss. Ac. Rom.*, vol. 5133, fil. 83—88. Cf. de asemenea, *An. Ac. Rom.* t. XVIII, p. 100—101.

⁴ *Arch. epigr. Mitth.*, XIX, 1 (1896), pp. 80—84, nrs. 7—14 și *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, p. 120, Bucarest 1900. Cf. și CIL. III; 13799; 13800; 13801, b—d; 14216¹⁶; 14216¹⁷; 14216²⁴; 14216²⁶ a-b; 14216^{30, 31} și 14216^{34, 39}.

dărâmturi de zidărie, ceea ce indică o refacere târzie a lagărului, după cum rezultă și dintr'o inscripție (CIL. III, 13800).

Zidul incintei, distrus în întregime de locuitori, s'a construit numai din cărămidă de mărimea 0,30 × 0,18 m, bine legată cu mortar de var¹. Cetatea e așezată pe un teren slab, format din aluviuni ale Oltului. Deaceia, pentru a feri zidul de prăbușire și crăpături, solul s'a întărit printr'o platformă de beton primitiv, formată din mai multe straturi, compuse din pământ frământat cu petriș, nisip, bulgări de var, cărămidă sfărâmată și lut cleios, totul fiind bine bătut. Acest sistem constructiv a fost bine stabilit la castelul roman dela Săpata de Jos², și mai puțin de Tocilescu la castrele Acidava³ (Enușești-Romanați) și Ioneștii Govorii⁴.

Lățimea zidului și alte detalii asupra lui, ne lipsesc. Castrul are patru porți ce se văd și azi pe teren: câte una pe fiecare latură și au lățimea de 10—12 m, mult prea mare, spre a fi socotită a fi cea primitivă. Ele aveau turnuri pătrate în interior, cu dimensiunile necunoscute.

Porta praetoria cade în mijlocul laturei de E, către Olt și spre drumul roman. Fiind la drum și intrarea cea mai de seamă, era construită cu grijă și toată din cărămidă. Sondagiile făcute în 1893, au scos din dărâmăturile ei, 260 fragmente de marmoră ale unei inscripții ce pomenește refacerea lagărului (CIL. III, 13800). Placa de marmoră fusese fixată deasupra bolții porții.

Porta decumana, opusă porții pretoriene fu cercetată cu un singur șanț și nu a dat nimic important.

Porta principalis dextra și porta principalis sinistra nu cad pe mijlocul laturilor respective, ci se apropie de linia porții pretoriene. Via principalis ce le unea, se distinge și azi.

În interiorul castrului s'au făcut două șanțuri de control, numai la praetorium. Forma acestuia nu s'a urmărit sistematic. Fură aflate în afară de ziduri mai multe camere, o curte și cinci mari baze de coloane, dintre cari trei erau încă *in situ*, în 1932⁵. Reconstruite, erau lungi de 0,93 m., înalte de 0,50 m. și cu diametrul fusului de 0,520 m. Sunt alcătuite din două plinturi inegale și alipite cu un disc, ce forma profilul inferior al coloanei corintice⁶. Ca toate monumentele de seamă, arhitectonice, sculpturale și epigrafice, ale așezărilor romane din câmpia romanăneană, sunt lucrate în calcar de Vrața (Bulgaria). Coloanele, așezate pe ele, separau compartimentul central al pretoriului (*peristylum*) de cel dela intrare (*atrium*). Arhitectura impunătoare a pretoriului este arătată de aceste baze.

La o depărtare de 95 m față de un colț al castrului, D. A. Sturdza⁷ a notat un turn pătrat, lung de 24 m și lat de 20 m. Temeliile lui nu mai pot fi stabilite, fiind distruse și acoperite de gospodăriile sătenilor.

¹ Vezi pentru aceste cărămizi, D. A. Sturdza la Odobescu, o. c., p. 233 și figura.

² V. Christescu, *Ist. militară a Daciei Romane*, p. 151, București, 1937 și în *Dacia V—VI*, pp. 435—447.

³ *Mss. Ac. Rom.*, vol. 5139, fila 40.

⁴ *Id.*, p. 44.

⁵ Tudor, în *Bul. Comis. Mon. Ist.*, XXVI (1933), p. 78, fig. 5.

⁶ *Idem*, p. 79, fig. 6.

⁷ La Odobescu, l. c.

Față de mărimea, forma și așezarea acestui turn, bănuim identificarea lui cu niște terme ale castrului. Exemple similare sunt numeroase în Dacia inferioară, lângă castrele dela: Bumbăești-Gorj¹, Săpata de Jos-Argeș², Bivolari³, Copăceni⁴ și Rădăcinești⁵ toate în Argeș, pe valea Oltului).

În ceea ce privește descrierea așezării civile, informațiile noastre se reduc numai în a constata prezența a numeroase bucăți de cărămidă, olărie

Fig. 1. — Castrul dela Slăveni-Romanați.

romană, fragmente de ziduri și monete de bronz, răspândite pe lângă castru și acoperite de sat. Urmele cele mai bogate sunt de fapt, între castru și Olt, dealungul șoselei romane, pe ale cărei margini și în afară de limitele așezării civile, sunt multe mobile de pământ, desigur, morminte romane. În fața conacului d. dr. Traian Georgescu sunt aduse: un sarcofag cu capacul fragmentar, o coloană și o bucată din profilul unui altar⁶. Un vast cimitir roman, însemnat și cu mici tumuli funerari s'a identificat la gura pârâului Caracal, în Viile Stoenestilor.

Așezarea romană dela Slăveni, mai este cunoscută lumii științifice și prin aflarea, în 1837, a unui interesant templu mithriac. Descrieri și date reduse despre acest *Mithraeum* ne-au lăsat Blarem-

¹ Tudor, în *Bul. Comis. Mon. Ist.*, XXXIII (1940), p. 25 și următ.

² Christescu, în *Dacia V—VI*, l. c.

³ Tocilescu, *Mss. Ac. Rom.*, vol. 5133, fil. 98. Cf. și Tudor, *Castrul și termele romane dela Bivolari pe Olt*, în *Bul. Muz. Militar* (supt tipar).

⁴ Tocilescu, *Mss. Ac. Rom.*, vol. 5133, fil. 12—20.

⁵ *Idem*, fil. 21 și 36.

⁶ Tudor, în *Arh. Olt.*, XV (1936), p. 114, nrs. 10—13. Descrierea așezării și la mine în *Oltenia romană* (sub tipar).

berg, Lajard, Laurian, Curierul românesc și Odorescu¹.

Templul fusese scobit în malul Oltului, la o cotitură a râului. Hruba fu descoperită de săteni și din ea se scoaseră două altare dedicate lui Mithra², basoreliefuli cu scene din mitul zeului persan, precum și alte lucruri. Banul Mihalache Ghica, ministru de interne și mare amator de antichități, achiziționă aceste obiecte pentru colecția sa (unde

strașnică, ce seamănă că sunt din temelia unui portic sau peristil ce slujea ca un fel de intrare la pomenita locuință. Pardoseala din lăuntru era de asemenea de cărămizi ».

Laurian mai menționează aflarea unei baze dela o statuă¹, vase de sacrificii și câteva pedestale. După Lajard, sculpturile din mitreu (dintre care el reproduce numai trei), cu mici deosebiri, reprezentau același subiect.

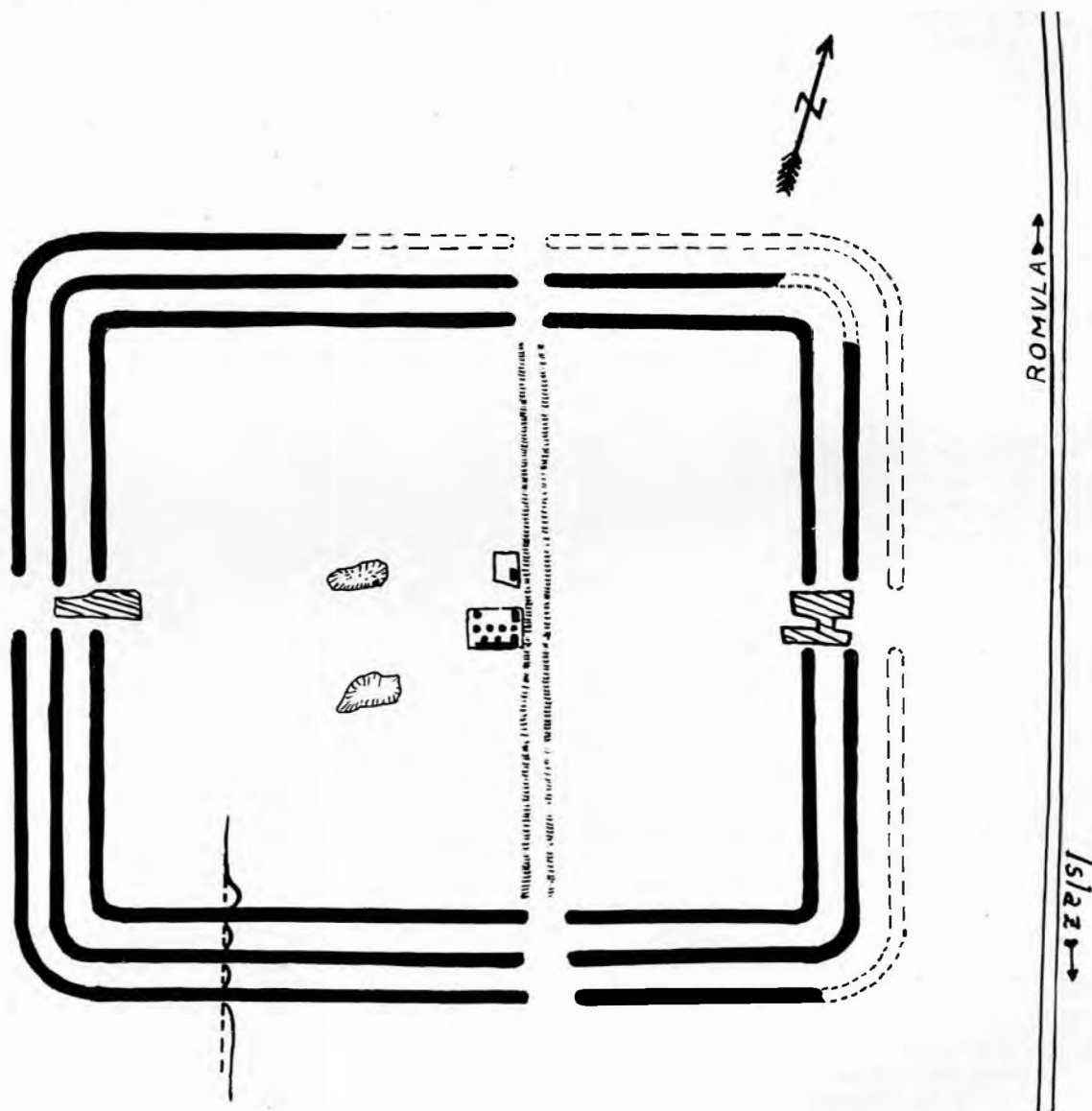

Fig. 2. — Castrul Slăveni.

s'au pierdut) și ordonă săpături, asupra cărora, Blaremburg a scris:

... « s'a dat peste o locuință supterană ale cărei podele fuseseră unse cu o tencuială de ipsos zugrăvit în deosebite fețe. Mai înainte, în locul din afară al locuinței, zăceau încă cărămizi de o mărime

¹ Toți citați mai sus.

² CIL. III, 8038 = 1591, unde se arată greșit a fi fost un singur monument cu inscripția: SOLI INVICTO MITHRAE ARA SOLIS. Despre două altare deosebite vorbesc Blaremburg (l. c.) și Curierul românesc (l. c.).

B) CONSIDERAȚIUNI ISTORICE ȘI TECHNICE

În forma actuală, castrul dela Slăveni este o construcție a fundamentis, executată supt Septimiu Sever, în anul 205, p. Chr. Lucrarea fu opera garni-

¹ Se pare că aceasta a fost luată de proprietarul local, Murgășeanu și dusă în casele sale dela Craiova, unde a fost văcută și publicată de Tocilescu, în Arch. epigr. Mitth., XIX, 1 (1896), p. 81, nr. 11; reeditată în CIL. III, 13799: ob v(ictoria) imp(eratoris) și deasupra soclului, rest dintr'o sculptură ce arată pedes figurae. Vom da un studiu aparte în legătură cu mitreul dela Slăveni.

zoanei locale, *ala I Hispanorum*, care pune și inscripția de fundație deasupra porții pretoriene¹. Numele cohorții apare imprimat și pe o cărămidă, se pare, găsită în ruinele castrului². Din îmbinarea mai multor fragmente ale altei inscripții, găsită în dărâmurile pretoriului, se vede că lucrul fu executat din ordinele legatului imperial al celor trei Dacii, care era în 205 p. Chr., *Mevius Surnus*³. Cohorta completează aceste fortificații supt domnia lui Caracalla, când se numește și *Antoniniana*⁴.

Pentru prima dată, *ala I Hispanorum* e constatată în Dacia inferioară de o diplomă militară dată de Hadrian la 22 Martie 129 p. Chr.⁵. Ea pare a se fi stabilit la Slăveni, odată cu supunerea Daciei. Șederea ei la Slăveni, poate fi urmărită în tot cursul secolului al II-lea p. Chr. În vremea lui Antonin Piul, prin anii 160 p. Chr., e cunoscut un *praepositus* al ei, *Sextus Iulius Possessor*, ce comandase, mai înainte *numerus*-ul de Sirieni din Romula, îndeplinind, în același timp, funcțiunea de *curator* al orașului⁶. Supt Septimiu Sever și Caracalla, prezența ei pe malul Oltului se precizează din inscripțiile amintite mai sus. Este foarte probabilă, permanența ei la Slăveni, până la părăsirea provinciei. Nu știm dacă era *milliaria* sau *quingenaria*. Dacă nu va fi trimis detașamente și în castrul de la Tia Mare sau Islaz, cel dela Slăveni îi era neîncăpător pentru adăpostirea a o mie de soldați călărești. În orice caz, caracterul ei de *equitata* se acomoda foarte bine cu misiunea de a supraveghea partea inferioară a limesului alutan și într'o regiune de câmp, cum e cea românățeană.

Din săpăturile lui Tocilescu, cunoaștem mai multe fragmente de țigle și cărămizi, cu însemnări ale unor soldați din această unitate. Întâlnim astfel, pe un *Aur[elius] Cl... us Ma... (CIL. III, 14216₃₃)*; un trac *Mucianu[s]... ius Cas... (CIL. III, 14216₃₇)*; pe un secretar anonim... *s librarius al[ae] Hispanorum... (CIL. III, 14216₃₁)*; precum și alte fragmente epigrafice⁷.

¹ CIL. III, 13800: [I]m[p. Caes.] L. Sept. Sever[us] Pert. Aug. | [Ar]ab. Ad[iab.] Parth. Max. Trib. Pot. XIII |, [imp]erato[r] XI, cos. III. p.p. et | [imp.] Caes. M. [Aur. A]nt[oni]n[us] Pius Aug. Cos. III | [p]ontif. max. [trib. pot.] XIII. Alae I Hispanor. | a [funda]mentis fecerunt. Începutul r. 5 este scris peste P. SEPT. GETA. NOB. CAES. martelat. Cf. și Tocilescu în *Arch. epigr. Mitth.*, 1896, p. 80, nr. 7; Fouilles, p. 120 și *An. Acad. Rom.*, XVIII, 1 (figura).

² Acum în colecția prof. Ilie Constantinescu-Caracal, cf. Tudor, *Quelques monuments inedits de la Dacie inferieure*, nr. 7, în *Dacia VII* (sub tipar).

³ CIL. III, 14216¹⁶ = 13801: [Imp. Caes. L. Septimio Severo Pio Per]t. Aug. Arab. Adiab. Parth. max. tr. p]ot. [XIII, imp.] XI, cos. III. p.p. de]dic. Ma[evio Suro, leg.] Aug. pr. pr.]. Legatul e cunoscut în Dacia, CIL. III, 1377, 7647 și 7741.

⁴ CIL. III, 14216¹⁷. Tot astfel la Bumbesti-Gorj, castrul e refăcut în 201 p. Chr. când *cohortes I Aurelia Brittonum milliaria* are și epitetul *Antoniana*, cf. CIL. III, 14485, a. Și acolo avem în pretoriu, o dedicație pusă lui Caracalla (Tudor în *Bul. Comis. Mon. Ist.*, 1940, p. 27, nr. 16). Toate inscripțiile stau în legătură cu campania de refortificare strategică a provinciei, începută de Septimiu Sever și continuată de Caracalla.

⁵ CIL. XVI, 75 = CIL. III, XLVI.

⁶ CIL. II, 1180: Sext[us] Iulio Sex[ti] filio, Quir[ina] tribu, Possessor, praef[ecto] coh[ortis] III Gallor[um], praeposito numeri Syror[um] sagittarior[um], item alae primae Hispanor[um], curator civitatis Romulensium, etc. Cf. și Cichorius s. v. *ala in RE*, I, col 1247 și urmât.

⁷ CIL. III: 14216³⁶; 14216³⁸; 14216³⁹ și Tocilescu, *Mss. Ac. Rom.* vol. 5133, p. 85 și 86.

În castrul dela Slăveni au mai staționat și activat temporar la construcții, detașamente trimise de alte unități. Sunt cunoscute aci, cărămizi cu stampila legiunii V Macedonică¹, ale legiunii XI Claudia², ale cohorții *I Flavia Commagenorum*³ și *numerus Syrorum sagittariorum*⁴. Prezența detașamentelor din cele două legiuni, se poate explica prin participarea lor la cucerirea Daciei, sau prin trimiterea unor vexilații pentru apărarea Oltului, în vremea marilor invazii din secolul al III-lea p. Chr. *Cohors I Flavia Commagenorum* și *numerus Syrorum sagittariorum* au făcut parte din garnizoana Romulei⁵, încât, numele lor, pe cărămizile dela Slăveni, se explică prin legături de vecinătate, detașamentele lor dând mâna de ajutor la construcția castrului sau completând paza regiunii.

Refacerea castrului dela Slăveni face parte dintr'un program de lucrări militare inițiat de Septimiu Sever. El repară sau transformă radical multe castru ale Daciei sudice. Pentru a proteja drumul și așezările romane de pe Olt, împăratul împinse granița mai spre răsărit, creind limesul *valachicus* sau *transalutanus*⁶. Rezidirea castrului dela Slăveni ce nu mai făcea parte din linia de apărare a graniței de răsărit și întărirea lui prin trei șanțuri cu două valuri, explică importanța strategică a locului. La Slăveni a fost și e un însemnat vad și loc de trecere peste Olt. Dacă limesul transalutan era rupt, pe aci se da atacul în inima provinciei. Castrul dela Slăveni constituia și un avântpost de apărare pentru orașul cel mai bogat și mai mare al provinciei: *Romula*. Dela Slăveni se desfăcea un alt drum roman care trecea în Muntenia, spre noua frontieră creată de Septimiu Sever.

Castrele fortificate cu două sau trei valuri și mai multe șanțuri, sunt caracteristice castelelor construite sau refăcute la începutul secolului al III-lea p. Chr. În Dacia inferioară le întâlnim numai pe limesul transalutan⁷.

Ultima monedă găsită în castru, e dela Gordian III. Celelalte descoperiri mărunte se vor publica separat.

IL CASTRO ROMANO DI SLĂVENI- ROMANAȚI (ROMANIA)

(RIASSUNTO)

La stazione militare di Slăveni è situata sulla sponda destra dell'Oltul. Essa difendeva la via che conduceva a Romula ed il limes Alutanus. (Fig. 1).

Gli scavi di Tocilescu, fatti nel 1893 no sono stati pubblicati sistematicamente.

¹ CIL. III, 14216²⁴.

² Inedită, în Tocilescu, *Mss.* p. 84. Cărămizi ale legiunii și la Romula, cf. Tudor, în *Bul. Comis. Mon. Ist.*, XXX (1937), p. 117, nr. 300 și Tocilescu, *Mss. Ac. Rom.*, vol. 5133, fil. 77.

³ CIL. III, 14216²⁶.

⁴ CIL. III, 14216³¹⁻³¹.

⁵ Tudor, *Paza Romulei și a împrejurimilor ei*, în *Arhivele Olteniei*, XII (1933), pp. 228—237 și Christescu, *Ist. milit.*, pp. 185 și 199.

⁶ Christescu, în *Istros I*, I (1934), pp. 73—80 și Tudor, *Castrele romane dela Jidava lângă Câmpulung-Muscel*, în *Bucureștii*, II (1936) pp. 89—117.

⁷ Valea Urluii, Ghioca (Crâmpoia), Isbășesti, Băneasa, Urlueni și Săpata de Jos, cf. Tocilescu, *Fouilles*, pp. 121—133 și Christescu, în *Dacia V—VI*, I. c. Pe limesul german: O.R.L. V, 42; VII, 29 XVI, 75, XXXI, etc.

Il castro fu costruito in mattoni è orientato V-E, ha la forma quadrata e misura: 120 × 140 m. Tre valli di terra e tre fosse la circondavano. (Fig. 2). Nelle rovine della porta pretoria e nel pretorio stesso, frammenti epigrafici trovati nel 1893, mostrano che il castro attuale fu costruito sotto Settimio Severo e Caracalla, nel 205 d. Chr.

A Slăveni soggiornava nel secondo e terzo secolo d. Chr. *l'ala I Hispanorum*. Questa ala costruisce il castro, forse coll'aiuto delle altre guarnigioni. Negli scavi Furono trovati mattoni appartenenti alle legioni V Macedonica, XI Claudia, coorte I Flavia Commagenorum e numerus Surorum sagittariorum. Vicino il castro e nella sponda dell'Oltul è stato scoperto, cento anni fa, un grande mitreo.

Sf. Ilie. Icoană din sec. XVIII-lea. Biserica Sf. Ilie Gorgani. București.

Victor Brătulescu, Icoane românești.

UN ZUGRAV ROMÂN NECUNOSCUȚ DIN VEACUL AL XVIII-LEA (1750—1838)

de Pr. I. POPOVICI

Existența zugravului necunoscut din veacul al XVIII-lea, despre care scriem, este dovedită prin însăși lucrarea rămasă dela dânsul și care se află în ctitoria Movileștilor din Târgul Burdujeni.

Aici, zugravul acesta și-a lăsat numele pe două icoane din catapeteasmă.

Lipsa pronumelui, a făcut, vreme îndelungată, aproape imposibilă obținerea de lumini asupra originii sale și nici posibilități de identificare cu persoane mai cunoscute.

Intâmplarea făcând să pot prinde firul unor cercetări fructuoase și văzând că zugravul rămas uitat și necunoscut este Român, am găsit de cuviință să dau la iveală lucrarea de față, cu scopul de a-l pune în discuția specialiștilor, spre a fi studiat și cunoscut precum, pe tot dreptul, merită. Căci zugravul acesta nu numai că este neaș Român — dar este totodată un om cu vaste cunoștințe și pionul introducător al genului italian în iconografia română.

1

În comuna Burdujeni județul Suceava, se află actualmente ca biserică parohială a parohiei Târgului Burdujeni, vechea ctitorie a Movileștilor — fosta mănăstire de călugări « Pantocrator » cu patronul Înălțarea Domnului, zisă mai târziu « Mănăstirea Teodoreni ».

Această biserică este zidită în anul 1597 și este socotită ca a doua ctitorie movilească. Cea dintâi fiind « Mănăstirea Sucevița » zidită prin 1582—84¹.

¹ Lucru curios că ambele ctitorii, nici până azi nu-și au inscripție. Sucevița are numai lespedeza — însă goală — iar aceasta din Burdujeni are numai locul unde avea să fie pusă. Legende spun că Movileștii voiau să vadă mai întâi împlinit pe deplin gândul lor de « reînviere a gloriei străbune unire și reînălțare a neamului românesc de pretutindenea » și apoi să imortalizeze evenimentul prin inscripțiile ce aveau a fi puse. Și cum evenimentul n'a avut loc complet — pe timpul lor — nici inscripțiile dorite nu s'au mai pus. Ba ceva mai mult, constrânși de împrejurări, Ieremia și Simion au renunțat formal, așa că prima ctitorie cu hramul Învierea a rămas pe numele Mitropolitului Gheorghe, iar a doua ctitorie cu hramul Înălțarea, a rămas pe seama lui Teodor Postelnicul, de unde i s'a zis Mănăstirea Teodoreni.

Dintre ambele ctitorii, cea mai greu încercată și expusă tuturor nenorocirilor, a fost aceasta din Burdujeni, deoarece ea este așezată la întâlnirea tuturor drumurilor ce leagă țara cu fosta capitală Suceava¹.

În această situație, nu o singură dată a fost arsă și prădată de avutul său, de către cei ce căutau să atace orașul și marea cetate. Nu mai departe, privească-se desfășurarea evenimentelor cu luptele de succesiune la tronul Moldovei dintre 1608 și 1612, apoi celelalte lupte de până la Miron Barnoschi, apoi cele ale Cazacilor lui Timuș Hmelnișchi ca și cele din timpul lui Sobieschi².

În anul 1664, ajunsă în stare rea, marele cronicar Miron Costin, care ținea în căsătorie pe Ileana fiica lui Ioan Movilă, urmașul ctitorului fondator, în calitate de ctitor o închină la Sfântul Munte, lavra Sfântului Pavel Tebeul³.

Evenimentele dintre 1762—1775, care au precedat pierderea Bucovinei, o aduseseră într'un așa hal de suferință încât Turcii o prefăcuse în grajd pentru caii lor, după ce mai întâi îi scosese și distrusese frumoșii ușori de piatră dela ferestre.

Așa că se cerea o restaurare radicală atât internă cât și externă.

Restaurarea aceasta s'a făcut în 1785 cu o atenție și un lux excepțional, așa precum se și cuvenea

Poate că astăzi, când visul Movileștilor s'a împlinit și întregirea neamului s'a împlinit — lucru curios, chiar prin brațul unui glorios descendent în linie femenină din Movileștii ctitori. (Marele Rege Ferdinand I este în a 13-a generație din Ieremia Movilă: *Albina*, ziarul Fondației Regale, luna VI, tr. II, 15 Iunie 1934, pp. 8—9) — se va găsi nimerit a se pune cuvintele inscripției sorocite atunci acestor două ctitorii, ce revin de drept și de fapt ctitoriile actualei Coroane Regale a României.

¹ Pe rimpul lui Ștefan cel Mare 1457—1504, aici era cea mai puternică zămcă (fortăreață) care servea, dimpreună cu alte două, la apărarea marelui pod de peste apa Sucevei. În ea fusese internată, pentru o vreme, însăși Domnița Maria soția lui Radu cel Frumos, cu fiică-sa Maria-Vochița (1472). Fortăreața a fost distrusă în 1476.

² *Cronicele României* le numără pe toate. Vezi și în *Inscripții de pe manuscrise și cărți vechi din Bucovina*, partea I de S. Fl. Marian, Suceava 1900, p. 45—52.

³ Actul de închinare se află în: *Marian, Portretul lui Miron Costin*, Buletinul Academiei Române din a. 1900; *idem, Inscriptiuni...*, p. 52; *Melchisedec, Notițe de pe la 48 mănăstiri din țară*, a. 1885. Miron Costin, *Opere complete*.

la o ctitorie domnească. Numai ferestrelor nu li s'au putut repune la loc ușorii de piatră precum le avusese dintru început; ci li s'au pus ușori de lemn de stejar, simpli și ferestre cu saltare care să se poată deschide pe jumătate pentru aerisire. Pictura, atât cea de pe pereți cât și cea de pe catapeteasmă, s'a făcut toată din nou, deoarece din cea dela întemeiere (1597—1604) nu se mai putea păstra nimic: cele câteva petece erau imposibil de menținut — și nici de reconstituit nu se putea¹.

Actuala pictură, deci, este cea din veacul al XVIII-lea odată cu restaurarea din anul 1785, restaurare făcută de Arhiepiscopul și Mitropolitul Anania al Sevastiei, precum se dovedește cu cele din inscripția frumos executată pe catapeteasmă, cu caractere mari slavone².

Ca să fiu complet, adaog că în anul 1864 i s'au secularizat acestei foste mănăstiri absolut toate bunurile și a fost lăsată ca simplă biserică pentru popor. Reparații nu i s'au făcut în stil mare. Așa că pictura din interior și catapeteasma nu au suferit nicio schimbare.

2

Oricine privește această zugrăveală rămâne plăcut impresionat. Constată imediat că întreaga operă este fructul unui maestru bun, priceput, îndemânat și cu foarte largi cunoștinți.

Privind mai cu deamănuntul, se vede bine că lucrarea dă pe față în mod distinct patru școli cu stilul și genul lor deosebit. Mai întâi pereții peste tot — școala decorativă pur italiană cu admirabila-i peisagistică, coloritul vioi, cu efect dela distanță, lucrare în tempera. Pe fondul albastru închis, obținut din cretă sau vargras amestecat cu praf de cărbune de stejar, sunt simetric rânduite tablourile biblice, fiecare cu ramă bine adaptată locurilor, lată de 8—9 cm., imitație de sculptură aurită, bine reliefate prin umbră și penumbră. Vine apoi catapeteasma — care nu mai este în formă de perete drept, vrâstat orizontal cu brâe de sculptură; apostolii în firiduțe separate și variate motive naționale uzitate; cu iconițele hramurilor împărătești imbinat câte două subiecte pe aceeași bucată, din care rama sculptată pare mai mult o floare-capriciu, prinsă la distanță. Vine apoi însăși pictura ei, cu totul alte stiluri și genuri decât cea a pereților. Pictura aceasta — icoanele mari, apoi ale celor 12 praznice cu Cina și Sf. naframă, apoi a Mântuitorului ca Arhieru, apoi a Proorocilor cu Maica Domnului cum și grupa de sus cu Sfânta

¹ În altar la proscomidie, s'a dat de părți din vechea pictură fresco din 1600. Acea pictură era făcută de către același maestru care a zugrăvit tot atunci și Sucevița. Legende spun că zugravul din 1600 nu și-a mai terminat lucrarea, deoarece a căzut de pe schele — fără să ni se precizeze unde s'a întâmplat nenorocirea: la Burdujeni sau la Sucevița — căci lucra în răstimpuri, când la una când la alta.

² Deasupra ușilor împărătești se afla scris cu slove de aur: « Siiā catapetazma izdealana blagosloveniemū icoštomū preosviašteinago Arhiepiscope i Mitropolitai Ananii Sevastiiscago v pomianovenie svoe iroditelei 1785 Iulia 25 ». Adică: « Această catapeteasmă s'a făcut cu blagoslovenia și cheltuiala Prea Sfinției Sale Arhiepiscopul și Mitropolitul Anania al Sevastiei, pentru pomenirea sa și a soborului, 1785 Iulie în 25 ».

Cruce — este în stil bizantin; cei doisprezece apostoli tot în stil bizantin, în fine ușile laterale de nord și sud cum și două icoane dela despărțitura a doua a naosului, în genul neo-grec.

Cu toate aceste varietăți de stiluri și genuri, departe de a produce vreo nepotrivelă, totul este deplin armonios și se cunoaște că a lucrat peste tot aceeași mână.

Două însemnări scurte de tot, aflătoare pe două icoane din catapeteasmă, dau numele al acestui maestru: pe o icoană cu data de 1785 Iulie 25 semnează « Veniamin irodiacōn zugraf », iar pe alta cu data de 1783 își strecoară, tot acest nume, printre florile și înfrumusețările perinutei de sub picioarele Mântuitorului ca Arhieru.

Iar ca o sintetizare a celor arătate până aici, precizăm că:

1. Pictura din biserica Movileștilor dela Burdujeni este cea din 1785 de pe timpul restaurării făcută de Mitropolitul Anania al Sevastiei;

2. Că este opera unui « Veniamin irodiacōn zugraf » între 1783 și 25 Iulie 1785.

3

Se pune întrebarea:

Cine să fi fost acest « Veniamin irodiacōn zugraf » în 1785?

Până în anul 1932, toate eforturile depuse ca să află ceva despre acest zugrav, mi-au fost zadarnice.

Din notița sa, nu se putea desprinde altceva, decât că, fiind irodiacōn, era, va să zică, un cleric din cinul călugăresc. Alta nimic mai mult. Am întrebat pe unii localnici mai în vârstă, dar cu răspunsurile lor nu puteam face o dovedire sigură și satisfăcătoare. Un fost paracliser al bisericii, Petru Galin tatăl actualului profesor de desen și pictor bisericesc, Victor Galin din Botoșani, îmi dăduse unele informațiuni pe care eu le credeam de domeniul fanteziei. Am întrebat pe unii vizitatori aleși — somități culturale — precum: Grigore Tocilescu în 1904; Nicolae Iorga în 1904, 1908 și încă odată (după întregirea neamului); O. Tafrali; G. Balș etc., dar toți mi-au spus că n'au cunoștință cu acest nume de zugrav — notându-și-l doar ca să-l aibă în atenție pe viitor.

În anul 1932, datorită celor publicate în Revista Biserica Ortodoxă Română, de către P. S. Arhieru Veniamin Pocitan, vicarul Episcopiei Hușilor, relativ la vechea Episcopie a Hotinului, am putut prinde firul dorit. În adevăr, pornind la început în mod îndoelnic, am dat curând peste dovezi sigure. Așa că astăzi întemeiat pe ele, am putut clarifica și alte lucruri precum se va vedea.

4

Identificarea cu un anonim.

În cele ce urmează vom arăta cu probe, cum că el este « fratele trupesc » — din același tată și aceeași mamă — cu cel ce se întitulează pe pecetia sa « Amfilohie smeritul episcop Hotinului ».

Și iată cum dovedim:

a) Amfilohie, într'o scrisoare a sa din 10 Ianuarie 1768, adresată « Celui întocma Arhieruilor, marele

Arhimandrit al sfintei dumnezești și împărătești Lavre Pecerski, Chiriu Chir Zosima» arată că, el, Amfilohie, «a fost cinstit cu darul arhieresc, cu voia și știrea Patriarhului Țarigradului, prin mâinile a trei sfinți Arhieri, câte și trei Mitropolii:

Anania al Sevastiei

Partenie al Durostorului și

Daniil al Brăilei, stăpânul său¹.

Să reținem deocamdată lucrul acesta că — documentat se probează — cum că pela anul 1767, Episcopul Amfilohie a fost hirotonisit Arhieru de cei trei Mitropolii, dintre care, primul pe care îl enumeră în scrisoarea sa este Anania al Sevastiei, adică exact aceeași persoană, care peste 18 ani — în anul 1785 — a făcut restaurarea ctitoriei Movileștilor din Burdujeni. Din această enumerare, se reliefează și însuși raportul de o deosebită dragoste ce trebuie să fi existat între Episcopul Amfilohie și Mitropolitul Anania².

b) Tot din aceiași scrisoare din 10 Ianuarie 1768, mai găsim ca post scriptum:

«Mai înștiințez pe Sfinția Ta și mă rog că, având noi un după trup frati ci l-am dat acum cinci ani sunt, acolo la zugrăvie în mănăstire în Pecerska, la zugraful Vartholomei, în școala mănăstirii și mă rog milii Sfinției-Tale, ca să nu-l treci cu vederea când vei lua sama au doară va hi învățat și va hi pomenire Sfinției-tali»³.

P. S. Arhieru Veniamin Pocitan Bârlădeanul, vicarul Sfintei Episcopii a Hușilor, autorul studiului, publicat în Biserica Ortodoxă Română adaogă:

«Iată și un frate a lui Amfilohie, care învăța de cinci ani la școala de zugrăvie dela Mănăstirea Pecerska de lângă Chiev la zugravul Vartholomei. Acasta ne arată că Amfilohie era în strânse raporturi cu Rusia, unde trimisese pe fratele său, care trebuie să fi fost tot călugăr, ca să studieze arta de a zugrăvi».

Să reținem și acest al doilea lucru — documentat probat — cum că Episcopul Amfilohie avea, prin anul 1767—1768, un «frate trupesc» dat acolo la școala Pecerski, de cinci ani (1763) pe mâinile lui Vartholomei, să învețe zugrăvia.

Din cele spuse până aici — chiar dacă n'am dispune și de alte dovezi în plus — încă parcă ar fi un motiv de presimțire și am zice: n'ar fi o imposibilitate ca acest «Veniamin irodiacôn zugraf în 1785» să fie una și aceeași persoană cu anonimul «cel după trup frati» al lui Amfilohie din 1768, «dat acum cinci ani» (deci în 1763) «la Vartholomei spre învățătura zugrăviei. Sentimentele de prietenie între Episcopul Amfilohie și Mitropolitul Anania al Sevastiei, restauratorul din 1785, dă loc posibilității faptice unei asemeni identificări.

c) Dar, din cele ce se descriu mai departe acolo în revista Biserica Ortodoxă Română pp. 581 și 583 în biografia Episcopului Amfilohie, referitor la absența sa din eparhie între anii 1769 și 1772, deci îndată după încheierea anului 1768 și dovada făcută că în acest timp Episcopul Amfilohie era în Italia, de unde s'a reîntors abia în Decembrie 1772; apoi, din întrebarea nedumeritoare ce și-a pus-o P. S. autor că adică «ce teologie ortodoxă putea învăța în școlile papistașe...» fără de voie alunecăm cu mintea la opera lui «Veniamin irodiacôn zugraf» din 1785 dela Burdujeni, în care abundă stilul și genul decorativ italian; și ne întărim în convingerea că această lipsă de trei ani consecutivi, se vede că Amfilohie o făcuse în interesul «fratelui său după trup» care nu-i altul decât «Veniamin irodiacônul zugraful», îndată după isprăvirea școlii de zugrăvie din Rusia. Lucrul pare a vorbi dela sine. Așa că, nu singur Amfilohie — și de-o simplă plimbare — s'a dus prin Italia cei trei ani; ci ambii frați împreună, și încă cu scopuri superioare precise: Veniamin pentru desăvârșirea studiilor de zugrăvie și arhitectură — iar el, Amfilohie, ca fratele deplin matur, pentru a-l ajuta pe încă nevrâstnicul frățior printre străini, la priceperea studiilor și nepărăsirea ortodoxei credințe, cum și pentru a se ocupa chiar el însuși, printre timpuri, cu științele reale neteologice, traducând și prelucrând operele sale cunoscute.

Aceasta nu mai poate fi o taină sau o simplă presupunere astăzi; deoarece opera lui «Veniamin zugraful» de aici dela Burdujeni, o dovedește cu prisosință. Căci, dacă numai pentru cei doisprezece apostoli din catapeteazmă, la care se observă distinct genul rusesc al Pecerskăi, se capătă oarecum ușor o lămurire — că doară în Rusia la școala lui Vartholomei învățase acest gen — apoi și pentru restul operei avem nevoie de căpătat lumini. În acest caz apar inevitabilele întrebări: de unde cunoștinți la artistul acesta ca să închipuiască o catapeteazmă atât de neobișnuită cu aspectul de rococo? de unde tablourile murale în genul decorativ italian?¹ De unde chiar crucifixul din altar pentru scos în seara de Joia-mare, pe care, ca la romano-catolici, Mântuitorul are picioarele suprapuse și prinse cu un singur piron?² De unde însăși tehnica și coloritul pur italian, admirabila peisagistică cu efect și de aproape și dela distanță? De unde? Răspunsul se capătă numai prin cele afirmate mai sus — că între 1769 și 1772 «Veniamin irodiacôn zugraf în 1785» a făcut studiile sale de perfecționare în Italia. Așa că, de data aceasta, însăși opera mâinilor sale de aici dela ctitoria Movileștilor din Burdujeni îi

¹ Scrisoarea din 10 Ianuarie 1768, publicată în *Biserica Ortod. Rom.* pe luna Septemvrie 1932, p. 577.

² Acest Anania venise în țară odată cu fostul Mitropolit al Salonicului, Gavriil Calimachi, cel care a fost imediat așezat Mitropolit Moldovei la anul 1758. Anania era poate chiar o rudă a familiei Calimachi, măcar cineva bine văzut al acestei case. În documentele familiei Calimachi, publicate de marele istoric Nicolae Iorga, se vorbește despre acest prelat.

³ Scrisoarea, în originalul ei, a fost scrisă în limba română de Amfilohie — lucru ce ne interesează și servește mult la deslegarea misterului.

¹ Italianul Ioachim Giacomelli — venit în România ca maestru de făcut schele, când cu construcția monumentalei gări Burdujeni, și rămas apoi definitiv la Burdujeni căsătorindu-se aici cu o Româncă — cum locuia chiar la poarta bisericii, venea adesea la această biserică și-i admira cu nesăț pictura, oftând. Întrebat odată de mine de ce oftează când privește la pictură, mi-a dat acest răspuns: îmi trece dorul de țara mea privind-o. Aceasta este o pictură curat italiană. Vorbele lui, spuse prin anul 1904 mi s'au părut glumă. Astăzi descoperirile făcute, confirmă complet adevărul.

² Iconografia ortodoxă reprezintă pe Mântuitorul crucificat având fiecare din picioare câte un piron. *Iconografia*. Tip. Cărților Bisericești, ed. București 1903, p. 260.

dovedește identitatea acestui « Veniamin irodiacon zugraf » cu anonimul « după trup frati » dat prin 1763 la zugravul Vartholomei, Pecerska, Rusia.

Identificarea, deci este probată și așa precum am fost afirmat-o la începerea acestui paragraf.

Totodată mai este probat — din cele de până aici — că în anul 1772, Veniamin făcuse două școli:

1. Cea din Rusia între 1763—1769 și
2. Cea din Italia între 1769—1772.

5

Încă alte două școli.

Am arătat că opera lui « Veniamin irodiacon zugraf » are toate celelalte icoane din catapetesma în stilul pur bizantin genul panselinian din Sfântul Munte al Atonului și că numai ușile laterale dela altar, cum și două icoane din nartica bisericii sunt în genul neo-grec școala din Corfu a timpului.

Vin dela început cu afirmarea că a făcut și școala de pictură bizantină, pe motivul că ambele notițe, despre care am vorbit, sunt puse numai pe icoanele în stil bizantin.

Se întreabă numai — când — și unde a făcut și aceste școli?

Judecând după genul stilului bizantin panselinian, nu greșim a spune că școala aceasta și-a făcut-o la Sfântul Munte al Atonului, unde ctitoria Movileștilor din Burdujeni, știm că era închinată încă din 29 Februarie 1664, de către Miron Costin cronicarul. Acolo în Sfântul Munte era renumita școală de zugrăvie în stilul bizantin panselinian. Arta picturii acesteia este cultivată și până azi de călugării atoniți. La această școală, deci, trebuie să fi învățat și el. Genul icoanelor sale îi destăinuiesc sursa culturală și aici; așa precum și cele în genul italian i-au dovedit școala italiană. Cât privește pentru genul neo-grec, poate tot acolo la Sf. Munte îl va fi învățat; dar nu-i exclusă și posibilitatea șederii unui timp chiar în Corfu. Genul icoanelor din nartica bisericii cum și ușile laterale ale catapetesmei probează că a făcut și această școală.

Constatăm deci, că Veniamin a făcut încă două școale. Și mai constatăm că lucrul său nu era un lucru de mântuială cum obișnuiesc astăzi aproape toți maiștrii¹.

¹ Cele cinci icoane mari ale catapetesmei — Mântuitorul ca proroc, Maica Domnului, Înălțarea (a hramului) și Sf. Proroc Ioan precum și cea din centrul catapetesmei, Mântuitorul ca Arhiepiscop — au în partea de jos a lor semnătura autografă a lui Anania mitropolitul Sevastiei. Neștiutorul ar putea crede la prima vedere că ele sunt zugrăvite de mâna celui ce le semnează. Lucrul se lămurește însă, de îndată ce — în urma unei cercetări atente — găsim strecurat cu o desăvârșită artă, printre înfloriturile perinței de sub picioarele Mântuitorului ca Arhiepiscop, numele lui « Veniamin zugraf 1783 » aproape de autosemnătura lui Anania. Aceasta înseamnă că Anania a semnat cele cinci icoane mari pe care le-a plătit el cu din banii săi proprii.

II. Tot la icoana din centrul catapetesmei, lucru curios, din faldurașii și increșiturile artistic executate pe garnitura de aur a hainelor Maicii Domnului și ale Mântuitorului, apare dela distanță — pe românește — cu caractere amestecate, latine și slavone, cuvintele « Isus nevozut ». Faptul acesta destăinuiește, în plus, origina românească a lui Veniamin.

Data când a mers și timpul cât a stat în Sfântul Munte, nu-l putem preciza exact. Atâta doar putem spune că înainte de 1783 — deoarece între 1783 și 1785 a executat lucrarea din Burdujeni

Creдем аă aceste ultime două școli, el și le-a făcut prin mijlocirea fratelui său Amfilohi către Mitropolitul Anania sau poate chiar și a însuși Mitropolitului Moldovei Gavriil Calimachi, fost al Salonicului. De asemenea credem că, în tot timpul cât a durat studierea, nu s'a depărtat de Sf. Munte ci a rămas locului acolo până la terminare. Cum va fi dus-o, atât pe acolo cât și prin Rusia și prin Italia, și ce doruri de țară l-o fi pălit, numai el singur le știe. Numai el singur știe și cauza pentru care a pus în graiul părinților săi măcar singurele acele două cuvinte — *Isus nevozut* — pe prima sa operă! De asemenea numai cât el știe ce-i va fi simțit sufletul, când, după moda timpului, trebuia să pue în grecește sau în slavonește inscripțiunile ce se cereau, iar în românește niciuna... Va fi suferit, de sigur; dar s'a reîntors în țară cu cel mai bogat capitol de cunoștințe în cele ale picturii, sculpturii, arhitecturii. etc. Privitorul atent se convinge ușor din minuțiozitatea și migălositatea cu care s executate aceste icoane în stil curat bizantin, de gradul de perfecțiune la care a ajuns, cât de stăpân era el pe mâna sa, pe penelul pe care-l mănua, pe ochiul său de adevărat artist, pe pozele pieselor și toate secretele iconografice¹ — pe toate le știa, și limbi streine!

6

Timpul cât a lucrat la Burdujeni.

Dacă ne conducem după datele puse la acest zugrav pe cele două icoane, ar urma că el și-a început lucrarea în anul 1783 și că a terminat-o în anul 1785 Iulie 25. Deci cam doi ani de zile i-au trebuit pentru această operă. Dar el a stat mai mult timp în Burdujeni și anume cam până ce s'au terminat refacerile tuturor clădirilor și transformarea vechiului palat domnesc al Movileștilor în palatul, după moda și cerințele vremii, al stăreției; apoi facerea a o mulțime de alte binale — fie aici la Burdujeni fie pela celelalte moșii pe care le avea mănăstirea pe atunci².

De mai bine de un veac și jumătate, această operă a acestui uitat « Veniamin irodiacon zugraf », formează obiectul de admirare neîntreruptă. Parte cu parte satură aviditatea ochiului și a sufletului în același timp, deopotrivă. Pe vremea de atunci nicăeri prin împrejurimi nu era o altă biserică mai mândră ca ea. Ba ceva mai mult, nu cunosc biserici zugrăvite prin epoca aceea, care, în loc de « biblia pauperum » cum se obișnuia, să fie ca o adevărată sală de expoziție, cu o măestrită imbinare a tuturor genurilor picturale. Bătrânii, deprinși cu moda veche

¹ Monogramele și ingerașii scoși pe fonduri de aur, prin culoare, cu vârful de ac, dovedesc o răbdare excepțională pe care numai omul îndrăgostit de artă sau evlaviosul călugăr o are. El le avea pe amândouă.

² Tot de dânsul a fost dat și planul vechi și al morilor de vânt și cai. Și chiar dacă a mai avut și alte lucrări prin alte părți, tot venea din timp în timp chemat de Mitropolitul Anania, care locuia aici.

picturală, văzând-o pe aceasta, o considerau ca o minune a timpului și ziceau că figurile « par'că-s vii și par'că vorbesc ».

Dintre rezultatele obținute prin renovarea și pictura din 1785, enumăr numai două :

1. Însăși înființarea târgului dela Burdujeni, la anul 1786, cu hrisov în toată regula — nici după un an dela sfințirea bisericii; ceea ce înseamnă că datorită afluenței vizitatorilor s'a înființat, iar vizitatorii erau atrași de luxul și frumusețea Ctitoriei restaurate ¹.

Îi mersese curând vestea pretutindenea. După spusele acelorași bătrâni, la epocile fixate, prin hrisovul domnesc din 1792, a iarmaroacelor anuale, se adunau atâția oameni la mănăstire, încât nu mai încăpeau nici în curtea bisericii ²; iar de Ipas, la hram, era un adevărat pelerinaj.

2. A născut un curent nou artistico-pictural, care a culminat prin înființarea Școalei de Belearte și Pinacotecei din Iași. Bine-cunoscuții Gheorghe Panaiteanu, întemeietorul și directorul Școalei și Pinacotecei dimpreună cu nepotul său Emanoil Baltazar își au originea de aici din Burdujeni. Pronumele lor adevărat era Curcă. Panaite Curcă, tulpina, a avut între alții pe Ștefan, pe Gheorghe și pe o fată Maria. Gheorghe este Gheorghe Panaiteanu; n'a fost căsătorit la tinerețe și n'a avut copii. Ștefan a fost căsătorit și a avut între alții pe Emanoil, care și-a luat numele de Baltazar; a fost purtat prin școli de moșul său Gh. Panaiteanu; a avut un fiu Rafael, care a murit prin străinătate cu prilejul studiilor, și două fete. Maria, din căsătoria sa, a avut, între alți copii, o fată Anica, pe care a ținut-o în căsătorie Petrache Galin fiul preotului Iordache Galin din Burdujeni. Din această ramură feminină din Panaite Curcă, avem astăzi pe profesorul pictor Victor Galin din Botoșani și pe fiul său Rafael actualmente pictor și profesor la Hotin. Afară de acești pictori cu școală, tot prin Gheorghe Panaiteanu (Curcă) dela Burdujeni și-au făcut educația artistică pictorii: Stahi (Iași) și Dăceanu (Galați); iar ca simpli practicanți mai sunt de numărât un Ioan zugraf ot Fetești; un Bartolomeu zugraf ot Siminicea; Onici ot Dumbrăveni etc., dela care au rămas lucrări. Unii mi-au mai spus că însuși pictorul Tătărăscu autorul picturilor dela catedrala mitropolitană din Iași, tot după îndemnul lui Gh. Panaiteanu să se fi devotat artei, studiind prin diverse centre din apus. Din Burdujeni mai plecase și absolvise școala de Belearte din Iași Dimitrie Vasilescu dar acesta a murit prea de

timpuriu lăsând în urmă unele tablouri. Tot din Burdujeni, un tânăr Const. Șoiman, urmând școala normală din Botoșani, unde avusese profesor pe Victor Galin, s'a amoretat de această artă, a făcut studiile de diferență la școala de Belearte Iași și ajunsese profesor prin Bucovina, dar iarăși a murit prea de timpuriu ¹.

Iată ce frumos buchet de profesori și artiști, prin tulpina lor « Panaite Curcă » toți originari din Burdujeni, s'au trezit cu dragostea și gustul picturii datorită operei din ctitoria Movileștilor, de către cel ce se semnează « Veniamin irodiacon zugraf . . . » 1783 sau 1785 Iulie 25.

. . . . Astăzi, mai cu seamă după focul din ziua de Luni 11 Septembrie 1917, din timpul războiului nostru de întregire, ctitoria Movileștilor din Burdujeni este o adevărată jale. Împrejurul clădirii bisericii — care a scăpat ca prin minune — sunt numai ruine. . . printre care au crescut: plopi, mesteacănii, sălcii și ruguri de mure. O coincidență fatală și neexplicabilă a făcut ca realipirea Bucovinei să o găsească, aproape exact, în aceeași stare în care o lăsase la deslipire. În biserică pătrunde ploaia și deteriorează această aleasă pictură ².

II.

IRODIACONUL VENIAMIN ZUGRAF ÎN 1785, IDENTIFICAT CU VENIAMIN ARHIMANDRITUL ȘI IGUMENUL DIN 1838

Dela început afirmam că acest maestru zugraf și irodiacon în 1785, trăia încă, și era deplin sănătos în luna Iulie 1838. Dar acuma el era Arhimandrit și Igumenul Mănăstirii Zagavia din apropierea Hârăului.

Documentul ce-l vom da mai departe, nu numai că dovedește această afirmațiune, dar desleagă totodată și o altă chestiune interesantă precum vom vedea.

¹ Iată ce-mi spusese paracliserul Petru Galin prin anul 1903 ca informații asupra irodiaconului Veniamin. El îmi spusese că era Român — și nu I-am crezut; el îmi spusese despre acel Panaite Curcă și copiii săi . . . curioasă dispoziție artistică în copiii săi — despre ajutorul ce i s'au dat din partea superiorilor mănăstirii lui Gheorghe Panaiteanu ca să-și facă studiile artistice prin școlile din apus; că pictura aceasta din ctitoria Movileștilor a deșteptat gustul artistic într-o mulțime de tineri care au mers apoi prin străinătate să învețe arta; că picturile acestea se datorește și însăși înființarea Pinacotecei și Școalei de Belearte din Iași și n'am crezut. Astăzi în urma cercetărilor și rezultatelor căpătate văd că se adevăresc. Panaite Curcă fostul băețându de ajutor la frecatul colorilor — tulpina atâror artiști !

² Eu, după priceperea mea, am muncit două veri consecutive și am ridicat aproape toate schițele de planuri: situație . . . elevație . . . secțiuni longitudinale și transversale — biserică și clopotniță; apoi aceleași lucrări și pentru fostul palat de vară al Movileștilor devenit palatul stăreției; incinta cu crenelurile; celelalte clădiri foste în curtea bisericii; am reconstituit schița foastelor ferestre cu ușorii de piatră sculptată condus după bucățile întâmplător găsite azi; am copiat ceea ce mi s'a părut de mai mare interes din interior: parchetul dăruit de Ecaterina Împărăteasa Rusiei . . . schița catapetezmei . . . schița reparării tablourilor murale . . . etc. Le arăt vizitatorilor ca probă a interesului depus și mă mângâi cu gândul că poate vor folosi cândva. Parte din aceste schițe au fost împrumutate și serviciului arhitectonic de pe lângă Mitropolia Bucovinei spre a fi copiate.

¹ Hrisovul domnesc de întemeierea oficială din 1792, face mențiune despre cel din 1786, probabil neconform cu Sobornicescul Hrisov din 1785. Planul târgului a fost elaborat tot de Veniamin irodiaconul, în loturile cu bezmân, după legile uzuale de pe atunci, și condițiuni fixate de Hrisov.

² Curtea bisericii între 1785 și 1864 nu era ca astăzi, ci mult mai mică. Pe lângă zidul incintei erau clădiri: arhondaricul spre apus lângă clopotniță (a servit și pentru școală primară o vreme după secularizare); spre Sud erau cămările și droșcările; spre Est erau grajdurile cu cei șaisprezece cai de lux; în colțul de Nord-Est era moara de cai (în cazuri de asediu și bombardări); în partea de Nord-Vest palatul domnesc al stăreției; în jurul bisericii o zonă pentru mormintele de elită separată printr'un grilaj de lemn prins în stâlpi și temelii de piatră.

Din cele câte cunoaștem, se pare că atât Veniamin zugraful cât și fratele său Amfilohi Episcopul, n'aveau obiceiul a-și da pronumele — ci numai simplu numele cu rangul eclesiastic ce-l aveau. Așa, Amfilohie se iscălește cu mâna « Amfilohi episcop Hotinului » sau chiar « Amfilohi Hotiniul »; iar în pecetea sa, stă scris « Amfilohie smerit episcop Hotinului ». Veniamin, așa precum cunoaștem: Veniamin irodiacôn zugraf 1783 și 1785 sau Veniamin Arhimandrit, 1838 Iulii 1. Aceasta, poate mai mult după datina călugărească — adică cel călugărit s'a lepădat de toate cele ale lumii. Pe noi ne interesează foarte mult pronumele, fiindcă prin acesta își arată omul vița și neamul din care se coboară. Pronumele ajută constituirii unui arbore genealogic și înlesnește mult cercetările biografiilor. Documentul ce-l vom da la locul său, dându-ne și însuși pronumele, ne-a dat posibilitatea de a stabili o controversă istorică de până azi asupra obscurității originii lui Amfilohi episcopul Hotinului 1767—1780, făcând lumină pe viitor.

Iată seria de probe:

A) Referitor la Amfilohi:

Din același studiu asupra vechei episcopii a Hotinului, în *Biserica Ortodoxă Română* pag. 583, găsim scris așa:

«... Când și din ce împrejurări Amfilohi se retrage dela Hotin, nu cunoaștem. Dintr'o scrisoare a Mitropolitului Ioachim al Proilaviei, cunoaștem că la 23 Iulii 1780 Amfilohi se afla la Iași; iar Episcopia Hotinului o administra Ioanichie Mitropolitul Proilaviei, care se intitula «și al Hotinului» (Frățiman *op. cit.*, p. 77—78). La 9 Decembrie 1782, ia parte la ipopsifierea episcopului Iacov Stamati al Hușilor împreună cu episcopul grec Matei al Mirelor și cu Leon Gheuca episcopul Romanului, iar a doua zi, în 10 Decembrie la hirotonia lui, împreună cu aceiași episcopi, în biserica episcopiei de Huși (Melchised. *Cronica Episcopiei Hușilor*, p. 345 și C. Erbiceanu *Istoria Mitropoliei Moldovei*, p. 37). Pela 1784—1785, îl aflăm trecut în milele domnești (Iorga, *Studii și Documente*, V, p. 61). La 1787 stetea la Zagavia, comuna Bădeni, județul Iași, pe lângă starețul Daniil. Dintr'o însemnare pe care o găsim la Melchisedec, episcopul Romanului, aflăm că Antonie, fost episcop de Roman între 1787 și 1796, foarte rar liturghisea, de aceea, adeseori chema pe Amfilohi Hotiniul dela schitul Zagavia de liturghisea la Episcopie în locul său (*Cronica Romanului*, II, București, 1875, p. 159). Prin urmare se știa de toți că-și alesese locul de retragere la Zagavia (Pr. C. Bobulescu, *Schitul Zagavia în Rev. Miron Costin*, VII, 1919, Chișinău, p. 39—45, da date interesante despre acest schit). De aici venea adesea la Iași pe lângă Mitropolitul Iacov Stamati, la a cărui hirotonie ca episcop de Huși luase parte și care-l avea ca mâna dreaptă a sa. La Iași săvârșea felurite servicii bisericesti (*Sedințele sf. Sinod sesiunea toamnă, an 1913, București*, p. 79). La Zagavia și-a petrecut el ultimile zile. Aici a închis ochii și a fost înmormântat».

La pag. 585 din *Biserica Ortodoxă Română* mai găsim că pe mormântul său din biserică este scris:

«... moartea biruește pre coroană, pre mitră și pre toate ale omului». Mai este și azi încă un rest din prima lespede de piatră ce fusese pusă prin 1800 când a murit. Biserica din Zagavia este o biserică de piatră, zidită, cum arată inscripția, la 31 Mai 1830, în locul uneia vechi de lemn din 1624, daramată ».

Am transcris aceste lungi citate pentru a scoate în relief cele ce ne interesează și anume:

1. Că Amfilohi, când s'a retras, a venit la Iași — nu în altă localitate.

2. Că își alesese locul de stabilitate la Zagavia, unde este și înmormântat.

3. Că dela Zagavia venea adesea la Iași, săvârșea felurite servicii bisericesti etc.

4. Că Mitropolitul Iacov Stamati îl avea ca pe mâna sa cea dreaptă.

5. Că există o coincidență între data restaurării bisericii din Burdujeni 1783—1785 cu data când figura în contul milelor domnești 1784—1785, lucru ce explică însăși constrângerea de a-l fi recomandat pe fratele său Veniamin zugraful către Anania al Sevastiei să fie preferat.

6. Că data de 31 Mai 1830 când a fost sfințită biserica din Zagavia confirmă adevărul deplinei identificări după datele ce le vom da curând, culese din alte surse.

B) Referitor la Veniamin:

Trecem acuma și la cele referitoare asupra fratelui său Veniamin, pe care le culegem din *Revista Moldovei*, care apare în Botoșani în anul 1926.

În această revistă, în numerile 2 și 3 anul V, 1926, sunt publicate articolele referitoare la Istoricul Monastirei Agafton de lângă Botoșani. Articolele sunt datorate părintelui Alexandru Simionescu, protoiereul județului Botoșani. Istoricul acesta întocmit numai pe baza documentelor aflătoare în arhiva veche a protoieriei, arată că marele Mitropolit Veniamin Costache, pela 1803, când cu înființarea Seminarului clerical dela Socola-Iași, a scos maicele de acolo dela Socola și le-a repartizat pela alte monastiri, unde fuseseră până atunci călugări; iar pe călugări i-a trecut pela alte mănăstiri de călugări. Cam pe la 1814, a transformat și acest schit de călugări a lui Agafton, în schit de călugărițe. Pe atunci schitul Agafton avea o mică bisericuță de lemn. Venind maicele în număr mare și mai târziu grupându-se și cele de pela schiturile desființate din împrejurimi, nu mai aveau loc în bisericuța schitului; așa că se simțea nevoia de o a doua biserică mai mare. Cum pe atunci erau călugărițe nu numai din poporul de jos ca în prezent, ci și din cele mai nobile familii, ca: Pisoschi, Bosie, Dabija, Moscovici, Holban, Dimachi, Tăutu, Codrescu, Iurașcu, Curt etc., starițele erau alese dintre acestea de viță nobilă, care erau cu trecere mare în fața tuturor autorităților — nu ca astăzi. Așa pe la 1814, la Agafton era Stariță Magdalena Pisoschi; iar pe la 1828 Agafia Curt — ambele cum vedem din familii boarești renumite. Agafia Curt, era burdujeneancă și avea aici în Burdujeni frate pe Nihotar Curt care ținea în arendă moșii de ale mănăstirii bezmănul și chiar vama. Documentat se știe că această stareță — Agafia Curt — cu învoirea Mitropolitului

Veniamin, adunase o parte de material și mai aduna încă, în vederea construirii noii biserici. La 1838 fiind adunat material îndestul, tot această stareță dimpreună cu soborul maicelor, cer Mitropolitului Veniamin pe «Preacuviosul Arhimandrit Veniamin igumenul mănăstirii Zagaviei» să le fie povățuitorul și închipuitorul planului . . . etc. Iar Mitropolitul le satisface de urgență dorința dând convenitul ordin — prin care, spre surprinderea noastră, ne dă pronumele acestui Veniamin.

Iată acel ordin:

«Prea Cuviosului Arhimandrit Veniamin Velișcu, Igumen Mănăstirii Zagaviei. — Arhieriească blagoslovenie trimitem Prea Cuvioșiei Tale. — Starița dimpreună cu soborul dela Schitu Agafton, ni-a făcut aratare că în urma blagosloveniei ce mai înainte li s'au dat, puind în lucrare, au adunat materialul trebuincios pentru facerea unei din nou biserici la acel Schit, cerând ca spre a avea oarecare povățuire la începerea și facerea acestui dumnezeesc lăcaș, să fi Preacuvioșia Ta rânduit. După cum vei lua pliroforisire din alăturata lor jalobă, în urmarea căreia scriem Prea-Cuvioșiei-Tale și te însărcinăm ca să mergi la aratatul Schit, și făcând chemarea calfelor de meșteri, vei închipui și planul după împrejurări, adecă de ce mărime să fie și ce proporție să aibă. După care de va fi material deajuns, îți dăm blagoslovenie a să pune temelia și a se începe lucrarea, dându-le tot felul de povețuri întru aceasta și odată cu înștiințare de urmare să ne trimiteti și planul aici spre a-l videa. Al preacuvioșiei tale părinte, blagoslovenie: Veniamin Mitropolit Moldovei. No. 691—1838 Mai 3 — Eșii».

O însemnare din dosul acestui document, făcută de însuși Arhimandritul Veniamin Velișcu, ne arată că, în adevăr, în ziua de 1 Iulie 1838, s'a pus temelia bisericii, față fiind și Protopopul ținutului Ioan Iconomul. Iată și acea însemnare:

«După porunca Înalt Preasfințitului nostru Mitropolit din 3 Mai 1838, arată pe fața hârtiei, astăzi 1 Iulie s'au pus și temelia bisericii pominitului Schit, cu punerea temeliei după tipic, când s'au și început zidirea, față fiind și Protopopul ținutului Iconomul Ioan 1838 Iulie 1. Veniamin Arhimandrit»¹.

Din analiza acestui document, desprindem pentru teza ce susținem următoarele trei puncte:

Întâiul. Că starița Agafia Curt, cerându-l direct Mitropoliei, în mod special, pe Arhimandritul Mănăstirii Zagavia și nu pe altul indiferent care, trebuie să fi avut motive temeinice. Acele motive nu pot fi altele decât următoarele: a) Ca una ce era burdujeneancă — avea cunoștință completă despre ctitoria Movileștilor, restaurată de Mitropolitul de Sivas, Anania, în 1785. b) Avea știință completă și despre actualul «Arhimandrit Veniamin igumenul Mănăstirii Zagavia» — care pe la 1785 pe când era irodiacón, zugrăvisese atât de frumos interiorul bisericii și dăduse toate planurile de restaurare ale tuturor binalelor și însuși palatului stăreției. c) Avea știință că, el, Veniamin

Velișcu, și nu altul — prin priceperea sa adusesse ctitoria ruinată la atâta înfrumusețare încât atrăgea lumea de pretutindenii și că, se cauzase prin lucrările sale și însuși înfințarea târgului. d) Ba mai știa că și bisericii de piatră dela Zagavia, terminată la 31 Mai 1830 tot el îi închipuise planul. e) Și mai știa că — ceea ce nu fusese un altul — acesta avusese o mulțime de lucrări importante pe mâna sa, precum bunăoară palatul mitropolitan din Iași făcut din îndemnul Mitropolitului Iacob Stamatii; și că fusese consultat la închipuirea planului marelui Catedrale Mitropolitane de către însuși Mitropolitul Veniamin Costache. f) Îl știa și-i avusese cuvântul său încă cu 10—15 ani mai înainte — de când începuse a strânge materialul — când acesta îi și dăduse o însemnată sumă bănească drept ajutor¹.

Ea conta pe promisiunea lui — că de va trăi, le va face și planurile necesare, după materialul de care vor dispune. Așa că acum, la 1838 deși avea vârsta de aproape 87—88 ani, îi avea cuvântul că nu le va refuza concursul când i-l vor cere. I l-au cerut și i l-au și căpătat. Iar el, în puțin timp a rânduit toate celea, pornind și zidirea.

Iată, în plus, că și dintr'acestea se probează că el a fost «irodiacónul zugrav» care nu-și pusese pronumele ci numai numele — Veniamin — pe icoanele de care a fost vorba în capitolul I. Stareța Agafia Curt — burdujeneanca — le știa foarte bine, având și ea o vârstă destul de înaintată: aproape 70 de ani.

Al doilea. Alt lucru care se desprinde din documentul sus citat este că și Veniamin zugravul de care ne ocupăm, își avea, prin urmare, sediul său tot la Mănăstirea Zagavia ca și fratele său Amfilohi. Ba, poate, chiar aceasta îl motivase pe Episcopul Amfilohi de și-a ales locul la Zagavia, unde nădăjduia că nu va fi fără căutare pe patul de moarte. În adevăr, Veniamin, făcând biserica de piatră la 1830, a avut grijă și de mormântul prea scumpului său frate, puindu-l alătura cu starețul Iustin cel mort la anul 1820 și după care, poate era el acuma stareț, ca unul ce era cel mai vechiu și mai destoinic².

Dintr'o altă sursă mai aflăm că Veniamin Arhimandritul, era la 17 Iunie 1830 și ca «Dichiu a Mitropoliei de Iași» unde ținea sama Țiganilor Mitropoliei³.

La acea dată, unul din Țigani purtându-se necuviincios cu Dragomanul Grigore Boțan dela Consulatul Prusienesc, acesta a reclamat poliției cazul și Mitropolitul Veniamin Costachi, care nu i-a

¹ În adevăr, între subscriitorii din fruntea listei figurează: întâi ea, Agafia cu 7000 lei, al doilea Arhimandritul Nicón Mironescu cu 3000 lei și al treilea, el Arhimandritul Veniamin Velișcu cu 1000 lei, apoi Ioan și Maria Sorocianu cu 1000 lei etc. *Rev. Mold.*, 3, p. 17.

² Rămâi adânc impresionat de-o așa dragoste frățească: Amfilohi depusese o râvnă atât de mare pentru educația și sprijinirea fratelui său nevrâstnic încât și-a lăsat și eparhia timp de trei ani, spre a fi lângă dânsul în Italia; iar Veniamin, drept recunoștință, i-a zidit biserică pe mormântul său și i-a înfrumusețat sălașul de veci cu lespede pe care să steie scris «moartea biruște pre coroană, pre mitră și pre toate ale omului».

³ *Istoria Mitropoliei Moldovei* de C. Erbiceanu, p. 460 și 463—464.

¹ În *Revista Moldovei* Nr. 3, pp. 16—17, an. 1926, Botoșani. Acesta este documentul la care am făcut aluzie când am început capitolul II.

putut răspunde imediat, « fiindcă Preacuvioșia Sa Arhimandritul Veniamin carele a trebuit a răspunde la cele coprinse în scrisoare a avut neaparată trebuință într'aceiași zi a porni la mănăstirea sa pentru osebite pricini, unde a zăbovit până la 12 a aceștia, a urmat întârzierea »¹.

Iată cum se completează izvoarele și ne lămuresc apoi tocmai ceea ce ne interesează. « Dichiu Veniamin Arhimandritul » era, deci, același cu « Arhimandritul Veniamin Velișcu din 1838 Iunie 1 » către care se trimisese ordinul No. 691 din 3 Mai.

Al treilea. Tot din documentul dela 3 Mai 1838, vedem clar că zugraful nostru « Irodiaconul Veniamin 1785 » — era Arhimandrit în 1838 și-i zicea « Prea Cuviosul Arhimandrit Veniamin Velișcu igumenul Mănăstirii Zagaviei ». Deci vița și neamul din care se coboară « Veniamin irodiacon zugraf 1785 Iulie 25 » precum și « Amfilohi smerit episcop Hotinului » 1767—1780 este Velișcu².

În lipsă de alte colecțiuni de documente, cercetând *Istoria Mitropoliei Moldovei* de C. Erbiceanu, am găsit la pag. 37, că la anul 1760 August în 28, exista un « proin protopop Velișcu la biserica cea albă din Iași, unde este hramul Nașterea (Sf. Ioan Botezătorul) Domnului și Mântuitorului nostru Ius Christos »³.

La 1760 zugraful Veniamin avea cam 10-11 ani, iar fratele său Amfilohi cam 33—35. Precis n'am avut de unde afla⁴.

Se prea poate, deci, ca « proin protopopul Velișcu » să nu fi trăit mai mult, așa că fratele mai mic a rămas complet în grija celui mai mare. Cum între ei era diferență de peste douăzeci de ani vârstă, ușor se explică interesul depus de fratele « matur » pentru cel încă « nevrâstnic » pe care în 1768 Ianuarie 10, îl găsim « acum cinci ani » dat la învățătura zugrăviei la Vartholomei — având cam 17 ani — și intervine cu rugămintea știută.

Dar ceea ce interesează mai mult și încă mult de tot, este constatarea faptului că el — Zugraful Veniamin — « Velișcu » este de origină român; născut în orașul Iași din părinți români; viță de cleric distins cu rangul de « Protopop » — slujitor al altarului « Sfintei Mitropolii ! ». Cine a știut, sau măcar presupus lucrul acesta?! . . . Cine a știut că el este fratele Episcopului Amfilohie?!⁵.

1. Se va ști pe viitor, că acești doi frați — Amfilohi episcopul Hotinului (1767—1780 și Veniamin irodiaconul zugraf, 1785, ajuns Arhimandrit și egumen mănăstirii Zagaviei în 1838 — erau fiii proin protopopului Velișcu din 1760 dela Mitropolia din Iași. Se va ști că sunt Ieșeni, născuți și crescuți în Iași.

¹ Adică la Zagavia cu ocazia sfințirii — căci inscripția dă data de 31 Mai 1830, cum știm — și acolo a zăbovit până la 12 Iunie.

² De aici înainte se ușurează mult cercetarea datelor dorite.

³ Adică biserica pe locul căreia s'a ridicat mai târziu marea catedrală a lui Veniamin Costachi, care este actualmente Mitropolia din Iași.

⁴ Aproximația vârstei lui Amfilohi am făcut-o în raport cu vârsta canonică cerută pentru Arhierie; iar pentru Veniamin, care la 1763 era dat în Rusia la zugrăvie, i-am dat 12—13 ani.

⁵ Despre Amfilohi în anul 1932 atâta se știa: Că este singurul episcop român, cunoscut sub numele de Horiniul. Obârșia și vieța lui nu ne este cunoscută. D-l Iorga îl soco-

2. Se va ști că începutul culturii trebuie să și-l fi făcut în Iași.

3. Că studiile imediat superioare — cel puțin Veniamin și le-a continuat la Chiev.

4. Că — cel puțin Veniamin — și-a făcut studii de perfecționare în Italia.

5. Că fratele « Zugraf » și-a îmbogățit cultura de specialitate făcând și școala de pictură bizantină dela Sfântul Munte al Atonului.

6. Că fratele mai mare a ajuns Episcop Hotinului și mare cărturar al timpului său; iar cel mai mic, deși numai Arhimandrit, igumen și dichiu mitropolitan dar a fost — sui generis — poate unicul exemplar, unica figură din veacul al XVIII-lea, unicul om din clerul monahal cu o cultură atât de vastă în specialitatea sa: care să cunoască desăvârșit în toate amănunțimile, cele ale artei picturale și arhitectonice de pe atunci.

7. Că datorită smereniei cinului din care a făcut parte cum și vitregiei timpurilor în care a trăit, el, omul cu atâtea școli a rămas în umbră, dat uitării, ignorat de autorii de manuale didactice-științifice atâta vreme.

8. Că el este pionul care a introdus în iconografia modernă școala decorativă italiană.

Iată-l adus la lumină, pus în discuție și recomandat tuturor: El este inițiatorul introducerii picturii italiene la noi.

Doritorii cari dispun de timp și au posibilitatea de a cerceta pretutindeni, vor da, de sigur, de mulțime de alte documente, din care vor putea culege date cu mult mai complete și vor putea broda o biografie și un studiu precum merită un asemenea autor.

Se va mai ști, în fine, că pictura ctitoriei Moveștilor din Burdujeni, nu este o pictură a unui mângălit de rând, ci primul fruct al celui mai mare cunoscător pe care l-au avut, în veacul al XVIII-lea, Români moldoveni — clerul monahal. Locul, ce trebuie să-l ocupe această figură distinsă, nu-l pot fixa eu. Eu, cel mult, pot face un apel călduros către toți onorații domni, cari se ocupă cu probleme de felul acesteia, să aibă în cercetare cu o deosebită atenție toate lucrările picturale și arhitectonice dintre anii 1780 și 1840, spre a se vedea « de care dintre ele se leagă numele lui

tește probabil « Putnean » ceea ce nu este exclus, știute fiind vechile legături între Hotin și episcopia Rădăuților. Alții îl cred « moldovean » poate chiar din Basarabia. Vezi *Biserica Ortodoxă Română* pe Septemvrie 1932, p. 577.

Iată deslegarea tuturor nedumeririlor și întrebărilor puse asupra cauzei pentru care Amfilohi, când s'a retras, prin 1780, dela Hotin, a venit la Iașul său scump: Era Ieșan! Venea la rudele și cunoscuții săi . . . venea ca la el acasă, și . . . poate chiar la el acasă. S'a stabilit la Zagavia — loc liniștit — unde mai era și fratele său cu metania și unde se putea ocupa în liniște cu științele, care-i plăceau foarte mult, și, ca Român cu dragoste de tot ce este românesc, să lucreze cărțile și traducerile atât de necesare școlilor.

Iată și deslegarea misterului cu sprijinul ce li se dădea amândurora din partea tuturor Mitropoliților — începând cu Gavriil Calimachi, continuând cu Iacob Stamăți și isprăvind cu marele Veniamin Costachi: căci tatăl lor fusese om cu vază, protopop al Mitropoliei pe timpul marelui naționalist « Mitropolitul Iacob I Putneanul » care la 1752 a adunat Sinod și a hotărât cu blăstăm să nu se mai facă Mitropolit grec în Moldova. Vezi *Istoria Mitropoliei Moldovei* de C. Erbiceanu. p. LIX.

Veniamin Velișcu» — fie că poartă semnătura numelui său, fie că nu o poartă. Al doilea, aș dori ca să se găsească persoane care să copieze în colorii, sau măcar în fotografie, întreg tezaurul operilor sale, parte cu parte și-n ansamblul lor și apoi să-l editeze în volum așa precum fac alte națiuni pentru oamenii lor. Aceasta cu atât mai mult, cu cât se răspândise odată părerea că arta noastră este lucrată toată de artiști streini și că Românul nu-și are propriile sale valori decât cu începere din veacul al XIX-lea încoace.

Oare cine fa face aceasta? și când? Iar în Istoria artelor: pomeni-i-se-va măcar numele și această primă operă a sa dela Burdujeni? ¹.

ANEXĂ

Copie de pe comunicarea făcută profesorului Nicolae Iorga la Vălenii-de-Munte în Septemvrie 1934.

« Irodiacul Veniamin Zugraf 1785 »

Precizări documentate

1. El trăia încă pela anul 1838 Iulie 1.

Dovadă este că a făcut la această dată planul bisericii celei mari din Mănăstirea Agafton de lângă Botoșani. Dar la 1838 îi zicea « Prea Cuviosul Arhimandrit Veniamin Velișcu igumenul Mănăstirii Zagaviei ». El fusese cerut Mitropolitului Veniamin Costachi de stareța Agafia Curt, care motivată prin aceea că era originară din Burdujeni (familia Curt de aici era rudă apropiată) îi cunoștea calitățile de când cu restaurarea Mănăstirii Burdujeni. Îl mai cunoștea și din alte lucrări ale sale precum chiar biserica de piatră a Mănăstirii Zagavia făcută în 1830 (A se vedea Ordinul Nr. 691 din 3 Mai 1838, dat din Iași de Mitr. Veniamin Cost. publicat în *Revista Moldovei* (Botoșani) an. 1926, Nr. 3, pp. 16—17).

2. Pronumele său, deci, era Velișcu — sau Velișco.

Dovadă aceeași adresă a Mitropolitului Veniamin Costachi din 3 Mai 1838 cu Nr. 691.

3. Era « fratele trupesc » a lui Amfilohi Hotiniul episcopul Hotinului (1767—1780).

Dovadă, cele din *Revista Sfântului Sinod Biserica Ortodoxă* pe Septemvrie 1932, pp. 579—580. Deci Episcopul Amfilohi era și cel cu pronumele Velișcu.

4. Tatăl ambilor frați este « Sfinția Sa părintele Velișco (la 1760 August 28) proin protopop, dela Sfânta biserică cea albă din Iași, unde este hramul Nașterii (Sf. Ioan Botezătorul) Domnului Dumnezeu și Mântuitorului Nostru Iisus Christos ».

Vezi *Ist. Mitr. Mold. de C. Erbiceanu*, 1888, p. 27. Doc. XXIV.

5. Deci atât Amfilohi cât și Veniamin sunt născuți în orașul Iași.

¹ În prezent, biserica din Burdujeni e gata să-și înceapă reparațiunile externe și interne. Momentul este cel mai nimerit pentru studierea și fotografierea propusă.

Prin aceasta se curmă orice controversă istorică asupra originii obscure a Episcopului Amfilohi Hotiniul (1767—1780).

6. « Veniamin irodiacul zugraf 1785 » a fost dus la școala mănăstirii Pecersca în anul 1763 la zugraful Vartholomei.

Dovadă. *Rev. Bis. Ort. Română*, p. 580. (Emit părerea să fi avut 12—13 ani, deci în acest caz s'ar fi născut pela 1750—1751; iar la 1838 era aproape de 88 ani. Când a murit nu se știe exact). Acolo în Rusia a învățat el pictura în genul rusesc.

7. Reintors în țară, acum fratele său era Episcop de Hotin.

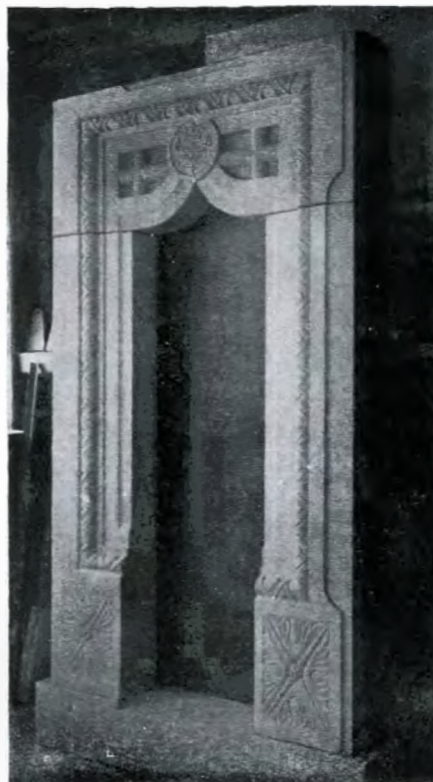

Fig. 1. — Cadru de fereastră pentru biserica din Burdujeni.

Dovadă. *Biser. Ortod. Rom. l. c.*, p. 577. Amfilohi fusese « cinstit cu darul arhieresc, cu voia și știrea Patriarhului Țarigradului, prin mâinile a trei sfinți arhieriei, câteși trei Mitropoliți: Anania al Sevastiei (cel care s'a stabilit la Burdujeni îndată după răpirea Bucovinei (1774—1775) și a restaurat biserica Mănăstirii lui Teodor Movilă Postelnicul la 1780-1785), Partenie al Dristorului și Daniil al Brăilei » (*Biser. Ort. Rom.*, idem.). Ușor, deci se explică angajarea lui « Veniamin irodiacul în 1783—1785 zugraf » pentru efectuarea lucrărilor de restaurare, mai cu seamă că era la această dată maistru deplin format în studiile arhitectonice și picturale — avea 35 de ani etate.

8. El a însoțit pe fratele său în Italia, sau mai bine zis Amfilohi pe dânsul între anii 1769—1772 (*Biser. Ortod. Rom.*, p. 581) unde a studiat pictura italiană și arhitectura.

9. A stat un timp la Zagavia, apoi prin Anania al Sevastiei și Gavriil Calimachi a mers la Sfântul

Munte Atos, unde a studiat atât stilul bizantin cât și cel neo-grec.

10. La Burdujeni și-a sintetizat și immortalizat el, prin opera sa, aproape totul cât învățase. Aici a executat:

catapeteasma, icoanele catapetesmei, ușile laterale din catapeteasmă și cele două icoane din biserică.

Afară de aceasta, tot el — Irodiaconul Veniamin — a dat planul de restaurare și prefacere a

«Palatului Movileștilor» în «Palatul stăreției», palat, care a ars, precum se știe, dar totuși datorită Iconomului Ioan Popovici, avem planul acestui palat pe care îl locuia în anul 1904, fiindcă ținea loc de casă parohială (și pe care l-ați găsit zugrăvind atunci când, în anul 1904, ați vizitat pentru prima oară biserica din Burdujeni.

Dovadă. *Sate și Mănăstiri de N. Iorga*, p. 16, ed. II.

R É S U M É F R A N Ç A I S

- VICTOR BRĂTULESCU, *Le chateau de Hârșova, l'antique Carsium* (v. p. 24).
- *Églises du district de Prahova.*
 - *Église de Vadu-Săpat, fondée au commencement du XIX-e siècle.* Intéressantes sculptures et icônes.
 - *Églises de Drăgănești.* Inscriptions de fondation du XIX-e et du XVII-e siècles.
 - *Églises de Gherghița fondées au XVII-e et XVIII-e siècles.*
- *Église de Ceptura.* Notice sur le tremblement de terre de 1838.
- D. TUDOR, *Castra Daciae Inferioris II.* Résumé en italien.
- Pr. I. POPOVICI, *Un peintre roumain inconnu au XVIII-e siècle (1750—1838).* Il s'agit d'un moine peintre, l'archimandrite Benjamin, l'igoumene du couvent de Zagavia, frère de l'Evêque Amfilochius de Hotin.

TABLA DE MATERII

	<u>Pagina</u>		<u>Pagina</u>
T E X T		BISERICI DIN PRAHOVA	
Victor Brătulescu, <i>Cetatea Hârșova în legătură cu Dobrogea și cu ținuturile înconjurătoare</i>	3	<i>Biserica din Vadu-Săpat</i>	
— <i>Biserici din Prahova</i>	25	Fig. 1. — Biserica din Vadu-Săpat. Vedere dinspre Sud	25
D. Tudor, <i>Castra Daciae Inferioris (Castrul și așezarea romană dela Slăveni-Romanați)</i>	34	Fig. 2. — Biserica din Vadu-Săpat. Tâmpla	26
Pr. I. Popovici, <i>Un zugrav român necunoscut din veacul al XVIII-lea (1750—1838)</i>	39	Fig. 3. — Biserica din Vadu-Săpat. Cadru! ușii	27
— <i>Rezumat francez</i>	48	Fig. 4. — Biserica din Vadu-Săpat. Iisus Hristos tronând	28
ILUSTRĂȚIUNI		Fig. 5. — Biserica din Vadu-Săpat. Maica Domnului tronând	28
<i>Cetatea Hârșova în legătură cu Dobrogea și cu ținuturile înconjurătoare</i>		Fig. 6. — Biserica din Vadu-Săpat. Icoana Bunei Vestiri	28
Fig. 1. — Hârșova. Vedere de peste Dunăre	3	Fig. 7. — Biserica din Vadu-Săpat. Sfinții Arhangheli Mihail și Gavril	28
Fig. 2. — Hârșova. Vedere generală. În fund turnul comandantului	5	Fig. 8. — Biserica din Vadu-Săpat. Iisus Hristos	29
Fig. 3. — Cetatea Hârșova. Vedere de peste Dunăre	7	Fig. 9. — Biserica din Vadu-Săpat. Maica Domnului	29
Fig. 4. — Hârșova. Stânca pe care se află cetatea Carsium	9	Fig. 10. — Biserica din Vadu-Săpat. Sf. Nicolae	29
Fig. 5. — Hârșova. Colți de stâncă și urme de ziduri în latura de Sud	11	Fig. 11. — Biserica din Vadu-Săpat. Buna Vestire	29
Fig. 6. — Hârșova. Spărtură între stânci cu locul de coborîre spre Dunăre	13	Fig. 12. — Biserica din Vadu-Săpat. Sf. Treime	30
Fig. 7. — Hârșova. Piatră sculptată, încastrată la temelia zidului turnului comandantului	15	Fig. 13. — Biserica din Vadu-Săpat. Icoană din 1877, a lui Constantin zugravul	30
Fig. 8. — Hârșova. Friză de colț. Sculptură romană în piatră, descoperită în săpăturile din 1939	17	<i>Biserica din Drăgănești-Prahova</i>	
Fig. 9. — Hârșova. Zidul de mișcăci care face legătura între două stânci	19	Fig. 14. — Biserica veche din Drăgănești-Prahova. Pisania	31
Fig. 10. — Hârșova. Vederea cetății la 1826. După o stampă contemporană	20	<i>Biserica din Gherghița-Prahova</i>	
Fig. 11. — Hârșova. Vederea cetății la 1826. După o stampă contemporană	21	Fig. 15. — Biserica veche din Gherghița-Prahova. Vedere	31
Fig. 12. — Hârșova. Pietre romane	22	Fig. 16. — Biserica veche din Gherghița-Prahova. Pisania	32
Fig. 13. — Hârșova. Vedere. În fund școala și biserica	23	Fig. 17. — Biserica Sf. Dimitrie din Gherghița-Prahova. Pisania	32
Pl. I. — Drumurile, valurile și cetățile Dobrogei în epoca romană		<i>Castra Daciae Inferioris</i>	
Pl. II. — Drumurile și cetățile principale în epoca romană.		Castrul și așezarea romană dela Slăveni-Romanați	
Pl. III. — Hârșova folosită ca punct strategic în decursul timpurilor.		Fig. 1. — Castrul dela Slăveni-Romanați	35
		Fig. 2. — Castrul Slăveni	36
		<i>Un zugrav român necunoscut din veacul al XVIII-lea (1750—1838)</i>	
		Fig. 1. — Cadru de fereastră pentru biserica din Burdujeni	47

Redacția :

SECRETARIATUL COMISIUNII MONUMENTELOR ISTORICE

București, Strada General Berthelot Nr. 28

Secretar-Director: *VICTOR BRĂTULESCU*

PREȚUL 120 LEI.

C. 68.134.

A N U L X X X I I I

F A S C I C O L A 1 0 6

O C T O M V R I E - D E C E M V R I E 1940

1 9 4 0

BULETINUL COMISIUNII MONUMENTELOR ISTORICE

A N U L X X X I I I

F A S C I C O L A 1 0 6

O C T O M V R I E - D E C E M V R I E 1940

1 9 4 0

MONITORUL OFICIAL ȘI IMPRIMERIILE STATULUI, IMPRIMERIA NAȚIONALĂ. BUCUREȘTI

Ministru: **TRAIAN BRĂILEANU**

COMISIUNEA MONUMENTELOR ISTORICE

Președinte: N. IORGA † 28 Noemvrie 1940.

Membri: *Petru Antonescu, N. Ghika-Budești, Sc. Lambrino, Alexandru Lăpedatu, G. Oprescu, Pr. Nic. Popescu, Aurelian Sacerdoțeanu, Victor Ștefănescu, Arthur Verona.*

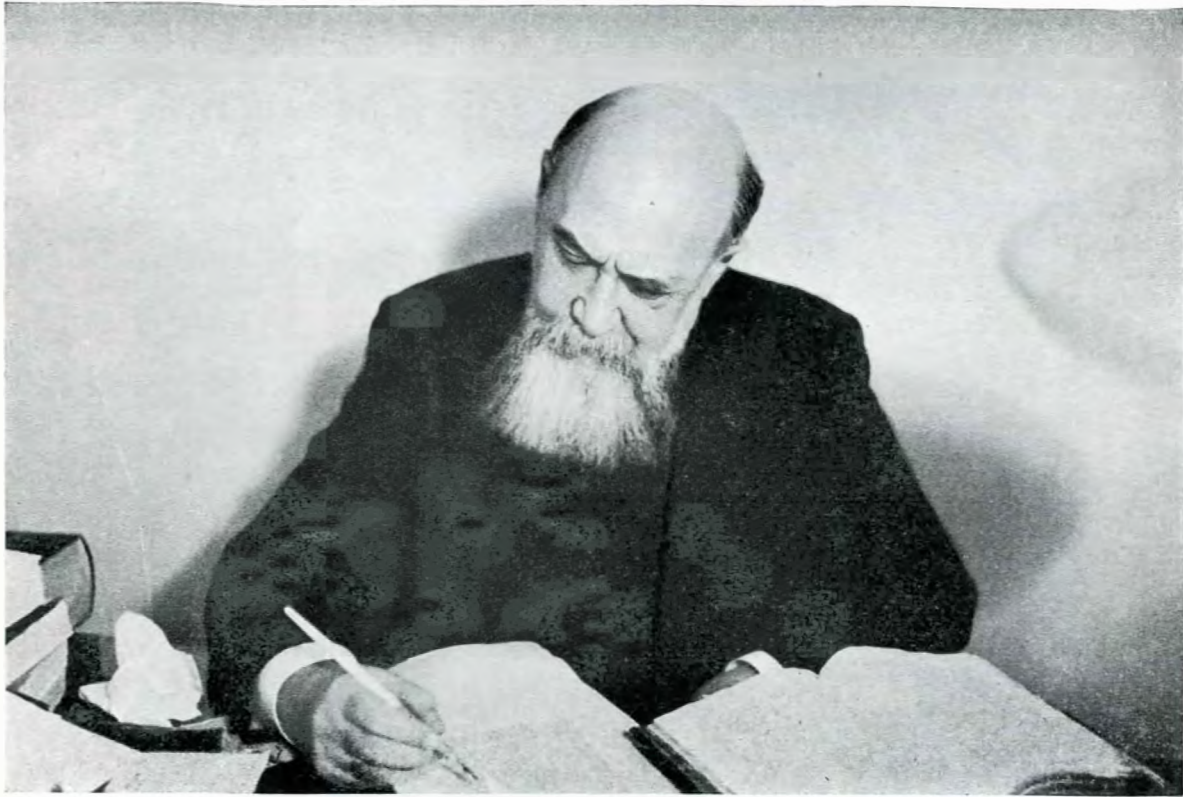
Secretar-Director: VICTOR BRĂTULESCU

† N. I O R G A

1871—1940

A pierit dintre noi, în chip năpraznic și neașteptat, acela care a fost președintele Comisiunii Monumentelor Istorice de la 1923 și până la 28 Noembrie 1940.

Grija deosebită pe care o purta vechilor noastre lăcașuri de credință și rugăciune, truda pe care a depus-o într'un lung șir de ani, răscolind depozite întregi de material

i N. Iorga.

Prin numeroasele sale cercetări întreprinse în câmpul vechei noastre arte religioase, multe din ele apărute în această publicație sau prin îngrijirea Comisiunii Monumentelor Istorice, profesorul Nicolae Iorga era socotit și aici, ca și în alte domenii istorice, o înaltă autoritate.

documentar, străbătând pe orice fel de vreme drumuri anevoioase, până la așezările din funduri de văi, de pe plaiuri de munți și coaste repezi de dealuri, îl așează în rândul marilor ostenitori pentru sfintele ctitorii românești. Învățat ca nimeni altul, deschizător de drumuri și cercetător neobosit, sfătuitor

ascultat, a fost pentru Comisiune un neprețuit îndrumător, iar pentru monumentele istorice, de pe întregul cuprins al țării, un aprig ocrotitor.

Îl vor pomeni în rugile lor slujitorii bisericilor și mănăstirilor românești a căror apărare a luat-o cu vorba și cu scrisul, la toate prilejurile, își vor aminti cu duioșie acei cari au cercetat în tovărășia lui vechile mănăstiri și au întârziat alături de el, la lumina slabă a lumânării, în ceasuri târzii de noapte, ca să descifreze o inscripție ștearsă de vreme sau un document învechit.

«Comoară nesecată de informații», cum l-a numit la ultimul Congres internațional

de Istorie, la Zürich, învățatul german Holtzmann, Nicolae Iorga a coborât în lumea umbrelor înainte de vreme.

Congresele internaționale de istorie și de bizantinologie vor fi lipsite de acum încolo de strălucitoarea lui inteligență, iar locul prins de el în atâtea ramuri de cercetare, în câmpul românesc al științelor istorice, va rămânea vreme îndelungată văduvit de o covârșitoare personalitate.

O pioasă amintire pentru toți acei cari l-au cunoscut și un creștinesc Dumnezeu să-l ierte și să-l odihnească.

V. B.

Sf. Nicolae. Icoana lui Neagoe Basarab.

Victor Brătulescu. Icoane românești.

MĂNĂSTIREA POLOVRAGI

de VICTOR BRĂTULESCU

În marginea satului cu același nume, sub o culme împădurită, pe malul stâng al Oltețului care curge zgomotos în albia lui adâncă, stă singuratecă între zidurile ei de piatră Mănăstirea Polovragi. (Fig. 1).

Intrarea în curte e străjuită de o clopotniță scundă așezată în laturea de miazăzi, în rândul zidului care închide curtea.

Hramul bisericii este Adormirea Maicii Domnului și este zugrăvit în panoul de de-asupra porților de intrare ca și de-asupra ușii bisericii înălțate aici de boierul *Danciu Pârâianul* în vremea lui Matei Basarab.

Biserica însăși se profilează pe un covor de iarbă verde și este păzită la intrare, de o parte și alta, de doi brazi înalți ale căror frunze vuiesc puternic în vreme de furtună, întregind în acest fel muzica apelor involburate ale Oltețului din vale. (Fig. 2).

Privită din afară clopotnița cu câte două ferestre laterale, spre partea de Sud, lasă a se vedea un număr de locșoare prin care, la cazuri de nevoie, cei dinlăuntru se apărau cu armele. (Fig. 3).

Biserica a fost ridicată dar neterminată de jupân *Danciu Pârâianul*, precum arată inscripția zugrăvită în pronaos.

Socul de cărămidă așezată în trei rânduri ce se alternează cu piatră de râu, lasă ici și colo, între bolovani, a se ivi și cărămizi așezate vertical, după vechiul sistem de construcție din secolele anterioare. El iese din linia zidului lăsând în afară o pantă înclinată.

Apareiajul e alcătuit din cinci șiruri de cărămizi așezate pe trei rânduri. Între ele, în locul pietrei de talie, tencuiala este

marcată de câte o cărămidă verticală. (Fig. 4).

Deasupra se vede o bandă lată de cărămidă aparentă, apoi un ciubuc în relief și altă bandă de trei rânduri de zimți.

Până sub streășină biserica e tencuită ca și cele trei rânduri de zimți care încunună partea superioară a zidului, pe care se sprijine acoperișul înfundat.

Turla pantocratorului este de forma unei prisme poligonale, cu douăsprezece laturi și se sprijină pe un pat de formă pătrată.

În patru laturi sunt patru ferestre iar între ferestre câte două firide oarbe, de aceeași lungime. Arcurile firidelor sunt încununate cu câte două rânduri de zimți.

Greutatea turlei este susținută de un pat de formă patrată, care la rândul său se sprijină pe patru arcuri ale căror picioare marchează deschiderile spre pronaos, spre altar și spre sânii laterali de Nord și de Sud și care fac parte din însăși grosimea zidului.

Pridvorul deschis se razimă pe opt coloane în opt laturi, cu capitele și baze de formă patrată și legate între ele prin arcuri simple. Arcurile sunt împodobite pe toate cele trei fețe prin decorațiuni de stil brâncovenesc. (Fig. 5).

Capitelele de coloane cu caneluri, încastrate în zidurile pridvorului arată proveniența lor dela altă construcție mai veche. Provin de bună seamă dela vechea biserică înființată în vremea lui Moise Vodă¹.

Judecând după inscripția pusă de Constantin zugravul lângă scena Acoperământului

¹ Al. Ștefulescu, *Polovragii*, Tg.-Jiu, 1906, p. 55. După C. Bilciurescu, *Mănăstirile și bisericile din România*. Buc. 1890, p. 99.

tului Maicii Domnului din fațadă, pridvorul a fost adăugit la 1712.

Casele din laturea de Vest, cu pridvor pe șase coloane, cu pivnița boltită cilindric, arată că sunt contemporane cu biserica și în stilul epocii, multă vreme păstrat la construcțiile de orice fel, ca rod al unei îndelungate experiențe tehnice care avea în vedere climatul țării și al regiunii, spre deosebire de vremile noastre.

Hramul bisericii (Adormirea Maicii Domnului) este arătat de inscripția zugrăvită

Fig. 1. — Mănăstirea Polovragi. Vedere generală.

în pronaos, deasupra intrării, inscripție din care se deduce și istoricul bisericii, începute de jupân Danciul Pârâianul și terminată de Ioan Arhimandritul, egumenul Hurezilor, în vremea lui Brâncoveanu.

Pisania zugrăvită în pronaos, deasupra intrării are cuprinsul următor:

«Acastă sfântă și dumnezeiască besea-rică ce într'insa s'ă pr'eznuia Adormirea prea sfintei Stăpânei noastre Născătoare de Dumnezeu și pururea Fecioarei Maria, care besea-rică fostu-o-au zidit den temelie ei jupan Danciul Pârâianul marele post(elnic), în zilele luminatului Domnu Ioan Matei B(asarab) Voevod și n'a apucat a o isprăvici nici a o împodobi și o au fost și închinat așa negătită la Sfântul Ierusalim și părinții de acolo până la o vreme o căuta iar de pe vremi întâmplându-se în țara acasta multe întâmplări și primejdii de alte limbi streine așa i-au venit lucrul aceștii sfinte case de s'au părăsit de tot de au stătut

puștie ani 50. Iar cându au fost leatu ЗРЧН¹ dăruit-au Dumnezeu cu stema țării de domnie pre bunul creștin Ioan Costandin B.² B.³ Voevod a fi Domnu a toată Țara Românească și zidi sfânta mănăstire dela Urezi (sic), pre aceale vremi. Și fiind năstavnec (sic) la Urezi chir Ioan ar(himandrit) carele văzându de puștie⁴ această casă așa de tot stricată și părăsită adus-au amente cu îndemnare și cu multă rugăciune cătră al său Domnu și marile ctitor Ioan Costandin Voevod și iubitoriu de H(risto)s

Domnu; tocmeală au făcut cu prea sfîntitul patriarhul al Ierusalimului Dosothei de au dat această părăsită casă pre se ama Măriei Sale. Și Măria Sa o au dat sfintei mănăstiri dela Urezi metoh iar Măria Sa au dat în locul aceștii case la sfant(ul) Ierusalim 3 pungi de bani cu care bani s'au făcut odăile de la S(fe)tiGheorghe

den București. Iar de pe dorința acestui părinte Ioan câștigându această părăsită case așa s'au îndemnat și ca de iznoavă toată le-au ridicat și cu înfrământarea zugrăvelii o au împodobit și slomnul acesta al besea-ricii l-au făcut ca întru pomenire să aibă în veaci nesfârșiți. Și cei ce au început și cei ce au cumpărat și cei ce în urmă au isprăvit întru slava lui Dumnezeu și întru pohvala Maicii Sfintei sale. Și s'au isprăvit la leat 3081⁵, Mșta⁶ Sep. 11 zile. (Fig. 6).

Se adaugă în grecește numele zugravilor.

Τῶν ἐλαχίστων Ἀνδρῶν Γημιῶν Ἱστράτε Χρῶνιτ Ζωγράφος⁷.

Alte inscripții. Deasupra scenei de pe fațadă inscripția lui Costandin zugraful din

¹ 7198, adică 1690.

² Basarab.

³ Brâncoveanu.

⁴ Purure la Ștefulescu.

⁵ 7212, adică 1703.

⁶ Luna Sept. 11 zile.

⁷ Dintre cei mai mici Andrei. Simion, Hranit, zugravi.

1712: «Toată nădejdea mea o pui cătră tine Maica lui Dumnezeu păzește-mă suptă acoperământul tău» iar dedesubt, «Constantin zugr. 7220»¹.

La intrarea în pronaos, deasupra ușii este scrisă o inscripție slavă al cărei cuprins este troparul Adormirii Maicii Domnului, hramul bisericii, zugrăvit deasupra inscripției:

«Întru naștere fecioria ai păzit, întru adormire lumea nu ai părăsit Născătoare de Dumnezeu, mutatu-te-ai la viață maică fiind vieții și cu rugăciunile tale izbăvește din moarte sufletele noastre».

La proscomidie, pe zidul de Nord o inscripție zugrăvită:

«ПОМЕНИ ГИ ЕДРЕЮ СИМОНЪ ИСТРАТЕ
Т ЕТ Т
ХРАНИ ЗДРАКЪН КАРЕ АС ФОС АК ЕІ А ЗСАИ».

Adică: Pomenește, Doamne, Andrei, Simion Istrate, Hranit zugravii care au fost Av(gust) 15 leat 7211².

Pe o cădelniță: «Această cădelniță s'a făcu(t) cu cheltuila sfinții (sic) sale părintelui protosinghelu Hrisant Polovrogean».

Pe o candelă: NK. ПС
K. МК
KB.

Zugravii pomeniți de inscripția dela proscomidie au lucrat și icoanele dela tâmplă însemnându-și numele, precum urmează:

Pe marginea de jos a icoanei împărătești înfățișând pe Iisus se citește însemnarea: «Istratie zugr. leat 7213»³.

Cealaltă icoană împărătească, a Maicii Domnului, poartă însemnarea: «Hranit zugr. leat 7213».

Icoana hramului Adormirea Maicii Domnului, așezată în dreapta, la tâmplă, arată pe acel care a plătit, pre arhimandritul Ioan dela Hurezi:

«Aceste d(ouă) icoane făcutu-le-am eu smeritul Ioan egumenul dela Hurezi, la leatu зсз . . .»⁴.

Piatra de mormânt a lui Andrei Scorei, este împodobită cu un ornament vegetal.

În partea de sus, o cunună închide o mână ce poartă sabie și inițialele S.A. De o parte și alta numele:

Sco rei
And rei

† «Aicea supt aciastă piatră se odihnește robul lui Dumnezeu Andrei Scorei i sni ego Toma, Elisafta, de când au murit leat 7200¹ и зъпъ ego² Ioan Bengescu. Aceștia

Fig. 2. — Mănăstirea Polovragi. Interior.

aici вѡдан.е. la sfânta mănăstire au dat».

Pe icoane Sf. Apostoli Petru și Pavel.

«Aceste sfinte icoane s'au făcut prin osărdia și cheltuiala dumnealui marile pitari Petru Gheorghiu Peloponisiu din județul Lachedemoniei Spartiatis și le-au dăruit sfânt schit Polovragi 1847 Iulie 12. De Gheorghie zugrav».

Pe icoana Sf. Nicolae.

Cu roșu:

«Zugrăvitu-s'au aceste sfinte și dumnezești icoane de mine Gheorghie zograf și cântăreț al sfintei mănăstiri Horezu 1846 Iulie 12».

Mai jos, cu alb:

«Aceste sfinte icoane s'au făcut prin osărdia și cheltuiala a marelui pitar Petru

¹ 1712.

² 1703.

³ 1705.

⁴ 7217 adică 1709.

¹ 1692.

² Și ginerele său.

Fig. 3. — Mănăstirea Polovragi. Clopotnița.

Gheorghiu Peloponisiu din județul Lacedomoniei Spartiatis, și au dăruit acestei și steagul Botezului Sfantului schit Polovragi, la care a fost îngrijitor 35 de ani. supt protecția cuvioșiei sale Hrisant o peneti arhim(andrit) și egumen sf(intei) m(ănăstiri) Horezu ».

Pe icoana Maicii Domnului, în pronaos
« De Gheorghie Zugraf 1861, Iulie 30. Leontie protosinghel și egumen schitului Polovragi ».

Pe icoana lui Iisus Hristos, din pronaos:
« Aceste sfinte icoane s'au făcut cu toată cheltuiala sfinției sale părintelui Leontie protosinghelul și egumenul acestui sfânt schit Polovragii. Zugrăvite de Gheorghie psaltul mănăs(tirii) Hurez 1861, Iulie 30 ».

Pe o icoană, cu mai multe scene, aflată la stăreție:

« Această sfântă și dumnezeiască icoană s'au făcut cu toată cheltuiala sfinții sale părintele arhim(andrit) Hrisant și au dăruit-o acestui sfânt schit Polovragi unde să află și egumen 1832 Octomb. 20.

Grafit. Pretinsul grafit al lui T. Vladimirescu are cuprinsul:

« Am venit și eu robul lui Dumnezeu la această sfântă și dumnezeiască mănăstire

... la leat 1821 Mai 28 În zilele lui Alexandru Suțu ... ».

Inscripția zugrăvită în pronaos, deasupra intrării, cuprinde întregul istoric al ridicării și sfârșirii bisericii.

Ea a fost începută în vremea lui Matei Basarab, pe urmele unei alte vechi biserici, care este semnalată în vremea lui Moise Vodă și se termină în 1703 prin grija omului lui Constantin Brâncoveanu, egumenul Hurezilor, arhimandritul Ioan.

Inscripția grecească adăugită la cea de mai sus arată și numele celor patru zugravi principali: Andrei, Simion, Istrate și Hranit cari lucraseră și la Hurezi. Numele lui Istratie mai este pomenit de inscripția românească de pe icoană împărătească a lui Iisus Hristos iar al lui Hranit de inscripția de pe cealaltă icoană împărătească a Maicii Domnului, ambele datate cu anul 1705. Alte două icoane împărătești pomenesc numele egumenului Ioan și data 1709, ceea ce înseamnă că tâmpla și icoanele s'au lucrat între anii 1703—1709, când lucrarea va fi fost desăvârșită în interior, fiindcă pridvorul pare să fi fost adăugit în 1712, când a fost zugrăvit de Constantin zugravul.

Fig. 4. — Mănăstirea Polovragi. Cadrul de piatră al ferestrei. Paramentul exterior.

Pictura. Judecând după datele din inscripțiile de până aci și după inscripțiile scenelor, unele grecești, altele românești, pictura interiorului a fost executată de cei patru dintre care unii erau Greci sau de școală grecească, probabil Simion și Andrei al căror nume nu e pomenit de nicio inscripție românească, precum am văzut că sunt pomenite numele celorlalți doi, de inscripțiile de pe icoanele împărătești.

Pridvorul. Deasupra ușii de intrare într'o lunetă, este zugrăvită scena Adormirii Maicii Domnului, dedesubtul căreia inscripția slavă reproduce troparul Adormirii. (Fig. 7)

Un ornament floral împodobește arcul care încadrează scena, pornind de deasupra inscripției, iar un altul, tot floral, format de lugere subțiri și frunze stilizate acoperă fața arcului, în formă de semicerc.

Deasupra, pe arcul de Est al boltei, Maica Domnului, într'un medalion sprijinit

Fig. 5. — Mănăstirea Polovragi. Pridvorul bisericii.

de doi îngeri, este flancată de două grupuri ocrotite de câte un înger.

Grupul din stânga, dinspre Nord, are cinci personaje, cel dinspre Sud cuprinde

șase figuri. În dreapta Maicii Domnului și un înger izolat.

Spre deosebire de bisericile din împrejurimi, în pridvorul cărora se zugrăvește

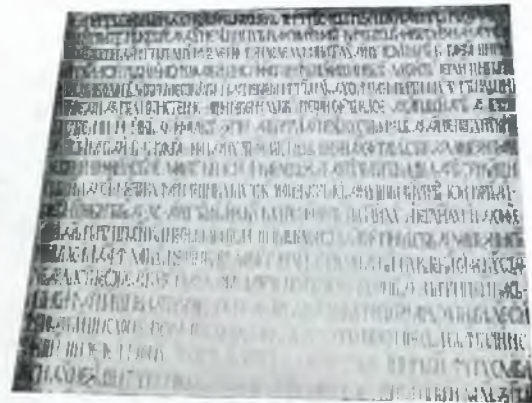

Fig. 6. — Mănăstirea Polovragi. Pisania.

scena judecării din urmă, obișnuită în acest loc, aici, la intrare, de o parte și alta este zugrăvit Sfântul Munte, cu inscripțiile: « Muntele Sfetagorii despre amiazăzi », în stânga și « Muntele Sfetagorii despre răsărit », în dreapta. (Fig. 8 și 9).

Printre vârfuri muntoase apar bisericile din Muntele Atos, pentru a căror urmărire, am întocmit un plan. (Pl. III). Într'o parte și în cealaltă a intrării apare numele Athon iar pe diverse coline mănăstirile cu numele lor:

11. Rusicon, 12. Costamonit, 13. Pavel, 14. Anna, 15. Simoșetra, 16. Xiropotamu, 17. Dionisie, 18. Între ele apare chipul unui călugăr, « Mardarie ispravnic », 19. Dochiar, 20. Xenofon, 21. Grigorie. S'ar părea că acest Mardarie ar fi fost ispravnicul pridvorului zugrăvit în 1712, de Constantin zugravul, dacă nu cumva se referă la ispravnicul vreunei mănăstiri din Sfântul Munte.

În registrul de dedesubtul acestor mănăstiri sunt zugrăvite țărmurile cu intrările și marea pe care plutesc două corăbii mai mari și una mai mică. (Fig. 8).

Pe latura din dreapta acolo unde inscripția arată « Muntele Sfetagorii despre Răsărit », se însemnă numele mănăstirilor: 25. Panaghia, 26. Cotlumuz, 27. Filofteia, 28. Ilie, 29. Zugraf, 30. Iverul, 31. Casal, 32. Caracal, 33. Lavra, 34. Hilantar (sic), 35. Pantocrator, 36. Stavronichita, 37. Vatoșed, 38. Semenu.

În registrul inferior apar țărmurile și intrările cum și marea pe care plutesc

două corăbii mari și una mai mică, întocmai ca în cealaltă lature. Printre colinele pe amintind culmea împădurită din dosul mănăstirii. (Fig. 8 și 9).

Fig. 7. — Mănăstirea Polovragi. Adormirea Maicii Domnului. Pictură din pridvor.

care se află mănăstirile curg râuri iar partea superioară este acoperită de copaci,

Pictura bolții pridvorului. În fundul catedralei este zugrăvit Isus Emanoil înconjurat

de patru cete îngerești, zugrăvite pe cercul patru aripi punctate cu alb, ținând în înscris în figura pătrată formată de cele mâini ripide și doi serafimi cu câte șase

Fig. 8. — Mănăstirea Polovragi. Muntele Atos. Picturi din pridvor.

patru arcuri care susțin calota. Între ce- aripi. În fruntea cetelor îngerești se gă- tele îngerești apar doi heruvimi cu câte sesc trei îngeri purtând într'o mână câteun

glob pe care stă însemnată inițiala H (Hristos), iar în cealaltă o suliță.

În cele patru colțuri, în medalioane, sunt zugrăvite simbolurile celor patru evangheliști purtând evanghelia. Deasupra fiecărui simbol este scris numele evanghelistului. (Fig. 10).

Pe cele două arcuri laterale sunt zugrăviți opt prooroci, patru pe arcul de Nord, patru pe cel de Sud, precum urmează: «Prooroc Miheea», «Prooroc Sofonia», «Prooroc Ilisei», «Prooroc Ammos», (fig. 11), «Prooroc Malahia», «Prooroc Ioil», «Prooroc Avvadih», «Prooroc Anghia». (Fig. 12).

Deasupra arcurilor ce leagă între ele coloanele pridvorului se formează panouri în forma unui semicerc în care se zugrăvesc scene din martiriul apostolilor. Fețele arcurilor sunt decorate cu motive vegetale brâncovenesti.

Unghiurile din capul coloanelor cuprind scene din viața primilor oameni.

Pe latura de Sud «Zidirea lui Adam». Scena aceasta e de factură dogmatică, zugravul ținând seamă de cele trei ipostase ale lui Dumnezeu: Tatăl, Fiul și Sf. Duh, cari au apărut sub chipul celor trei îngeri la stejarul Mamvri. Adam este zidit aici de unul din cei trei îngeri, închipuind însăși Dumnezeirea: îngerul tânăr poartă auroală și o cunună în colțuri, un atribut al Tatălui iar Adam, ca deșteptat din somn, se trezește. Amănuntul acesta este suficient pentru a demonstra că zugravul era grec sau avea școală grecească.

În spațiul din semicercul de deasupra este zugrăvit martiriul apostolilor: Pavel Petru și Andrei.

Celui dintâi i se taie capul, Petru este răstignit pe cruce, cu capul în jos, după dorința sa și spre deosebire de Învățătorul său Iisus, care, fiind răstignit cu capul spre cer, a mers mai întâi la Iad și apoi s'a urcat la cer. Apostolul Andrei este răstignit tot cu capul în jos, însă pe un copac. Apostolul Ioan este ridicat spre cer de doi îngeri. (Fig. 13).

Pe arcul dela intrarea în pridvor sunt zugrăvite scenele dela crearea primilor oameni, în ordinea și locurile arătate mai sus: «Zidi Dumnezeu pe Eva den coasta lui Adam». Același chip de înger, din scena anterioară, binecuvintează cu dreapta

iar Eva se desface din coasta lui Adam, care doarme. În colțul dinspre Nord «Șarpele au înșelat pă (sic) Eva de au mâncat meare».

Arcul e bogat decorat prin motivul vegetal care desvoltă frunza și lujerul încărcat de crengi și floricele.

În semicercul de deasupra, alte martirii de sfinți: Apostolul Toma este ucis cu suliți, Apostolul Simon este răstignit. Alături un păgân, purtând în dreapta o floare, iar în stânga o suliță, pășește spre cruce. Apostolul «Marco» este târît pe jos, legat cu frânghii de picioare, de care trag doi. În planul superior un alt apostol poartă în mâini o icoană. (Fig. 14).

Pe latura de Nord, în unghiul format de cele două coloane apare: «Gonirea lui Adam din raiu», iar în semicercul de deasupra martirizarea apostolilor Matei, Bartolomeu, Filip și Iacov. Matei este ars pe rug, Bartolomeu răstignit pe cruce, Filip spânzurat cu capul în jos de un copac, Iacov ucis cu ciomegele. (Fig. 15).

Pronaosul. Pictura pronaosului este închinată Maicii Domnului, al cărui acatist se desfășură pe zidurile de Nord și de Sud în registrele superioare. S'ar putea pune în legătură cu locul femeilor. Registrul de jos cuprinde chipurile ctitorilor, zugrăvite pe cei patru pereți. Peretele dintre pronaos și pridvor cuprinde patru registre: primul prezintă pe ctitori, al doilea un rând de sfinți despărțiți în două grupe spre Nord și spre Sud, cei doi din fruntea fiecărei grupe purtând filactere. În registrul al treilea alte două grupe de sfinți, la fel despărțiți în fața unei intrări cu turnuri, pare a fi intrarea în raiu. Dintr'o parte și alta se desfac ziduri în zig-zag, având în colțuri turnuri de apărare și închizând o grădină în mijlocul căreia Maica Domnului, purtând în brațe pe Iisus, tronează înconjurată de sfinți, cari se grupează cași în celelalte două registre inferioare. (Fig. 16).

Pe zidul de Est, dintre pronaos și naos, deasupra ușii de intrare, este zugrăvită Maica Domnului, tipul Platitera, flancată de doi îngeri. În registrul superior Sf. Constantin și Elena urmați de grupe de sfinți, de o parte și alta a crucii.

În registrul de deasupra acestuia, în centru, un înger cu o carte, flancat de Adam și Eva îngenunchiați și urmați de

grupuri de sfinți. Deasupra și tot în centru, într'un medalion, Iisus tronează înconjurat de câte două rânduri de sfinți. (Fig. 17).

Fig. 9. — Mănăstirea Polovragi. Muntele Atos. Picturi din pridvor.

de simbolurile celor patru evangheliști și Imnul Acatist începe din colțul de Sud-
flancat de Maica Domnului și Sf. Ioan Est din registrul superior, se continuă pe

peretele de Nord, pe același registru care la rândul lui, se continuă cu registrul inferior de pe peretele de Sud. Celelalte scene urmează în cele trei registre următoare. Fiecare scenă este însoțită de o inscripție care este un fragment din condacele și icosele Bunei-Vestiri precum urmează.

Fig. 10. — Mănăstirea Polovragi. Iisus Emanuil. Pictura calotei pridvorului.

(Făclie primitoare de lumină, arătată celor ce sînt întru întunec). (Icos 11),

(Vrînd să dea har datoriiilor celor de demult). (Condac 12).

(Cîntînd nașterea ta te lăudăm toți). (Icos 12).

(O Maică prea lăudată, care ai născut pre Cuvîntul). (Condac 13).

(Văzut-au pruncii Haldeilor) în mâinile Fecioarei» (Icos 5). Acesta însoțește figura în care magii sunt zugrăviți în fața Sfintei Fecioare.

«Mărturisitori de Dumnezeu (fiind filosofi)» este cuprinsul inscripției scenei în care magii călări pleacă. (Condac 6).

«Strălucind în Eghipt lumina (adevărului)» arată inscripția scenei în care se redă Fuga în Egipt. (Icos 6).

«Vrînd Simeon să m(ute dintru) această (vreme)» scrie deasupra scenei în care bătrînul Simeon primește pe Iisus în fața templului. (Condac 7).

(«Pre ritorii cei) cu multe voroave». Maica Domnului în mijloc iar de o parte și alta «ritorii». (Icos 9).

«Vrînd a mîntui lumea împodobitoriul tuturor» (Condac 10). Iisus în fața mulțimei îngenunchiate.

«Părete ești fecioarelor, Născătoare de Dumnezeu» (Icos 10). Sfînta Fecioară e urmată de două grupuri de fecioare.

«Împărate sfînte, de-ți dăm cîntări și psalmi» (Condac 11). Iisus tronează în timp ce în jurul său îngerii și sfinții îl proslăvesc.

În deschizătura ferestrei sunt zugrăviți sfinții: Antoniu, Grigore Decapolitul, Alexie (omul lui Dumnezeu), Theodosie chinoviarchos (sic).

Pe bolți sunt zugrăviți proorocii: David, Solomon, Iezechil, Isaia, Avacum, Ieremia însoțiti de inscripții grecești.

În mijloc Maica Domnului, în medalion, avînd în jur inscripție românească. (Fig. 18).

Zidul de Nord continuă cele trei registre cu scenele și

versetele acatistului împreună cu registrul superior care flanchează medalionul în care este zugrăvită Maica Domnului, însoțită de inscripția pomenită mai sus, tipul Platiterei. ΠΛΑΤΗΤΕΡ. ΜΡ. ΘΥ.

«Bucură-te Prea curată care ești mai pe sus decât ceriurile, care fără de osteneală ai purtat în pîntecele tău pre împăratul H(risto)s».

Proorocii din registrul de sus sunt: Iacov, Varlaam, Daniil, Zaharia, David, Moise.

Fig. 11. — Mănăstirea Polovragi. Proorocii Ilisci, Amos, Mihea, Sofonia.
Picturi pe arcurile pridvorului.

Fig. 12. — Mănăstirea Polovragi. Proorocii Avadiah, Anghia (sic),
Malahia, Ioil.

În fereastra de jos și însoțiți de inscripții grecești:

ἽΟ ἅγιος Σαβα, ἽΟ ἅγιος Ἰωαν ἽΟ κολλυβιε, ἽΟ ἅγιος Ανθιμιος, ὁ ἅγιος Efraim ο Σίρος. Acatistul începe din colțul de Nord-Est, de sus cu scenele însoțite de inscripții ca și pe zidul de Sud.

«Având Fecioara pe Dumnezeu (în pân-tece)» însoțește scena în care Sf. Fecioară

Maica Domnului tronând cu Iisus prunc, primește pe cei ce vin să se închine.

«Văzând nașterea cea streină să ne înstreinăm». (Condac 8). De o parte și alta a Maicii Domnului care poartă pruncul câte doi preoți sau slujitori ai bisericii.

«Cu (totul a fost întru) cei de jos» (Icos 8). Iisus între apostoli.

Fig. 13. — Mănăstirea Polovragi. Martirisarea apostolilor Pavel, Petru, Ioan și Andrei. Crearea lui Adam.

întâlnește pe Sf. Elisabeta mama sfântului Ioan Botezătorul. (Icos 3).

Scena următoare care cuprinde îndoiala lui Iosif, este însoțită de inscripția:

«Vifor de gânduri necred(incioase având înlăuntru înțeleptul Iosif)». (Condac 4).

«(Auzit-au păstorii pre Îngeri laudând venirea lui Hristos în trup)» însoțește... Nașterea lui Hristos. (Icos 4).

Magii merg după steaua luminoasă despre care pomenește condacul 15.

(«Steaua cea cu dumnezeiască mergere văzându-o înțelepții»).

În registrul inferior scenele următoare:

«Arată făptura nouă arătându-l ziditoriu»...

«Toată (frea îngerească s'a minunat de lucrul cel mare). (Condac 9). Iisus îmbrăcat în haine albe șade pe scaun înconjurat de îngeri.

Al treilea și cel din urmă registru din imnul acatist prezintă în capul rândului pe Maica Domnului însoțită de mulțimile îngenunchiate.

«Făclia cea primitoare de lumină». (Icos 11). În scena următoare Iisus stă în mijlocul mulțimilor îngenunchiate, având inscripția: «Vrând a da dar datoriiilor celor de demult». (Condac 12).

«Cântând nașterea ta te laudăm toți» (Icos 12). Maica Domnului ține pe Iisus în brațe, înconjurată de călugări.

«O maică prea curată», este inscripția care însoțește scena ultimă în care Maica Domnului este înconjurată de arhierii și împărați. (Condac 13). (Fig. 19).

Ctitorii. În registrul de jos din pronaos, pe cei patru pereți, sunt zugrăviți ctitorii și ostenitorii.

Pe zidul care desparte pronaosul de naos sunt zugrăviți, începând dinspre Nord « Ju-

cu flori, închis la piept cu bumbi, cu mâneca strânsă în jurul mâinii.

Cingătoarea de peste mijloc este înodată în față. În mâna dreaptă ține o cruce, iar stânga o ține la piept. (Fig. 20).

De cealaltă parte a intrării, către zidul de Sud sunt zugrăviți «Bunul și înțeleptul și mult lăudatul Ioan Costandin B(asarab) B(râncoveanu) Voevod și Doamna sa Maria».

Fig. 14. — Mănăstirea Polovragi. Martirisarea apostolilor: Toma, Simon,, Marcu. Crearea Evei. Șarpele ispitește pe Eva.

pan Danciul Pârâianul vel post(elnic)», bătrân, cu capul gol, păr scurt, barba și mustața albe. Poartă pe umeri o haină îmblănită cu guler îngust, pe dedesubt un anteriu înflorat, cu mâneca strânsă și îmbodobită cu bumbi. Peste mijloc e încins cu o cingătoare care face nod în față.

Cu mâna dreaptă ține bisericuța, iar pe cea stângă o ține în brâu.

În față stă «Bunul creștin și pururea pomenit Ioan Matei Bas(arab) Voevod». Poartă pe cap coroană domnească, cu barba și mustățile albe, pe umeri având mantie de stofă bogată, împodobită cu guler lat de blană; pe dedesubt anteriu împodobit

Brâncoveanu poartă coroană domnească, deosebită, ca împodobire, de a lui Matei Basarab. În mâna dreaptă ridicată, ține o cruce, iar în stânga biserica, al cărui ctitor a devenit prin terminarea lucrărilor. Mantia de stofă bogată, pe care o poartă pe umeri, este îmblănită și garnisită cu un guler lat de blană albă, punctată cu negru. Anteriu de stofă bogată, ce poartă pe dedesubt, se încheie la piept prin bumbi și are mâneci înguste ale căror manșete se încheie cu bumbi și sunt înflorate.

Doamna Maria în costum domnesc, bogat împodobit cași al lui Brâncoveanu.

Pe zidul de Sud urmează cei patru fii ai lui Brâncoveanu «Și coconii lor Constantin

Voevod, Ștefan Voevod » iar dincolo de fereastră «Radul Voevod», «Matei Voevod».

Chipurile tinere ale băieților lui Brâncoveanu nu poartă barbă și mustăți; pe cap au coroane domnești în colțuri, marcate cu perle, în mâna dreaptă poartă câte o cruce iar îmbrăcămintea, mai puțin bogată, amintește pe a tatălui lor și pe a lui Matei Basarab. (Fig. 21).

și la poale cu înflorate plăci de stofă, de formă dreptunghiulară. În lat mantia are râuri albe în țesătură, în lung prezintă cutele obișnuite la asemenea mantii. (Fig. 22).

Pe zidul de Nord și urmând lui Danciu Pârâianul, sunt zugrăviți un șir de boieri din neamul acestuia. Începând din colțul de Nord-Vest aceștia sunt: «Jupan Pătru et(ori) Cluc(er)», «Jupan Barbul vel Ban».

Fig. 15. — Mănăstirea Polovragi. Martirisarea apostolilor Matei, Vartolomeu, Filip, Iacov. Izgonirea din Rai.

Pe zidul de Vest, în partea de Sud a ușii este zugrăvit «Ioan arhimandritul de Urezi și ostenitoriu aceștii sfinte case».

Pe cap poartă potcap cu camilafcă, are barbă și mustăți negre, este îmbrăcat în anterioriu de culoare închisă, iar în dreapta ține bățul de egumen. (Fig. 21).

De cealaltă parte a ușii, spre Nord este zugrăvit «Theodosie mitropolit al Ungrovlahiei».

Cu dreapta binecuvintează iar cu stânga ține cârja arhierescă. Pe cap are potcap și camilafcă, barba și mustățile sunt albe, iar peste anterioriu negru, este îmbrăcat cu o mantie arhierescă îmbodobită la gât

Sunt îmbrăcați în costume boierești ce amintesc pe acela al lui Danciu Pârâianul, poartă în dreapta câte o cruce.

Ei stau cu capul descoperit ca și Danciul, cu părul negru tuns, cu barba rotundă și mustățile subțiri de culoare neagră. Mantia de pe umeri este îmblănită, are guler îngust și e de stofă simplă fără flori. (Fig. 22).

Dincolo de fereastră sunt zugrăviți:

«Jupan Preda vel Că)ș(itan)» și «Jupâneasa Stanca sora Danciului vel P(ostelnic)».

Preda pare mai în vârstă decât ceilalți doi. Jupâneasa Stanca poartă pe dedesubt

un anterior deschis cu mâneca strânsă, iar pe deasupra o haină de culoare închisă, îmblănită, cu mâneca largă și de tăietură

Pictura naosului. Inscripțiile ce însoțesc scenele din naos sunt românești. Pe zidul despărțitor dintre naos și pronaos sunt

Fig. 16. — Mănăstirea Polovragi. Preumărirea Maicii Domnului.

dreaptă. Pe cap este îmbrobodită cu o maramă albă. Nu poartă cercei. În mâna dreaptă ține o cruce ca și ceilalți boieri. (Fig. 23).

zugrăvite, în registre, scenele următoare. În primul registru, spre Sud de intrare, Sf. Agapie, iar spre Nord Sf. Teopistu, cu aureole simple. Acolada intrării este

însoțită de o bandă decorată floral tot în formă de acoladă. Motivul floral este des-

acelor sfinți, în panoul de forma semicer-
cului și sub arcul de Vest care susține

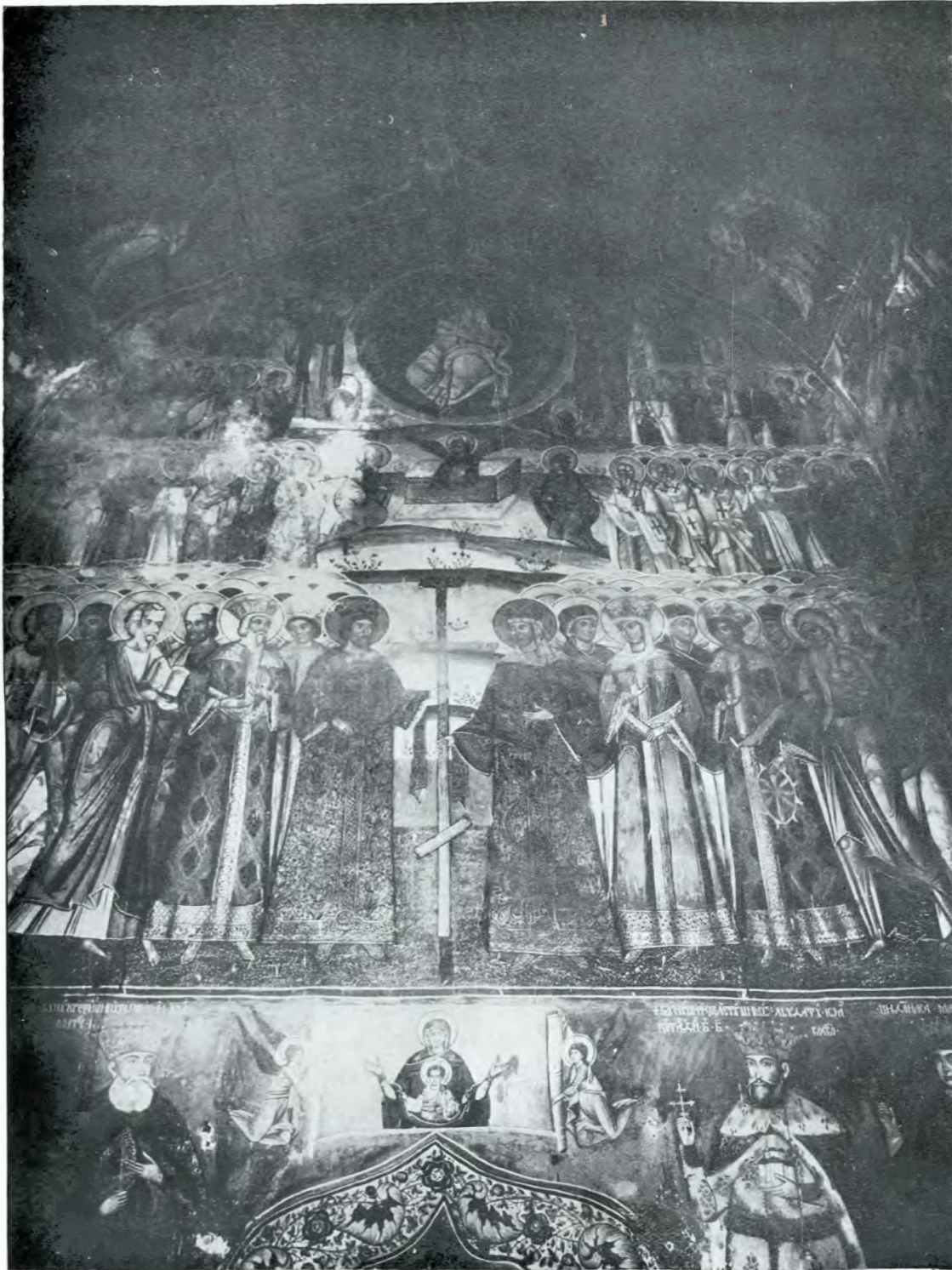

Fig. 17. — Mănăstirea Polovrași. Iisus în slavă.

voltat în forme ce amintesc pe aceea a frunzelor, lăsând în spațiile din jur să se ramifice codițe cu flori și frunze. Deasupra

bolta Pantocratorului, este zugrăvită « Pogorîrea Sfântului Duh ». În mijloc, pe jeț, șade Maica Domnului, într'un interior

mărginit de ziduri, cu intrări și turnulețe. De o parte și alta, câte șase apostoli în atitudini de mișcare dau vieță scenei;

zugrăvite trei scene din viața lui Iosif, toate însoțite de inscripții precum urmează: «Văzândŭ frații lui Iosif». «Silindu-l

Fig. 18. — Mănăstirea Polovragi. Picturi în pronaos. Zidul de Sud. Acatistul Bunei Vestiri.

deasupra, în medalion, Sf. Duh. (Fig. 24). În spațiile dintre acest arc și pereții laterali sunt zugrăviți David, spre Sud și Isaia spre Nord. În registrul de deasupra acestuia sunt

muiarea lui Pentefie și-au lăsat haina și au fugit». «Iosif s'au pus Domn» . . . «țara Israelitului» (?). «Pentefie au băgat pe Iosif în temniță».

Turla pantocratorului se sprijine pe bolțile sânelui și pe cele două arcuri transversale, unul spre altar și altul spre

e dus la judecată, Lepădarea lui Petru, Batjocorirea lui Iisus, Bătaia cu vergi, Spânzurarea lui Iuda, Pilda celor zece fe-

Fig. 19. — Mănăstirea Polovragi. Acatistul Bunei Vestiri. Picturi pe zidul de Nord în pronaos.

zidul despărțitor dintre naos și pronaos.

Pe arcul acesta și începând dinspre Sud, sunt zugrăvite scenele și sfinții ce urmează : Sf. Iacov Persul, Ca un leu adormit, Iisus

cioare, Zahei în smochin, Sf. Govdelaie (sic).

Sânul de Nord are patru registre. Cel de jos cuprinde următorii sfinți începând dinspre Vest :

« Sf. Teodor Stratilat, Sf. Nistor (sic). Sf. Areta, Sf. Trifon, Sf. Artemie, Sf. Bonifatie (sic) și Maica Domnului sus, în glaful primei ferestre. Sf. Dimitrie, între ferestre, Sf. Victor, Sf. Vechentie (sic), Sf. Ermolae, Sf. Pantelimon, Iisus Hristos sus, în glaful ferestrei a doua. Spre altar Maica Domnului tronează între arhanghelii Mihail și Gavriil.

Decorația vegetală a scaunului amintește pe aceea a poalelor de icoane, de pe tâmpla de aici, de pe cea dela Hurezi, dela Surpatele și de la Arnota. Atitudinea pruncului Iisus este puțin rigidă și capul prea pronunțat pe spate. Aureolele în relief amintesc vechia tradiție din vremea lui Matei Basarab. (Fig. 26).

În registrul superior sunt zugrăvite scene din ciclul Pațimilor lui Iisus: Răstignirea, Coborîrea de pe cruce, Punerea în mormânt, Ostașii străjuesc mormântul, Îngerul și femeile la mormânt.

Cel de al treilea începe cu scena în care Iisus intră în casa lui Lazăr, urmată de Învierea lui Lazăr, Intrarea în Ierusalim Cîna, Buna Vestire.

Pe bolțile sînului, formând ultimul registru este zugrăvită Schimbarea la față ».

Scenele înșirate mai sus au mult vieață, multă mișcare și caută a reda sentimentele personagiilor. Printre acestea se înscriu « Pogrebania lui Hristos », în care bocetele femeilor mironosițe sunt însoțite de gesturi de mare durere.

Femeile la mormânt, prin atitudinea lor, par a vorbi cu îngerul așezat pe piatra de mormânt răsturnată.

Învierea lui Lazăr și Intrarea în Ierusalim, cuprind multe amănunte de mișcare. În

Fig. 20. — Mănăstirea Polovragi. Jupan Danciul Părăianul și Matei Basarab.

colțul dinspre altar, Arhanghelul Gavriil într'o poziție de mișcare, foarte bine aleasă, este însoțit de proorocul David care ține în mână o filacteră.

Schimbarea la față cuprinde întreaga boltă a acestui sîn al naosului. În mijloc pe un vârf de munte, într'un medalion

este zugrăvită o stea în patru colțuri iar deasupra acestei stele chipul lui Iisus, îmbrăcat în alb. La poalele muntelui și ale celor doi care flanchează pe cel din mijloc, apostolii cad mirati.

Fig. 21. — Mănăstirea Polovrași. Radu și Matei, fiii lui Constantin Brâncoveanu și Ioan arhimandritul, egumenul Hurezilor.

În cele două vârfuri proorocii Moise și Ilie. (Fig. 25).

Pictura absidei de Sud. Ca și cea de Nord cuprinde patru registre, cel de jos având sfinți în mărime naturală, iar celelalte trei superioare, scene din viața lui Iisus, pline de mișcare și de viață.

În registrul de jos, începând dela altar, găsim scenele și sfinții ce urmează: *Deisis* (Iisus tronând între Maica Domnului și Sf. Ioan Botezătorul). Scena aceasta corespunde cu cea de pe peretele de Nord,

în care Maica Domnului tronează între cei doi arhangheli. Aureolele personajilor sunt în relief. (Fig. 27). În glăful primei ferestre ca și în al celei de a doua sunt zugrăviți câte doi sfinți de o parte și alta, iar deasupra Domnul Savaot, deasupra primei ferestre și Iisus Emanoil deasupra celei de a doua.

Sf. Cosma, Sf. Damian, Sf. Serghie, Sf. Bacho (sic). Între ferestre apare Sf. Gheorghie, în glăful celei de a doua: Sf. Nichita, Sf. Platon, Sf. Mercurie, Sf. Leontie, iar sus Iisus Emanoil. Pe spațiul ce mai rămâne sunt zugrăviți Sf. Procopie și Sf. Teodor Tiron.

Registrul superior cuprinde: *Spălarea picioarelor*, din care nu se mai vede decât un fragment; «*Rugăciunea lui Hristos*» în care sunt zugrăvite siluete de munți la poalele cărora stau și dorm grămădiți, apostolii lui Iisus, în timp ce El primește dela înger vestea suferințelor simbolizate

prin crucea, sulita și trestia pe care acesta le poartă în mână.

«*Vânzarea lui Hristos*». În laturi siluete de munți, în fund ziduri de cetate în fața căreia mulțime de soldați înarmați și însoțiți de Evrei, prind pe Iisus. Iuda, zugrăvit cu aureolă, se apropie de Iisus.

Ceilalți apostoli lipsesc. Se pare că Petru e cel mai mic dintr'un colț, care taie urechea lui Malhus.

«Spălarea lui Pilat... îl înfățișează pe acesta spălându-se pe mâini; alături soția sa îl roagă să nu facă vreun rău lui Iisus, care stă în picioare, legat de mâini și păzit de soldați.

«Pă Hristos îl duc să-l răstignească», este titlul scenei care urmează, zugrăvită în două planuri: în primul plan Iisus legat de mâini este tras de un soldat și împins de alții din spate. În planul de sus Maica Domnului și femeile plâng în urma celor cari își duc pe umeri crucile pentru a fi răstigniți.

În registrul superior se vede un fragment din scena Bunei Vestiri în care apare numai împăratul Solomon.

Nașterea lui Hristos, însemnată de inscripția slavă de deasupra, se prezintă după normele obișnuite. Păcat că partea de sus a scenei următoare care prezintă *Uciderea pruncilor*, este ștersă. Planul inferior, în care soldații smulg mameleor copiii dela sân, este redat în toată cruzimea. «*Stretenia gospojde*» arată pe Maica Domnului împreună cu o altă femeie și cu Iosif în fața bătrânului Simion, care primește pe Iisus, la intrarea în templu.

Botezul lui Iisus cuprinde și amănuntul folkloric în care Iisus strică zapisul lui Adam aruncat de diavol în fundul Iordanului. De sub zapis țâșnesc doi șerpi.

Învierea, zugrăvită pe boltă și cuprinzând ultimul panou, se distinge mai greu din pricina grinzii de lemn care leagă bazele bolturilor. (Fig. 28).

Turla Pantocratorului cuprinde zugrăve-

Fig. 22. — Mănăstirea Polovragi. Theodosie mitropolit, Patru vel clucer, Jușan Barbul vel Ban.

lile următoare: *Pantocratorul*, înconjurat de îngeri. Registrul inferior are doisprezece îngeri așezați câte trei între cele patru ferestre, următorul registru are doisprezece sfinți, așezați tot câte trei între ferestre. Deasupra pandantivilor apare un rând de cincisprezece medalioane iar pe fiecare

pandantiv este zugrăvit un Evanghelist având între ei simbolurile: un leu, un bou, un vultur și un înger.

Pictura altarului a fost executată de doi meșteri unul Român și altul Grec sau cu școală grecească.

Fig. 23. — Mănăstirea Polovragi. Jupân Preda vel căpitan și Stanca soția sa, sora lui Danciul Părăianul.

Registrul întâi cu sfinți, având aureole în relief, poartă inscripții grecești, celelalte scene au inscripții românești.

Pe arcul de susținere al turlei Pantocratorului, dinspre altar, sunt zugrăviți sfinții și scenele ce urmează, începând de pe latura nordică:

Sf. Nicolae, Sf. Fotie, Dumineca Tomii,

Maica Domnului între doi îngeri în costume albe, Iisus în medalion, susținut de doi îngeri, Soborul apostolilor, Iisus în templu, Sf. Neofit, Sf. Iacov, fratele Domnului.

Registrul de jos al altarului cuprinde sfinții obișnuiți, având aureole în relief și inscripții grecești. La proscomidie apare Crucea răstignirii, Răstignirea lui Iisus, având de o parte pe Maica Domnului, de cealaltă pe Sf. Ioan, iar dedesubt inscripția grecească cu numele zugravilor iar în față figura lui Iisus. Urmează, în mărimea obișnuită, *Sf. arhidiacon Ștefan, Sf. Spiridon Tautomurgul, Sf. Grigore Dialogul, Sf. Grigore Teologul, Sf. Ioan Gură de Aur*, în fereastră sus: Iisus prunc în potir, simbolizând prefacerea împărtășaniei în trupul lui Hristos, străjuit de două laturi de câte un arhangel cu ripidă. *Sf. Vasile cel Mare, Sf. Atanasie al Alexandriei, Sf. Chiril al Alexandriei, Sf. Andrei Critis, Sf. Romanos.*

Deasupra registrului urmează o bandă ornată iar scenele și medalioanele de pe bolta și arcurile altarului sunt însemnate cu inscripții românești.

Registrul al doilea cuprinde «*Împărtășirea apostolilor*», bolta centrală înfățișează pe Maica Domnului tronând, arcul următor, marcat la capete cu David și cu Scena nașterii Sf. Fecioare la naștere, înfățișează șase medalioane cu chipurile lui Daniil, David, Moise, Aron, Solomon și Iacov.

Arcul bolților de lângă tâmplă înfățișează *Intrarea în biserică a Maicii Domnului, Vindecarea celui îndrăcit, Vindecarea slăbănogului, Dumineca Orbului, Dumineca Samarincii și Nașterea Maicii Domnului.*

Tâmpla împreună cu ușile împărătești este din epocă și este sculptată după modelul celor menționate mai sus. Icoanele împărătești sunt închise în colonete sculptate cu capitele care susțin o bandă îngustă, de asemenea sculptată.

Deasupra acesteia o friză mai lată și bogat sculptată închide un număr de medalioane grupate în jurul lui Iesei, motivul principal al acestei frize, care arată genealogia lui Hristos.

Urmează prăznicarele, mărginite de colonete sculptate, apoi o friză lată sculptată, icoanele apostolilor despărțite prin colonete ce susțin arcuri cari formează coranamentul icoanelor și fac parte dintr'o friză

Sculptura celor două panouri de jos converge tot spre un punct central care e o floare. Din cele patru colțuri pornesc spre centru patru frunze de stejar iar din cele patru mijlocuri de laturi, patru ornamente în forma unor boboci. Ramele ușilor și pilastrul, până sub scena Bunei Vestiri, sunt sculptate floral: un lujer șerpuint în forma unei linii ondulate umple spațiile libere cu ornamente florale. Rama

Fig. 24. — Mănăstirea Polovragi. Pogoirea Sfântului Duh. Pictură în naos.

deosebită. Ultimul rând de medalioane, cuprinzând pe prooroci, susține o altă șuviță sculptată, având în mijloc *Cina de taină* deasupra căreia se înalță crucea răstignirii, mărginită de cele două icoane: a *Sfântului Ioan cel Jalnic* și a *Maicii Domnului*, cu ramele sculptate. (Fig. 29).

Ușile împărătești sunt lucrate în două canate cu câte trei rânduri panouri: două sculptate iar cel de sus pictat cu scena *Bunei Vestiri*. Între acest rând, cu scena *Bunei Vestiri* și între cele de jos se interpune o bandă sculptată floral. Al doilea rând de panouri este sculptat în benzi împletite, punctate și având în mijloc o floare sculptată.

icoanelor *Bunei Vestiri* este dințată iar pilastrul este sculptat în torsadă, începând dela jumătate în sus.

În vârful lui un spațiu în formă de cruce înfățișează un sfânt zugrăvit, având în capăt un serafim sculptat. Marginile de sus ale icoanelor și vârful pilastrului sunt îmbrăcate de ornamente sculptate florale. (Fig. 30).

Mobilierul. Stranele sunt din epocă, scaunul zis al lui Danciu Pârâianu aproape ruinat a fost restaurat în atelierul Comisiunii Monumentelor Istorice.

În fața altarului iconostasul mic numit și tetrapod este zugrăvit cu scene din ciclul icoanelor *Maicii Domnului*.

Pe latura de Sud este zugrăvită scena ridicării la ceruri a Maicii Domnului pe față «Cortul mântuirii», iar pe latura de

de pe acea vreme, *Pârful Mutu* și ai lui *Constantin zugravul*. Acesta lucrase la paralisul dela Hurezi a lui *Constantin Brân-*

Fig. 25. — Mănăstirea Polovragi. Picturi de pe bolțile născutului. Scene din viața lui Iisus.

Nord *Maica Domnului* tronând în slavă între îngeri și sfinți așezați în registre. (Fig. 31).

Meșterii zugravi ai bisericii mănăstirii Polovragi sunt ucenicii vestitului zugrav

coveanu¹ și la biserica cea mare a Coziei

¹ C. Bobulescu, *Zugravii Pârful Mutu, Constantin Greul (1682—1735) și Nifon Udrescu starețul mănăstirii Secului (1657—1765)*, cu autobiografia lui Ghenadie Pârful Mutu Arhimandritul (22 Octombrie 1805—6 Septembrie 1873). În *Arhiva Românească*, V, 1940, pp. 103—156.

Fig. 26. — Mănăstirea Polovrași Maica Domnului tronând.
Pictură murală în naos.

Fig. 27. — Mănăstirea Polovragi. Deisis. Scenă în
naosul bisericii.

cași la biserica Doamnei din București în timp ce Pârnu Mutul a lucrat cel puțin cincisprezece în diferite părți ale țării.

Arhitectura bisericii mănăstirii Polovragi o grupează între acelea cu caracter mai vechi, din secolul al XVI-lea. Tot așa che-

Fig 28. — Mănăstirea Polovragi. Pictura bolților naosului. Sud. Scene din viața lui Iisus.

Cred că acela care semnează frumoasa scenă de pe frontonul pridvorului dela Polovragi, în 1712, să fie însuși acest Constantin zugravul căci pe ceilalți îi întâlnim și la Hurezi.

narele de piatră ale ferestrelor care « au un arc în vârf »¹.

¹ N. Ghika-Budești, *Evoluția Arhitecturii în Muntenia și Oltenia*, III, p. 53.

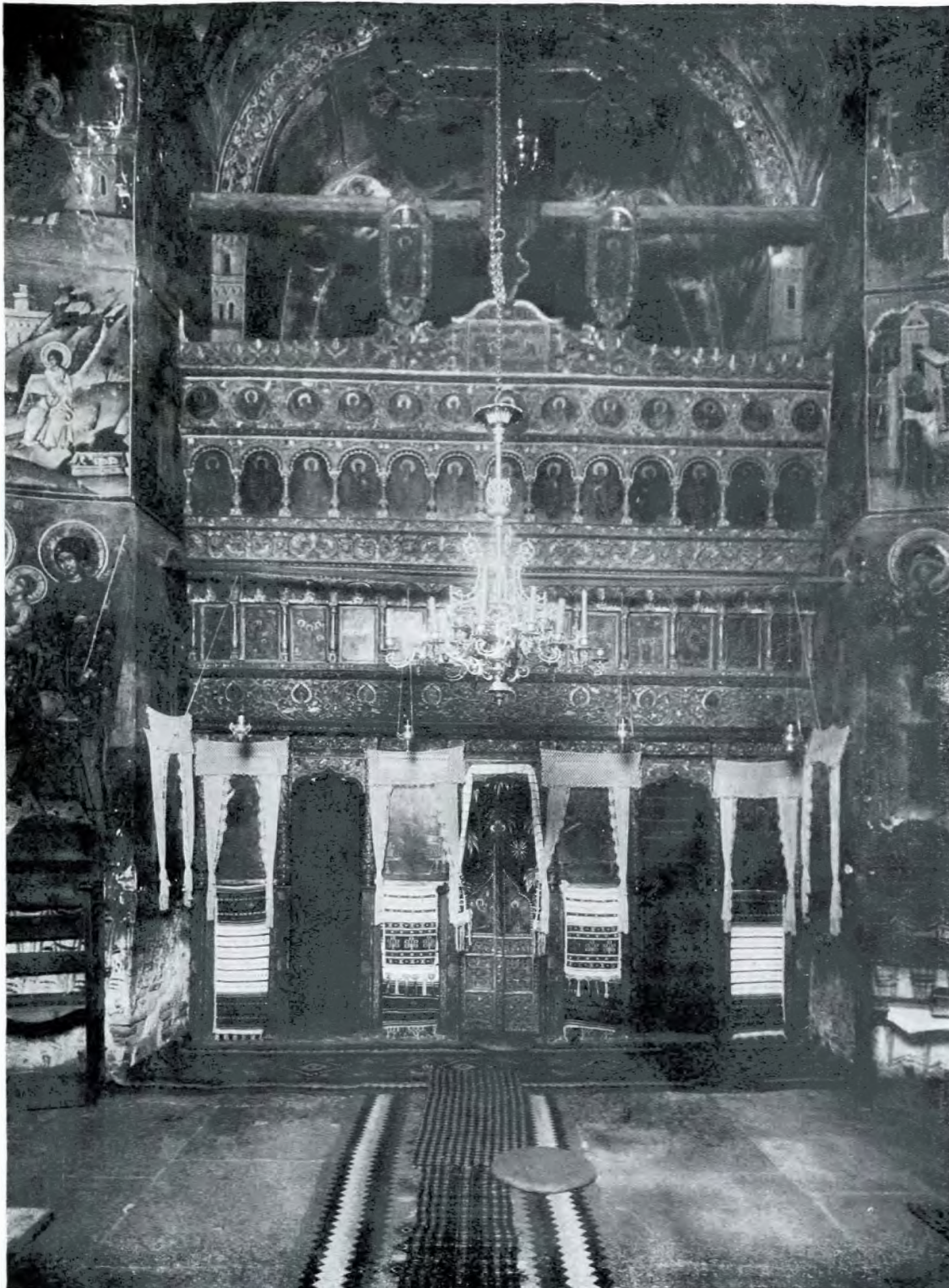

Fig. 29. — Mănăstirea Polovragi. Tâmpla bisericii.

După tipul de plan, biserica Polovragilor intră în rândul celor cu plan trilobat, cu turlă pe naos, cu pronaosul un patrat¹. Din punct de vedere al documentelor și

al legăturilor de alt ordin cu trecutul este a se cerceta cu folos monografia întocmită de Al. Ștefulescu care s'a devotat trecutului întregului ținut al Gorjului¹.

¹ Grigore Ionescu, *Istoria Arhitecturii Românești*, București, 1937, p. 175.

¹ Al. Ștefulescu, *Polovragii*, Tg. Jiu, 1906.

Înainte de a încheia adaug, pentru pitorescul aşezării ei, bolniţa Polovragilor,

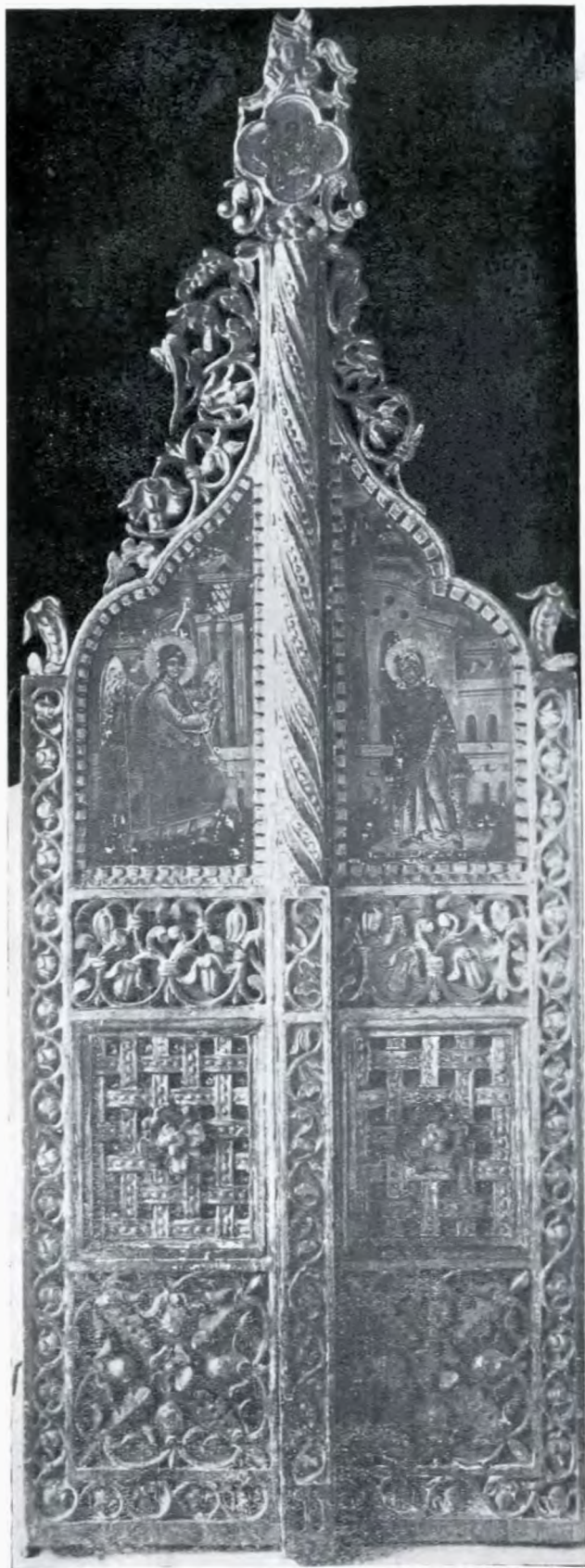

Fig. 30. — Mănăstirea Polovragi. Uşile împărăteşti.

zidită în afara zidurilor mănăstirii, în secolul al XIX-lea, de proporţii reduse, cu pictură delicată iar pentru întregire vederea spre cheile Olteţului către Peştera Polovragi, așa de mult cercetată și frumos descrisă de literații noștri. (Fig. 32 și 33).

Încheiere. Veche aşezare, pomenită în vremea lui Moise Vodă și mai veche decât acesta, dacă ținem seamă de locul prielnic pentru aşezări omenești, Mănăstirea Polovragi este un loc de reculegere și de liniște pentru cei cari o doresc și o caută.

Ea a avut norocul aşezării în apropierea ctitoriilor brâncovenești din Vâlcea, de unde, acel modest dar inimos egumen al

Fig. 31. — Mănăstirea Polovragi. Tetrapod.

Hurezilor, arhimandritul Ioan, ispravnicul ei, a pornit și s'a așezat la lucru, împlinind porunca lui Vodă Brâncoveanu și desăvârșind, după cincizeci de ani, opera începută de jupân Danciul Pârâianul, boier de-ai lui Matei Basarab.

Proporțiile, liniile arhitecturale, decorația sculpturală amintesc epoca românească în toate domeniile, a slăvitului Voevod Matei Basarab, iar pictura, sculptura în lemn și decorația picturală, strălucita epocă de înflorire culturală a lui Constantin Brâncoveanu, voevodul martir.

Meșterii zugravi, pomeniți în studiul de față au știut să împartă spațiile cu scenele cerute de Erminie și cu unele inovații cum este aceea din pridvor a înlocuirii Judecării din urmă cu înfățișarea Sfântului Munte.

În despărțitura, perfect închisă, rezervată femeilor, ei au zugrăvit Acatistul Bunei Vestiri, de sigur, tocmai pentru motivul că scenele din viața Maicii Domnului sunt

arcurile sau șerpuesc în jurul medalioanelor, dovedesc îndemânarea în această artă și talentul desăvârșit al meșterilor brâncovești cari au lucrat aici.

Fig. 32. — Mănăstirea Polovragi. Bolnița.

Motivele principale sunt *linia în zig-zag*, din care derivă triunghiul și *linia șerpuită* dată de lujerul unei plante care se arcuește, amintind un alt motiv străvechiu: *spivala*.

Câteodată lujerul plantei este reprezentat ca o tulpină dreaptă, încărcată de frunze și flori bogate prin codițe, iar din loc în loc o frunză bogat dezvoltată, adusă în forma unui boboc de floare care începe a se deschide.

Elemente de folclor cum este acela în care Iisus sfarmă zapisul lui Adam, în momentul când se botează în Iordan arată puternica influență a credințelor populare, în această epocă.

Sculptura este bine reprezentată prin ușile împărătești și tâmplă cum și prin scaunul, zis al lui Danciul Pârâianul despre care a fost vorba

Fig. 33. — Cheile Oltețului spre Peștera Polovragi.

mai potrivite scopului pentru care s'a făcut despărțitura aceasta.

Bogata decorație din pridvor, minunata îmbinare a elementelor decorative vegetale, care limitează spațiile pictate, împodobesc

mai sus. Pentru ușurința cercetătorilor și pentru pictorii bisericești am crezut necesar să dau o împărțire a scenelor, în desfășurarea lor în biserică. (Pl. I, II, III, IV, V, VI).

R É S U M É

LE MONASTÈRE DE POLOVRAGI

Au bord de l'Olteț, à côté de la grotte du même nom fût bâti au XVI-e siècle le monastère de Polovragi.

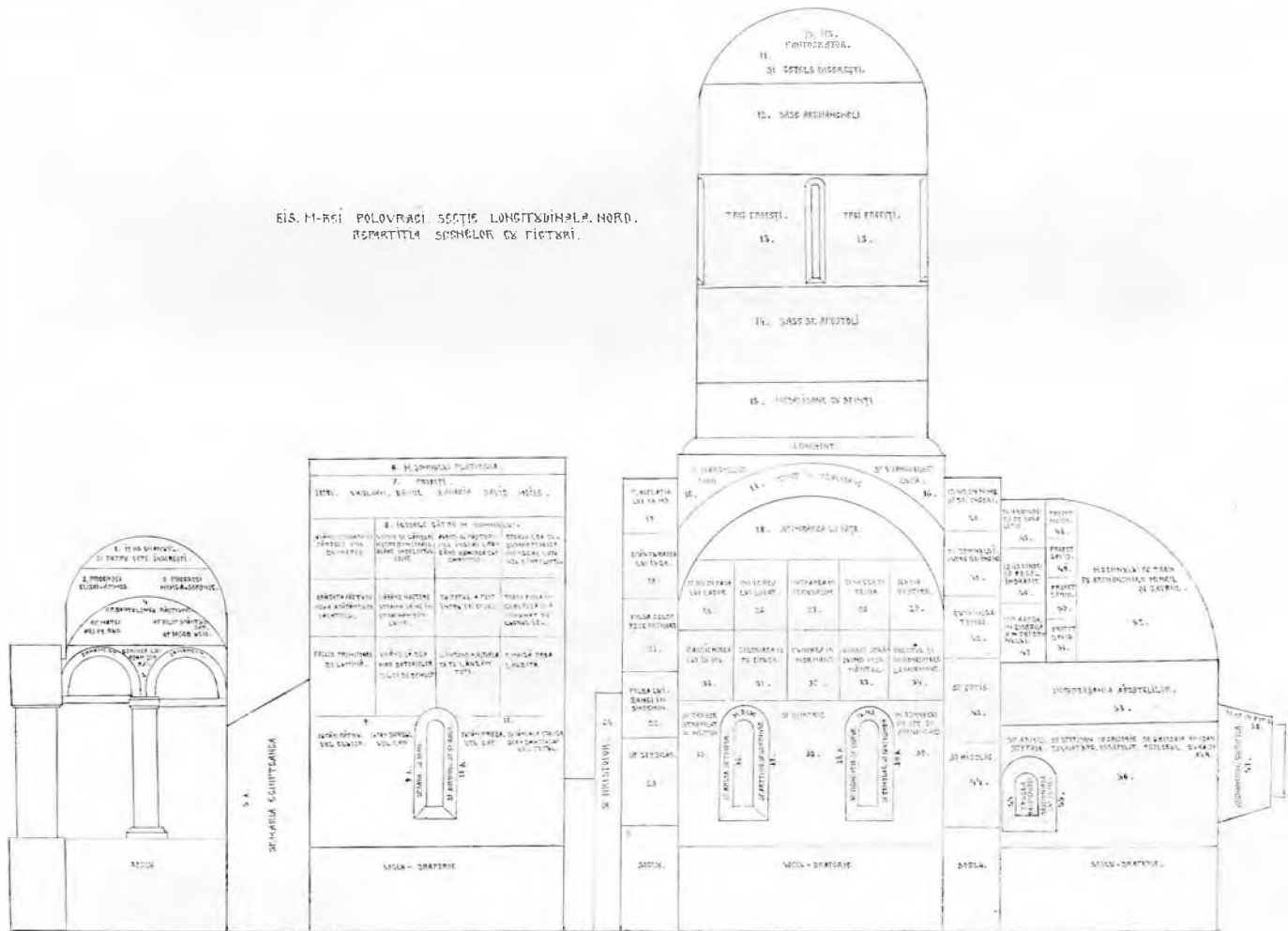
Au siècle suivant l'église fût refaite par un boyard de Matei Bassarab, du nom de Danciul Pârâianu, qui ne pût la terminer, Constantin Brancovan la finit cinquante ans plus tard.

D'après les dernières recherches, ce fu-

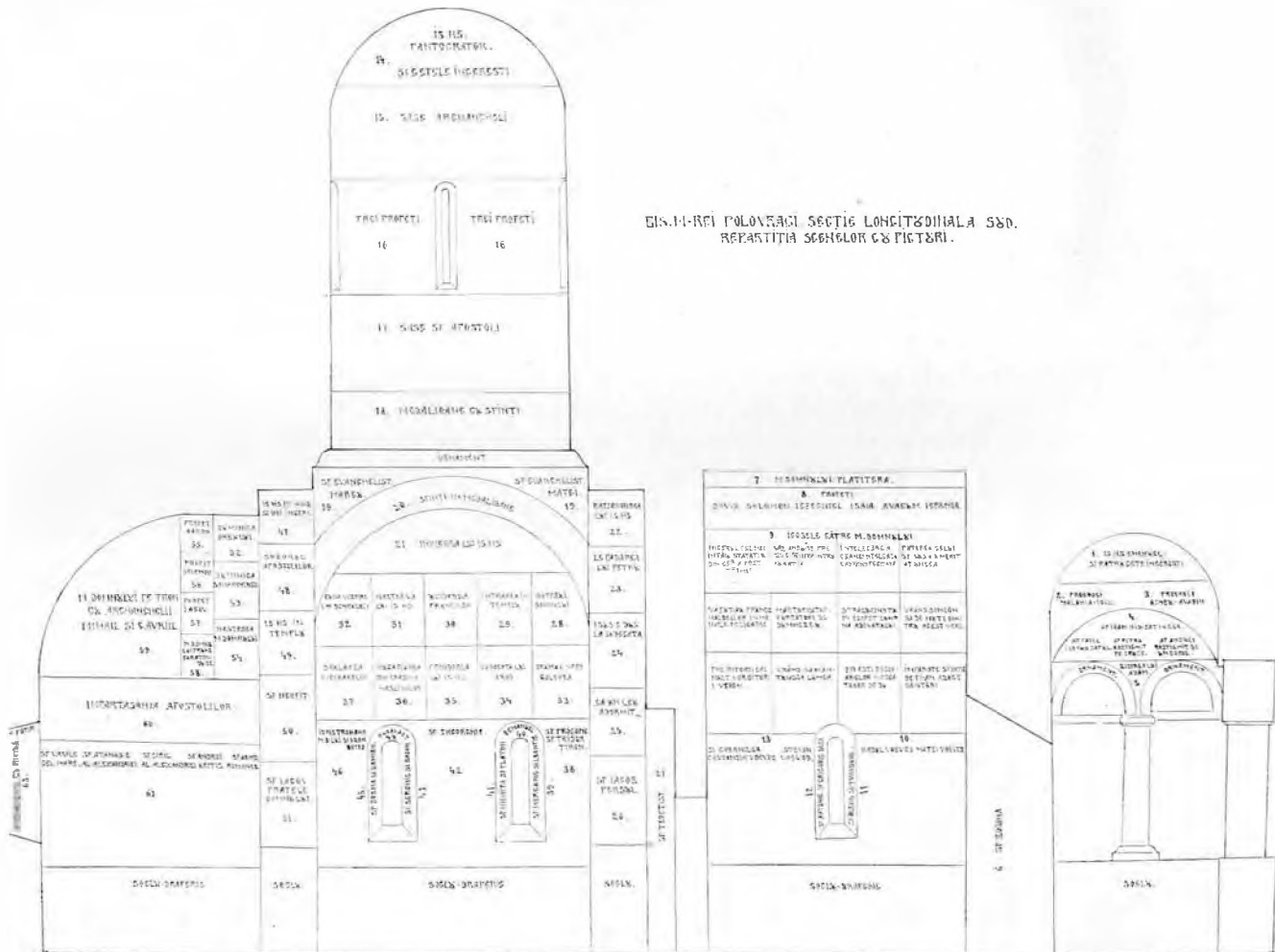
rent les élèves du célèbre peintre de l'époque de Brancovan, Pârveu le Muet ainsi que Constantin le peintre et ses élèves qui travaillèrent à cette église.

Les proportions de l'architecture, la peinture de l'église, ainsi que la décoration, la sculpture en bois et en pierre, rappellent une magnifique époque de floraison de l'art roumain au XVII-e et XVIII-e siècles.

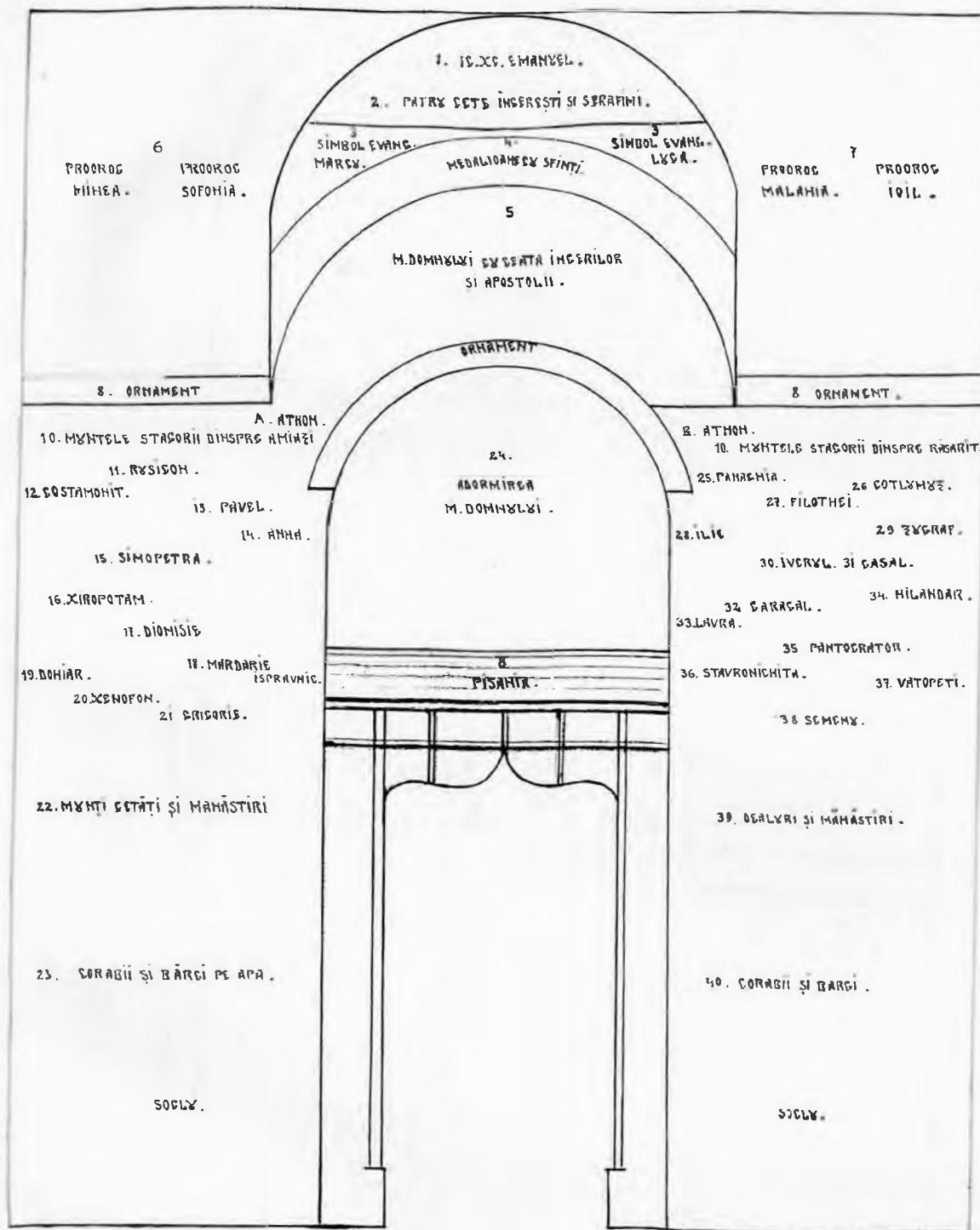
EIS. M-RII POLOVRACI. SECȚIE LONGITUDINALĂ NORD.
REPARTIȚIA SCENELOR ȘI PICTURII.

Mănăstirea Polovraci. Secție longitudinală Nord. Distribuția picturilor.

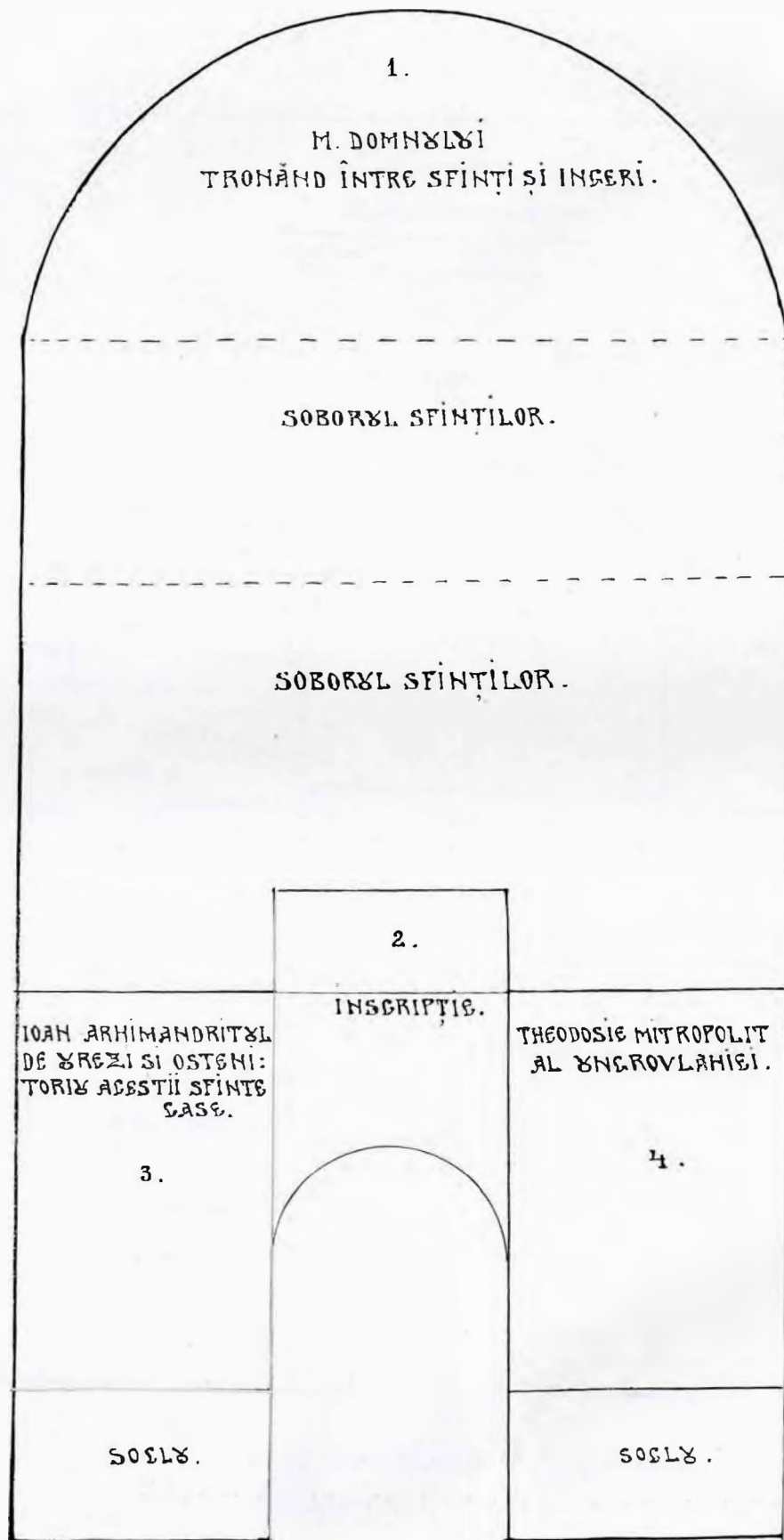

Mănăstirea Polovragi. Secție longitudinală Sud. Distribuția picturilor.

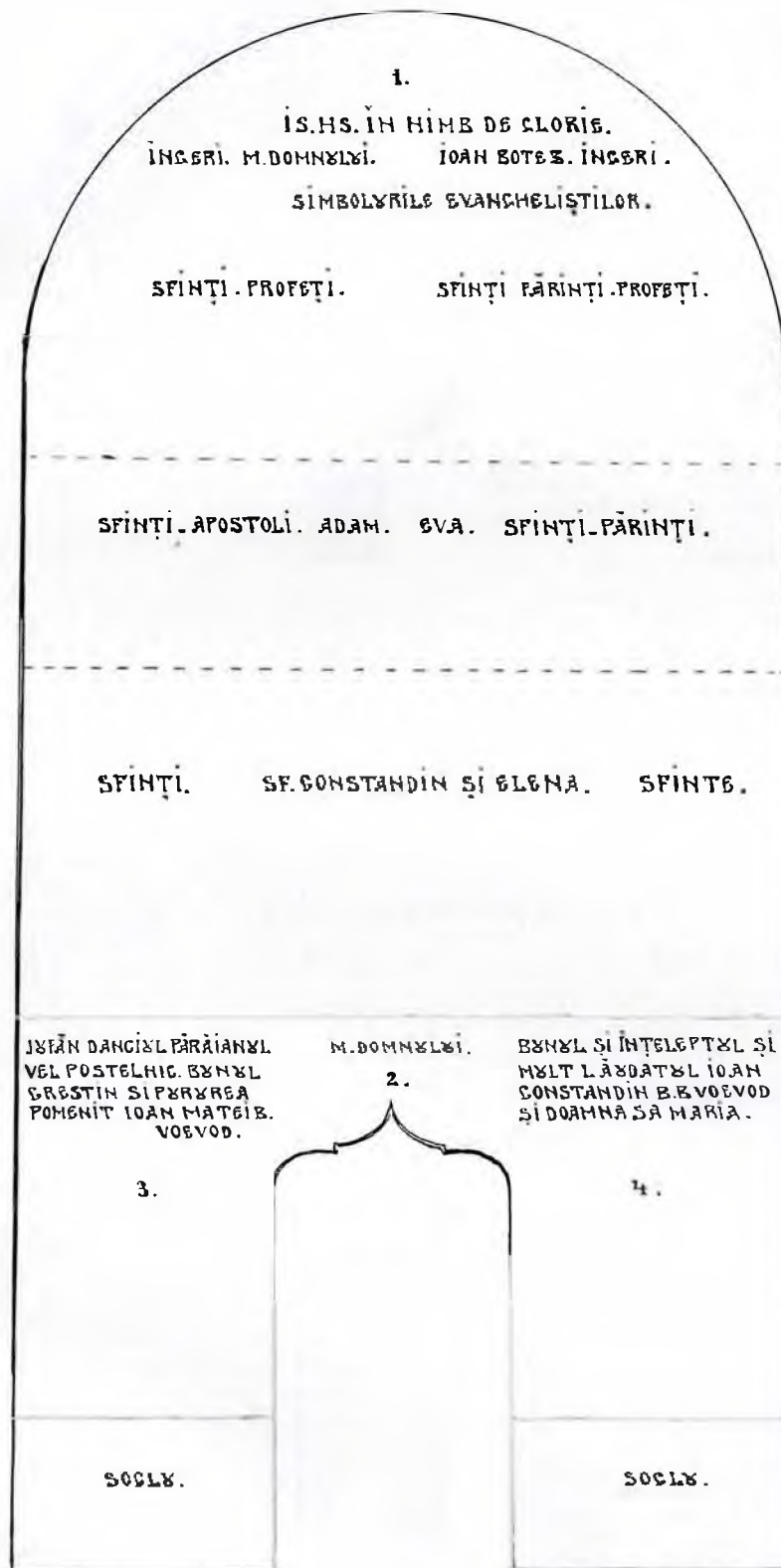
M-REA POLOVRACI. PRIDVORUL. PERETELE DE EST.

Distribuția picturilor pe peretele de Est al pridvorului, pe bolți și arcuri.

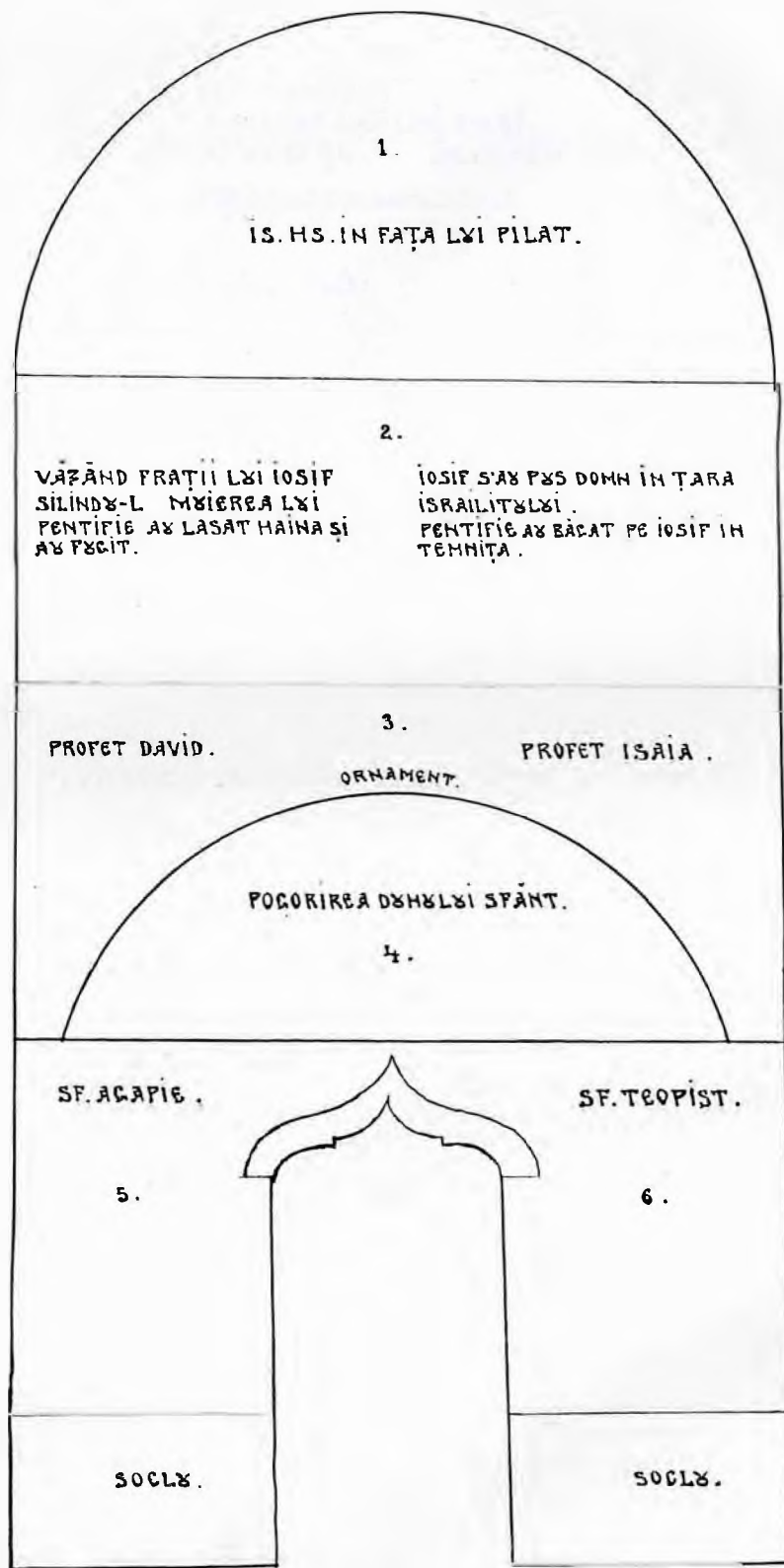
BIS. M-REI POLOVRACI. PERETELE DE VEST AL PRONAOSULUI
REPARTIȚIA SCENELOR ȘI PICTURII.

Peretele mai mic de Vest al pronaosului. Distribuția picturilor.

BIS. M-REI POLOVRACI, PERETELE DE EST AL PRONAOSULUI.
REPARTIȚIA SCENELOR ȘI PICTURII.

Peretele de Est al pronaosului. Distribuția picturilor.

BIS. M-REI POLOVRĂCI. PERETELE DE VEST AL NAOSĂLXI.
REPARTIȚIA SCENELOR ȘI PICTĂRI.

Peretele de Vest al naosului. DistribuȚia picturilor.

A) SITUAȚIA GEOGRAFICĂ

În defileul Oltului, 12 km mai jos de Căineni și la 40 km spre miază-noapte de R.-Vâlcea, se deschide în stânga râului, larga depresiune geografică a Titeștilor. Mărginită la intrare de masivele Măgurei și Cărbunariilor, valea închide numeroase sate, ca: Racovița, Copăceni, Bratovoiești, Bimbuești, Titești, Boișoara, etc.

Un drum roman secundar se desprindea din șoseaua Oltului ce urma malul stâng al acestuia, trecea râul și se îndrepta spre răsărit printre castrulele dela Racovița și Copăceni. Calea se oprea în castrul dela Titești, așezat în capul văii. Dela Titești se desfășeau alte două ramuri de comunicație ce mergeau paralel cu Oltul și în sens deosebit. Una se îndrepta spre Nord prin Boișoara-Găușani, Grăblești și se lega cu castrul dela Căineni. A doua lua direcția spre Sud, prin Cucoiul-Perișani—Pripoarele—Sudou—Dăngești—Rădăcinești (castru roman)—Berislăvești—Jiblea—Călimănești, pe Olt (castru). Castrulele și drumurile secundare construite de Romani în aceste văi din stânga Oltului, unele supt Hadrian, dovedesc prezența unei numeroase populații autohtone și o importantă regiune strategică pentru apărarea văii Oltului. (Fig. 1).

Castrul dela Racovița e așezat la 500 m spre răsărit de malul stâng al Oltului, în locul numit la Cetatea lui Decebal. Pe supt el se scurge pârâul Clocotiș, care izvorăște de lângă Titești, străbate în lung depresiunea amintită și se varsă în Olt. Castrul roman stă în gura văii, fiind orientat V.-E., cu misiunea de a bara atacurile populațiilor dace semilibere, din ținutul muntos al Argeșului și Muscelului. Rolul lui era asemănător cu al lagărelor dela Copăceni, Titești și Rădăcinești: apărarea marelui artere de comunicații de pe Olt. (Fig. 1).

B) SĂPĂTURI ȘI CERCETĂRI ARHEOLOGICE

Cetatea e cunoscută încă dela începutul veacului trecut fără a i se fi putut stabili originea. Primele și singurele săpături în castrul Racovița, fură anga-

jate de Gr. Tocilescu și conduse dela 9 Mai—1 Sept. 1894, de asistentul său, d-l P. Polonic. Rapoartele și schițele luate pe șantier se păstrează la Academia Română¹. Tocilescu a dat atenție numai materialului epigrafic; dar face marea greșeală, că îl arată descoperit la Racovița—Copăceni, în realitate, fiind numai din ultima localitate, unde e un castru de altă natură².

C) DESCRIEREA CASTRULUI (Fig. 2)

Forma lui, e aproape pătrată, cu colțurile rotunjite și poarta pretoria deschisă spre răsărit. Laturile mari au lungimea de: 112,29 m cea de Nord, 112,41 m cea de Sud; iar laturile înguste sunt lungi de 100,92 m cea de Vest și 101,10 m cea de Est. Suprafața cetății se apropie de 1,13 ha.

Șanț înconjurător (*fossa*) la acest castru nu a existat și nici o altă râpă, care să-l înlocuiască.

Zidăria castrului, în interior și pe margini, e făcută cu piatră spartă legată cu mortar de var (*opus incertum*) și scoasă din numeroasele cariere ce se constată pe văile Clocotișului și Băiașului. Cărămida, greu de fabricat din pământul local, pietros sau nepotrivit la ardere, s'a folosit în mică cantitate la colțurile zidurilor. Ea are mărimea 0,30 × 0,40 m.

¹ Vol. 5133, fil. 10—36: P. Polonic, *Lagărul roman dela Racovița*. Rezumatul lor s'a publicat de V. Christescu, *Istoria militară a Daciei romane*, București, 1937, pp. 144—147. Săpăturile au fost vizitate și îndrumate de generalul v. Sarvey, unul din conducătorii lucrărilor de pe limesul germano-retic.

² CIL. III, 13795; 13796; 13797; și 14216,40. Cf. și Tocilescu, în *Arch. epigr. Mitth.*, XVII (1894), pp. 224—225; XIX (1896), pp. 84—85; același, *Monumentele epigrafice și sculpturale ale Muzeului Național de Antichități*, București, 1902, p. 226 și *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, Bucarest, 1900, p. 128. Asupra acestor săpături, Tocilescu face comunicări la Academia Română în ședințele dela 9 și 16 Dec. 1894, cf. *An. Ac. Rom. Ser. III. Tom. XVII (1894—1895)*, pp. 27, 28, 82 și 83, rezumate în câteva rânduri în al său *Raport asupra lucrărilor de exploatare întreprinse la Limes Alutanus* din *An. Ac. Rom. Ser. III. Tom. XVIII, I (1896)*, pp. 107—108. Tocilescu nu a participat la săpături. De aci, confuzia între materialul epigrafic al celor două castrule, precum și nerezolvarea problemelor stratigrafice sau cronologice.

Zidul de incintă se păstrează pe o înălțime de 0,50—1,10 m, e gros de 1,50 m și are temelia afundată până la 1 m. Prezintă îngroșări la colțurile castrului (în fața turnurilor) pe o lungime exterioară de 11,65 m (coarda de 10,10 m) unde e gros de 1,75 m și în fața turnurilor celor patru porți pe o distanță de 5—6 m, unde are 1,62 m. În aceste locuri, el face un colț, în afară de linia flancului obișnuit, lung de 0,25 m. Nu putem ști dacă partea

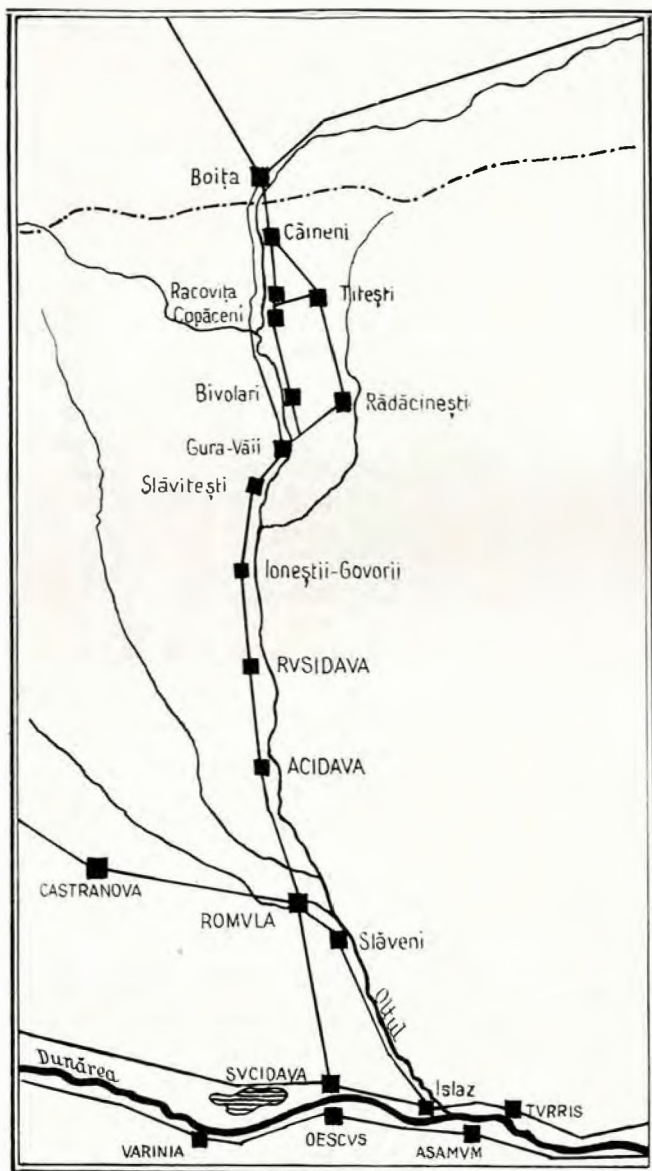

Fig. 1. — Limes Alutanus.

superioară a zidului, sau cel puțin crenelele erau construite din cărămidă. Nici placajul cu blocuri cioplite regulat (*opus quadratum*), nu s'a putut stabili pe fața expusă.

Turnuri de colț se constată în fiecare din cele patru unghiuri ale castrului. Ca formă (trapezoidală) sunt asemănătoare, dar inegale ca dimensiuni. Ele fac corp comun cu zidul incintei și au temeliile la aceeași adâncime. Intrarea, ce trebuia să existe pe latura de către interior, nu le-a fost găsită. Toate au cele trei ziduri din interior groase de 0,80 m.

Turnurile vor fi avut și un etaj construit numai din bârne de stejar. Din camerele lor s'a scos numai zidărie prăbușită fără urme de țigle sau incendiu. Aceasta dovedește că erau acoperite cu șindrilă și nu au fost incendiate la evacuarea lagărului. (Fig. 3).

Turnul din colțul de S.-V., singurul săpat sistematic și în întregime avea zidăria din interior înaltă de 0,40 m. Laturile sale măsoară: 3,50 + 3,80 + 3,70 m și le corespunde o secantă de 6,70 m, măsurată între colțurile exterioare ce le face turnul cu zidurile incintei. (Fig. 3, IV).

Turnul din colțul de S.-E., golit în cea mai mare parte avea zidăria păstrată pe o înălțime de 0,35 m, laturile lungi de 3,50 + 3,85 + 3,77 m și secanta lor de 7,55 m (Fig. 3, I).

Turnul din colțul de N.-E. cu zidurile înalte de 0,70 m și necercetat în interior, măsoară în afară: 3,32 + 4,20 + 3,58 m cu secanta de 7,32 m. (Fig. 3, II).

Turnul din colțul de N.-V. s'a golit în întregime, constatându-se înălțimea zidurilor de 0,70 m și măsurile lor exterioare de 3,20 + 3,25 + 3,85 m, iar secanta de 6,70 m. (Fig. 3, III).

Porțile în număr de patru și câte una pe fiecare latură a cetății, deși de forma asemănătoare, ca și turnurile de colț, prezintă numeroase abateri de simetrie și dimensiuni. Fiecare poartă e flancată de două turnuri pătrate bine legate de zidul cel mare, puțin îngroșat în fața lor. Turnurile aveau câte un etaj încheiat tot din bârne groase, acoperite cu șindrilă. Un pod de grinzi de stejar fusese așternut deasupra porții și între turnuri. El înlocuia bolta de cărămidă ce nu putea fi susținută de zidurile prea înguste ale intrării și cu o deschidere de 4,75 — 5,73 m. (Fig. 4).

Porta praetoria era pe latura de răsărit. Corpul ei nu cade exact pe axul lung al castrului. Turnul din dreapta întăririi e la 38,30 m în față de corpul turnului din colțul de N. E., iar turnul din stânga, la 37,44 m de turnul dela colțul de S.-E. Dintre toate porțile, ea apare cu cea mai largă deschidere, fiind de 5,73 m. Intrarea îi era pavată cu lespezi mari de piatră. Porțile de lemn (probabil două) se prindeau de ușori laterali, alipiți de turnuri și lucrați numai din cărămidă. Săpătura a constatat numai unul, ruinat și de mărimea 0,25 × 0,70 × 1,20 m. Pragul culcat pe pământ între cei doi ușori, va fi fost lucrat dintr'o grindă puternică.

Corpul celor două turnuri de apărare măsoară în exterior: 6,25 dealungul intrării; 5,10 m către interior și 4,75 m spre turnurile dela colțurile lagărului. În fața lor, zidul incintei e îngroșat pe o lungime de 5,00 m. Zidăria interioară groasă de 0,80 m se păstrează pe o înălțime de 0,35—1,00 m și are colțurile întărite cu cărămidă. Măsurătorile camerelor turnurilor ne sunt necunoscute, deoarece n'au fost golite în 1894. Ca și la celelalte porți, nu știm lărgimea ușilor ce dau în aceste încăperi. (Fig. 4, I).

Porta decumana situată pe latura de apus a castrului, e deasemenea deplasată de linia axului principal al cetății. Între turnul din dreapta al ei și turnul din colțul de S.-V. al lagărului sunt 37,85 m; pe când între celălalt turn și colțul de N.-V. sunt 41,70 m! Deschiderea între turnurile

porții e de 4,77 m, iar ușorii de cărămidă, bine precizați măsoară $0,60 \times 1,17$ m; încât poarta propriu zisă făcută tot din lemn era largă de 3,57 m. Vor fi fost tot două uși ce se deschideau fiecare dealungul unui turn. Către front, zidul turnurilor pe o lungime de 6,00 m are grosimea de 1,62 m.

de al celui dela S.-V. În fața turnurilor, zidul prezintă o îngroșare pe o distanță de 5,70 m. Golul dintre ele, e larg de 4,78 m și flancat cu doi ușori din cărămidă ce au, acum, mărimea: $1,30 \times 0,83 \times 0,40$ m. Lățimea porții de lemn ajungea la 3,12 m. Zidurile din interior, întărite cu cărămidă la colțuri

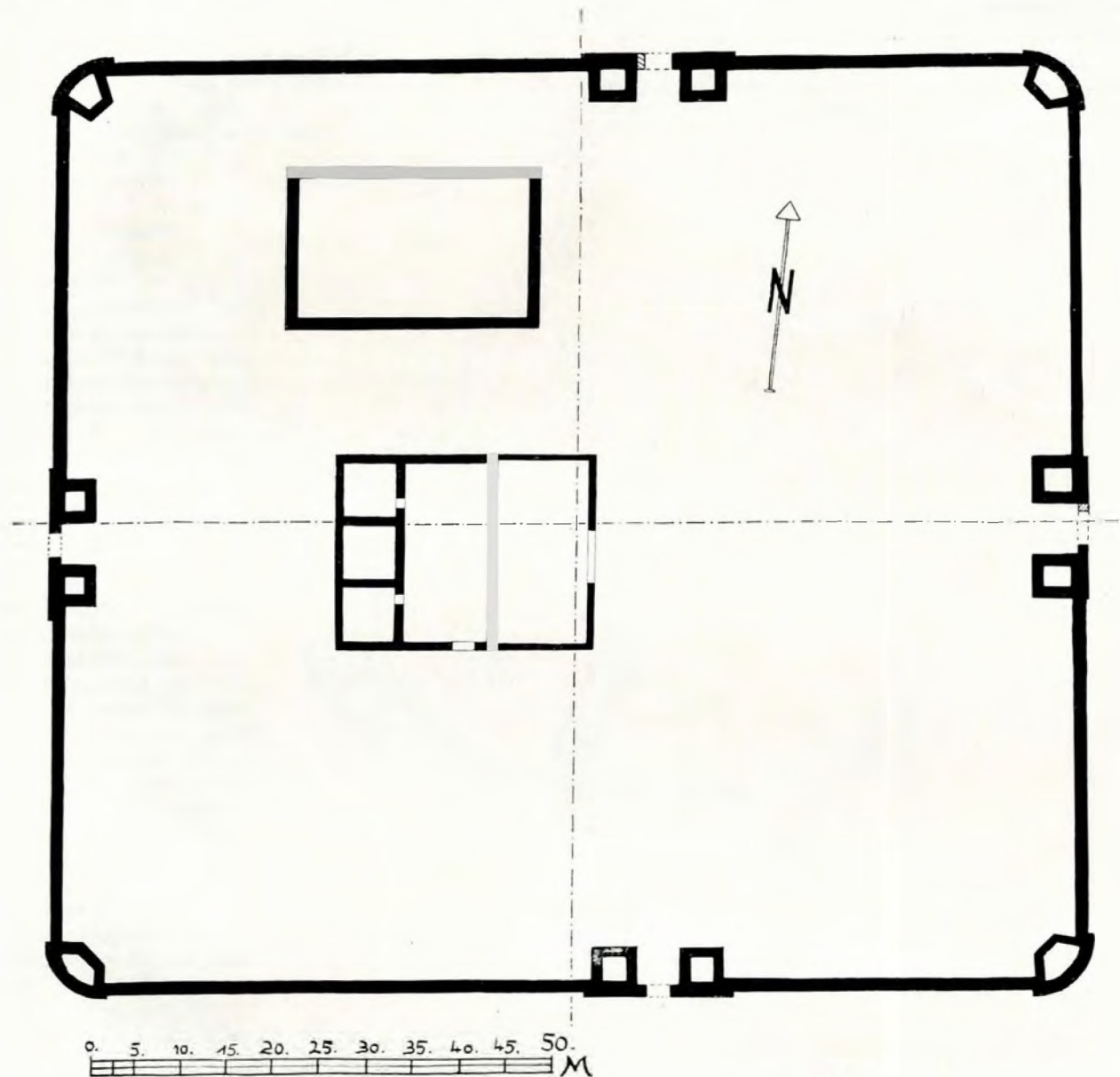

Fig. 2. — Castrul Racovița.

Pe din afară, cele două turnuri măsoară: dealungul porții, 5 m; către interior, 4,50 m și spre flancurile interioare, 4,38 m. Zidurile din interior, întărite cu cărămidă la colțuri, sunt groase de 0,80 m și păstrate pe o înălțime de 0,40—0,80 m. Fu săpat complet numai turnul de Sud, a cărui cameră e lungă de 3,20 m și lată de 2,45 m. Dărâmturile ridicate nu prezentau nici o urmă de foc sau obiecte romane. (Fig. 4, II).

Porta principalis dextra cade pe latura de Sud. Turnurile ei sunt la o depărtare de 34,82 m de turnul din colțul de S.-E. al castrului și cu 55,90 m

se păstrează pe o înălțime de 0,40—1 m. În exterior, corpul turnurilor măsoară: 5,25 m, în lungul intrării, 4,85 m, spre interior și 3,52 m către colțurile castrului. Camerele din ele nu au fost săpate. (Fig. 4, III).

Prin fața acestei porți trecea un drum roman ce venea dela Olt și continua până în castrul dela Titești.

Porta principalis sinistra e situată pe latura nordică, față în față cu *dextra*, dar nu pe același ax. Între turnurile ei și cele dela colțurile cetății aflăm o depărtare de 58,20 m (la V.) și 33,13 m (la E.).

Lărgimea totală a porții, e de 4,75 m și i se păstrează un singur ușor de cărămidă ce are mărimea $0,80 \times 1,70$ m. Îngroșarea zidului turnurilor spre front se vede pe o lungime de 5,70 m. Dimensiunile zidurilor din interior, păstrate pe o înălțime de 0,55—0,80 m, sunt: 5 m, pe lângă intrare; 4,70 m spre interior și 3,35 m către colțurile lagărului. Nu s'au golit camerele turnurilor. (Fig. 4, IV).

Valul (*vallum*) din spatele zidului nu a fost găsit fiindcă nici nu fusese ridicat. De obicei, el rezultă din săpătura pământului șanțului din jurul castrului și această, înainte de a se construi zidul incintei.

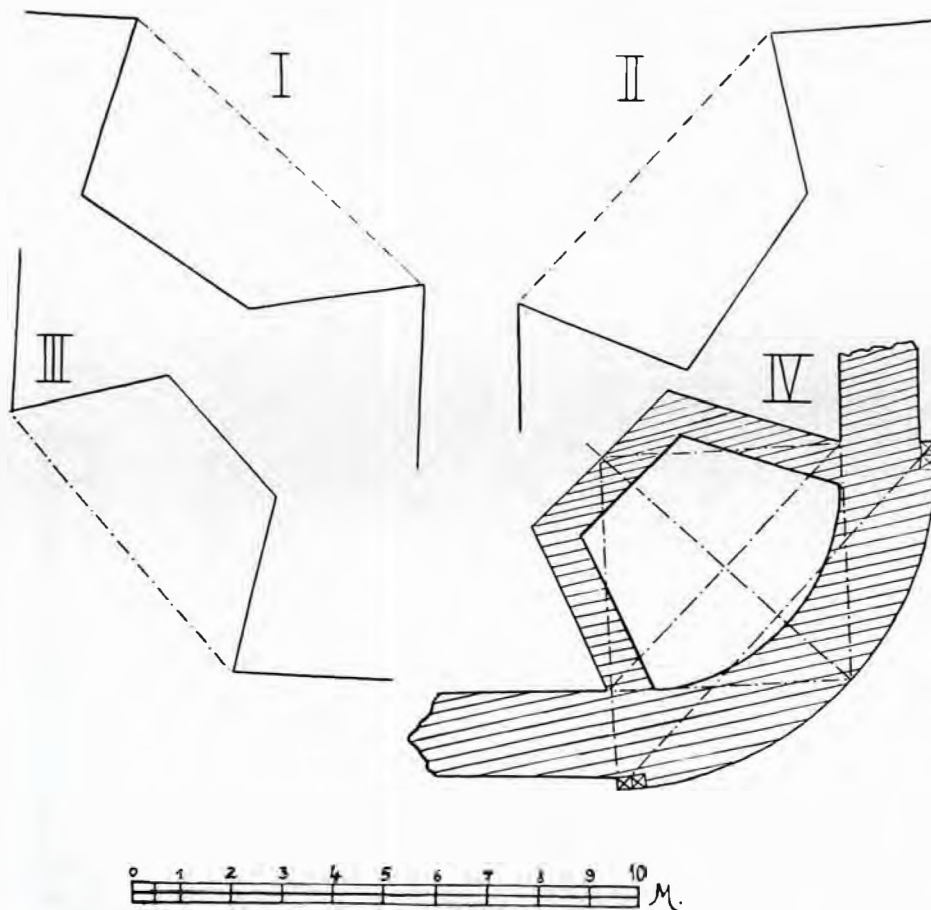

Fig. 3. — Turnurile dela colțurile castrului

Cum ambele lipsesc, se vede că s'a lăsat săparea lor pentru ultimul moment. În planul de construcție va fi fost prevăzută ridicarea mai multor șanțuri și valuri de protecție pentru castru, cum găsim la Slăveni, Băneasa, Șăpata de Jos și Valea Urului, unde avem castele din aceeași epocă (secolul III). În acest caz, pământul primului șanț de lângă zid nu se mai aruncă în incintă și se folosea la ridicarea primului val din afară.

Valul interior alăturat zidului incintei putea fi înlocuit cu un pod de lemn așezat pe stâlpi bătuți în pământ sau pe picioare de zid, ca la castele Bivolari, Copăceni, Titești și Căței.

S'au făcut sondajii în fața celor patru porți, dar nu s'a descoperit inscripția de fundație sau alt material arheologic.

Via principalis ce lega poarta de Nord cu cea de Sud, precum și *via praetoria*, nu au fost căutate.

Pretoriul (*praetorium*) e la o depărtare de 52,90 m față de frontul intrării porții pretoria, la 38,13 m de al porții decumane și la 43,25 m de al porții principale, din dreapta. Clădirea e lungă de 28 m, lată de 21,38 m și are o intrare largă de 6 m deschisă spre răsărit. Zidurile îi sunt lucrate din aceeași piatră și mortar, la colțuri și uși întărite cu cărămidă. Au o grosime variabilă între 0,60—0,90 m și se păstrează pe o înălțime de 0,50—1 m. (Fig. 5).

Compartimentele pretoriului imită cele trei părți distincte din aranjamentul interior al casei romane.

La intrarea principală e o curte (*atrium*), lungă de 19,85 m și lată de 10,10 m. Zidurile păstrate pe o înălțime de 0,50 m au o grosime mai mică decât restul pretoriului, fiind numai de 0,60 m. Intrarea e puțin deplasată spre stânga, latura zidului din dreapta fiind de 7,78 m, iar a celui din stânga de 6,85 m.

La alte caste se găsesc pe laturile înguste ale acestei curți, mai multe cămăruțe în care se păstra armamentul (*armamentaria*). Dacă existau și la Racovița fuseseră construite din lemn ce a putrezit fără urme.

Din curtea pretoriului se trecea în sala sacră situată la mijlocul clădirii (*peristylum*), lungă de 19,85 m și lată de 9,70 m. Zidurile ei, au grosimea de 0,85—0,90 m și se păstrează până la înălțimea de 1,05 m. Ușile dintre curte și sala sacră nu s'au găsit, deși vor fi fost cel puțin două. Una pare a fi indicată prin câteva cărămizi rămase prinse de zid, material folosit, după cum am văzut numai la colțuri de zid și la intrări. O ușă a sălii, largă de 2,38 m, încadrată cu zid de cărămidă, ce da în afară de pretoriu s'a stabilit lângă colțul de Sud-Vest.

Două sondajii făcute în latul acestei săli, până la adâncimea de 1,20 m au scos numai bucăți de țiglă, material cu care fusese acoperit pretoriul¹.

¹ Au fost găsite și două schelete îngropate, în parte, peste zidul de Sud. Sunt morminte târzii și în gura unuia, Tocilescu arată că s'a aflat o monedă de argint unguerească din secolul al XIII-lea. O altă monedă tot de argint și din aceeași vreme nu s'a putut descifra.

Deasupra nu exista un alt etaj și ea era înaltă cât și etajele vecine.

Ultimul compartiment (*oecus*), situat în spatele clădirii e format din trei camere, cu ziduri groase

piatră cu mortar, alternează cu rânduri de cărămizi. Se știe, că în subsolul acestor capele (necercetat la Racovița) se păstra tezaurul și alte obiecte prețioase ale garnizoanei.

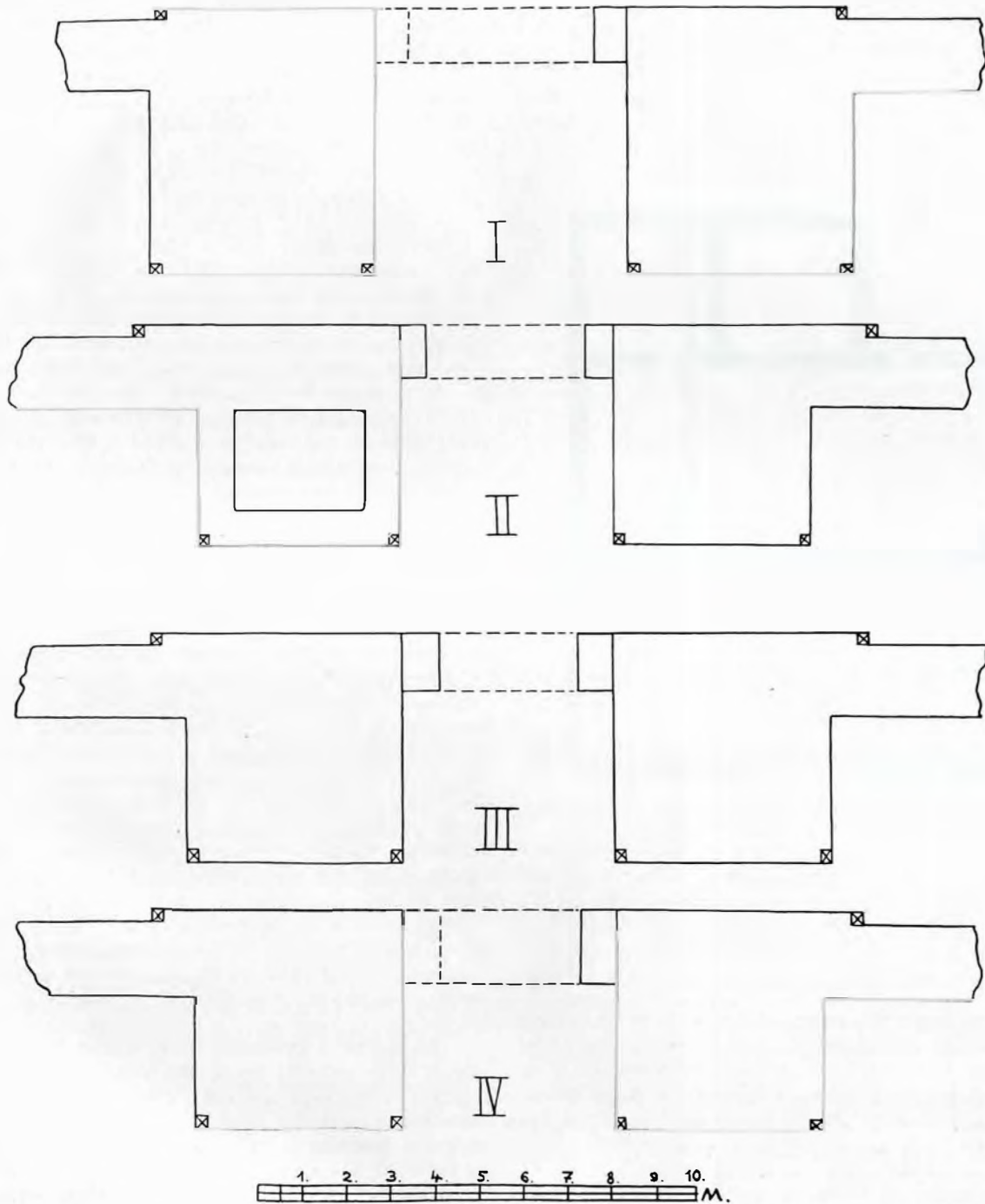

Fig. 4. — Porțile castrului.

de 0,80—0,85 m și păstrate pe o înălțime ce ajunge în unele locuri la 1,30 m.

În mijloc, e o încăpere de mărimea $6,83 \times 6,08$ ce nu are intrare. Aici e locul *capelei* a cărei pardoseală va fi fost mai ridicată și în loc de uși va fi avut o largă boltă închisă cu draperii sau paravane de lemn. Spre deosebire de camerele vecine, capela are zidurile mai bine legate și straturile de

Camera din stânga capelei (S.) e de mărimea: $6 \times 5,90$ m, cea din dreapta (N.) de $6 \times 6,03$ m. Fiecare avea câte o ușă largă de 1,02 m deschisă spre sala sacră. Cum în aceste încăperi nu s'au găsit sisteme de încălzire (*hypocaustum*) ca la alte pretorii, vor fi servit ca birouri. Marea cantitate de dărâmături aflate în cele trei camere dovedește că deasupra lor există un etaj, acoperit

tot cu țiglă, loc rezervat locuinței comandantului.

Magazia (*horreum*) are formă dreptunghiulară și se găsește la 13,85 m spre Nord de pretoriu¹. E lungă de 27,10 m și lată de 17,60 m. Zidurile îi sunt groase de 1,10 m, fără urmă de intrări și păstrate pe o înălțime de 0,30—0,65 m. Nu are despărțituri în interior. (Fig. 6).

Pretoriul ca și magazia nu arată urme de foc, ceea ce dovedește distrugerea lor de intemperii și

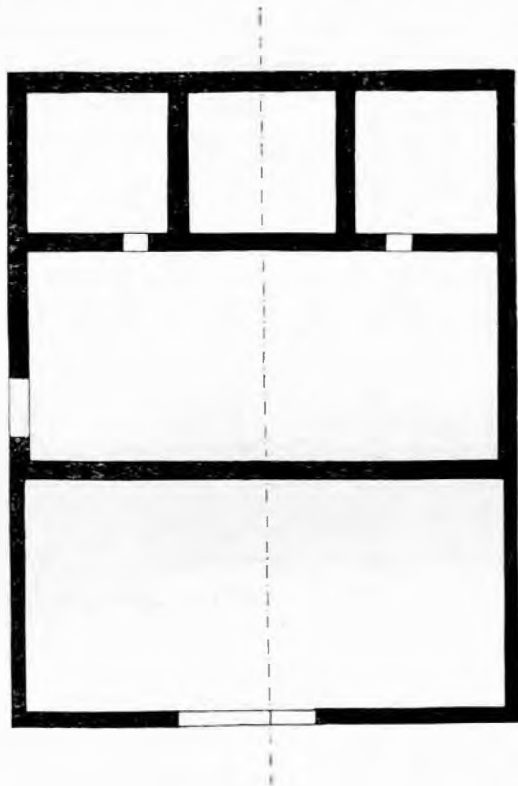

Fig. 5. — Praetorium (scava, la fig. 6).

nu o evacuare forțată. Alte clădiri de zid nu mai existau în interiorul castrului Racovița.

D) OBIECTE DESCOPERITE

O caracteristică a castrului Racovița stă în sărăcia materialului arheologic aflat în săpăturile din 1894, deși s'au făcut săpături serioase. Rapoartele nu ne menționează decât obiecte de mai jos ce se găsesc în depozitele Muzeului Național de Antichități din București².

¹ Denumită greșit de Polonic și Tocilescu «Casa Comandantului». Christescu, o. c., p. 147, încearcă să se pronunțe pentru o *magazie*. O altă clădire ca arhitectură și dimensiuni nu se cunoaște la alte caestre ale Daciei inferioare. Magaziile lor au forma clasică: dreptunghiulare, cu contraforți în afară și așezate pe aceeași linie cu pretoriul (Drobeta, Răcari și Bumbești). Că, cea dela Racovița, e în adevăr, un *horreum* sau *granarium*, ne-o spun numeroase exemple din caestrele Germaniei superioare, unde o găsim cu aceeași formă și așezare, iar în unele locuri fură aflate în ruine, grâne arse sau putrezite, cf. O.R.L. XII, 3 și în special, XXV, pp. 9—10.

² Desemnele obiectelor de metal găsite la Racovița îl vom da împreună cu al celor aflate în castelul dela Copăceni. Ele se păstrează la Muzeul Național, pe mai multe planșe, legate de Tocilescu.

1. Fragment de *cărămidă* găsit la poarta de Sud, pe care se mai vedea dintr'o stampilă, litera . . . O . . . Poate o [c]o[h](ors)?

2. Bucată de *cărămidă* găsită în ruinele pretoriului. Pe ea se scrisese cu un obiect ascuțit înainte de ardere:

D
T

3. Alt fragment de *cărămidă* tot din pretoriu și la fel scris:

.....
ITV. POTC:.....
..... INA.....
.....

4. Patru săgeți de fier (pretoriu).

5. Stil de fier ascuțit la un cap și la celălalt bombat. Pe corp prezintă trei rânduri cu profile circulare.

6. Cuțit de fier, lung de 9 cm și aflat lângă poarta de Nord (poate fi și modern).

7. *Fibulă* de bronz, lungă de 0,035 m, descoperită în ruinele pretoriului. Corpul agrafei e stilizat în corp de pasărică (secolul al III-lea p. Chr.).

E) CONSIDERAȚIUNI GENERALE

În comparație cu caestrele din Dacia inferioară, cel dela Racovița prezintă serioase particularități și neregularități. Ele se datoresc condițiilor și epocii în care s'a lucrat. Îl socotim printre ultimele ridicate în această regiune și cu lucrările încă ne terminate la data evacuării.

Simetria planului său lasă mult de dorit. Porțile *praetoria* cu *decumana* și *dextra* cu *sinistra*, nu cad pe cele două axe principale ale castrului. Turnurile din colțurile castrului sunt inegale și neregulat construite. Zidul exterior al pretoriului nu-și păstrează peste tot aceeași grosime. După regulile obișnuite, magazia trebuia așezată lângă *via principalis* și întărită pe margine cu obișnuirii contraforți de zid.

Numai castrul cel mare dela *Jidova*, lângă Câmpulung-Muscel prezintă unele afinități cu cel dela Racovița, la pretoriu, porți și colțurile cetății, și acesta ridicat, cel mai de vreme, supt Septemii Sever¹.

Lipsa șanțului protector și a valului pe care se alipea zidul incintei nu e un lucru voit de constructor. În secolul al III-lea, e tendința ca în jurul castrului să se ridice cât mai multe valuri și șanțuri, cum s'a procedat la Slăveni în anul 205 p. Chr.². Se pare, că săparea acestora s'a lăsat pentru ultimul moment și din pricina evacuării, nu a mai avut loc.

Castrul Racovița nu a fost ocupat oficial de o unitate militară și nu s'a locuit mult timp în el. Faptul e bănuț și de Tocilescu. E hotărâtoare pentru aceasta, lipsa obiectelor mărunte ce se descopăr în mari cantități la alte caestre (nici o monetă romană!). Nu s'au aflat vetre de foc sau o pătură de incendiu. Castrul va fi fost evacuat fără a fi

¹ Tudor, *Castrele romane dela Jidava*, în *Bucureștii*, II (1936), nr. 1—2, pp. 89—117. Asemănări cu cele de pe limesul german: cf. O.R.L., XV, 7; VIII, 13; XII, 3 și XXV.

² Tudor, în *Bul. Comis. Mon. Ist.* (fasc. 105).

ars, fiindcă nu era terminat, iar o apărare a lui împotriva barbarilor, era inutilă, prin lipsa valurilor și șanțurilor.

Epoca ridicării castrului Racovița nu poate fi stabilită cu certitudine. Ne putem gândi numai la ultimii ani ai stăpânirii romane în Dacia, sau la completa evacuare a tuturor punctelor fortificate, de Romani pe malul stâng al Oltului.

Nu cunoaștem nici garnizoana ce l-a ridicat. Poate că a fost tot de *numerus burgariorum et veredariorum* constatată în vecinătate la Copăceni, supt Hadrian (CIL. III: 13795; 13796 și 14216⁴⁰). Rolul castrului Racovița era de a întări pe cel dela Copăceni mai vechi și neîncăpător.

În numeroasele sale scrieri, Tocilescu urmat și de alți învățați, identifica așezarea romană dela Racovița-Copăceni cu *Praetorium* din Tabula lui Peutinger. Verificând distanțele date de *Tabulă* cu realitățile de pe teren, am ajuns la concluzia, că în acest loc cade *Pons Vetus*, iar *Praetorium* e lângă Cozia (la Bivolari). Hotărîtoare pentru aceasta e și situația geografică a depresiunii Titești, care trebuia legată cu un *Pod Vechiu* de malul drept al Oltului. Înainte de Hadrian, drumul pe Olt, din Transilvania și până la Dunăre, urma numai malul drept al râului. Supt acesta și Antonin Piul, șoseaua fu trecută și pe malul stâng al Oltului între Gura Văii (castru) și Căineni (castru). Pe această distanță se cunoaște în unele locuri a fi săpată în stâncă după procedeul folosit în regiunea Dunării, la Cazane¹.

IL CASTRO ROMANO DI RACOVIȚA-ARGEȘ (RIASSUNTO)

Si trova a 40 km lontano di R.-Vâlcea sulla sponda sinistra dell'Oltul e nella bocca della stretta valle che conduce verso Titești. Questo castru difendeva la via romana che passando i Carpazi conduceva sul Danubio. (Fig. 1).

La stazione è stata scavata sotto la direzione di Gr. Tocilescu, nel 1894. I suoi manoscritti e le piante si trovano adesso all'Accademia Romana.

Il castru misura 101 × 112 m e fu costruito di pietra con pochi mattoni. (Fig. 2). Non possedeva la fossa ed il vallum. Lo spessore del suo muro e di 1,50 m. Negli angoli del castru, muniti con torri,

¹ Pentru drumul roman al Oltului date in a mea, *Oltenia romană* (supt tipar). După completarea cercetărilor pe teren, vom da și un studiu, aparte, asupra lui.

lo spessore e di 1,75 m. Davanti alle porte lo spessore e di 1,62 m. (Fig. 3).

Le quattro porte munite ciascuna con due torri, sono simili, ma non uguali fra loro, e situate sullo stesso asse. Avevano la larghezza di 4,75—5,73 m, con una sola chiusura. (Fig. 4).

Il pretorio misura 28 × 21,38 m, coi muri esterni di 0,60—0,90 m (in spessore). La sua pianta presenta: il cortile (19,85 × 10,10 m), con una entrata di 6 m;

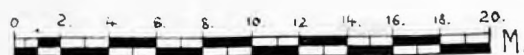

Fig. 6. — Horreum.

la sala sacra (19,85 × 9,70 m) e tre stanze in fondo (*sacello* ed *uffizi*). (Fig. 5).

Il magazzino (*horreum*), lungo di 27,10 m e largo di 17,60 m, sta vicino al pretorio. (Fig. 6).

Negli scavi furono scoperti pochi oggetti e nessuna moneta.

Il castru di Racovița è stato costruito negli ultimi anni della dominazione romana in Dacia. Al momento dell'abbandono, i suoi lavori non erano ancora finiti.

A Racovița-Copăceni c'era la stazione militare romana *Pons Vetus*.

BISERICA DIN TELEȘTI-COSTEȘTI, ARGEȘ

La biserica veche din satul Telești-Costești jud. Argeș, pe o placă de lemn, este săpată următoarea inscripție, a cărei descifrare este îngreuiată de puțina știință de carte a celui care a săpat-o în anul 1773.

Ea cuprinde numele sătenilor și sumele cu care au ajutat la ridicarea bisericii.

† Pisat¹ cine au dat la biserică pântru șindrilă. S'a dat taleri 76. A dat Costandin i Barbu 20 taleri. Căpi(tan) Stan 13 taleri, Stan i 6 taleri, Toder (sic) 4 taleri, Ionu 2 taleri, Dumitrașcu 2 taleri, Ion 1 taler, Preda 3 taleri, Pătru 3 taleri, Voinea taleri, Pop(a) Arsene 23 taleri, Costea 3 taleri, Voicu 4 taleri, Stan dă 1 taler, Pop(a) Stan 4 taleri, Dragu Kir 1 taler Pop(a) Voicu 1 taler, Nedelea Voicu a plă(tit) 2 taleri. (Fig. 1).

. . . și șindrilit (taleri 22. Au dat Pop(a) Arsene 15 taleri, Mihai Căpitan 4 taleri, Costandin 1 taler, Stan 1 taler, Vladul 1 taler, Văleat 7281². (Fig. 2).

BISERICA UDRICANI DIN BUCUREȘTI

În altar se păstrează o veche evanghelie ferecată în argint.

La proscomidie pe o piatră cu litere în relief, pomelnicul scris pe două rânduri, în stânga:

Pomelnicul Popii Nicolae Zogravu ctitor cel vechiu care au dat bisericii casele care sântu în dosul altarului și o prăvălie în carele cu pește și toate cărțile bisericii:

Nicolae ierei, Ecaterina ereiță, Theodosie eromonah, Radu, Mirica, Iane.

În dreapta: Pomelnicul jușănesei Marii a Pitarului Ioan, care au dat bisericii șase pogoane de vie la Cerrățești: Ioan, Maria, Iordache, Marica, Jitco, Neaga, Manda, Bălașa, Patrașco, Ecaterina, erei Enache, Preda, Corda³ (?).

¹ Scrie.

² 1773.

³ Cu mici deosebiri la N. Iorga, Inscriptii din bisericele României, București, 1905, p. 291.

Se găsesc în biserică cincisprezece candelile de argint, împodobite cu ornamentul vegetal, foarte răspândit ca motiv, în secolul al XVIII-lea, ca o continuare a epocii brâncovenești, *laleaua*.

Patru candelile mari în fața altarului, cinci în naos, două mici la iconostas, trei mici în pronaos, una mică în altar.

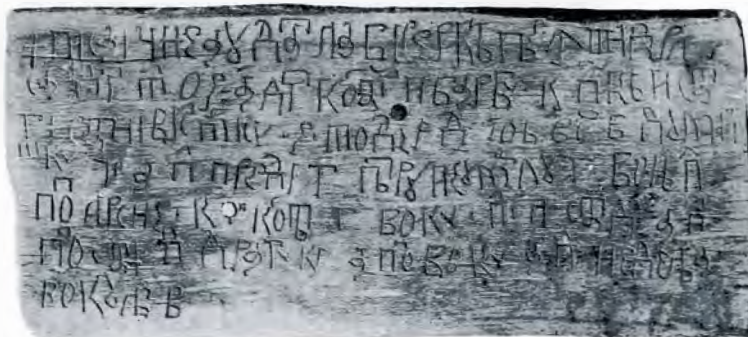

Fig. 1. — Biserica Telești-Costești, Argeș. Inscriptie.

Fig. 2. — Biserica Telești-Costești, Argeș. Inscriptie.

Pe unele profesorul Iorga a cetit inscripția în grecește: « Timoteiu episcop al Troadei; 1847 »¹.

COLECȚIA Dr. H. SLOBOZIANU

Pe un potir, aflat la d-l dr. Slobozianu, inscripția săpată pe marginea de jos, cuprinde:

СИ ЧАША СООБЪЖЕНА ВНЕТЬ К(Ъ) МАНТИРЪ КАРЛАШЕКСКИИ СЕНЕИЪ КОГОМАТЕРЕ К(Ъ) ЗЕМЛЪ МОЛДАВСКОЙ ТР(Ъ)ДОМЪ НИКОШТОМЪ ТР(Ъ)МЕНА 1756 ГОДА ДЕКАБРЯ 16 ЧИСЛА.

¹ Ibid. p. 291.

Pe față: КЮВ СС П»

Pe cât se vede, potirul provine dintr'un atelier rusec și a fost dăruit de egumenul mănăstirii Călărășanca (?) cu hramul Adormirea Maicii Domnului, din Moldova (Basarabia), în anul 1756.

VICTOR BRĂTULESCU

BISERICA IZVORUL TĂMĂDUIRII DIN SATUL IOAN LAHOVARI (CACALEȚI) JUDEȚUL ILFOV

Biserica de zid, a fost rău stricată, mai ales acoperișul care era învelit cu șită. De doi ani s'a dres și s'a învelit cu tablă.

Catapeteasma e de zid.

Hramul, Izvorul Tămăduirii este zugrăvit în frescă într'o firidă din față. Deoparte și de alta a icoanei hramului câte două firide zugrăvite cu sfinți, tot în fresco, dar cari nu se pot identifica.

La intrarea în biserică ușciorii sunt de stejar; care cel de sus are săpat în lemn anul zidirii bisericii « 1808 » (însă cifra zero este tăiată vertical prin mijloc, în cât s'ar putea citi și ca cifra unu, și deci ar putea să fie și anul 1818).

Cred că este anul 1808, căci pe un Mineiu pe Martie, ediția 1780, este o însemnare a lui Costandin logofătul din jud. Mehedinți cu data de 1814, Octomvrie 18.

În interior între naos și pronaos o despărțitură de lemn lucrată simplu.

Nu mai are pictura decât pe catapeteasmă, pereții fiind văruiți.

Turla, în față, e de zid cu ferestrele desfăcute. Aici e și clopotul. Suirea se face printr'un turn în partea nordică.

Biserica este încăpătoare, dar mărunță; totuși e de luat în seamă, căci este tipul bisericilor de țară de acum un veac.

BISERICA ADORMIREA MAICII DOMNULUI DIN COMUNA CĂCIULAȚI, JUDEȚUL ILFOV

Biserica, o construcție aparte, seamănă mai mult cu o clădire comună, zidul dela altar despre răsărit fiind drept, și nu rotund ca de obicei. De asemenea nu este păstrată proporția între lungime, lățime și înălțime. Cred că s'au adaos pridvorul, la intrarea căruia găsim inscripția următoare:

« Această sfântă biserică s'a făcut din temelie de Prea Piosul Alexandru Ghica Domnul Țării Românești la 1832, și s'a restaurat din nou de Doamna Maria Blaramberg proprietara moșiei 1890 ».

Iar în pridvor la intrarea în biserică o a doua pisanie sună:

« Renovatu-s'au acest sfânt lăcaș în anul 1931, Septemvrie în 6, de către locuitorii satului Căciulați, fiind preot paroh Dimitrie Rădulescu, ajutat de către robii lui Dumnezeu Mihai Muscalu cântăreț, Vladimir Barbu, episcop și enoriașul Costică Marica. Pictor V. G. Nițescu ».

Interiorul bisericii e foarte luminos. Are și cafas pentru cor, de care atârnă în dreapta, cum intri,

un portret, bust trei sferturi, în ulei pe pânză al Domnitorului Alexandru Ghica, având însemnat pe o placă de alamă: « Alexandru Ghica, Domnul Țării Românești, a ridicat din temelii acest sfânt lăcaș la anul 1832 ».

Iar în stânga un alt portret, la fel ca mărime și încadrare al Mariei de Blaramberg cu însemnarea: « Maria de Blaramberg, născută Băleanu, 1840—1924, a restaurat acest sfânt lăcaș în anul 1890 ».

D. Victor Brătulescu în lucrarea sa Mănăstiri și Biserici din județul Ilfov, 1935, p. 39, mai dă și această pisanie:

« Această sfântă biserică ce să prăznuiește hramu Adormirea este făcută din temelie după cum se vede de robul lui Dumnezeu Vasile Isvoranu biv vel serdar i soția dumisale Ecaterina, pentru a dumnealor pomenire, în zilele prea marelui împărat Alexandru Pavlovici la anul dela Hristos 1812 »¹.

Între cărțile de cult se află o evanghelie îmbrăcată în aur greu cu icoanele de pe ea în email. Aici sunt legate două texte de evanghelii, un text grec din 1803 și altul românesc din 1837. Iată ce scrie pe copertele lor:

I. « Θεῖον καὶ ἱερὸν εὐαγγέλιον ἀφιερῶθεν μὲν τῷ ποτὲ μακαριωτάτῳ καὶ σοφωτάτῳ πατριάρχῃ Ἱεροσολύμων Κυρίῳ Κυρίῳ Χρησάνθῳ τῷ Νοταρῷ. Νεωστὶ δὲ μετατυπώθεν καὶ ἐπιμελῶς διόρθωθεν, ἡ 26 Ἰ (1803), παρὰ Νικολάῳ Γλυκεῖ τῷ ἐξ Ἰωαννίνων ».

II. « Sfânta și Dumnezeiasca Evanghelie acum într'acest chip tipărită întru întâia Domnie a prea minunatului și prea Înălțatului Domn Alexandru Dimitrie Ghica Voevod cu blagoslovenia și cu toată cheltuiala iubitorului de Dumnezeu chir Kesarie episcopul Buzăului în tipografia Sf. Episcopii Buzăul, 1837 Mai în 8 ».

BISERICA SF. NICOLAE-BALOTEȘTI DIN JUDEȚUL ILFOV

Biserica este de zid, cu o turlă tot de zid, în față (astăzi dărâmată de cutremur); grosimea zidului 1 m.; două ferestre la naos, două la sănuri, una la altar, deschizătura lor (120/40) cm., cu chenar săpat în piatră, lat de 20 cm. Deasupra ferestrelor se află câte o răsufătoare rotundă, prevăzută cu o rozetă de piatră săpată în filigran, pentru ca să intre aerul, având diametrul de 40 cm. La altar sunt încă două ferestre mai mici (60/50) cm făcute în urmă, fără chenar de piatră, una în dreptul proscomidiei, și alta în partea opusă. Câmpul pereților în exterior este împărțit în două părți neegale, de un brâu. Deasupra brâului sunt firide rotunde și semi circulare, fără pictură. La mijlocul acoperișului, deasupra pantocratorului un scaun de zid pentru turlă, care scaun de zid pentru turlă, a fost așa dintru început.

În fața bisericii, la intrare, un pridvor deschis cu stâlpi de zid, arcuiți sus, iar jos înfiți într'un pâlmar tot de zid înalt ca de 2 m. Ușa dela intrare e de lemn, în două canaturi, foarte îngustă, cu chenar de piatră în juru-i și pisanie săpată deasupra.

¹ Este a bisericii din cătunul Canela. V. B.

Interiorul foarte mic și întunecos.

Catapeteazma e de zid.

Dedesuptul picturii în ulei, se află o alta în frescă. Ctitorii sunt la locul cuvenit.

Figurile ctitorilor sunt aproape șterse, se citesc însă bine inscripțiile cu numele lor în grecește « Zamfirachi cămăraș și Elena ».

Pisania acestei biserici este inedită, scrisă în grecește în versuri și anume în 12 hexapodii iam-bice.

1. Ἐπὶ Τζεργάνου κράντορος Κωνσταντίνου
Καὶ Γρηγορίου Οὐγγροβλάχων ποιμένος
Δείμαντο ναὸν τῶν παρόντων ἐκ βάρων
Ἔκκαμαράσης τῶν ὀκτωῶν Ζαμφειράκης
5. Ὡν ἐκ πατρίδος Ἀρθαυτοχωρίου
Καὶ ἡ σύννευος τοῦ δε τοῦ νομ' Ἐλένης
Εἰς τὴν δε δόξαν τῶν τριῶν ἐν ἁγίοις
Τοῦ Νικολάου τοῦ Θεοδώρου ἄμα
Λέγω τοῦ Τύρωνος καὶ γε τοῦ Στρηλιανοῦ
10. Ἀλλ' ἐκέτευε, τῶν δομητῶρων περὶ
Τριάδ' ἁγίαν, ἡ τριάς τῶν ἁγίων
1763 Μαΐου 5.

Stan isprăvnicel

5. Ἀρθαυτοχωρίου, ὁ σπύρευος Ἐλένης, 7
τῆν) τῶν, 11 τριάς) ριάς.

Traducere

Pe vremea domnitorului Constantin Cehan și păstorind Grigorie al Ungrovlahilor, au clădit această biserică din temelie cămărașul ocnelor Zamfirachi, având ca patrie Arvanitohori și soția acestuia cu numele Elena, intru slava celor trei întru sfinți Nicolae, Teodor Tiron și Stelian. Ci roagă tu treime de sfinți, pe sfânta Treime pentru ctitori. (Colaționarea este făcută cu d-l Alexandru Elian, profesor de Paleografia greacă la Arhivele Statului).

Inscripția de pe clopot: « Acest clopot s'a turnat cu ajutorul obștii locuitorilor com. Balotești și a d-lui Ioan Lahovari Ministru agriculturii și al Domeniilor și soția d-sale Zmaranda Emma, nascută Mavrocordat în zilele M. S. Carol I Regele României și a I. P. S. S. Iosif Georgian Mitropolit al Ungrovlahiei Primat al României în anul mântuirii 1906. Alex. Spireanu clopotar 80 kg ».

BISERICA SFÂNTUL GHEORGHE DIN COMUNA BRĂNIȘTARI-VLAȘCA

Cea mai veche amintire despre comuna Brăniștari, ce am putut găsi până acum este dela sfârșitul veacului al XVI-lea și anume într'un document dela Mihai Viteazu din 26 August 1597, prin care megieșii acestui sat se vând rumâni de bună voe lui Dumitru Ban. Din acest act cunoaștem și numele locuitorilor, dar și numele satului de atunci.

Iată în traducere după originalul slavon partea care ne privește: « Cu mila lui Dumnezeu Io Mihail Voevod și Domn a toată Țara Ungrovlahiei fiul marelui și prea bunului Pătrașcu Voevod, dă Domnia Mea această poruncă a Domniei Mele slugii Domniei Mele Dumitru ban și cu feciorii câți Dumnezeu îi

va da, ca să-i fie lui tot satul Brăniștari din Măgura, cu tot hotarul din câmp și din apă și din pădure și din vadurile de moară și cu vii, de oare ce a cumpărat sluga Domniei Mele, Dumitru ban, dela toți megiașii din sat, anume: popa Oprea și fratele lui Stoica și Radul și Golea și Dude și Radul și Stan și Neagoe și Iuga și Stoica și Dorin și Stănimir și Oprea și Manea și Stoica și Radul și Tudoran și Stanciul și Zăbavă și Luțcan și Bobe și Dobrișan, anume stânjeni 616 pentru 14.000 aspri gata și a mai cumpărat sluga Domniei Mele Dumitru ban și altă ocină aleasă și hotărâtă dinspre Brăniștarii din Măgură alți stânjeni 112 dela Andreicu și dela Stoica din Ionești pentru 1120 aspri gata... ». (Moșia Ioneasca proprietatea fraților Panait și Costantin Vartiade din comuna Uzun-Călugăreni vecină cu Brăniștarii din Măgură).

După trecere de 31 de ani, în a doua domnie a lui Alexandru Vodă Iliș, 1628, Dumitru dvornicul din Mogoșești face zapis de iertăciune de rumânie în schimbul de 2.000 de aspri gata Popei Opri și cu frate-său Tudor feciorii lui Stan și lui Stroe vărul lui Stan din Brăniștarii dela Măgura. Actul este întărit mai apoi peste 9 ani și de Matei Basarab Voevod la 26 Iulie 1637, căci între timp se ridicase cu pără la divan Pătrașcu Postelnicul și jupâneasa lui Zamfira, cum că ei n'au fost rumâni ai lui Dumitru Dvornic, ci au fost rumâni ai jupâniței lui, Zamfira. Și a dat Matei Basarab Voevod lege 12 boeri să jure, să spargă cărțile acelor oameni, iar ei îndată n'au putut să apuce de lege, ci au rămas de lege și de judecată. (Arhivele Statului, secția cōpiilor, pachet 3, nr. 2770).

Urmașii acestora și-au păstrat ocinile lor până în zilele noastre, numindu-se satul lor Brăniștari-Moșteni, iar ei la 1892 erau aceștia: Popa Dumitru sin Vlad Buricea, Dumitru Panait, Marin Panait, Preda Panait și alții, zidind și biserică la 1851, cu hramul Sf. Nicolae.

De unde vine numele de Măgura din documentele vechi al comunei Brăniștari? În harta austriacă din 1790 găsim satul Brăniștari așezat pe o muchie de deal, iar biserica satului pe o măgură înconjurată de ape. Această măgură a fost făcută de oameni, fiindcă se cunoaște scobitura în deal de unde s'a cărat pământul.

Despre această măgură găsim lămuriri și într'o însemnare făcută pe o evanghelie (1704) a bisericii din Brăniștari. Iată acea însemnare:

« Această evanghelie este a bisericii cei de lemn ce s'au aflat clădită din vechime pe măgura din vale ce-a fost în mijlocul apelor, împrejmuită de sălcii bătrâne și plantată cu mulți peri altoiți și nuci tot bătrâni, cari toți au fost distruși din pământ și măgura s'a fărâmat de răul și necredinciosul proprietar Necula Pupa albanez din Macedonia (1905), profanând și osămintele strămoșilor noștri, cari au fost înmormântați împrejurul bisericii cu hramul sfinții mucenici Gheorghe și Dimitrie ale cărora icoane se păstrează și acuma în podul actualei biserici ce s'a zidit de cărămidă de fericitul proprietar de pe atunci, pitar Iordache Grecescu, la anul 1840, în satul Brăniștarii din deal. Și slujind pe rând pe această evanghelie preoții Ioan, mort la 1820, Matei, mort la 1843 Aprilie 20, Cristea, mort la

1857, Gheorghe Dărășteanu, mort la 1873 și eu care scriu 1875—1908 Septembrie 8. Preotu Sachelarie Dumitru G. Mușețeanu din satul Singureni, fiul lui Gheorghe Mușat și Neaga.

Această însemnare lămurește în parte și zidirea bisericii din Brăniștari, a căreia pisanie sună:

«Această sfântă și dumnezeiască biserică ce să prăznuește hramul sfântului Gheorghe și al sfântului pitaru Iordache Grecescu în zilele Prea Înălțatului Domn Alexandru Dimitrie Ghica Voevod la leat 1840 Iunie 10».

În pronaos erau ctitorii zugrăviți la locul lor cu inscripția: «Pitaru Gheorghe Grecescu, Cocoana Elenca».

În altar, la proscomidie, pe o piatră este scris pomelnicul ctitorului: «Vii: Gheorghe, Elenca, Eftimie, Costache, Maria, Efrosina, Maria, Joița, Casandra, Manolache, Bălașa, Petrache, Ștefan, Uța, Costache, Catinca, Arsache. Morți: Dumitru, Neacșa, Nicolae, Ioan, Casandra, Nicolae, Sevaștița, Dănăilă Ieromonah, Gheorghe, Calița, Ursache, Gheorghina, Tudorache, Maria, Anton, Gheorghe, Petre».

Biserica s'a dărâmat în anul 1932 și s'a ridicat o alta pe aceleași temelii, însă deosebită ca formă. Fotografia ce dăm înfățișează vechea biserică cea zidită de Grecescu. (Fig. 1).

La această biserică, pe lângă preoții amintiți se pomenesc și următorii cântăreți: Iordache Popescu sin popei Cârstea († 1857), Ghiță Stoica Cioroacă zet popei Gheorghe († 1873), Ioniță Logofătu ce cânta după plăcere pe lângă cei doi cântăreți și

Gheorghe Mușețeanu, fiul preotului Dumitru Mușețeanu († 1920) în ființă și astăzi.

Cărți vechi sunt: o evanghelie din 1784 și un Penticostarion din 1785.

Fig. 1.

Și în sfârșit o icoană a Sf. Ilie Tesbiteanul cu însemnarea: «Această sfântă icoană s'a plătit de Dobre Mușat și fiica sa Ioana, 1882 Iulie 10».

Pr. IOAN MUȘEȚEANU

G. A. SOTIRIU, *Κεμήλια τοῦ Οἴκουμενικοῦ Πατριαρχείου: Πατριαρχικὸς ναὸς καὶ Σκευοφυλάκιον*, 114 pag. + 64 planșe și 30 fig. și schițe în text. *Athens*, 1938 — este una dintre ultimele lucrări ale cunoscutului profesor și academician din *Athens*. Deși târzie, anunțarea ei aici o cer câteva date și odoare ce ne interesează, amintind legăturile noastre din trecut cu Patriarhia ecumenică.

Astfel, ușa din mijloc ce dă din nartică în naosul bisericii reînnoită în 1720 poartă inscripția: «Μνήσθητι κύριε τοῦ δούλου σου Κωνσταντίνου καπουκεργιά τῆς Μολδοβλαχίας, οὗ τοῖς ἐξόδοις ἀνηγέρθη ἡ παρούσα πύλη ἔτει ΑΨΚ». (cf. și M. Γεδεών, «Χρονικὰ τοῦ Πατριαρχικοῦ οἴκου καὶ τοῦ ναοῦ», *Constantinopol*, 1884, p. 87, nota 168—170). Inscripția de deasupra intrării din nartică în nava dreaptă a bisericii amintește de același «κύριε Κωνσταντίνου πρώην καπὶ κεργιά Οὐγγροβλαχίας, ΑΨΚ (1720) Δεκεμβρίου ιη». (p. 12,¹).

În fața tronului patriarhal din dreapta navei de mijloc, se află tronurile în care ședeau, când se aflau în *Constantinopol*, voevozii Țărilor Române (p. 15).

Tronul patriarhal, din lemn incrustat cu fildeș, e una din cele mai de seamă podoabe ale bisericii Patriarhiei. Vătămat de Turci, a fost reînnoit pe vremea patriarhului Iacob, cu cheltuiala voevodului moldovean Dumitrașcu Cantacuzino. O spune inscripția de pe frontonul de lemn:

Ὁ βαρβάρων μὲν ὤλεσε θρόνον γόλος
 Τοῦ βωβρόνδα τ' αὖ πόθος Δημητράσκου
 Καίνισε τοῦτον Κατακουγγινῶ ζέων
 Χρονοτριβοῦντος ποιμένος τ' Ἰακώδου. ΑΧΠ(1680)
 (1680), — pag. 19, pl. 6 a.

Printre odoarele Schevofilakiului Patriarhiei, un omoforiu datează din 1795 (pl. 29a, în mijloc). De format mare, acest omofor e confecționat «din ștofă țesută în fir de argint și are cusuți pe el patru poli în formă de cruce, pe care sunt înfățișate cu pietre verzi și mărgăritare, după modele apusene și rusești, simbolurile celor patru Evangheliști (inger, leu, bou, vultur) și la gât pe Hristos ridicând crucea. Dede-subt sunt cusute patru râuri cu inscripția: «Δῶρον δωρηθὲν παρὰ τοῦ Ὑψιλοτάτου ΙΩ(άννου) ΜΧ

(Μιχαήλ) Κς (Κωνσταντίνου) ΣΤ (Στοῦρζα)¹) Β-Β (Βοεβόδα) (cu emblema domnitorului în mijloc). Πρὸς τὸν ταπεινὸν Μητροπολίτην ΒΖ (—Βιζύης), ΔΑ (—Δανιήλ;) ΠΤΜ (—Πάτριον) 1795», (p. 43).

Un epitrahil din catifea roșie, cusut cu fir de aur, înfățișază un ornament din domeniul vegetalelor, de artă apuseană, patru cruce în chenar și la gât, un vultur bicefal. În partea de jos, inscripția în metru antic:

«Τὸδε ἐπιτραχήλιον Θεῷ ἀφιερῶθη ἐν τῇ μεγάλῃ τοῦ Χριστοῦ ἀγία ἐκκλησίᾳ Πατριαρχοῦντος ἄριστα τοῦ Παναγιωτάτου Κυπριανοῦ τοῦ θαυμαστοῦ τοῦ πρώην Καισαρείας Σαρδάνω Κατακουζηνῶ Βορνίκω τῷ μεγάλῳ εἰς ἑαυτοῦ μνημόσυνον καὶ συγγενῶν ἀπάντων. 1708». (p. 48, pl. 32, γ, în stânga).

Ajungând la colecția perdelelor ușilor împărătești, autorul notează:

«Dintre cele folosite ca perdele pentru ușile tâmplei altarului, Scherofilakiul Patriarhal deține o serie întreagă de tot atât de frumoase perdele din catifea roșie, provenind din donația casei fanariote a Ipsilanților, cu emblemele casei domnești a Ungro-Vlahiei, ajunsă în Schevofilakiu din mânăstirea Kamariotissa, reînnoită de Ipsilanți.

O perdea dintre acestea alăturăm și noi aici (pl. 45). Aceasta e împodobită cu o cruce înaltă cusută în fir de aur, având patru raze la încrucișarea brațelor și fiind așezată pe emblema casei domnești a Ungro-Vlahiei, cu cunoscuta înfățișare a pasării phoenix, ce renaște din propria-i cenușe: marginea perdelii e împodobită cu o coardă de viță și alte ornamente cusute în fir de aur. Dede-subtul emblemei, numele donatoarei: «Αἰκατερίνα Δόμνα»: soția voevodului Alexandru Ipsilanti, voevod al Ungro-Vlahiei. Din descrierea a nouă astfel de perdele de către Bartolomeu Cutlumușanul («Ὑπόμνημα ἱστορικὸν περὶ τῆς κατὰ τὴν Χάλκη Μονῆς τῆς Θεοτόκου», *Constantinopol*, 1346, p. 73 sq.), cunoaștem că acestea au fost confecționate în Germania, la comanda Doamnei Ecaterina, care «răpită de

¹ Subsemnatul cred că mai curând e vorba despre Mihail Șurcu Σούτζου ca domnitor al Moldovei (1793—1795).

moarte mai înainte, n'a apucat să le vadă »; au fost însă dela început afierosite mănăstirii Kamar-iotissa, în anul 1805, August, de către soția lui Alexandru ».

Trecând peste celelalte odoare (tron patriarhal, amvon, icoane în mozaic și zugrăvite, veșminte liturgice, cruci sculptate în lemn, vase sfinte, manuscrise ș. a.) — unele de foarte mare importanță artistică și istorică ale bisericii și schevofila-

kiului Patriarhiei ecumenice, pe care autorul le descrie făcând, unde e nevoie, și foarte importante considerațiuni critice, regretăm împreună că odoarele păstrate sunt foarte puține față de cele odinioară existente, îi mulțumim pentru serviciul ce ne-a făcut și-i dorim totdeodată ca, după trecerea acestor zile grele, să dea cât mai curând luminii tiparului și bogatul material strâns cu prilejul vizitei la Muntele Sinai.

RÉSUMÉ FRANÇAIS

- Victor Brătulescu, *Le monastère de Polovragi* (v. p. 34). Pr. I. Mușeteanu, *Inscriptions des diverses églises de villages du district d'Ilfov et du district de Vlașca.*
- D. Tudor, *Castra Daciae Inferioris III.* Résumé en italien.
- Victor Brătulescu, *Inscriptions de l'église en bois de Telești-Costești du district d'Argèche, de l'église de Udricani (Bucarest) et d'un calice.*

CHRONIQUE

- I. Barnea, *Sur un livre de monsieur G. A. Sotiriu, Athènes, 1938.*

TABLA DE MATERII

	<u>Pagina</u>		<u>Pagina</u>
T E X T			
Necrolog N. Iorga (1871—1940)	3	Fig. 17. — Mănăstirea Polovragi. Isus în slavă	20
Victor Brătulescu, <i>Mănăstirea Polovragi</i>	5	Fig. 18. — Mănăstirea Polovragi. Picturi în pronaos. Zidul de Sud. Acatistul Bunei Vestiri	21
D. Tudor, <i>Castra Daciae Inferioris. Castrul Racovița-Argeș</i>	35	Fig. 19. — Mănăstirea Polovragi. Acatistul Bunei Vestiri. Picturi pe zidul de Nord în pronaos	22
COMUNICĂRI			
Victor Brătulescu, <i>Biserica din Telești-Argeș. Biserica Udricani-București</i> . Colecția Dr. H. Slobozianu	42	Fig. 20. — Mănăstirea Polovragi. Jupan Danciul Părăianul și Marei Basarab	23
Pr. I. Mușeteanu, <i>Biserica din satul Ioan Lahovari (Cacaleți). Biserica Adormirea Maicii Domnului din comuna Căciulați. Biserica Sf. Nicolae-Balotești din județul Ilfov</i>	43	Fig. 21. — Mănăstirea Polovragi. — Radu și Matei, fiii lui Constantin Brâncoveanu și Ioan arhimandritul, egumenul Hurezilor	24
— <i>Biserica Sf. Gheorghe din comuna Brăniștari-Vlașca</i>	44	Fig. 22. — Mănăstirea Polovragi. Teodosie mitropolit, Pătru vel clucer, Jupan Barbu vel Ban	25
CRONICĂ			
I. Barnea, G. A. Sotiriu, <i>Κεφάλαια τοῦ Οἰκουμηνικοῦ Πατριάρχου: πατριαρχικός ναός καὶ Σκευοθήκη</i> . Athena, 1938	46	Fig. 23. — Mănăstirea Polovragi. Jupan Preda vel căpitan și Stanca soția sa, sora lui Danciul Părăianul	26
Rezumat francez	48	Fig. 24. — Mănăstirea Polovragi. Pogorirea Sfântului Duh. Pictură în naos	27
ILUSTRĂȚIUNI			
† N. Iorga	3	Fig. 25. — Mănăstirea Polovragi. Picturi de pe bolțile naosului. Scene din viața lui Iisus	28
Fig. 1. — Mănăstirea Polovragi. Vedere generală	6	Fig. 26. — Mănăstirea Polovragi. Maica Domnului tronând. Pictură murală în naos	29
Fig. 2. — Mănăstirea Polovragi. Interior	7	Fig. 27. — Mănăstirea Polovragi. Deisis. Scenă în naosul, bisericii	29
Fig. 3. — Mănăstirea Polovragi. Clopotnița	8	Fig. 28. — Mănăstirea Polovragi. Pictura bolților naosului Sud. Scene din viața lui Iisus	30
Fig. 4. — Mănăstirea Polovragi. Cadrul de piatră al ferestrei. Paramentul exterior	8	Fig. 29. — Mănăstirea Polovragi. Tâmpla bisericii	31
Fig. 5. — Mănăstirea Polovragi. Pridvorul bisericii	9	Fig. 30. — Mănăstirea Polovragi. Ușile împărătești	32
Fig. 6. — Mănăstirea Polovragi. Pisania	9	Fig. 31. — Mănăstirea Polovragi. Tetrapod	32
Fig. 7. — Mănăstirea Polovragi. Adormirea Maicii Domnului. Pictură în pridvor	10	Fig. 32. — Mănăstirea Polovragi. Bolnița	33
Fig. 8. — Mănăstirea Polovragi. Muntele Atos. Picturi în pridvor	11	Pl. I. — Mănăstirea Polovragi. Secție longitudinală Nord. Distribuția picturilor	
Fig. 9. — Mănăstirea Polovragi. Muntele Atos. Picturi în pridvor	13	Pl. II. — Mănăstirea Polovragi. Secție longitudinală Sud. Distribuția picturilor	
Fig. 10. — Mănăstirea Polovragi. Iisus Emanuil. Pictura calotei pridvorului	14	Pl. III. — Mănăstirea Polovragi. Distribuția picturilor pe peretele de Est al pridvorului, pe bolți și arcuri	
Fig. 11. — Mănăstirea Polovragi. Proorocii Ilisei, Amos, Mihea, Sofonia. Picturi pe arcurile pridvorului	15	Pl. IV. — Mănăstirea Polovragi. Peretele de Vest al pronaosului. Distribuția picturilor	
Fig. 12. — Mănăstirea Polovragi. Proorocii Avadih, Anghia (sic), Malahia, Iolil. Pictură pe arcurile pridvorului	15	Pl. V. — Mănăstirea Polovragi. Peretele de Est al pronaosului. Distribuția picturilor	
Fig. 13. — Mănăstirea Polovragi. Martirizarea apostolilor Pavel, Petru, Ioan și Andrei. Crearea lui Adam	16	Pl. VI. — Mănăstirea Polovragi. Peretele de Vest al naosului. Distribuția picturilor	
Fig. 14. — Mănăstirea Polovragi. Martirizarea apostolilor Toma, Simion, Marcu. Crearea Evei. Șarpele ispitește pe Eva	17	Castrul Racovița-Argeș	
Fig. 15. — Mănăstirea Polovragi. Martirizarea apostolilor Matei, Vartolomeu, Filip, Iacov. Isgonirea din Rai	18	Fig. 1. — Limes Alutanus	36
Fig. 16. — Mănăstirea Polovragi. Preamărirea Maicii Domnului	19	Fig. 2. — Castrul Racovița	37
		Fig. 3. — Turnurile dela colțurile castrului	38
		Fig. 4. — Porțile	39
		Fig. 5. — Praetorium (scava, la fig. 6)	40
		Fig. 6. — Horaeum	41
		Comunicări. Biserica din Telești-Costești, Argeș	
		Fig. 1. — Biserica Telești-Costești, Argeș. Inscricție	42
		Fig. 2. — Biserica Telești-Costești, Argeș. Inscricție	42
		Biserica Sf. Gheorghe din com. Brăniștari-Vlașca	
		Fig. 1. — Vedere exterioară	44

Redacția:

SECRETARIATUL COMISIUNII MONUMENTELOR ISTORICE

București, Strada General Berthelot Nr. 28

Secretar-Director: *VICTOR BRĂTULESCU*